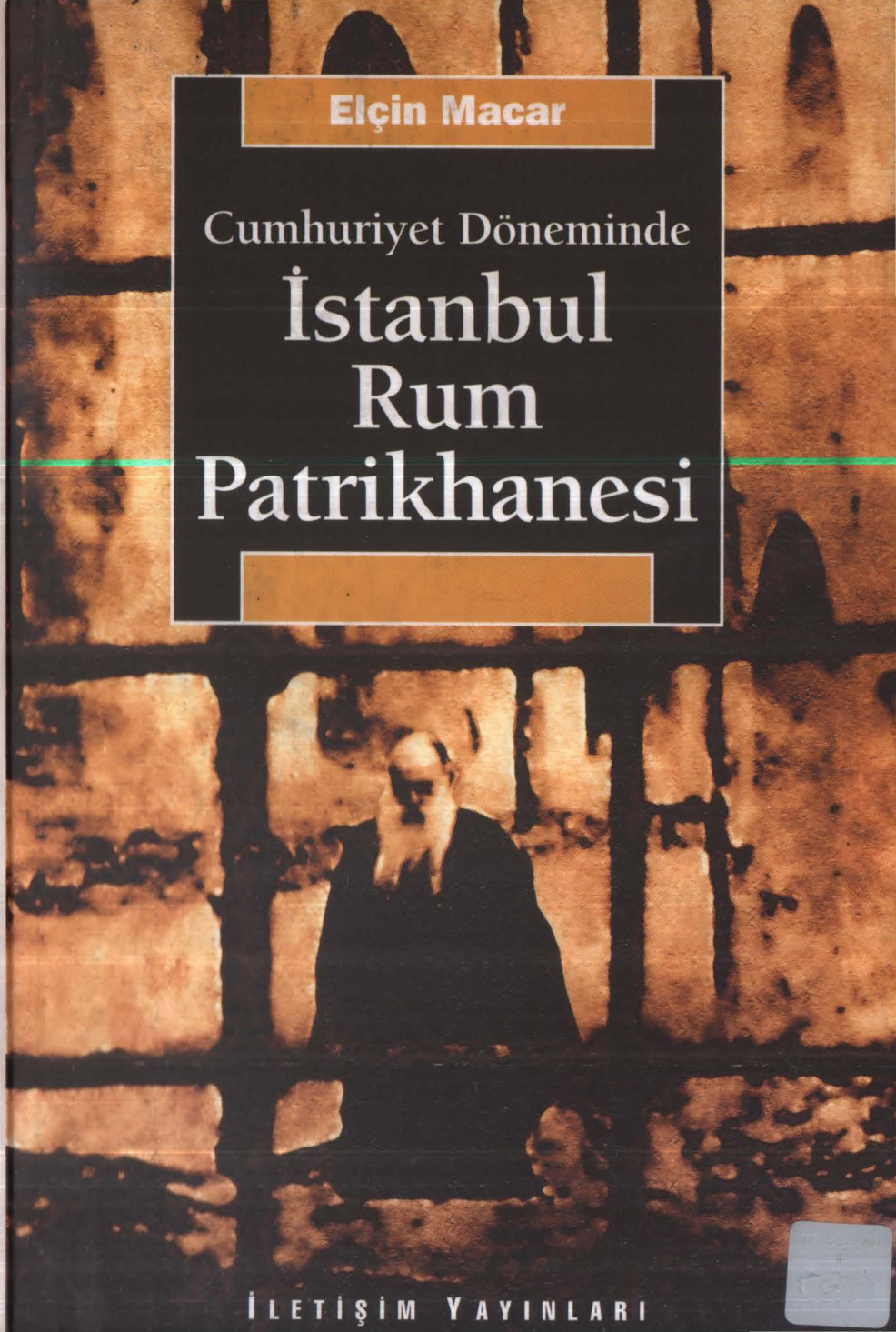
İletişim
Elçin Macar • CUMHURİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL RUM PATRİKHANESİ

Elçin Macar

Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi

İLETİŞİM YAYINLARI

ELÇİN MACAR 1968'de İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. Halen Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. Kitapları: Yorgo Benlisoy'la birlikte yazmış olduğu *Fener Patrikhanesi*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1996; *İstanbul'un Yok Olmuş İki Cemaati: Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

İletişim Yayınları 882 • Araştırma-İnceleme Dizisi 141
ISBN 975-05-0118-7
© 2003 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2003, İstanbul (1000 adet)

EDİTÖRLER Bağış Erten - Foti Benlisoy
KAPAK Utku Lomlu
KAPAK FOTOĞRAFI Dimitris Kalumenos'un 6-7 Eylül Olayları'nın hemen ertesinde çektiği bu fotoğrafta Patrik Athinagoras Belgradkapı'da tahrip edilmiş Panagia Kilisesi'ni (Meryem Ana) ziyaret ediyor.
KAPAK FİLMİ 4 Nokta Grafik
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Serap Yeğen
DİZİN M. Cemalettin Yılmaz
MONTAJ Şahin Eyilmez
BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ELÇİN MACAR

Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi

STAVROS ANESTİDİS'İN ÖNSÖZÜYLE

iletişim

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar 10

SUNUŞ 11

ÖNSÖZ 15

GİRİŞ 19

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ARKAPLAN 23

Ortodoks Kiliseler 23

Patrikhaneler ve Kiliseler 23

İstanbul Patrikhanesi'nin Yapısı 24

İdari Organizasyonu 24

Patrikhane'nin Yetki Alanı 27

Patrik Seçimi 29

Bizans Döneminde Patrikhane 29

Konsiller 30

"İkonoklazm" (İkonakırıcılık) Dönemi 33

Patrik Fotios Dönemi 34

İki Kilisenin Ayrılması 35

Birleşme Çabaları 36

İmparator ve Patrik 37

Osmanlı Döneminde Patrikhane 38

İstanbul'un Fethi ve Patrikhane'nin İhyası 38

Patrikhane'nin İlk Matbaası ve Avrupa'nın Baskısı 41

"Yerondismos" Dönemi 42
Yunan Devrimi ve Patrikhane 43
Millet Sistemi ve Patrikhane'nin Statüsü 48
Islahat Fermanı ve "Rum Patrikliği Nizâmâtı" 52
Ulusal Kiliselerin Doğuşu ve Osmanlı'nın Son Dönemi 56
Birinci Dünya Savaşı'nda Patrikhane 62

İKİNCİ BÖLÜM
İŞGAL YILLARI VE KURTULUŞ SAVAŞI'NDA PATRİKHANE (1918-1922) 65
İşgalci Güçlerle İşbirliği 65
İzmir'in İşgali 68
Barış Görüşmelerinde Patrikhane 72
Londra Konferansı 76
Patrik Meletios Dönemi 79
Türk Ortodoks Patrikhanesi 84
Kapadokya Ortodoksları 84
Papa Efthim'in Ortaya Çıkışı 85
Türk Ortodoks Patrikhanesi Projesi 88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
LOZAN KONFERANSI: AZINLIKLAR, NÜFUS MÜBADELESİ VE PATRİKHANE 95
Lozan'da Azınlıklar 95
Lozan'da Nüfus Mübadelesi 96
Lozan'da Patrikhane 99
Türk Heyeti: Patrikhane Türkiye'yi Terk Etsin! 99
Venizelos: Patrikhane Kalsın, Patrik Meletios Gitsin! 103
Lord Curzon'un Devreye Girişi: Patrikhane Kalıyor 107
Lozan'da Türk Ortodoks Patrikhanesi 113

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
PATRİKHANE'NİN VARLIK MÜCADELESİ (1923-1949) 117
Meletios'un Patriklikten Uzaklaştırılması 117
Yeni Patrik Seçimi 122
Hilafetin Kaldırılması ve Patrikhane 125

Mübadele Tartışması ve Patrik VI. Konstantinos'un Sınırdışı Edilmesi 127
Konstantinos'un Patrik Seçilişi 128
Sınırdışı Edilmesi 129
Yunanistan'ın Tepkisi 131
Türkiye'deki Yankılar 132
Yunanistan'ın Milletler Cemiyeti'ne Başvurusu 133
Pazarlıklar ve Çözüm 136
Mübadelenin Uygulanması 139
Nüfus Mübadelesi ve Türk Ortodoks Patrikhanesi 141
Başpapazlıkla Ekümeniklik Arasında 142
1926 Panortodoks Toplantısı 143
Onikiada Kilisesi 144
1930 Panortodoks Toplantısı 145
Türk-Yunan Dostluğu Döneminde Patrikhane 146
Başpapazlık mı, Patrikhane mi? 148
Anglikan Kilisesi ile İlişkiler 150
Cumhuriyet'in 10. Yılı Duası 150
Ruhani Giysi Yasağı 151
Arnavutluk Kilisesi'nin Kuruluşu 153
Veniamin'den Maksimos'a 155
Fener'e Karşı Bir Denge Unsuru: Türk Ortodoks Patrikhanesi 156
Türk Ortodoks Patrikhanesi Galata'da 160
Azınlık Vakıflarında Tek Mütevelli Sistemi 164
Rum Patrikhanesi'nin Hükümetle Pazarlıkları 164
Tek Parti Döneminde Azınlıkların Sorunlarına Bir Bakış 167
İsim Sorunu 170
Seyahat ve İkamet Yasakları 171
Baro'dan Tasfiye 171
İktisadi Hayatın Türkleştirilmesi 172
Okullar 173
Yirmi Kur'a İhtiyatlar Olayı 174
Varlık Vergisi 175
Vakıf Sorunları 176
Çok Partili Yaşama Geçiş 180

BEŞİNCİ BÖLÜM
SOĞUK SAVAŞ VE PATRİK ATHİNAGORAS (1949-1972) 183
Patrik Seçilişi 183
Rus Kilisesi'nin Yükselişi 183
Maksimos'un İstifası 185
ABD'nin Adayı: Athinagoras 188
Athinagoras'ın Altın Devri: 1949-1955 192
6-7 Eylül Olayları 196
Patrikhane'nin Uluslararası İlişkilerinde Rahatlama 199
1964 Olayları 200
1965 Olayları 206
Vatikan ile İlişkiler 209
1966-1972 Dönemi 212
Athinagoras Döneminde Türk Ortodoks Patrikhanesi 214
Menderes Dönemi 214
27 Mayıs'la Gelen Umut 217
1964-1965 Olayları 220

ALTINCI BÖLÜM
YUMUŞAMA VE PATRİK DİMİTRİOS (1972-1991) 225
İçe Kapanış 225
Rum Vakıfları 227
İakovos Faktörü ve ABD'nin Patrikhane'ye İlgisi 228
Patrikhane Binasının Yeniden İnşası 230
Patrikhane'nin Yeni Rolü 232
ABD Gezisi 233
Dimitrios Döneminde Türk Ortodoks Patrikhanesi 236

YEDİNCİ BÖLÜM
KÜRESELLEŞME VE PATRİK VARTHOLOMEOS (1991) 239
Vartholomeos'un Çabaları 240
Türkiye'ye Patrikhane Baskısı 241
AB Nezdinde Büro 243
Çevre Toplantıları 244
Lobi Faaliyetleri 246
"Ortodoks Ekseni" 248
Yunan Dış Politikası ve Patrikhane 248

Fener'in Moskova'ya Meydan Okuması 250
Ukrayna Kilisesi 250
Estonya Kilisesi 251
Patrikhane'nin Geleceği 253
Yunanistan'daki Görüşler 253
Türkiye'deki Görüşler 255
Vartholomeos Döneminde Türk Ortodoks Patrikhanesi 261
Türk Ortodoks Patrikhanesi Üzerine Bir Değerlendirme 264

SEKİZİNCİ BÖLÜM
PATRİKHANE ÜZERİNE GÜNCEL TARTIŞMALAR 267
Statüsü 267
Ekümenik Kavramı ve Patrikhane'nin Ekümenikliği 269
Yunan Kilisesi ile İlişkiler 276
Papandreu'nun Kilise Mallarını Kamulaştırma Girişimi 279
Hıristodulos Faktörü 280
ABD Kilisesi 282
İakovos'un Ayrılışı 284
Spiridon Dönemi ve Kargaşa 286
Heybeliada Ruhban Okulu 288
Okulun İstimlâkı Projesi 288
Yüksekokul Statüsü 291
Okulun Kapatılışı 293
Yeniden Açtırma Çabaları 296

SONUÇ 301

EKLER 307

Kaynakça 323

Dizin 341

KISALTMALAR

age	adı geçen eser
agm	adı geçen makale
AÜ	Ankara Üniversitesi
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
ATASE	Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BCA-BKK	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi-Bakanlar Kurulu Kararları Fonu
BCA-BME	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi-Başbakanlık Muâmelât Evrakı Fonu
BCA-BÖKM	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi-Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Fonu
BCA-CHP	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi-Cumhuriyet Halk Partisi Fonu
BKK	Bakanlar Kurulu Kararı
c	cilt
çev	çeviren
DKMS	*Deltio Kentru Mikrasiatikon Spudon*
EO	*Echos d'Orient*
HRO	Heybeliada Ruhban Okulu
İÜ	İstanbul Üniversitesi
TTK	Türk Tarih Kurumu
ty	tarih yok
Yay.	yayınevi
yy	yayınevi yok

Not: Çalışmada, Yunanca adlar ve sözcükler Türkçe okunuşlarıyla kullanılmışlardır. Örneğin Latin alfabesiyle yazılan dillerden aktarıldığı şekliyle "Papadopoulos" değil, Türkçede verdiği sesler dikkate alınarak "Papadopulos" şeklinde yazılmıştır. Farklı bir alfabeye sahip Yunancanın, Türk okuyucusu tarafından hiç olmazsa doğru telaffuz edilmesi amaçlanmıştır. Türkçede yaygın olan "piskopos" yerine Yunanca orijinali "episkopos" kullanılmıştır. Metropolitlik adları orijinal Yunanca haliyle verilmiş, bugünkü karşılıkları da parantez içinde belirtilmiştir.

Konuya ait ilk okuduğum metin, Ömer Sami Coşar'ın bir gazetede uzun yıllar önce yayımlanmış yazı dizisiydi. Konu çok ilgimi çekmişti; ancak kısa bir araştırma sonunda, Türkçe'de bu konuda hemen hemen hiç kaynak bulamamak da beni çok şaşırtmıştı. Doktora aşamasına geldiğimde, bu merakla, hiç tereddüt etmeden bu konuyu seçtim.

Açıkçası bir süre sonra da pişman oldum. Bu konudaki Fransızca kaynakların zenginliği ve konunun temel dilinin Yunanca oluşu, beni bu diller kullanılmadan böyle bir çalışmanın yapılamayacağı düşüncesine ulaştırdı. Bu noktada önüme güzel bir fırsat çıktı ve Onassis Vakfı'nın verdiği doktora araştırma bursuyla bir yılımı Yunanistan'da geçirdim. Bu dönem, araştırmamı oldukça zenginleştirdi. Bu nedenle öncelikle, son yıllarda Türk araştırmacılara daha fazla sayıda burs vermeye başlayan Onassis Vakfı'nın yönetici ve çalışanlarına teşekkür ederim.

Bu çalışma 1999 yılında savunduğum doktora tezime dayanmaktadır. Tezimin ortaya çıkmasında, en başta danışman hocam Prof. Dr. Toktamış Ateş'in yönlendirmesini ve

anlayışını hatırlıyorum. Aynı zamanda birçok kişinin yardımları sayesinde ilerleyebildim. Başta Rum Patriği Vartholomeos, Patrikhane kütüphanesinden yararlanmama izin verdiler ve görüşmelerimiz boyunca, henüz kaynaklara geçmemiş birçok yeni bilgiyi edinmemi sağladılar. Atina'daki çalışma dönemim boyunca, danışmanlarım, Atina Üniversitesi öğretim üyeleri Prof. Dr. Konstantinos Svolopulos ve Prof. Dr. Thanos Veremis yardımlarını esirgemediler. Atina'daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi araştırmacısı (bugün müdürü) arkadaşım Dr. Stavros Anestidis, merkezdeki çalışmalarımda ve kaynak bulmada destek oldu, ayrıca bu kitaba değerli bir önsöz yazdı. Atina Akademisi'nden Dr. Pinelopi Stathi, akademi kütüphanesindeki süreli yayınlardan yararlanmamı sağladı. Konunun uzmanlarından diplomat Dr. Aleksis Aleksandris, yayımlanmamışlar da dahil, konuya ilişkin çalışmalarını ve görüşlerini benimle paylaştı. Aynı şekilde, Rum azınlık ve Patrikhane konularıyla yakından ilgilenen Pandio Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Neoklis Sarris de, birçoğu ilginç ve bugüne kadar pek dile getirilmemiş yorumlarını bana aktardı. Çalışmamın tez halini Prof. Dr. Baskın Oran okudu, eleştirdi ve önerilerde bulundu. Son halini ise Prof. Dr. Kemalî Saybaşılı gözden geçirdi ve yayına hazırlık aşamasında değerli katkılar sağladı. Hepsine birden teşekkür ediyorum.

Fransızca kaynakların çevirilerini Reyhan Enünlü yaptı. Ilias Kolovos Yunanca çevirilerimde, Dr. Bahriye Çeri ve Emin Nedret İşli Osmanlıca okumalarımda yardımcı oldular. Selanik'teki Balkan Araştırmaları Enstitüsü ve Makedonya Araştırmaları Derneği Kütüphanesi çalışanlarından da her zaman anlayış gördüm. Türkiye'de araştırmacıların pek görmeye alışık olmadığı kadar yardımsever bir kütüphaneci olan TBMM Kütüphanesi Müdürü Ali Rıza Cihan'ı da anmalıyım.

Bu konunun en önemli kaynak merkezleri olarak özellikle, Atina'daki Yennadios ve Küçük Asya Araştırmaları, İstanbul'da Rum Patrikhanesi ve Moda'daki Assompsiyonist Notre Dame Kilisesi'nin kütüphanelerini saymalıyım. Bunlara son zamanlarda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesindeki Cumhuriyet Arşivi de eklenme yolunda; bu arşivin çalışanlarına da teşekkür ederim. Bunların dışında, bu çalışmayı zenginleştireceğini düşündüğüm arşivler olarak, 1996'daki başvuruma Emniyet Genel Müdürlüğü'nden, 1998'deki başvurularıma da Yunanistan Dışişleri Bakanlığı ile Patrikhane'den olumsuz yanıt aldım. Ayrıca son iki patriğin dönemleri hakkında hemen hemen hiç çalışma yapılmamış olması, bu iki dönemin kaynaklarının söyleşi, gazete ve süreli yayınlarla sınırlı kalmasını zorunlu kıldı.

ÖNSÖZ

Rum Patrikhanesi, somut nedenler yüzünden, Yunan olduğu kadar Türk tarihçilerinin de ilgi alanına dahil olmuştur. Türk tarihyazımı Rum Patrikhanesi için az çok siyasetin takındığı tavrın aynısını sürdürmüştür: Onu marjinal bir unsur olarak kabullenmiş, önemini küçültmüş, daha da kötüsü, Yunan ulusalcılığı ya da Yunan irredentizmi bağlamında incelemiştir.

Böylece Ekümenik Rum Patrikhanesi tarihyazımı söyleminde "Fener Patrikhanesi" olarak kaydedilmiştir; çünkü Ekümenik kavramı Bizans'ın canlandırılmasıymış gibi, gülünç ve asılsız teorileri çağrıştırmaktadır. Tarihyazımı idealist ve ulusçu bir sava hizmet ettiği sürece böyle bir yaklaşım doğaldır.

Öteki aşama, egemen ya da resmî ideolojinin destekleyicisi rolünü benimsemektir. Aslında şunu da sormak gerek: Öz, kuram (dogma) ve de işlev açısından tamamen dinî bir kurum olan Patrikhane'yi kendi amaçları için kullanmayı amaçlamış olan Yunan ulusalcılığı var olmuş iken neden Türk akademik dünyası da bunu benimsemesin? Çünkü,

maalesef Patrikhane, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, yani Yunan ulusçuluğunun ve de "megalo idea"cılığın dorukta olduğu dönemde, bu anlayışın siyasi emellerinin aracı olarak addedilmişti. Yunan-merkezci (hellenocentric) bir anlayışta kalmış olduğu surece Yunan tarihyazımı da Patrikhane için az çok aynı yaklaşımı benimsedi.

Oysa Rum Patrikhanesi, Hıristiyan Ortodoks dinine göre evrenseldir (Ekümenik), yani ne ulusaldır ne de belli bir ırkla ya da soyla özdeştir. Kaldı ki Balkanlar'da milliyetçiliğin alevlendiği bir dönemde, 1872'de, Rum Patrikhanesi'nin Aziz Sinod'u, bilakis ulusalcılığı ve de ırkçılığı kınayan tarihî bir karar almıştı. Bu tez ve yaklaşımın siyasi yansımasını ise, aynı donemde vuku bulan, Patrik III. Ioakim ile Yunan Başbakanı H. Trikoupis'in çatışması belgeler.

Son yıllarda Türk tarihyazımında Patrikhane ile ilgili araştırma ve yazılarda nicelik açısından bir artış gözleniyor. Teorik ve de metodolojik bir aşama söz konusu olmadıkça bu nicelik kendi başına bir anlam ifade etmemektedir. Nitekim söz konusu yenilenmenin, ulusalcı saplantıları referans alarak, Patrikhane'nin layık olduğu dinsel ve de tarihsel önemi teslim etmeden ve ona, hâlâ, Yunan milliyetçiliğinin aracı şeklindeki asılsız yakıştırma ile gerçekleşmesi imkânsızdır. Ciddi bir metodolojik aşamanın temelinde kaynak ve literatürü yenileme şartı yatar. Yeni kaynaklara açılmak da yabancı dillerdeki arşivsel ve diğer malzemeyi taramak ve incelemek demektir.

Bu açıdan Elçin Macar'ın söz konusu çalışması önemlidir. Elçin Macar, ciddi bir tarihyazımının ölçülü olması gerektiğini ve de hiç bir şekilde ideolojik önyargı ya da art düşünce ile bağdaşmadığını kavramıştır. Bu bağlamda şimdiye kadarki Türkçe kaynak ve literatürle de sınırlı kalmamıştır. Daha doğrusu, kısır, sınırlı bir bibliyografyanın belli bir şemayı işlemekten öteye gidemeyeceğinin bilincindedir. Pat-

rikhane olgusuna yaklaşımım Elçin Macar'ınkinden farklı olabilir. Aynı şekilde, bu kitabın bazı yorumlarına da katılmayabilirim. Buna rağmen, tarih bilinci, araştırma azmi, rasyonel düşünce gibi erdemleri taşıyan bu çalışmayı, takdir ediyor ve de yeni nesil tarihyazımı için iyimser bir örnek olarak karşılıyorum.

STAVROS Th. ANESTIDIS
Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Müdürü
Atina, Yılbaşı 2003

Kamuoyunun Patrikhane hakkındaki bilgi düzeyini ve ne düşündüğünü göstermesi açısından, araştırma şirketi SONAR'ın çalışmasının sonuçları ilginçtir. Mart 1995'te ATV'de yayınlanan 32. *Gün* programında açıklanan anket sonuçlarına göre, "Fener Patrikhanesi nedir" sorusuna, ankete katılanların yüzde 41'i "bilmiyorum", yüzde 22'si "Diyanet gibi bir şey", yüzde 33'ü de "kilise" yanıtlarını; "gitmeli mi, kalmalı mı" sorusuna da, yüzde 48'i "gitmeli", yüzde 28'i "kalmalı", yüzde 24'ü de "fikrim yok" yanıtlarını vermiştir. Açıkçası bu yanıtlar, üzerinde bu kadar konuşulan, hemen her gün medyada yer bulan Patrikhane konusundaki bilgisizliği gözler önüne sermektedir.

Oysa Patrikhane yaklaşık son on-onbeş yıldır Türkiye'nin gündemine oturmuş, Yunanistan, AB ve ABD ile ilişkilerde de ayrı bir önem kazanmaya başlamıştır. Bunun temel iki nedeni vardır: Küreselleşme ve Doğu Bloku'nun çöküşü. Küreselleşme azgelişmiş ülkeler açısından birçok olumsuzluk içeriyor ve refah seviyelerinin daha geriye gitmesine yol açıyorsa da, insan hakları ve özellikle azınlık hakları açısın-

dan evrensel kurallar getirip, çoğunluğun azınlık üzerindeki tahakkümünü zayıflatma ve onların haklarını güvence altına alma yönünde bir eğilime de yol açıyor. Türkiye'nin Cumhuriyet'ten bu yana sahip olduğu tabularından biri olan azınlıkların, özellikle 90'lı yıllardan itibaren gündeme gelmesi ve maruz kaldığı politikaların sorgulanması ile Patrikhane de üzerinde konuşulan konulardan biri haline gelmiştir.

Doğu Bloku'nun çöküşü ise, kilisenin reel politikanın ne kadar önemli bir alanı olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Bu alt üst oluş döneminde dünyayı yöneten güçler, uzun bir dönem boyunca din ve kilise karşıtı bir rejim altında yaşayıp, 90'lı yılların başında rejimin çökmesinden sonra "başıboş" kalmış olan kitleleri kontrol altına alabilmek, Batı'nın değerlerini onlara kazandırabilmek ve en önemlisi dünyada en büyük cemaate sahip bulunan ve ülkesindeki yeni yönetimle işbirliği yapan ve milliyetçiliğin kalesi haline gelmekte olan Rus Kilisesi'nin gücünü bölebilmek hatta onu parçalayabilmek için, kiliseler arasındaki mücadeleyi kullanmaya başladılar. Bu dinî güç mücadelesi, özellikle Baltık ülkeleri ve Ukrayna topraklarında görüldüğü gibi "Doğu Bloku"nun batı bölgelerinin Vatikan tarafından "birlikçi" kiliseler aracılığıyla, adeta kemirilerek, kendi kiliselerinden koparılarak Papa'ya bağlanması, Ukrayna örneğinde, varolan Ortodoks kiliselerin de Rus Kilisesi'nden ayrılarak bağımsız olma mücadelesini destekleme ya da Estonya örneğinde olduğu gibi İstanbul Patrikhanesi'ne bağlanma sonucuna kadar götürecek eğilimleri oluşturmaya kadar varmış, bütün bu gelişmeler de Cumhuriyet dönemi boyunca bir "iç sorun" olarak görülen Patrikhane'nin artık uluslararası ilişkilerin aktörlerinden biri haline gelmesine yol açmıştır.

Patrikhane'nin Türkiye'nin gündeminde ön sıralarda yer almaya başlaması bir başka çelişkiyi de gözler önüne sermiş-

tir. Türk medyası ve tarihyazımı hiçbir sorgulamaya gitmeksizin, bu konuya hâlâ 19. yüzyıl Türk tarihyazımının kavramları ve bakış açısıyla yaklaşmakta, etnik kimliklerin, kurumların, dolayısıyla tarihin değişmezliği fikrinden hareketle artık "dünya Ortodoks diasporasının"[1] bir tarihî ve turistik merkezi haline gelmiş olan bu kurumu Yunanistan'la özdeşleştirmeyi, onun bir aracı olarak nitelemeyi tercih etmekte, böylece konunun tartışılması bu noktayla sınırlı kalmakta, konuyla ilgili bilgi eksikliği dikkati çekmektedir.

Bu çalışma, konuyu hiçbir derinliği olmadan, günlük iç ve dış siyasî çekişmelerle sınırlı olarak ele alış tarzını terk etmeyi önermekte, sağlıklı bir şekilde tartışılabilmesi amacıyla konunun Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki tarihini sunma amacı taşımaktadır. Sağlıklı ve üretici fikirlere, bu tür bilgilere ulaşılıp, konu enine boyuna ele alındıktan sonra ulaşılabilir.

1 Pashalis M. Kitromilidis, "To Ikumeniko Patriarhio ke to Provlima tu Ethniku Kentru", *Fanari-400 Hronia*, Atina: Ikumeniko Patriarhio, 2001, s. 279.

Ortodoks Kiliseler

Patrikhaneler ve Kiliseler

Ortodoks dünyasında, bağımsız birim olarak, dördü tarihî dokuz patriklik ile dört bağımsız (*otosefal*) ve üç özerk (*otonom*) olmak üzere toplam on altı kilise mevcuttur. Tarihî patriklikler şehir adlarıyla anılırken, diğer kiliseler ülke ya da ulus adlarıyla anılır. Patrikhaneler ve bağımsız kiliseler birbirlerinin içişlerine ve yetki alanlarına karışamazlar. İstanbul Ortodoks Rum Patrikhanesi'nin Yunanistan'daki temsilcisi Pergamos (Bergama) Metropoliti Ioannis'e göre, iki grup Ortodoks kilisesi (*otosefal* ve *otonom*) arasındaki en temel fark, bağımsızların kendi kiliselerinin başındaki kişiyi diğer hiçbir kiliseye danışmadan seçebilmeleri, özerklerin liderlerinin ise İstanbul Patrikhanesi tarafından belirlenmesidir.[1]

---

1 Metropolitan Ioannis of Pergamon, "The Ecumenical Patriarchate and the Other Orthodox Churches", Paschalis M. Kitromilides-Thanos Veremis (eds.), *The Orthodox Church in a Changing World*, Atina, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy-Centre for Asia Minor Studies, 1998, s. 156-157.

Tarihî Patrikhaneler: a) İstanbul Patrikhanesi, b) İskenderiye Patrikhanesi, c) Antakya Patrikhanesi, d) Kudüs Patrikhanesi.

Ulusal Patrikhaneler: a) Rusya Patrikliği, b) Sırbistan Patrikliği, c) Romanya Patrikliği, d) Bulgaristan Patrikliği, e) Gürcistan Patrikliği.

Bağımsız (*otosefal*) Kiliseler: a) Kıbrıs Kilisesi, b) Yunanistan Kilisesi, c) Polonya Kilisesi, d) Arnavutluk Kilisesi.

Özerk (*otonom*) Kiliseler: a) Çekya ve Slovakya Kilisesi, b) Finlandiya Kilisesi, c) Estonya Kilisesi.

Tarihî patriklikler olan İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs yüzyıllardan beri farklı dinlerin çoğunluğu oluşturduğu devletlerin ve toplumların içerisinde yaşamaya devam etmektedirler. Bir diğer grubu ise Kıbrıs, Yunanistan ve Finlandiya kiliseleri oluşturmaktadır. Gelişmiş Batı toplumlarındaki bu kiliseler, gündelik yaşamdaki kurumsallaşmış rolleri ve devletçe resmen onaylanmış statüleri ile farklı bir grup oluşturmaktadır. Asıl büyük grubu ise, Doğu Bloku'nun çöküşü ile gelişmeye başlayan, ancak geleceği henüz net görülemeyen Rus, Sırp, Bulgar, Gürcü, Romen, Çek ve Slovak, Macar, Polonya ve Arnavut kiliseleri oluşturmaktadır. Bunların önündeki en büyük sorunlar ülkelerindeki sosyo-ekonomik gelişmeler ve yükselen milliyetçilik olarak kabul görmektedir.[2]

İstanbul Patrikhanesi'nin Yapısı

İdari Organizasyonu

İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi 1600'den beri Fener semtinde bulunmaktadır. Bu nedenle kısaca Fener Patrikhanesi olarak da adlandırılır. Türkiye'de Ortodoks Rum cemaati İstanbul Başepiskoposluğu'nun yanı sıra, Halkidona

2 Paschalis M. Kitromilides - Thanos Veremis (eds.), *a.g.e.*, s. 11.

BUGÜNKÜ KUTSAL MECLİS ÜYELERİ*

Hırisostomos: Efesos (Efes) Metropoliti
Fotios: İraklia (Ereğli) Metropoliti
Konstantinos: Derki (Terkos) Metropoliti
Yermanos: Theodorupoli (Safranbolu) Metropoliti
Theoklitos: Metra ke Athira (Çatalca ve Büyükçekmece) Metropoliti
Kirillos: Imvros ke Tenedos (Gökçeada ve Bozcaada) Metropoliti
Iakovos: Prinkiponnisa (Adalar) Metropoliti
Dimitrios: Sevastia (Sivas) Metropoliti
İrineos: Miriofito ke Peristasi (Mürefte) Metropoliti
Hırisostomos: Mira (Demre) Metropoliti
Apostolos: Moshonisi (Cunda Adası) Metropoliti
Theoliptos: İkonio (Konya) Metropoliti

KUTSAL MECLİS ÜYESİ OLMAYIP PATRİKHANE'DE GÖREV YAPAN DİĞER METROPOLİTLER

Simeon: Nikomidia (İzmit) Metropoliti
Ioakim: Halkidona (Kadıköy) Metropoliti
İeronimos: Rodopoli (Maçka) Metropoliti
Gavriil: Kolonia (Şebinkarahisar) Metropoliti
Evangelos: Pergi (Perge) Metropoliti
Kallinikos: Listra Metropoliti
Athanasios: İliupoli (Aydın) Metropoliti
Yermanos: Tranupoli Metropoliti
Meliton: Filadelfia (Alaşehir) Metropoliti

(Kadıköy), Imvros ke Tenedos (Gökçeada ve Bozcaada), Prinkiponnisa (Adalar) ve Derki (Terkos) metropolitliklerinin bulunduğu yerlerde yaşamaktadır. Diğer metropolitlikler tarihî birer makamdır. Ortodoks kiliseler, Yunanca *sinodos* (meclis) denilen din adamları meclislerince yönetilir.**

(*) Şubat 2003'e kadar geçerli olan listedir.

(**) Yalnızca İstanbul Patrikhanesi'nin meclisi, *Ayia ke Iera Sinodos*, yani "Aziz ve Kutsal Meclis" olarak adlandırılır. Diğer Ortodoks kiliselerininki yalnızca Kutsal Meclis olarak anılır. İstanbul Patrikhanesi'nde Kutsal Meclis'in kökleri,

PATRİKHANE KOMİSYONLARI[3]

1- Mali Komisyon
2- Denetim Komisyonu
3- Heybeliada Ayia Triada Manastırı Mütevellisi
4- Kilise Hukuku Komisyonu
5- Ortodokslararası Konular Komisyonu
6- Patrikhane'ye Bağlı Yurtdışı Bölgeler ve Ortodoks Misyonerliği Komisyonu
7- Patrikhane'ye Bağlı Yurtdışı Kurumlar Komisyonu
8- Hıristiyanlararası Konular Komisyonu
9- Monofizit Kiliselerle Diyalog Komisyonu
10- Roma-Katolik Kiliseleriyle Diyalog Komisyonu
11- Teolojik Araştırmalar Komisyonu
12- Aynaroz Komisyonu
13- *Orthodoksia* dergisi Yayın Komisyonu
14- Yıllık Yayımlama Komisyonu
15- Manevi Hizmetler Komisyonu
16- Manastırlar Komisyonu
17- Patrikhane Binası Restorasyon, Güzelleştirme ve Bakım Komisyonu
18- Patrikhane Arşivi ve Kütüphanesi Komisyonu
19- Kutsal Emanetler ve Kutsal Yağ Komisyonu
20- Ayazmalar Komisyonu
21- İbadet Komisyonu
22- Dinî Takvim Komisyonu
23- İslâm'la Diyalog Komisyonu
24- Hukuki Danışmanlık
25- Emeklilik ve Tedavi Komisyonu
26- Patrikhane Varlıklarını Değerlendirme Komisyonu

İstanbul Patrikhanesi'nin Kutsal Meclisi, makamları Türkiye Cumhuriyeti sınırları dahilinde olan on iki metropolitten oluşur. Son birkaç yıldan beri getirilmiş yeni bir kural gereği, üyelerin yarısı altı ayda bir değişmektedir. İstanbul

4. yüzyılın ilk yarısına, saraydaki din erkânına kadar uzanmaktadır. 5. yüzyıldan itibaren ise, İstanbul Patrikhanesi'nin tüm kararları Kutsal Meclis tarafından alınmıştır. Kutsal Meclis'in üye sayısı tarihte sabit olmamakla beraber, bugüne dek başkan dahil dördün altına inmemiş, yirmiyi de aşmamıştır.

3 *Imerologion tu Ikumeniku Patriarhiu*, 1997, s. 466-471.

Patriği'nin Hıristiyanlık dünyasındaki unvanı "İstanbul ve Yeni Roma Başepiskoposu ve Ekümenik Patrik"tir.

Patrikhane'de tarihsel önemlerinden dolayı sırasıyla, Kayseri, Efes, Ereğli, Erdek, İzmit, İznik, Kadıköy ve Terkos metropolitleri kıdemli kabul edilirler. Bunların dışındaki yerler arasında bir fark yoktur, protokolde bu metropolitlerin episkoposluğa atanma tarihi dikkate alınır.

Doğrudan Patrik'in idaresinde bulunan İstanbul Başepiskoposluğu onun adına birinci bölge-Beyoğlu, ikinci bölge-Kurtuluş, üçüncü bölge-Boğaziçi (Avrupa kısmı), dördüncü bölge-Samatya, beşinci bölge-Fener ve Haliç olmak üzere beş metropolit tarafından yönetilir. Patrikhane'de işler komisyonlarca yürütülür. Her komisyonun başında bir metropolit bulunur. Komisyonların ilgi alanına bağlı olarak, ruhbandan olmayanlar da komisyonlarda yer alabilir.

Patrikhane'nin Yetki Alanı

Türkiye Dışındaki Metropolitlikler ve Başepiskoposluklar:

1) Girit Başepiskoposluğu Metropolitlikleri: Gortini ve Arkadya, Retimno ve Avlopotamos, Kidonia ve Apokoronos, Lambi ve Sfakion, İerapitni ve Sitia, Petra, Kisamos ve Selini.

2) Onikiada Metropolitlikleri: Rodos, Kos, Leros-Kalimnos ve Astipalea, Karpathos ve Kasos.

3) Amerika Başepiskoposluğu.

4) Avustralya Başepiskoposluğu.

5) Avrupa Metropolitlikleri: İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Belçika, İsveç, İsviçre, Italya.

6) Yeni Zelanda Metropolitliği.

7) Toronto Metropolitliği.

8) Kanada'daki Ukrayna Ortodoks Kilisesi.

9) Buenos Aires Metropolitliği.

10) Panama Metropolitliği.

11) Hong Kong Metropolitliği.

12) Yunanistan'daki "Yeni Bölgeler" Metropolitlikleri.

13) Patrikhane'ye Bağlı Manastır ve Kurumlar: Aynaroz Manastırlar Topluluğu, Patmos Manastırı ve Eksarhlığı, Vlatadon ve Ayia Anastasia manastırları, Selanik Pateristik Araştırmalar Kurumu, Cenevre Patrikhane Merkezi, Girit Ortodoks Akademisi, Kore Ortodoks Misyonerlik Kurumu.

PATRİKHANE'NİN YETKİ ALANINDAKİ CEMAAT VE EPİSKOPOS SAYISI

Ülke	*Nüfus*	*Episkopos*
Türkiye	1-2 bin	23
Girit	540 bin	8
Onikiada	163 bin	4
Avusturya	150 bin	3
Belçika	35 bin	4
Danimarka	1-2 bin	-
Fransa	150-200 bin	8
Almanya	700 bin	10
Büyük Britanya	250-300 bin	9
Macaristan	45 bin	2
İtalya	35 bin	2
Hollanda	10 bin	1
Norveç	1-2 bin	-
Portekiz	1-2 bin	-
İspanya	2-3 bin	-
İsveç	100 bin	2
Japonya	30 bin	1
Kore	5 bin	1
Avustralya	800 bin	7
Yeni Zelanda	10 bin	1
Arjantin	800 bin	3
Brezilya	600 bin	5
Kanada	500-800 bin	7
Şili	300 bin	1
Meksika	100 bin	1
ABD	2 milyon	48
Toplam	≡ 7 milyon 750 bin	151

Patrik Seçimi

Patrik 1860-1923 yılları arasında, 1856 Islahat Fermanı sonrası yapılan düzenlemeler gereği hazırlanmış bulunan *1862 Rum Patrikliği Nizamatı*'na dayanılarak, metropolitler, cemaatin resmî görevlileri ve laiklerden (ruhbandan olmayan anlamında) oluşan bir karma meclis tarafından belirlenen üç aday arasından Kutsal Meclis tarafından seçilirdi.

Bugün ise ruhunu *1862 Rum Patrikliği Nizamatı*'ndan alan ve 6 Aralık 1923 tarihli valilik tezkeresine dayanan bir hukuksal süreç içerisinde Kutsal Meclis tarafından seçilir. Valilik tezkeresi adayların ve Kutsal Meclis üyelerinin Türkiye vatandaşı ve seçim sırasında Türkiye sınırları içinde görev yapan metropolitler olması zorunluluğunu içerir. Osmanlı'dan kalan Nizamname'ye göre, Kutsal Meclis, patrik adayları listesini İstanbul Valiliği'ne sunar. Bu adaylar, TC vatandaşı olup, makamları TC sınırları içinde yer alan metropolitlerdir. Nizamname'ye göre, Osmanlı döneminde Babı Âli'nin sahip olduğu yetki gereği, Valilik gerekçe göstermeden, seçilmesini istemediği adayları listeden çıkarabilir. Valilik'ten gelen listedeki adaylar, Kutsal Meclis'te oylanır, adaylar üçe indirilir ve biri patrik seçilir.

Bizans Döneminde Patrikhane

İsa'nın ölümüyle birlikte havarileri çeşitli bölgelere dağılır; Hıristiyanlığı yaymaya çalışıp, gittikleri yerlerde kiliseler kurarlar. İlk kilise Antakya'da kurulur. Bizantium (İstanbul) kentinin Hıristiyanlık tarihinde oynadığı önemli rol ise öncelikle coğrafi konumundan kaynaklanır. Ortodoks kaynaklarına göre bugünkü İstanbul Kilisesi, ilk havari olarak adlandırılan Petros'un kardeşi Andreas'ın 37'de kurduğu "İsa'nın Bü-

yük Kilisesi"dir.* Bilinen ilk Bizantium Episkoposu,** Konstantinos dönemindeki (323-337) Mitrofanis'tir ve Iraklia (Ereğli) Episkoposu'na bağlı mahalli bir episkopostur.[4] 381'deki Istanbul Konsili'nin*** 2. kanon'u**** ile patrikliğe yükselir. Bu Konsil, Bizans'a, "İkinci Roma olduğu için, Roma'dan sonraki onura sahip" olma hakkını verir.[5] Şehrin episkoposları, başta ünlü Aziz Ioannis Hırisostomos da olmak üzere, bu durumu, Antakya ve Iskenderiye'ye kadar uzanan kilise kavgalarında kullanma eğilimi göstererek fiilî hale getirmişlerdir. Bunu 451'deki Kadıköy Konsili'nin 28. kanonu ile de resmîleştirmişler, Ekümenik***** sıfatı da resmen ilk kez Patrik IV. Ioannis (585-595) tarafından kullanılmıştır.

Konsiller

Hıristiyanlığın yayıldığı alanın genişlemesiyle, öğretide birliği korumak ve idarî bölgeleri tayin etmek amacıyla çeşitli tarihlerde yedi "Ekümenik Konsil" toplanmıştır. Ortodoks kilisesi ilk yedi konsili kabul eder:

(*) Kuşkusuz, tarihteki ayrılıklardan dolayı, kiliseler, tarih ve ruhani önemleri konusunda da anlaşamamaktadırlar. Hem çok tartışmalı olan hem de derin teolojik bilgi gerektiren bu alana, bu çalışmanın incelediği dönem olmaması nedeniyle girilmeyecek ve Patrikhane tarihi için en azından Osmanlı egemenliğine girişine kadar, kendi kaynakları tartışmasız kabul edilecektir.

(**) Episkopos: Ortodoks kilisesinde en üst dinî rütbe. Yunanca olan bu sözcük gözeten, kollayıcı anlamına gelmektedir. Patriklik, metropolitlik ve başepiskoposluk, episkoposların makamlarıdır.

4 Adrian, Fortescue, *The Orthodox Eastern Church*, Londra: Catholic Truth Society, üçüncü baskı, 1911, s. 29.

(***) Konsil: Kiliselerin temsilcileri olan ruhbanın katıldığı, dinî sorunların konuşulup tartışıldığı ve kararlar alındığı büyük toplantılar.

(****) Kanon: Konsillerde üzerinde anlaşmaya varılıp kaleme alınan dinî ilkeler.

5 Raymond Janin, "La destinée du patriarcat oecuménique", *EO*, cilt 24, 1925, s. 202.

(*****) Bkz. Patrikhane Üzerine Güncel Tartışmalar adlı bölüm.

1. Konsil, 325-İznik; 2. Konsil, 381-İstanbul; 3. Konsil, 431-Efes; 4. Konsil, 451-Kadıköy; 5. Konsil, 553-İstanbul; 6. Konsil, 680/81-İstanbul; 7. Konsil-787-İznik.

Katolik ve Ortodoks kiliseler 7. Konsil'den sonra, birbirinden ayrı olarak ve birbirlerinin tanımadığı, konsiller toplarlar.* Ekümenik konsillerin toplanmasında Bizans imparatorlarının ve patriklerin işbirliği çok belirgindir. Konsilleri İmparator davet eder ve bunun sonucu olarak yedi konsil de imparatorluk sınırları ve aynı zamanda da İstanbul Kilisesi'nin yetki alanı içinde toplanmıştır.

İlk konsil İmparator Büyük Konstantin'in başkanlığında İznik'te gerçekleşmiştir.[6] Çözülmesi gereken sorun, episkoposluk sayısının artması ile ortaya çıkan idari güçlüktür. İmparatorluk açısından her episkoposluğun bağımsız hareket edebilir olması tercih edilmeyen bir durumdur. Episkoposlar için ise sorun, öğretinin Hıristiyanlık yayıldıkça özünü kaybetmesidir. Bu ihtiyaçların sonucu olarak daha üst ve kapsayıcı makamlar oluşturulur. Birkaç episkoposluk bölgesini içeren bu yeni makamların başına, *eksarh* unvanıyla, bölgenin merkezindeki episkoposlar geçer. Eksarhlık bölgelerinin oluşturulmasında Roma'nın idarî haritası temel alınır. Konsilde ayrıca "İmanın Simgesi"nin ilk yedi maddesi yazılır. 381'deki II. Konsil'de bunların sayısı on ikiye çıkarılacak ve son halini alacaktır. İstanbul'un başkent olmasından elli bir yıl sonra II. Konsil burada toplanır. Bu konsilde İstanbul'a, başkent olması dolayısıyla, başepiskoposluk unvanı verilir,[7] İstanbul Episkoposu, Roma Episkoposu'ndan sonraki onursal üstünlüğe sahip olur.[8]

(*) Katolik Kilisesi kendi toplantılarını konsil olarak adlandırmaya devam eder, İstanbul Patrikhanesi ise Panortodoks kongreler toplar.

6 Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi İznikten II. Vatikan'a*, Ankara: TTK, 1990, s. 7.

7 Dvornik, *a.g.e.*, s. 11.

8 Fortescue, *a.g.e.*, s. 29.

Efes Konsili (431) öğreti konusunda yoğun tartışmalarla geçer ve monofizitlerin zaferiyle sonuçlanır. Kabul edilen tez, İskenderiye'nin tezidir.[9] *Monofizitizm* olarak adlandırılan bu teze göre "oğulun bedenleşmesinden sonra iki doğanın tam birleşmesi" gerçekleşmiştir. Teknik olmayan bir dille ifade edilecek olursa, İsa'nın tanrısal yanı, insan yanını yutmuştur.*

Bu karar özellikle Roma'da çok eleştirilir. İstanbul Başepiskoposu Flavianos ve ardından gelen Anatolios ile Papa I. Leo'un *monofizitizm* karşıtı çabaları sonuç verir ve İmparator Marcianus, IV. Konsili toplantıya çağırır. Konsilde, İsa'nın doğası üzerine yapılan uzun tartışmaların ardından III. Konsil kararları ve *monofizitizm* mahkûm edilir. Kabul edilen *diofizit* tez şu şekilde özetlenebilir: "Hepimiz, ittifakla bir tek ve biricik oğul İsa'yı kabul ediyoruz. Ve yine O'nun, bir tek şahısta birleşmiş iki tabiatını kabul ediyoruz."[10]

Kadıköy Konsili (451) kararına katılmayanlar *monofizit* (tek doğacı), katılanlar *diofizit* (iki doğacı) olarak adlandırılır. *Monofizit* kiliseler, Ermeni, Süryani, Kopt, Habeş, Hindistan-Süryani; *diofizit* kiliseler ise İstanbul Patrikhanesi'nin de dahil olduğu, bunların dışında kalan kiliselerdir. İskenderiye ve Antakya patrikhanelerinden, Kadıköy Konsili sonrası ayrılıklar başlar. İskenderiye'de Kadıköy Konsili'ne karşı olanlar *monofizit* Kopt Kilisesi'ni kurarlar. Geriye kalan azınlık ise, Koptlar tarafından Melkit olarak isimlendirilir. Antakya Patrikhanesi'nden ise Nasturi ve Maruni adları altında kopmalar olur.[11]

---

9 Dvornik, *a.g.e.*, s. 13.

(*) İsa'nın iki doğası vardır: İlk olarak Tanrı'nın oğlu olması dolayısıyla tanrısal yanı, ikinci olarak ise insanlığı kurtarmak için bedenleşmiş ve dünyaya inmiş olmasından dolayı insan yanı.

10 Dvornik, *a.g.e.*, s. 16.

11 Vasilios Stavridis, *Sinoptiki Istoria tu Ikumeniku Patriarhiu*, Selanik: Patriarhikon Idrima Paterikon Meleton, 1991, s. 35-36.

Yine bu konsilde, İstanbul ve Kudüs kiliseleri patriklik seviyesine yükseltilir. Kilise örgütlenmesi konusunda da, *pentarhi* (beşbaşlı) sistemi benimsenerek, Roma, İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs, Hıristiyan dünyasının tarihî merkezleri olarak kabul edilirler. Bu konsilde kabul edilen 28. kanon ile Roma ve İstanbul'un hiyerarşi içindeki yeri eşitlenir. Papalık iki eşit kilisenin Hıristiyanlığa zarar vereceğini ifade etse de bu görüşü etkili olamaz. Asya, Pontus ve Trakya bölgeleri, İstanbul'un dinî otoritesi (*dikeodosia*) altına girer. Ayrıca "barbar" diyarlarda episkoposluklar kurma hakkını da elde eder. Bunun anlamı Patrikhane'nin, imparatorluk sınırları dışında da, bağımsız kiliselerin yetki alanına girmemek kaydıyla yetki alanlarına sahip olacağı anlayışıdır. Akakios döneminde (471-489) patrik* unvanı kullanılmaya başlanır. II. İoannis (518-520) ise Ekümenik Patrik olarak adlandırılacaktır.[12]

"İkonoklazm" (İkonakırıcılık) Dönemi

Araplar, İslâmiyet'i yaymak için giriştikleri savaşlarda topraklarını genişleterek Bizans için ciddi bir sorun olurlar. 636'da Antakya, 638'de Kudüs ve 642'de İskenderiye Arapların eline geçer.[13] Böylece Hıristiyanlığın Doğu'daki dört merkezinden üçü Müslümanların eline geçmiş olur. Bu tarihten sonra Antakya, İskenderiye, Kudüs patrikleri genellikle İstanbul'da ikamet ederler. Bu durum, sözü edilen patrikliklerin güçlerini, İstanbul Patrikliği lehine kaybetmele-

---

(*) Patrik, Yunanca "pater"den (baba) gelmekte ve kabile reisi, millet başı anlamlarına da gelmektedir. Patriklik statüsündeki kiliselerin başındaki din adamına verilen unvandır. Genellikle Doğu kiliselerine özgü bu unvanı Katolik olan Ermeni, Süryani Melkit gibi kilise önderleri de taşır. Tevrat'ta bu unvan İbrahim için kullanılmaktadır.

12 İstavridis, aynı makale, s. 200.

13 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev:Fikret Işıltan), Ankara: TTK, üçüncü baskı, 1991, s. 107.

rine yol açar. Bizans'ın Anadolu kesiminde, İslâm'ın da etkisiyle *ikonoklazm* akımı güçlenir. İmparator III. Leon (717-741) uzun süre Bizans sınırında Araplarla sıkı ilişkiler içinde bulunur. *İkonoklazm* hareketine girişmesinde bunun etkisi olduğu söylenir. İmparator III. Leon 726'da, Bizans'ta ikonaları yasaklar. Karşılaştığı kilise ve halk baskısını dizginleyebilmek için, ikona yanlısı Patrik Yermanos'un yerine bir *ikonoklast* olan Anastasios'u atar.[14] Papa *ikonoklastlara* karşı tavır alarak onları aforoz eder. Buna İmparator III Leon'un tepkisi sert olur; Roma'ya bağlı Moravya ve Selanik'i İstanbul Patrikliği'ne bağlar. Bu bölgelerin hâkimiyeti iki kilise arasında uzun süre mücadele konusu olur.

İkonoklazm dönemi, III. Leon'un ardından tahta geçen V. Konstantinos zamanında da sürer. İrini imparatoriçe olduktan sonra, 787'de İznik'te, VII. Ekümenik Konsil'i toplayarak *ikonoklazmın* lanetlenmesini sağlar. Ancak 815'te toplanan yerel bir konsilin aldığı kararla tekrar yasak gelir. İkinci ikonoklazm dönemi 842'de sona erer ve ikonalar yeniden kullanılmaya başlanır.*

Patrik Fotios Dönemi

Arap yayılmasına rağmen Patrikhane'nin yetki alanına giren dinî bölge sayısı artar. 7. yüzyılda 33 metropolitlik** 34 başepispokoposluk ve 352 civarında episkoposluk Patrikhane'nin yetki alanına dahilken, bu sayı 8. yüzyılda 51 metropolitlik 40 başepiskoposluk ve 600'ü aşkın episkoposluğa ulaşır.[15]

---

14 Dvornik, *a.g.e.*, s. 24.

(*) Bu olay Ortodoks dünyasında "Ortodoksluk Günü" olarak kutlanır. Paskalya perhizinin ilk pazar günüdür.

(**) Metropolit: Genellikle büyük bir şehri ve etrafında belli bir bölgeyi ifade eden bir makam olan metropolitliğin başında bulunan episkoposa verilen ad.

15 Yeorgios Mastoropulos, "Ikumenikon Patriarhion Konstantinupoleos", *Kinisi*, Bahar 1991, s. 18.

Üç Doğu patrikliğinin Arap egemenliğine girmesinden sonra İstanbul, Doğu'da birleştirici olma misyonunu yüklenir. Laik olan Fotios episkoposlar tarafından Patrik seçilir.[16] Papa, *ikonoklazm* döneminde İstanbul'a bağlanan Moravya, Hırvatistan ve Bulgaristan episkoposluklarını kendi yetki alanı içerisine almak isteyince, Fotios'un tepkisi sert olur ve 867'de, Papa I. Nikolaus'u aforoz eder. Ancak Fotios'un tepkisi özellikle I. Nikolaus'a olduğundan, ikinci patrikliği döneminde (877-886) yeni papalarla yeniden ilişkiler kurar. Yine de, İstanbul tarafından Hıristiyanlaştırılan Bulgarlar üzerindeki nüfuz mücadelesi nedeniyle Roma'yla çatışmaya girmiştir.[17]

İki Kilisenin Ayrılması

İstanbul Patrikliği'nin etkinliği arttıkça Papalık ile yetki çatışması da artar. Çatışma özellikle Hıristiyanlığın yeni yayıldığı bölgelerin denetimi yetkisi konusunu kapsamıştır. 1054 yılında Norman akınlarına karşı ittifak kurma teklifiyle İstanbul'a gelen Papalık temsilcisi, görüşmelerin gerginleşmesi üzerine, Ayasofya'ya bir aforoz belgesi bırakır. Buna karşılık, Patrik Mihail Kirilarios da Roma'yı aforoz edecektir. Patrikhane, 1054'teki bu ayrılık ile Ortodoks dünyasının en üst merkezi haline gelir.[18] Bu gelişmeden sonra iki kilise birbirinden uzaklaşır ve kesin kopuş ise, Doğu'nun Batı'ya nefretinin temel nedenini oluşturmuş bulunan, IV. Haçlı Seferi ile yaşanır. Bu çerçevede, Papa Innocentius'un çabaları ve teşvikiyle gerçekleştirilen IV. Haçlı Seferi sırasında, Haçlı Ordusu, 1204 yılında İstanbul'u işgal eder ve yağmalar. Patrikhane ve imparatorluk merkezi bu

16 Dvornik, *a.g.e.*, s. 27.

17 Fortescue, *a.g.e.*, s. 151.

18 *The Ecumenical Patriarchate of Constantinople*, s. 1. (Patrik Vartholomeos'un seçilişinden sonra tarihsiz olarak, Patrikhane tarafından yayımlanmış broşür.)

dönemde İznik'e nakledilir ve Latinler 1261 yılında şehri terk edene kadar orada kalır. İşgal sırasında İstanbul'un zenginlikleri, hem de dünyanın çeşitli yerlerinden kente getirilen kutsal emanetler yağmalanır.

Bugün, Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki en belirgin teorik sorun, Kutsal Ruh'un kaynağı konusudur. Ortodokslar, Kutsal Ruh'un Baba'dan geldiğini, Katolikler ise Kutsal Ruh'un Baba'dan ve Oğul'dan geldiğine inanırlar.[19] Bu konudaki ilk çatışma 589'da Toledo Konsili'nde yaşanır, Roma'nın İznik Konsili'nde belirlenen Amentü'ye (*Kredo*) "ve Oğul'dan" ibaresini eklemesi üzerine, Bizans tepki gösterir ve böylece hiç bitmeyecek tartışma başlamış olur.

Birleşme Çabaları

İki kilisenin birleşmesi amacıyla çeşitli tarihlerde konsiller toplanır. Bunlar, 1098 Bari, 1215 Laterno, 1234 İznik, 1274 Lyon ve 1438-1439 Ferrera - Floransa Konsilleri'dir.[20] Ayrılma gibi, birleşme girişimleri de dinî olmaktan çok siyasîdir: Söz konusu girişimler, özellikle Anadolu'nun Selçukluların eline geçmesinden sonra, Bizans'ın ve dolayısıyla Patrikhane'nin etkinliklerinin azaldığı dönemlerde yoğunlaşır. Anadolu'da Osmanlılar, Balkanlar'da ise Bulgarlar ve Altınordu arasında sıkışmış olan Bizans İmparatoru VIII. Mihail, Papa X. Gregorius'tan gelen birleşme teklifini kabul eder. Bizans rahiplerinin büyük karşı çıkışına rağmen, "Kiliselerin Birliği Anlaşması" 6 Temmuz 1274'te Lion'da imzalanır. Ancak anlaşma İstanbul'da ortaya çıkan sert muhalefet nedeniyle uygulanamaz.

Osmanlılar tarafından tehdit edilen İmparator VIII. Ioannis Paleologos, Avrupa'nın yardımı olmadan Bizans İmpara-

19 Ortodoks ilahiyatı için bkz. Joseph L. Hromadka, "Doğu Ortodoksluğu", (çev: Günay Tümer), *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 17, 1969, s. 239-258.

20 Stavridis, *a.g.e.*, s. 37.

torluğu'nun geri kalan kısmını ve hatta İstanbul'u bile koruyamayacağını düşünmektedir.[21] Bizans, yardım umuduyla yeniden birleşme girişiminde bulunur. 1438-1439 tarihleri arasında toplanan Ferrara-Floransa Konsili'nde, Papa'nın otoritesinin evrenselliği çok tartışılsa da sonunda bir uzlaşmaya varılır ve Doğu Kilisesi'nin yetki alanı dışında Papa evrensel sayılır, Roma Kilisesi ve Papa'nın manevi üstünlüğü de kabul edilir. Birlik hükümleri gereğince, Doğu Kilisesi'ne bağlı Ermeni, Süryani, Keldani, Maruni ve Habeş kiliseleri, Roma Kilisesi ile birleşmiş olur. Bununla birlikte, İmparator ve beraberindekiler 1440'ta İstanbul'a döndüklerinde, halkın ve rahiplerin tepkisiyle karşılaşırlar. Üstelik Bizans'ı korumak için gönderilen Haçlı ordusu 1444 yılında Varna'da yenilir, böylece zaten isteksizce imzalanmış ve büyük tepkilere yol açmış olan birlik anlaşması bir sonuca ulaşmaz.

Etrafındaki Osmanlı çemberi gittikçe daralan İmparator Konstantinos, 1451 Nisan'ında Papa V. Nikolaus'a elçi gönderir ve ondan "Birlik"in ilan edilmesi amacıyla kuvvetler ve bir elçi heyeti ister.[22] Papalık elçisi 12 Aralık 1452'de kuşatma altındaki İstanbul'a varır. Ardından Ayasofya'da Latin usulü yapılan ayinle, 300 kadar rahibin duaları arasında "birlik" ilan edilir. Floransa Konsili kararlarının kabul edildiği törende, Papa elçisi, Patrik ve İmparator da hazır bulunur.

İmparator ve Patrik

Bizans imparatorları, Perslerin örneğini izleyerek Doğu Kilisesi'ni bir imparatorluk kilisesi haline getirirler. Bizans İmparatorluğu'nda kilise iktidarla iç içe geçer ve yaşayışın-

21 Dvornik, *a.g.e.*, s. 56.

22 Baştav, *a.g.e.*, s. 124-125.

da onunla sıkı sıkıya bütünleşir. Siyaset biliminde kimi yazarların "Bizans tipi devlet" olarak adlandırdığı bu modelde, İmparator'un Patrik üzerinde, daha açıkçası, iktidarın din üzerinde tartışmasız bir hâkimiyeti söz konusudur. Patriklik kilisesinde, patriğin tahtının (tahta göre) sol tarafında hiyerarşiye göre din adamları, sağ tarafında da siyasi iktidar sahipleri sıralanırlar. Bu gelenek, Bizans'tan beri gelen kilise-siyasi iktidar birlikteliği olarak çift başlı kartalla simgelenir.

Kadıköy Konsili'nin 4. kanonu uyarınca, imparatorun patriklik ve episkoposluk makamına yükseltmeleri gerçekleştirebilme yetkisi vardır. Patrik seçimi için, imparatorun emri ile Ayasofya'da toplanan metropolitler imparatora üç aday sunarlar. İmparator bunlardan birini ya da başka birini, hatta din adamı olmayanları bile patrik veya episkopos olarak seçebilir.[23] Bizans döneminde doğrudan doğruya ruhaniler dışından gelen patriklerin sayısı altıdır. Manastır keşişlerinden patrikliğe yükseltilenlerin sayısı ise daha fazladır. Bizans'ın bu çiftbaşlılık anlayışı Osmanlı devrinde de sürecektir. Tek fark artık dünyevî iktidarı Osmanlı Padişahı'nın temsil edecek olmasıdır.

Osmanlı Döneminde Patrikhane

İstanbul'un Fethi ve Patrikhane'nin İhyası

İstanbul 29 Mayıs 1453'te II. Mehmet tarafından fethedildiğinde, II. Anastasios'un istifasından beri patriklik makamı boştur, bunu öğrenen Padişah yeni bir patrik seçilmesini ister.[24] Bunun üzerine, Doğu ve Batı kiliselerinin birleşmesi-

23 Barker, *a.g.e.*, s. 57.

24 Aurel Decei, "Patrik II. Gennadios Skolarios'un Fatih Sultan Mehmet için yazdığı Ortodoks İtikadnamesinin Türkçe Metni", *Fatih ve İstanbul*, cilt 1, sayı: 1, 29 Mayıs 1953, s. 100.

nin ateşli bir muhalifi olan Yeorgios Kurtesis, II. Yennadios adıyla Patrik olur.[25] Sholarios (alim) lâkaplı Patrik, bir teolog ve filozoftur. Yunan tarihçi Sathas'a göre, "son Bizanslı ve ilk Yunan"dır.[26]

1454'te II. Mehmet, Yennadios'a bir ferman vererek çeşitli haklar tanır. Yennadios'a verilen fermanla patriklerin dinî olmakla beraber siyasî bir konu olan Doğu ve Batı kiliselerinin birleşmeleriyle ilgili sorunlarla uğraşmaları yasaklanır.[27] Yani II. Mehmet Hıristiyan dünyasındaki bölünmeyi sürdürmek için Doğu Kilisesi'nin "birleşme" ile ilgilenmesini engellemiş olur.

Patriklik töreninden sonra Padişah, Yennadios'a vaatlerde bulunur, Patriklik asasını bizzat vererek Bizans'takine benzer bir törenle onu, yeni Patrikhane olan Pammakaristos Kilisesi'ne (diğer adıyla Havariyyun Kilisesi - bugün yerinde Fatih Camii bulunmaktadır) yolcu eder. Daha sonra gönderdiği bir beratla da Patrikhane'nin statüsünü belirler:[28]

> "Kimse Patriğe tahakküm etmesin, kim olursa olsun hiçbir kimse kendisine ilişmesin; Patrik ve maiyetinde bulunan büyük rahipler her türlü hıdemat-ı umumiyeden [herkesin yapmakla yükümlü olduğu işlerden] müebbeden mafuv [istisna] olsun, kiliseleri camiye tahvil edilmesin, izdivac ve definleri, adat-ı saireleri Rum Kilisesi usul-u kavaidine tevfikan kemakan ifa olunsun, Paskalya yortularının icrasında devam olunarak bu münasebetle Fener, yani Rum mahallesi kapıları üç gece açık kalsın."

---

25 Kritovulos, *Istanbul'un Fethi*, (çev: Karolidi, sadeleştirerek Türk harflerine çevirip, notlayan: Muzaffer Gökman) Istanbul: Kitapçılık Ticaret, 1967, s. 120-122.

26 A. Adnan Adıvar, "Istanbul'un Fethi Sırasında Bizans ve Türk Kültür Vaziyeti", *Tarih Dergisi*, (İÜEF) cilt 9 sayı: 9, 1953-1954, s. 3-4.

27 Şehabeddin Tekindağ, "Türk ve Batı Münasebetleri", *Cumhuriyet*, 30.12.1965.

28 Viladimir Mirmiroğlu, "İkinci Yennadios-Birinci Atinagoras", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, sayı: 86, Mart 1949, s. 14.

O zamana kadar Bizans İmparatoru'nun emrinde bir dinsel başkan olan Patrik, böylece Osmanlı İmparatoru'nun koruyuculuğunda, kendi dinsel topluluğunun birçok dünyevî işinin de tartışılmaz yöneticisi olur.[29] II. Mehmet, Patrik'e üç tuğlu Osmanlı paşası unvanı verilmesi uygulamasını başlatır. Patrik'e aynı zamanda yeniçeri çorbacılarından kurulu bir muhafız birliği verir. Patrikhane'de, tebaasını yargılama yetkisi olduğundan dolayı, bir de cezaevi kurulur.[30] Tarihçiler Patrikhane'nin bu yeni konumunu "devlet içinde devlet olma" şeklinde tanımlarlar.[31] II. Mehmet'in Patrikhane'ye verdiği yetkilerle, Patrikhane siyasî anlamda Bizans'taki gücünün çok üzerine çıkar. Fatih'in Patrikhane'yi koruma ve güçlendirme amaçları şöyle özetlenebilir:

1) II. Mehmet Bizans'ın fethi ile artık kendisini "Yeni Roma İmparatoru" olarak görür. İstanbul'un fethi ile birlikte Fatih, yalnız İslâm dünyasının değil, Ortodoks dünyasının da başı olmuştur.[32] Patrikhane de sınırları ve etki alanı içinde çok sayıda Hıristiyanın bulunduğu bu imparatorluğun tarihsel bir kurumudur.

2) Yayılma alanı olarak gördüğü Avrupa topraklarının dinî otoritesi olan Papalık'a karşı onunla çatışan bu kurum, Hıristiyanlığın bölünmüşlüğünü canlı tutacak ve Avrupa'ya karşı bir koz olacaktır.

3) İki kilisenin birleşme kararının alınmasının üzerinden henüz fazla bir sürenin geçmediği bir dönemde, Patrikhane'nin ortadan kaldırılması belki başını Papa'nın çekeceği

---

29 Coşkun Üçok, "Osmanlı İmparatorluğu ve Rum Ortodoks Kilisesi", *3. Askeri Tarih Semineri - Türk-Yunan İlişkileri*, ATASE, 1986, s. 191.

30 Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, İstanbul: Ağaç Yay., 1992, s. 21-34.

31 Örneğin bu kavramı ilk olarak Engelhardt kullanır: Ed. Engelhardt, *Tanzimat*, (çev: Ayda Düz), İstanbul: Milliyet Yay., 1976, s. 91.

32 Yavuz Ercan, "Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi'nin Rolü", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri- Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara: ATASE, 1986, s. 202.

yeni bir haçlı seferine neden olabilir. Bu nedenle hem kurumun devamı, hem de cemaatinin denetimi bu yolla sağlanmış olacaktır.

Daha sonraki günlerde II. Mehmet, Yennadios'la sürekli görüşür ve Hıristiyanlık üzerine sohbetler eder. Patrik'in derin bilgisinden etkilenen Padişah, görüşlerini bir rapor halinde yazılı olarak ister. Türkçe literatürde "İtikatnâme" olarak adlandırılan bu belge tarihçi ve dilbilimcilerin yakından ilgilendikleri bir belgedir.[33]

Patrikhane'nin İlk Matbaası ve Avrupa'nın Baskısı

Önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem Patrik I. Kirillos dönemidir. Kirillos, 1612-1638 yılları arasında çeşitli tarihlerde altı kez patriklik yapar, 1627'de Rum cemaatinin ilk matbaasını kurdurur. Theofilos Koridalias ile birlikte *Kitab-ı Mukaddes*'in halk diline çevrilmesine çalışır. Matbaada "Protestan" yayınlar da basılır. Ancak bu "Reform" benzeri çabaları "tutucu" çevrelerden tepki görür ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk Rum matbaası 1628'de tahrip edilir. Kirillos "Kalvinistlik"le suçlanır. Aslında sorun Avrupa devletlerinin çatışmalarının İstanbul'a yansımasından başka bir şey değildir. Patrik, Ortodoksluğun en büyük düşmanı olarak Katolikleri özellikle Cizvitleri görmektedir. Bu nedenle Protestan Hollandalılar ve İngilizlerle işbirliği yapar. Altı kez patriklik yapmasının nedeni Fransa ve Avusturya elçilerinin onu görevden aldırmaları, Hollanda ve İngiltere elçilerinin

33 Latin harfleri ile Türkçe olarak Türkiye'de iki kez yayımlanmıştır:

a) Ragıp Özdem, "Gennadios'un İtikatnamesi", *Ülkü*, cilt 10, sayı: 60, Şubat 1938, s. 529-540.

b) Viladimir Mirmiroğlu, *Fatih Sultan Mehmet II Devrine Ait Tarihi Vesikalar*, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1945, s. 78-84.

Bu konudaki tartışmalar için bkz. Decei, aynı makale, s. 99-116; T. Halasi Kun, "Yayınlar Üzerinde", *AÜ Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt 8, sayı: 1-2, Mart-Haziran 1950, s. 252-260; Hasan Eren, "Patrik Gennadios'un İtikatnamesi", *Türk Dili*, sayı: 20, Mayıs 1953, s. 535-537.

göreve iade ettirmeleridir. Reformcu çabalarının yarattığı tepkiler sonucu 1638'de idam edilir.[34] Doğu'da bu dönemde Katolik misyonerlik faaliyetleri giderek yoğunlaşır. Katolik devletlerin elçilerinin çabalarıyla zaman zaman İstanbul Patrikliği'ne Roma'ya "yakın" kişilerin de gelmesi sağlanır. I. Kirillos'un halefi II. Kirillos, 1638'de Papa VIII. Urban'a sadakat yeminini gizlice imzalar. Bu duyulduğunda hem Kutsal Meclis hem de Osmanlı Hükümeti tepki gösterir ve II. Kirillos, 1639'da Kuzey Afrika'ya sürülür.[35]

"Yerondismos" Dönemi

1741 yılında İraklia (Ereğli) Metropoliti Yerasimos, Sultan I. Mahmut'tan o zamana kadar işleyen, Kutsal Meclis üyelerinin seçiminin Bab-ı Âli tarafından onaylanması ve metropolitlikler arasındaki klasik hiyerarşi sistemini değiştiren bir ferman elde etmeyi başarır. Ferman uyarınca artık Kutsal Meclis seçimlerinde Kesaria (Kayseri), Efesos (Efes), İraklia (Ereğli), Kizikos (Erdek), Nikea (İznik), Nikomidia (İzmit), Halkidona (Kadıköy) ve Derki (Terkos) metropolitlerinden bir "iyi hal kâğıdı" almak yeterlidir, ayrıca Bab-ı Âli'nin onayı gerekmez.[36] Böylece bu metropolitlikler diğerlerine göre dinî ve siyasi bir güç elde etmiş olurlar. Bu gücün kaynağında başka bazı nedenler de sayılabilir: 1- Bu metropolitlerin Patrikhane'nin mali komisyonunda bulunmaları, 2- Patrik'in ve cemaatin resmî görevlilerinin otoritesini sınırlandırma çabaları, 3- Kutsal Meclis'te sürekli yer

---

34 Robert Anhegger, "Osmanlı Devleti'nde Hıristiyanlar ve İç Tartışmaları - I", *Tarih ve Toplum*, sayı: 46, Ekim 1987, s. 55.

35 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt 3, kısım: 2, Ankara: TTK, dördüncü baskı, 1988, s. 151.

36 Louis Petit, "Réglements Généraux de L'Eglise Orthodoxe en Turquie", *Revue de L'Orient Chrétien*, cilt 3, 1898 ve Theodore M. Papadopoulos, *Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People Under Turkish Domination*, Brüksel: Biblioteca Graeca Aevi Posterioris, 1952, s. 51.

almaları, böylece episkoposluğa ve Kutsal Meclis üyeliğine aday olanları belirleyebilmeleri, 4- Fenerli Beylerin bu güçlenmeyi teşvik etmesi, böylece Patrikhane'yi, bu metropolitlerle ilişkileri sayesinde daha kolay kontrol edebilmeleri.[37] Bu dönemden itibaren episkoposları, diğer metropolitleri, Kutsal Meclis üyelerini ve dolayısıyla Patrik'i adı geçen metropolitler belirler ve böylelikle cemaat yönetiminde de kesin bir etkinlik sağlarlar. Bu metropolitlerin her birine *yerondas,** bu yönetim dönemine de *yerondismos* adı verilir. Bu sistem, *1862 Rum Patrikliği Nizâmâtı* hazırlanıncaya kadar devam edecektir. 1856 Islahat Fermanı'yla birlikte, cemaat idaresindeki yeni düzenleme ve laikleri de yönetime katma çabaları *yerondes*lerin ayrıcalıklı konumlarını sarsacak; Bab-ı Âli'nin baskısı bir yandan, Rum burjuvazisi ve orta sınıfının baskısı diğer yandan bu oligarşik yapıyı zorlayacak, Haziran 1859'da *yerondes*ler ve 1860'ta da Patrik VII. Kirillos istifa edeceklerdir.

Yunan Devrimi ve Patrikhane

Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası içinde, özellikle Ege'de ve Akdeniz kıyılarında yerleşik olup ticaret ve gemicilik yapan Rumlar arasında 18. yüzyılda bir ticaret burjuvazisi oluşmaya başlar. 1789 Fransız Devrimi ile ideolojik donanıma da sahip olmaya başlayan bu sınıf, Osmanlı'dan kopma noktasına gelir ve bu süreç 1821'de Mora İsyanı'yla en son aşamasına ulaşır. 1829'da Yunanistan'ın kurulmasıyla sonuçlanacak olan, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu ilk ulus devletin doğuşu ve bu konuda Patrikhane'nin rolü, çok tartışmalı bir konudur.

---

37 Vasil T. Istavridis, "The Ecumenical Patriarchate", *Greek Orthodox Theological Review*, cilt 14, sayı: 2, Güz 1969, s. 219.

(*) Bu metropolitlerin diğerlerine göre onursal üstünlükleri tarihsel nedenlerle Patrikhane'de sürdürülmektedir.

1821 Mora isyanını destekledikleri gerekçesiyle Patrik V. Grigorios ile Efesos (Efes), Anhialos (Ahyolu) ve Nikomidia (İzmit) metropolitleri idam edilir.[38] Bunlara bir süre sonra Derki (Terkos), Adrianupoli (Edirne), Tırnovo ve Thessaloniki (Selanik) metropolitleri de eklenir.[39] Patrik'in idam edildiği Patrikhane'nin orta kapısı halen kapalıdır. Genellikle Cevdet Tarihi'nden hareket eden klasik Türk tarihçilik anlayışı, bu konuda, Patrikhane'yi mahkûm eder. Bu anlayışa göre, Patrikhane isyancılara destek vermiştir ve Bab-ı Âli de kendince karşı önlemlerini almış ve isyancılara yazıldığı ve onları desteklediği kabul edilen bir mektup nedeniyle Patrik'i idam ettirmiştir.[40]

Ancak tarihe daha uzun dönemli ve sınıfsal bakma çabasındaki tarihçiler arasında, Patrikhane'nin en azından kurum olarak Yunan İhtilali'ni desteklemediği ve söz konusu gelişmeye kuşkuyla baktığı yönünde bir eğilim vardır. Bu yoruma göre burada ulusçu ideoloji ile dinî ideolojinin çekişmesi söz konusudur: Örneğin Avcıoğlu, ulusçuluk akımının, Ortodoks Kilisesi'nin değil, burjuvazinin ideolojisi olduğunu, kilisenin zaman zaman geçmişe dönük bir Bi-

---

38 Yunan ihtilaline kadar idam edilen patrik sayısı dördü bulacaktır. Cobham'ın İstanbul Patrikleri kataloğunda 36-1884 yılları arasını kapsayan, bu kilisenin başındakilerin akıbetlerini gösteren liste şöyledir: Yüz kırk azil, kırk bir istifa, üç zehirlenme, iki öldürülme, bir boynu vurulma, bir kör edilme, bir suda boğulma, bir idam, bir boğdurulma. Patriklerden ancak 137'si görev sürelerini ecelleriyle tamamlayabilirler. 1726'da III. Kallinikos da, seçildiğini duyunca sevinçten ölür. (Aktaran Sir Harry Luke, *The Old Turkey and the New*, Londra: Geoffrey Bles, 1955, s. 84.)

39 Michael Constantinides, *The Orthodox Church*, Londra: Williams and Norgate, 1931, s. 55.

40 Bu desteğin belgesi kabul edilen mektubun metni için bkz. M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yay., 1980, s. 142-143. Sözü edilen eser, 1978'de İlahiyat Fakültesi'nde yapılmış bir doktora tezidir. Ancak söz konusu mektubun kanıtlığı tartışmalıdır. Bu mektubun bir kanıt olarak kabulünün eleştirisi için bkz. Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yay., 1994, s. 208.

zans İmparatorluğu kurmayı düşlemesine rağmen, birçok durumda Fransız İhtilali'nden esinlenen bu burjuvazi ile çatıştığını vurgular.[41]

Bu ideolojik çatışmanın temel metni 1798'de İstanbul'da, Kudüs Patriği Anthimos imzasıyla yayımlanan *Pederler Öğretisi* (*Patriki Didaskalia*) adlı metindir.[42] Kimilerine göre dönemin İstanbul Patriği V. Grigorios (daha sonra idam edilecek Patrik) tarafından kaleme alınmış olan bu belgede "Allahsız Fransız fikirleri" eleştirilir. Fransız Devrimi sonrasında Fransa'da yaşanan kilise ve ruhban karşıtlığının yarattıkları o günlerde taptaze bir şekilde belleklerdedir. Yine bu dönemde Patrikhane tarafından *Hıristiyan Savunma* adıyla, aynı doğrultuda bir risale basılır. İhtilalin düşünsel hazırlayıcılarından olan Adamantios Korais, Patrikhane'ye *Kardeşlik Öğretisi* ile yanıt verir, "özgürlük" ve "cumhuriyet" ideallerini savunur.

Türk-Yunan ilişkileri tarihinin önemli yazarlarından olan Kitsikis'e göre de, bu kavga dinî değil ulusal ve toplumsaldır. Patrikhane, her zaman Padişah'la beraber çalışmaktadır.[43] Tekeli ve İlkin'e göre de, Osmanlı sisteminin *millet* yapısı içinde Patrikhane'nin gücünün, İmparatorluğun büyümesine paralel olarak artması dolayısıyla, Patrikhane'de ayrılıkçı ha-

---

41 Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, 1. kitap, İstanbul: Tekin Yay, 1978, s. 47. Venizelos ise Lozan'da bu konuda yaptığı konuşmada, Patrik'in dindaşlarının yaptıklarından dolayı sorumlu tutulduğunu belirtir. Bkz. Lozan'la ilgili bölüm.

42 Metin için bkz. Richard Clogg, "The 'Dhidhaskalia Patriki' (1798): an Orthodox Reaction to French Revolutionary Propaganda", *Journal of Middle Eastern Studies*, 5 (1969), s. 87-115; Papadopoulos *a.g.e.*, s. 142-145; Millas, *a.g.e.*, s. 295-306. Ayrıca Kemal Karpat da benzer yoruma sahiptir: "Ottoman Views Towards the Orthodox Church", *Greek Orthodox Theological Review*, cilt 31, sayı: 1-2, 1986, s. 147. Daha önce gerçekleşen benzer bir olay, Patrikhane'nin Rigas'ı mahkûm etmesi hakkında bkz: Filippos Iliu, "I Patriarhiki Katadiki tu Riga", *Ta Istorika*, sayı: 27, Aralık 1997. s. 297-302.

43 Dimitri Kitsikis, "20. Asırda Karşılaştırmalı Türk-Yunan Tarihi", (çev: Abdürrahim Dede), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, cilt 2, sayı: 8, 1980, s. 105.

reketlere karşı bir tutum vardır. Bu bakımdan Kilise'nin çıkarları ile, İmparatorluğun yöneticilerinin çıkarları üst üste düşmektedir.[44] Hasan Ünal da benzer düşünceleri paylaşır: Osmanlı'dan kopacak toplumların kendi otoritesinden de çıkacağının bilincinde olan Patrikhane, aynı zamanda, buralardaki kilise mülklerini de kaybedeceğini bilir. Ancak Mora isyanına Patrikhane'nin destek verdiği yolunda Türk tarihçiliğinde birtakım efsaneler üretilmiştir. Bunun en önemli sebebi, Müslüman toprak sahiplerinin elinde zor duruma düşmüş olan Rum köylülerle birlikte yaşayan Mora'daki köy papazlarının isyancılarla birlikte hareket etmiş olmasıdır. Oysa Osmanlı'daki şehirli, emperyal Rum dünyasını temsil eden, oldukça zengin, iyi okumuş ve Bab-ı Âli bürokrasisinde en üst mevkilere gelmiş bulunan İstanbul Rum cemaati ve onun örgütü olan Patrikhane'nin Mora'daki bu köylü ve milliyetçi harekete destek vermiş olması düşünülemez.[45] Burada, Osmanlı'nın daha sonra yaşayacağı, Bulgar ayaklanmasının ve ulusçuluğunun bu bakış açısına katkısından söz edilebilir. 1870'lerden itibaren, gerçekten ulusçulukla iç içe geçmiş kilise hareketi olan Bulgar komitacılığı örneği, geriye doğru Yunan yerel-köylü papazların rolüne yansıtılmakta, bu da Patrikhane ile ilişkilendirilmektedir.

Ayaklanma başladığında Patrik V. Grigorios isyancıları aforoz eder. Çünkü isyancılarca bağımsız bir kilise özlemi de dile getirilir. İsyancılar, kendi bölgelerindeki kiliseyi yönetmek konusunda İstanbul Patrikhanesi'ne güvenmez, onu Osmanlı güdümünde görür.[46] Yunanistan'ın kurulma-

---

44 Ilhan Tekeli-Selim İlkin, "İttihat Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği", Osman Okyar - Halil İnalcık (ed.), *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara: Meteksan, 1980, s. 360.

45 Hasan Ünal, "Patrikhane'yi kapatmalı mı?", *Milliyet*, 21 Kasım 1995.

46 Jean Meyendorff, *L'Eglise Orthodoxe- Hier et Aujoud'hui*, Paris: Editions du Seuil, 1960, s. 148.

sıyla birlikte, Yunan Kilisesi de 1833'te kurulur; Fener tarafından ancak on yedi yıl sonra tanınır. Bu "ulusal" kilise ile "evrensel" İstanbul Kilisesi arasındaki çekişme hiçbir zaman sona ermeyecek, konjonktüre göre farklı şekiller alacaktır.

Ancak Yunan devletinin kuruluşundan otuz yıl kadar sonra yeni bir yaklaşım ve tarih yorumu geliştirilir. Özellikle Falmerayer'in 'bugünkü Yunanlılar Antik dünyanın torunları değillerdir' tezi ortaya atıldıktan, kilise ile eski çıkar kavgaları durulduktan ve kilise ile çağdaş devlet arasında uyum, işbirliği ve ortak çıkarlar temeli sağlandıktan sonra 'dinsel Bizans' keşfedilir.[47] İşte bu ortak geçmişin, kavramsal ve tarihsel olarak yaratılmasıyla Patrikhane ile Yunan Kilisesi arasındaki sorunlar yumuşatılır ve Patrikhane Yunan ulusal tarihi içine yerleştirilir. Kitromilidis, bunun yalnız Yunan tarihyazımında değil, Balkan tarihyazımında hâkim bir anlayış olduğunu vurgular.[48] Patrikhane'nin Yunan ayaklanmasında ölen ve Yunan Kilisesi'nce aziz olarak kabul edilen kişilerin azizliklerini tanımayı uzun süre reddetmiş olması da üzerinde durulması gereken bir noktadır.[49]

Öte yandan, her ne kadar Fenerli beyler Fransız ihtilalinin etkisine ve milliyetçiliğe uzak durmuş olsalar da,[50] bürokrasideki yükselişleri 1821 Yunan İhtilali ile son bulur. Bu tarihten sonra Rumlar genellikle "kritik" mevkilere getirilmezler, onların yerini Ermeniler ve Avrupa'ya gönderilmeye başlanan Müslüman gençler alır.

---

47 Millas, *a.g.e.*, s. 55.

48 Paschalis M. Kitromilides, "'Imagined Communities' and the Origins of the National Question in the Balkans", *European History Quarterly*, cilt 19, sayı: 2, Nisan 1989, s. 151.

49 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim-Makaleler I*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2000, s. 286.

50 Ortaylı, *a.g.e.*, s. 286.

Millet Sistemi ve Patrikhane'nin Statüsü

Müslüman ülkelerdeki Hıristiyanların durumuyla ilgili iki temel belge mevcuttur. Bunlardan birincisi Hz. Muhammed'in Sina Dağı keşişlerine, diğeri ise, Halife Ömer'in Kudüs Patriği'ne verdiği "anlaşma"dır. Bu anlaşma ile Müslümanlarca fethedilen bölgelerde yaşayan Hıristiyanların hakları korunur. Bu iki belgede verilen haklar, tüm Müslüman hükümdarlarca da verilmeye devam edilmiştir.[51] Gayrimüslimler İslâm tarihinden gelen adlandırmayla zımmî olarak anılırlar, askere alınmazlar, Müslümanlardan farklı giyinmeleri ve ibadetlerini Müslümanları "rahatsız etmeyecek şekilde" yerine getirmeleri istenir. Bunlar fıkıha dayandırılan, İslâm tarihinden süzülüp gelen uygulamalardır.[52]

Dolayısıyla Fatih'in yaptığı yeni bir şey olmaktan çok, VII. yüzyıldan beri izlenegelmiş, Hıristiyanların yaşadığı toprakların Müslümanlarca ele geçirilmesi sonucu, iki dinin bir arada yaşaması pratiğinin sürdürülmesidir. İlber Ortaylı, Bulgaristan'daki Rilo Manastırı arşivlerinde, 14. yüzyılda Çar Şişman'ın bıraktığı imtiyaz beratının, Osmanlı Sultanları tarafından da devamlı yenilendiğinin görüldüğünü, 1453'te Patrikhane'ye verilen imtiyazın esas itibarıyla Osmanlı geleneğinin bir devamı olduğunu söyler.[53] Her seçilen patrik için, Padişah tarafından seçilen kişinin iktidarca uygun olduğunu, görevini yapma izni ve emrini belirten bir berat verilir.[54] Padişah değiştiğinde de berat yenilenir.

---

51 Hırisula Karikopulu, *To Diethnes Kathestos tu Ikumeniku Patriarhiu*, Ekdosis Grigori, 1979, s. 28.

52 Bozkurt, *a.g.e.*, s. 4.

53 İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., cilt 4, s. 998.

54 Patrikhane'ye 15 ve 16. yüzyıllarda verilen başka bazı berat örnekleri için bkz. Elisavet A. Zahariadi, Deka Turkika Engrafa ya tin Megali Ekklisia (1483-1567), Atina: Ethniko Idrima Erevnon, 1996; ayrıca bu dönemdeki Patrikha-

Braude'ye göre, her yeni patrik için yeni berat çıkarılması, Fatih'in II. Yennadios'a verdiklerinin "kurumsal" değil, "kişisel" olduğunun kanıtıdır.[55] Patriklere verilen beratlar Şeyhülislam'ın da imzasını taşır. Padişah IV. Mehmet, Mayıs 1651'de II. Parthenios'u Ruslarla işbirliği içinde olduğu gerekçesiyle idam ettirir. Bu nedenle 1657-1834 arası protokoldeki yerini kaybedecek olan Patrik artık sadrazamla muhatap kılınır.[56]

Beratlar Maliye Kalemi'ne bağlı olan Piskopos Mukataa Kalemi tarafından verilir. Bu yetki, 1837'de Divân-ı Hümâyûn Kalemi Mühimme Odası'ndaki Evâmir-i Mühimme Müdürlüğü'ne, 1838'de de Sadaret Mektupçuluğu'nun Dahiliye Hariciye Mektupçuluğu olarak ikiye ayrılması sonucu, Hariciye kısmına bırakılır. Tanzimat'tan kısa bir süre önce de Hariciye Nezareti bu görevi devralacaktır.[57] 8 Temmuz 1853'te verilen beratta, Fatih Sultan Mehmet'ten beri verilen ayrıcalıkların azaltılmasının mümkün olamayacağı yazılıdır.[58]

Kilise, İstanbul'un Osmanlılarca ele geçirilişini "takdîr-i lâhî" olarak kabullenir; Hıristiyanlar nezdinde yeni iktidarın meşruluğunun tanınmasının aracı olmasına karşılık dinsel işlevlerini yerine getirebilmeyi ve varlığını sürdürebilmeyi isterken, konumu daha da ileri gider, cemaati üzerinde si-

---

ne ile ilgili hukuki metinler üzerine bir çalışma için bkz. Paraskevas Konortas, *Les rapports juridiques et politiques entre le Patriarcat Orthodoxe de Constantinople et l'administration Ottomane de 1453 a 1600*, Paris: Universite Paris I Pantheon Sorbonne, 1985.

55 Benjamin Braude, "Foundation Myths of the *Millet* System", Benjamin Braude and Bernard Lewis (eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*-The Functioning of a Plural Society, cilt 1: The Central Lands, New York: Holmes and Meier, 1982, s. 79.

56 Istavridis, aynı makale, s. 207.

57 Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001, s. 12-13.

58 Karikopulu, *a.g.e.*, s. 39.

yasî iktidarın küçük bir kopyası olur, Sarris'e göre, Patrikhane Osmanlı'da, -Althusser'in kullandığı anlamda- "devletin ideolojik aygıtı" olur.[59] Bu noktadan itibaren Patrikhane de Osmanlı'dan birçok kurumu alır ve kendisine uygun bir şekilde biçimlendirip kullanır: Örneğin Bizans'ta "dünyevî yargı hakkı" yokken (Bizans'ın son döneminde sınırlı olarak varlığından söz edilebilir), Osmanlı ona bu yetkiyi verir. Bizans'ta dinî-dünyevî eğitim ayrımı varken, bu Osmanlı'da yalnızca dinî olmak üzere yeniden belirlenmiştir. Rumların eğitimi de Patrikhane'nin yetkisine bırakılır.[60] Bab-ı Âli-Ortakapı, Dîvân-Kutsal Meclis paralelliklerinden ve imparatorluk yapısından Patrikhane'ye doğru kurumsal etkilerden söz edilebilir. Ama bu modeli benimserken, özellikle evrensellik, Hıristiyanlık, Roma Hukuku ve Rum dili ve kültürü gibi kavramlar açısından Bizans uygarlığının Osmanlı'daki taşıyıcısı olma işlevini yerine getirmekten geri kalmaz.

Ahmet Mumcu, "Türklerin rüşveti Rumlardan öğrendiği"ni söylese de, Hükümet görevlilerinin bir meblağ almadan Patrik seçimini onaylamadığını, bir vergi niteliğinde olan *pişkeş*i hazine adına alırken, ayrıca rüşvet de aldıklarını belirtir. Bazen kilise görevlileri azil tehdidiyle rüşvet vermeye zorlanır, kilise tamir ettirebilmek için de sık sık rüşvet verirler. Bu durum, hahamlık babadan oğula geçtiği için Musevilerde daha az görülmekle birlikte, onlar da *miri pişkeş* ödemekten kurtulamazlar.[61] Örneğin, II. Mahmut döneminde Patrik'in on yedi kişiye *pişkeş* verdiği bilinir.[62]

Aslında bu uygulama Patriklik makamının bir iltizam ko-

---

59 Neoklis Sarris ile görüşme, 19 Ocak 1998.

60 Neoklis Sarris, *Osmaniki Pragmatikotita-II: I Dosimatiki Diikisi*, Atina: Ekdosis Arsenidis, ty., s. 421 vd.

61 Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, ikinci baskı, 1985, s. 106-109.

62 Sarris, *a.g.e.*, ty., s. 468.

nusu olduğunu gösterir. Bu çerçevede, Patriklik, belli bir meblağın ödenmesi koşuluyla, her yıl otomatik olarak yenilenen bir mültezimliktir. Patrik olmak için mezata girilmesi, Patriklik mukataasının diğer iltizamlar için olduğu gibi en çok verene bırakılması politikası da mültezimliğin bir göstergesidir. Bu otomatik yenileme, 1714'te malikâne sahibi statüsüne, yani imparatorluk gelirlerinin yaşam boyu mültezimliğine dönüştürülecektir.[63] Böylece, Patrikhane aynı zamanda cemaatinin vergilerini de toplar.[64]

Dinî otoriteler, cemaatleri üzerinde Fatih döneminden başlayarak bunun gibi birçok yetkiye sahip olmuşlardır. Kilise, tebaasını yargılar, sürgüne gönderir, hapseder, din adamlarının bu vasfını geri alabilir. Kilise yaptırım uygulamak için gücü yetmediğinde iktidarın kolluk kurumunu kullanır. VI.-VII. yüzyıldan beri metropolitliklerin tutukevleri bulunur. Bunlar genellikle din adamları için kullanılır. Osmanlı döneminde de bu işleyişe dokunulmaz. Din adamları, özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde "ulema" özellikleri kazanır. Hukuk eğitimi alan din adamı sayısı artış gösterir. Metropolitlerin kendi bölgelerinde yargılama hakları olduğu gibi, büyük davalar Patrikhane mahkemesinde görülür. Bu mahkeme Patrik başkanlığındaki on iki laik Hıristiyan ve din adamından oluşur. Patrikhane'nin idarî amiri olan *protosingelos,* Patrikhane'nin kolluk yetkisini yerine getiririr. Yetkileri, 1839 Tanzimat Fermanı'yla azalmakla birlikte, hapsetme ya da iplikhaneye çalışmaya gönderme yetkisi 1877'ye kadar sürer. Patrikhane önünde yerine getirilen, elli sopaya kadar ceza verme hakkı da bulunur.[65]

63 Paraskevas Konortas, "Istanbul Rum-Ortodoks Patrikhanesi ile Osmanlı Yönetiminin Birlikte Yaşamı (1453-1923)", *Ideapolitika*, sayı: 4, Güz 1999, s. 70.

64 Osmanlı dönemindeki malî statüsü için bkz: Halil Inalcık, "The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans", *Turcica*, cilt 21-23, 1991, s. 421 vd.

65 Sarris, *a.g.e.*, s. 465-466.

Milletleri yönetmek için, onların en üst ruhanî kurumlarının "devlet içinde devlet" olmasına göz yumulur; bu kapitülasyonların ve/veya diğer devletlerin baskısından çok, bir siyasî tercihtir. Akla gelebilecek bütün büyük imparatorluklar bu sorunu hemen hemen benzer yöntemlerle çözmüşlerdir. *Millet* sisteminin belli başlı özellikleri şöyle özetlenebilir:

1- Her cemaat kendi liderini seçer. Bu temel ilke olarak dinî liderdir.

2- Her cemaatin ayrı örgütlenmesi vardır.

3- Ayin ve ibadetlerini özgürce yerine getirirler.

4- Kilise, manastır, mezarlık, hastane, yetimhane vb. hayır ve ibadet yerleri açar ve yönetirler.

5- Okullar açıp, kendi dilleriyle eğitimde bulunurlar.

6- Evlenme, boşanma, çeyiz, miras vb. gündelik konular, cemaatin ilgili kurumları aracılığıyla çözüme kavuşturulur, verilen kararlar imparatorluk memurlarınca uygulanır.[66]

18. yüzyılın sonlarından itibaren artık her bir cemaat için *millet* terimi kullanılmaya başlanacak,[67] böylece Patrik de *milletbaşı* olmaya doğru bir evrim geçirecektir. *Millet* sistemi, 19. yüzyılda Osmanlı'daki reform hareketleriyle sarsılmaya başlar. Tanzimat sonrası laikleşme ve merkezîleşme çabaları, *milletlere* önceki yüzyıllarda verilmiş imtiyazlar konusunda Hükümet'le *milletlerin* cepheleşmesine neden olacaktır.

Islahat Fermanı ve "Rum Patrikliği Nizâmâtı"

1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla artık eski sistemin değişeceği anlaşılır. 1856 Islahat Fermanı ile de değişiklikler sıralanır. Petit'nin ifadesiyle "18 Şubat 1856'da, köklü bir reform vaat eden, ancak, yasa önünde herkesin eşit ol-

66 Cemil Bilsel, "Medenî Kanun ve Lozan Muahedesi", *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul: İÜ Yay., 1944, s. 26.

67 Konortas, aynı makale, s. 69.

duğu bahanesiyle aslında yavaş yavaş eski imtiyazları ortadan kaldıracak olan"[68] Islahat Fermanı'nda, Padişah, *millet-lere* şunları söyler: Bir zımmî grubun cemaat sayısı ne olursa olsun ibadetlerini özgürce yerine getirebilmeleri sağlanacaktır. Patriklik makamına getirilen kişi ömrünün sonuna kadar bu makamda kalacaktır. Ancak o güne sahip olduğu dünyevî yetkiler elinden alınacak ve ruhban ve laik üyelerin katılımıyla kurulacak olan cemaat meclislerine verilecektir. Müslüman ve gayrimüslimler arasında vergi eşitliği sağlanacak, ruhbanın "cevaiz" ve "avaidat" şeklindeki gelirleri ortadan kalkacak ve kendilerine maaş bağlanacaktır. Kilise ve hayır kurumlarının yeniden inşâ izni yine padişaha ait olmak üzere, onarımlara kolaylık sağlanacak ve bu işler artık Bab-ı Âli ile çözülecektir. Gayrimüslimleri aşağılayıcı deyimlerin resmî evrakta kullanılması, memurların onların hakkında kırıcı konuşmaları yasaklanacaktır. Hangi *millet-ten* olursa olsun, gayrimüslimler, askerî okullar dahil bütün okullara ve Hükümet hizmetine alınacaklar, cemaatler Bab-ı Âli denetimi çerçevesinde her türlü meslekî ve ticarî eğitim verebileceklerdir. Bedel ödeyerek yapmayabilmenin yanında, isterlerse askerlik yapabileceklerdir. Farklı mezheplerden olanların ticaret ve ceza davaları karma mahkemelerde görülecektir. Bütün bu eşitlik sağlayıcı maddelerle Osmanlı yönetimi Paris Konferansı öncesi, toplantı sırasında sıkıştırılmamak için önlem alır.[69]

Islahat Fermanı'nın gereği olarak *milletlerin* yönetimlerinin yeniden düzenlenmesi gündeme gelir.[70] Nisan 1857'de

---

68 Petit, aynı makale, s. 384-385.

69 Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrımüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: TTK, 1989, s. 56-58.

70 Bu konuda ayrıntılı bir klasik çalışma için bkz. Roderic Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton: Princeton University Press, 1963, s. 114-135.

Bab-ı Âli, Patrikhane'ye bu düzenlemeyi yapacak olan komisyonun toplanması amacıyla bir talimatname gönderir.[71] Ancak Rum Patrikhanesi, Tanzimat ve Islahat fermanları ile getirilmek istenen yeniliklere diğer cemaatler üzerindeki üstün konumunu kaybedeceği kaygısıyla sıcak bakmaz. Nikomidia (İzmit) Metropoliti'nin Islahat Fermanı'nın imza töreninden çıkarken "umalım ki Tanrı bu kadarla kalsın" dediği söylenir. Rum kilise hiyerarşisi, laiklerin cemaat yönetimlerine katılımına da karşı çıkar, "Türk Hükümeti himaye ve saygı gördüğü takdirde Panislavizme karşı sağlam bir sur haline gelebilecek bir kurumu baltalıyor,"[72] der. Aynı zamanda cemaat üzerindeki dinî otoriteyi temelinden sarsacak olan Osmanlıcılık ilkesine de sessizce muhalefet eder. Ancak, ruhbanın yetkilerinin dizginlenmesi ve laiklerin cemaat yönetiminde söz sahibi oluşu, aynı zamanda gelişmekte olan bir burjuvazinin de talebidir.

Gelen talimatname üzerine yedi metropolit ve yirmi bir laik üyeden (onu başkent, on biri eyaletlerden) oluşan komisyon,[73] cemaatin yeni yönetim şekli üzerine hazırladığı taslağı Bab-ı Âli'ye yollar. Bu taslak 1862'de onaylanır ve *Rum Patrikliği Nizâmâtı*[74] adıyla yayımlanarak yürürlüğe girer. Bu nizamnameye göre metropolitler bir aday listesi hazırlar ve bunu Bab-ı Âli'ye sunar. Bab-ı Âli istemediği adayları bu listeden çıkarır ve listeyi, bu nizamnameyle oluşturulan Karma Meclis'e sunar. Bu meclis üç aday belirleyerek, adayların adlarını Kutsal Meclis'e bildirir. Kutsal Meclis bu

---

71 Petit, aynı makale, s. 393-394.

72 Engelhard, *a.g.e.*, s. 89.

73 Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek - Turkish Relations 1918-1974*, Atina: Center for Asia Minor Studies, ikinci baskı, 1992, s. 33.

74 Nizâmât'ın Latin harflerine çevrilmiş metni, biraz hatalı da olsa şu kitapta mevcuttur: Yorgo Benlisoy-Elçin Macar, *Fener Patrikhanesi*, Ankara: Ayraç Yay., 1996, s. 71-107.

üç aday arasından patriği seçer; Bab-ı Âli de bu seçimi onaylar. Bütün adayların Bab-ı Âli'nin onayından geçmesini kabul etmek istemeyen Patrik Kirillos, Haziran 1860'ın ilk günlerinde, Bab-ı Âli'nin talebi üzerine istifa etmek zorunda kalır.[75]

Her cemaat için ayrı ayrı hazırlanan nizamnamelerin mantığı, dinî ve dünyevî işleri birbirinden ayırmak, birinciyi dinî lidere, ikinciyi ise oluşturulacak laik ağırlıklı bir meclise vermektir. Bununla birlikte *Rum Patrikliği Nizâmâtı*'nın *-Ermeni Milleti Nizamnamesi*'nde olduğu gibi- tamamen laiklerden oluşan bir meclise yer vermemesi, Rum Ortodoks din adamlarının cemaatleri üzerindeki üstün konumunu ortaya koyar.[76] Dördü metropolit, sekizi laik on iki üyeden oluşan bir Karma Millî Meclis kurulur. Yeni düzenleme Patrikhane'nin Kutsal Meclis'i yanında, bir karma, bir de genel meclis öngörür. Nizamnamede Patrik ve episkopos adaylarının yerine getirmeleri gereken asgari koşullar sıralanır, Patrik'in görev süresinin ölünceye kadar olduğu kabul edilir, maaşlar ve Patrikhane gelirleri bizzat saptanır. Aynı zamanda Patrikhane'de bir matbaa açılmasına izin verilir. Hangi kitapların basılacağına Maarif Nezareti'nin izniyle Kutsal Meclis karar vermeye yetkili kılınır. Nizamname, tarihten gelen imtiyazları tanıyıp hukukî güvenceye alırken, bunu Patrik'in elinden alıp *milletin* bütününe yayar, böylece Patrik'in yetkilerini sınırlandırır, onu yetkilerini laiklerle paylaşmaya zorlar.[77] Cemaatlerle Bab-ı Âli arasındaki ilişkilerin sorumluluğu, Hariciye Nezâreti'nden alınarak, bu işler için Adliye Nezâreti da-

75 Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, (çev: Devrim Evci), Ankara: Ayraç Yay., 1997, s. 212.

76 Bozkurt, *a.g.e.*, s. 171.

77 Athanasia Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi-Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, (ed. Pinelopi Stathis), (çev: Foti ve Stefo Benlisoy), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1999, s. 6.

hilinde oluşturulan Mezâhib (mezhepler) Müdürlüğü'ne verilir. 1879 tarihli bir nizamname ile bu vekaletin adı da Adliye ve Mezâhib Nezareti olarak değiştirilir.

Böylece Patrikhane'nin uhdesindeki yargı, eğitim gibi birçok konu dünyevîleşmeye başlar, merkezî hükümetin yargıdaki, laiklerin de eğitimdeki ağırlıkları gittikçe hissedilir bir hale gelir. 1861'de İstanbul Rum Edebiyat Derneği (*Sillogos*) kurulur. Temel amacı, Osmanlı Rumları arasında eğitimi yaygınlaştırmak böylece kimliklerini kaybetmelerini engellemektir. Bunun için "Türkiye'deki Helenlerin Maarif Nezareti" gibi faaliyet gösterecektir.[78] Aynı zamanda misyonerlikle mücadele edebilmek amacıyla okullarda kaliteyi yükseltmeye çalışır. Bu laik kurumun Patrikhane ile ilişkisi genellikle kötü olacak çünkü Patrikhane'nin tarihten gelen eğitim işlevini elinden almaya başlayacaktır. Yavaş yavaş Patrikhane'ye, kendi varoluş alanını koruyabilmek için bu tür etkinlik ve kurumları kendi bünyesine alıp meşrulaştırmaktan başka bir çare kalmaz.[79]

Bu dönemde gayrimüslim cemaatler için hazırlanan nizamnameler günümüzde azınlıklar için uygulanan sistemin temelini oluşturur. Ancak bunlar üzerinde Cumhuriyet sonrasında, siyasi yetkiler ve medeni hukuk açısından yapılan müdahaleler söz konusudur.

Ulusal Kiliselerin Doğuşu ve Osmanlı'nın Son Dönemi

19. yüzyıl boyunca Osmanlı, Balkanlar'da ayaklanmalarla karşılaşır. Başka bir deyişle, *millet* deyimi bir inanç birliği olmaktan çıkarak bir ulusun ifadesine dönüşmeye başlar.[80] Artık Patrikhane'nin gücüne darbe vuran en önemli unsur

78 Anagnostopulu, aynı makale, s. 22.

79 Anagnostopulu, aynı makale, s. 24.

80 Anhegger, aynı makale - II, s. 17.

milliyetçilik olacaktır. Önce Balkanlar'daki farklı milliyetçilikler, sonra da Türk milliyetçiliği...

Fener'in yönettiği bölgelerde, yerel dil, kültür ve gelenekleri dikkate almayan tutumu kendisi için de tehlikeli sonuçlar doğurmaya başlar. Çünkü Osmanlı Balkanlar'dan çekildikçe yeni oluşan devletler Fener'in de politik vesayetinden kurtulur, siyasî özgürlükleriyle birlikte dinsel bağımsızlıklarını da ilan ederler.[81] Bu nedenle Fener'den koparak birçok *otosefal* ulusal kilise ortaya çıkacaktır. 1833'te ayrılmış olan Yunan Kilisesi'ni, 1879'da Sırp Kilisesi izler ve aynı yıl Fener bunu kabul etmek durumunda kalır. Buna karşılık, 1865'te kurulan Romanya Kilisesi'nin bağımsızlığını ancak 1885'te kabul edecektir.[82]

Bulgar Kilisesi'nin kurulması diğerlerine göre en sorunlu olanıdır. Yıllarca Rumca ayine ve eğitime zorlanan Bulgarlar, ulusçuluğun da etkisiyle, uzun bir mücadele sonucunda Bulgar Kilisesi'ni 1870'te kurup, Padişahtan da 1872'de onay alırlar. Öte yandan diğer Balkan kiliselerine "anlayış" gösteren Patrikhane, Bulgar Kilisesi'ne aynı anlayışı göstermez. Çünkü, bu yeni kilise, Patrikhane'nin kalmış olan cemaatinin neredeyse yarısını alıp götürmektedir. Fener Patriği diğer patrikleri toplayarak, Bulgarları "ayrılıkçı" (şizmatik) ilan eder. Yayınladığı bildiriyle, Bulgarları ırk ve milliyet ayrılığı (*ethnofiletizm*) ortaya çıkarmakla suçlar ve bunun İsa'nın dinine aykırı olduğunu vurgular.[83]

---

81 Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, (çev: Fethi Ülkü), Ankara: Bilgi Yayınevi, ikinci basım, 1994, s. 205.

82 1878 Berlin Kongresi'nden sonra, Patrikhane'nin Makedonya'da karşılaştığı, yeni kiliselerin ortaya çıkışı, Rus etkisi gibi konularda, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı arşivine dayanan bir çalışma için bkz. Hıristos D. Kardaras, *To Ikumeniko Patriarhio ke o Alitrotos Ellinismos tis Makedonias Thrakis-Ipiru/Meta to Sinedrio tu Verolinu*, Atina: Epikerotita, 1996.

83 Bulgarların ve Rumların bir arada bulundukları yerlerdeki kiliselerin paylaşımlarında büyük sorunlar yaşandı. Bu nedenle 3 Ekim 1910'da, "Kiliseler Ka-

Sonuç olarak, bu kiliseler siyaseti bir miktar etkilemiş olsalar da, kendileri siyasetten daha fazla etkilenerek adeta millî dinleri temsil eden kurumlar haline gelirler. Böylece, yüzyıllarca Osmanlı sistemi içerisinde tutkal vazifesi gören Ortodoksluk artık birleştirici değil; ayrıştırıcı bir faktöre dönüşür.[84] Ortodoks Kilisesi uzmanı Assompsiyonist rahip Janin'in ifade ettiği gibi kaderini önce Bizans İmparatorluğu'na daha sonra da Türk İmparatorluğu'na bağlayan Patrikhane, bu sonuncu imparatorluğun siyasi kaderi değiştikçe kendi kaderini de değişmiş bulur.[85] Osmanlı'ya bağlı olarak imparatorluk büyüdükçe büyür, küçüldükçe küçülür. Osmanlı toprak kaybettikçe Patrikhane de metropolitliklerini, gelirlerini ve prestijini kaybeder.

III. İoakim,* Rum Patrikliği Nizamâtı'nın ruhu doğrultusunda, Zarifis, Zografos ve Evgenidis gibi cemaat burjuvazisinin ileri gelenlerinin desteği sayesinde bir modernizasyon programıyla patrik seçilir. III. İoakim, 1883'te ilk "Sintagmation"u, yani Fener'e bağlı metropolitlerin yeni listesini de içeren bir "iç tüzük" yayımlar. Bu yeni listede, Balkanlar'ın Patrikhane'den kopması nedeniyle prestijini korumak üzere unutulmuş tarihî ve dinî isimleri yeniden canlandırmak amacıyla yeni metropolitlikler oluşturur. Yetmiş bir metropolitlikten oluşan bu listede sayısal olarak bu tarihten sonra önemli bir değişiklik olmayacaktır.

III. İoakim'in yeni dönemdeki en önemli sıkıntısı gittikçe merkezîleşmeye çalışan iktidarın Patrikhane'nin eskiden

---

nunu" çıkarıldı. Bu kanunla kiliselerin ve okulların kimlere ait olacağı sorunu nüfus ölçütüne göre çözüldü. Patrikhane, 1945'e kadar bu kiliseyi tanımadı.

84 Hasan Ünal, "Patrikhane'yi kapatmalı mı?", *Milliyet*, 21 Kasım 1995.

85 Janin, aynı makale, s. 204.

(*) (1834-1912) İstanbul'da doğdu. 1864'te Varna, daha sonra da Thessaloniki (Selanik) Metropoliti oldu. İlk patriklik döneminde 1880'de, *Ekklisiasthiki Alithia* adlı Patrikhane'nin ünlü ve önemli yayın organını kurdu.

beri sahip olduğu imtiyazları geri almaya çalışmasıdır.[86] İstanbul'un fethinden beri sahip olunan imtiyazlar, yüzyıllar boyunca bütünlüğü ve meşruluğu sağlarken, 19. yüzyılın sonunda "diğerlerinden" ayrışmanın üretildiği mekanizma haline gelmiştir. Bu sorun, üç dönemde yoğun olarak tartışılır: 1883-1884, 1890-1891, 1909 ve sonrası. Hükümet, Patrikhane'nin eğitimi standardize edici ve dinî yargılama yetkisini kısıtlayıcı önlemler için adım atınca, III. Ioakim 1884'te bunu protesto etmek amacıyla istifa eder. Gerginlik, bu politikayı Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa'nın sertleştirmesi üzerine iyice artar; ancak Patrikhane tüm kiliseleri 24 Aralık 1890'da kapatma kararı alınca, Sadrazam da bu girişiminden vazgeçmek zorunda kalır. Bu protesto uluslararası dikkati çekmekte de başarılı olur; bunun üzerine II. Abdülhamit, Rumların geleneksel imtiyazlarının saklı olduğunu açıklamak zorunda kalır. III. Ioakim'den sonra bu eylemin başını Metropolit Yermanos çeker.[87] Yermanos bu politikası nedeniyle bu tarihten sonraki Patrik seçimlerinde aday olmasına rağmen, Bab-ı Âli'ce geri çevrilecek, bu makama ancak rejim değişikliğinden sonra, 1913-1918 arasında ulaşabilecektir.

III. Ioakim'in ikinci patriklik döneminde (1901-1912) Patrikhane içerisinde iyice belirginleşen iki siyasi çizgiden söz edilebilir. Birincisi, III. Ioakim'in başını çektiği, imtiyazları koruma mücadelesi veren, toplumsal önderliğin kilisede olduğu, yani Fatih'ten beri gelen Patrik'in *milletbaşı* konumunu sürdürdüğü, kültürel bir hâkimiyet çerçevesinde Osmanlı'yı "içerden fethederek", Bizans'ı yeniden kurma politikası uygulanması olarak özetlenebilir. Kurtuluş Savaşı

---

86 Ayrıntılı bilgi için bkz, N. P. Elefteriadu, *Anatolike Melete, I- Ta Pronomia tu Ikumeniki Patriarhiu*, İzmir: yy, 1909 ve Hüseyin Cahid Yalçın, "10 Yılın Hikâyesi 1908-1918, *Yedigün*, sayı: 135, 9 İlkteşrin 1935, s. 20-25.

87 *EO*, cilt 20, 1921, s. 91.

sırasındaki ünlü Trabzon Metropoliti Hırisanthos* (Filippidis) ve Patrikhane'nin arşivcisi ve tarihçisi Manuil Gedeon'un da içinde olduğu bu grup, Yunan milliyetçiliğine karşı bir entelektüel karşı koyuş gerçekleştirir. Örneğin III. Ioakim, Osmanlı Rumlarının eğitimi Patrikhane kontrolünde olduğu için ve ders kitapları da Patrikhane'de basıldığından, bu dönemde Yunanistan'ın dış politikasının temelini oluşturan *Megali Idea*'ya** uygun bir eğitim anlayışına ve müfredatına izin vermez, bu nedenle Yunanistan Başbakanı Trikupis ile çatışır.[88] Çünkü Patrikhane'ye göre, "vatanın" ve inancın tek kurtuluş yolu "her türlü kutsal âdete ve atalardan kalma nizama" saygıyla, düzenin ve var olanın muhafazasından geçmektedir.[89] Bu çizgi, 1897'de Yunanistan'ın Osmanlı'ya yenilmesi üzerine güç kazanacaktır.

Patrikhane'deki ikinci çizgi ise, Yunanistan'ın siyasî önderliğini dikkate alan, Osmanlı ve Balkanlar'daki Rumları da içine alacak şekilde "Büyük Yunanistan"ı hedefleyen *Megali Idea*'cı çizgidir. Başlıca yandaşı Amasya Metropoliti Yermanos'tur* (Karavangelis). Dönemin Rum basını,

---

(*) (1881-1949) Gümülcine'de (Komotini) doğdu. 1913-23 arası Trapezunda (Trabzon) Metropoliti'ydi. Aralık 1938- Temmuz 1941 arası Atina Başepiskoposluğu yaptı. Entelektüel birikimi nedeniyle Ortodoks Kilisesi tarihinde ayrı bir yeri vardır.

(**) Yunanca "büyük fikir" anlamına gelen bu kavram, özellikle Yunanistan'ın doğusuna yönelik olarak, Rumların yaşadıkları yerleri Yunanistan bayrağı altında birleştirmeyi amaçlayan yayılmacı bir milliyetçilik ve dış politika anlayışını simgeler. 1844'te, Başbakan Ioannis Koletis'in parlamentoda yaptığı konuşma bu fikrin başlangıcı kabul edilir.

88 Yunanistan'da bu *milletbaşı* geleneğini sürdürmek isteyen çizgiyi ayrıntıyla inceleyen, bir doktora tezi hazırlanmıştır: Stavros Th. Anestidis, *I Ethnarhiki Paradosi tis Megalis Ekklisias ke O Manuil Gedeon*, Atina Üniversitesi, Siyasal Bilimler ve Kamu Yönetimi Bölümü, 1993, yayımlanmamış doktora tezi.

89 Anagnostopulu, aynı makale, s. 20.

(*) (1863-1935) Midilli'de doğdu. HRO'dan mezun olduktan sonra sırasıyla Hariupoleos (1896), Kastoria (1900) ve Amasya (1908) metropoliti oldu. Makedonya'da Bulgarlara karşı mücadele etti. Amasya Metropoliti olduktan

III. Ioakim ve *Megali Idea* taraftarlarının polemikleriyle doludur.[90]

Bab-ı Âli, İkinci Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra, yeni rejimin gereği olarak, tebaanın eşitliğine aykırı olduğu gerekçesiyle, Patrikhane'nin idarî ve hukukî yetkilerini devam ettiremeyeceğini bildirir. Patrik ise Fatih'ten beri varolan yetkilerinden vazgeçmeyeceğini açıklar ve tekrar bir sürtüşme dönemi başlar.[91] III. Ioakim'in imtiyazlara sahip çıkma politikasında, İttihat ve Terakki'nin *millet* sistemini tamamen ortadan kaldırmaya yönelik, gayrimüslim karşıtı politikasının yarattığı etkiyi unutmamak gerekir. "Türkleşme" ve "Türkleştirme"ye dönük politikalara karşı Patrik, farklı bir grubun varlığını, bunun bir imparatorluk mirası olduğunu, statüsünün bizzat bu yöneticilerin atalarınca belirlendiğini ve kabul edildiğini vurgular. İttihat ve Terakki Partisi ise her ne kadar programının 11. maddesine "bu imtiyazların eskisi gibi sürdürülmesi"ni almışsa da,[92] özellikle savaş yıllarında bunun tam tersi bir politika uygular.

III. Ioakim ölünce, Yunanistan, yerine, Ioakim'in hep rakibi olmuş *Megali Idea* taraftarı Amasya Metropoliti Yermanos'un geçmesini sağlamaya çalışır.[93] Çünkü görüldüğü gibi, Patrikhane'ye bu dönemde hâkim olan çizgi *Megali Idea*

---

sonra, Merzifon Amerikan Koleji'nin misyoner faaliyetlerine karşı okullar açtırdı. Birinci Dünya Savaşı'nda Karadenizli Rumların sürülmesine karşı çıktı. 1924'te Yanya, hemen ardından da Avusturya Metropoliti oldu. (*Orthodoksia*, cilt 10, Şubat 1935, s. 107-108.)

Dönemin Amerikan Konsolosu Chessbrough'a göre, "patrik olabilmek için her şeyi göze almış, hırslı, dalavereci, gözü kara biri"dir. (Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi [1912-1923]", *Milliyetler ve Sınırlar-Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, İstanbul: İletişim Yay., ikinci baskı, 1995, s. 379.)

90 Stavros Anestidis, "Ioakim III-Arhiepiskopos Konstantinupoleos ke Ikumenikos Patriarhis (1878-1884, 1901-1912), *DKMS*, cilt 6, 1986-1987, s. 400-403.

91 Atalay, *a.g.e.* s. 36.

92 Mustafa Emil Elöve, "Türkiye'de Din İmtiyazları", *AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, c 10, no 1-4, 1953, s. 328.

93 *EO*, cilt 16, 1913, s. 185.

ile uyuşmamaktadır. Ancak, Yunanistan'ın Amasya Metropoliti Yermanos'u seçtirmeye gücü yetmez ve Halkidona (Kadıköy) Metropoliti Yermanos, 10 Şubat 1913'te V. Yermanos olarak Patrik seçilir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Patrikhane

Birinci Dünya Savaşı'na bu olumsuz ve gergin havada girilir. İttihat ve Terakki adım adım "azınlıklardan ve *millet* sisteminden kurtulma" politikasını hızlandırır. İlk nüfus mübadelesini de 1913'te Bulgaristan ile gerçekleştirir ve Osmanlı Trakyası'nda kalan 46.764 Bulgar, Bulgaristan'a göç eder.[94] Bu dönem özellikle Trakya ve Makedonya'daki Müslümanların ve Rumların büyük sıkıntılar çektiği yıllardır. Rumlar adalardan ve kıyı bölgelerden Anadolu'nun içlerindeki Müslüman köylerine sürgün edilir, örneğin altı haftalık bir dönemde sürgünlerin sayısı 40.000'i bulur.[95] Trakya'dan Ocak 1914-Temmuz 1915 arası 60.926 kişi göçe zorlanır.[96] Bu rakam Trakya'da yaklaşık 100.000'i bulur. İzmir ve çevresinden de 200.000'e yakın Rum "ürkütülmek" suretiyle Yunanistan'a göç ettirilir.[97] Savaştan sonra gelen işgal döneminde, bunların bir kısmı işgalci güçlerin desteğiyle geri dönecek, Patrikhane'de Enos (Enez) Metropoliti'nin başkanlığında *Rum Muhacirin Komisyonu* kurulacaktır.[98]

---

94 Selahattin Önder, "1913 Türk-Bulgar Mübâdelesi", *Yeni Türkiye*, Ocak-Şubat 2000, sayı: 31, s. 344.

95 Carl Midkiff Wheeless, *Turkey's Policy Toward Her Minorities 1922-1952*, Georgetown University, 1957, yayımlanmamış doktora tezi, s. 64.

96 Yannis G. Mourelos, "The 1914 Persecutions and the First Attempt at an Exchange of Minorities Between Greece and Turkey", *BS*, cilt 26, 1985, s. 391.

97 *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay., 1986, s. 166.

98 Bu konudaki ayrıntılar için bkz. İbrahim Ethem Atnur, *Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı Meselesi*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1991 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

Patrikhane, Trakya'daki Rumların yerlerinden edilerek, ev ve arazilerine Müslümanların yerleştirilmelerini protesto amacıyla 7 Haziran 1914'te Rum kilise ve okullarının etkinliklerini askıya aldığını açıklar. Hükümetin kefaleti üzerine 28 Temmuz'da yeniden açar.[99] Paris'teki Osmanlı Büyükelçisi Rıfat Paşa'nın Sadrazam Said Halim Paşa'ya 17 Haziran 1914'te yazdığına göre, Patrikhane kilise ve okulları kapatma kararını Yunan elçiliğinin isteği üzerine almıştır.[100]

20 Temmuz 1914'te Atina'daki Osmanlı Elçisi Galip Kemali Bey [Söylemezoğlu], Başbakan Venizelos'la buluşup, Aydın Vilayeti'ndeki Rumlarla, Makedonya ve Epir'deki Müslümanların mübadelesini önerir. Bu teklifin iki ülke arasındaki gerilimin azaltılmasına yönelik olduğunu da ekler. Teklifini 21 Ağustos'ta yazılı olarak iletir, ertesi gün de olumlu yanıt alır. 22 Eylül'de Venizelos bir mektupla bazı önkoşullar öne sürer: 1- Mübadele gönüllülük esasına göre gerçekleştirilmelidir. 2- Doğu Trakya Rumlarını da kapsamalıdır (bunların büyük kısmı zaten Yunanistan'a göç etmiştir). 3- Malların mülklerin transferi için bir karma komisyon kurulmalıdır.

23 Ekim'de Yunan Dışişleri Bakanı, bu mübadelenin gerçekleşebilmesinin önkoşulunun Rumları zorla göç ettirme politikasından vazgeçilmesine bağlı olduğunu vurgular.[101] İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Sir Louis Mallet, daha 27 Mayıs 1914'te, Dışişleri Bakanı E. Grey'e yazdığı mektupta, cemaati azalacağı için Patrik'in bu mübadeleye karşı çıkacağını, Sadrazam Said Halim Paşa'nın ise Patrikhane'nin Türkiye dışına taşınmasından memnun olacağını kendisine

---

99 *Les Persécutions de l'Hellénisme en Turquie (1914-1918)*, İstanbul: Patriarcat Oecuménique, 1919, s. 267-268.

100 Bilal Şimşir, *Ege Sorunu-Belgeler*, cilt II (1913-1914), Ankara: TTK, 1982, s. 540.

101 Mourelos, aynı makale, s. 393-394.

söylediğini aktarır.[102] Bu belge, Lozan'da gündeme gelecek bu tezin İttihatçılarda da hâkim olduğunu gösterir. Ancak savaşın başlaması Said Halim Paşa'nın Brüksel'de gerçekleştirmeyi planladığı mübadele antlaşmasının imzalanmasını engeller.[103]

1917'deki Rusya'daki devrim nedeniyle İstanbul'a birçok Beyaz Rus göç eder. Patrikhane gelenlerle yakından ilgilenir, onları çeşitli okul binalarında barındırır. Bu dönemde İstanbul'a gelen ve iki ay sonra Paris'e giden Rus Episkopos Aleksandros, oradaki Beyaz Rusların başvurusu üzerine Patrikhane tarafından Fransa'da bulunan bu cemaate episkopos tayin edilir. Bu durum Rus Kilisesi'nin tepkisini çeker ve iki kilisenin ilişkilerinin gerginleşmesine neden olur.[104]

Savaş boyunca İttihatçıların azınlık karşıtı politikaları, Patrikhane'nin imtiyazlarını kaldırma çabaları, 1 Ocak 1918'de resmî nikâhı zorunlu, dinî nikâhı isteğe bağlı hale getirme gibi kararları Patrikhane'yi son derece rahatsız eder.

---

102 Şimşir, *a.g.e.*, s. 503-504.

103 Gotthard Jaschke, "Die Türkisch-Orthodoxe Kirche", *Der Islam*, cilt 39, 1964, s. 114.

104 *BCA-BME*: 109 730 12.

İKİNCİ BÖLÜM

İŞGAL YILLARI VE KURTULUŞ SAVAŞI'NDA PATRİKHANE (1918-1922)

İşgalci Güçlerle İşbirliği

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı toprakları işgal edilir. Savaş sırasındaki sürgünler, kıyımlar ve İttihatçı politikalar, Osmanlı Rum liderliğinin gözünde, 1908 devriminin yarattığı "eşitlik", "kardeşlik" havasının çabuk bozulmasını sağlayıp, Rumları, Türk idaresi altında yaşamanın imkânsız olduğu fikrine ulaştırır.[1]

Bu nedenle Patrikhane ileri gelenleri, daha enerjik ve daha "siyasî" bir lider seçimine karar verirler. Venizelistlere sıcak bakmayan Patrik V. Yermanos, geçmişte Jön Türklere taviz verdiği gerekçesiyle, 25 Ekim 1918'de görevinden istifa ettirilir. Yeni Patrik seçimi barış kesinleşinceye kadar ertelenerek, yerine vekil (*locum tenens*) olarak, Makedonya'da metropolitken Bulgarlara karşı mücadelesiyle ünlenen ve İstanbul'un zengin tüccarlarıyla yakın ilişkilere sahip Prusa (Bur-

1 Alexis Alexandris, "The Constantinopolitan Greek Factor during the Greco-Turkish Confrontation of 1919-1922", *Byzantine and Modern Greek Studies*, sayı: 8, 1982, s. 142.

sa) Metropoliti Dorotheos getirilir. Böylece Patrikhane'nin "Venizelist dönemi" başlar. Bu dönemde Patrikhane, "kurtarılmamış Rumların" sözcüsü durumuna gelir.[2]

1862 Patriklik Nizâmâtı'nın 4. maddesine göre 41 gün içinde yeni bir patrik seçilmiş olması gerekmektedir[3] ancak Dorotheos'un bu maddenin gereğini yerine getirmemesi üzerine, konu, Ocak 1919'da Meclis-i Vükelâ'nın gündemine gelir ve Patrikhane Adliye ve Mezahib Nezareti'nce uyarılır.[4] Uyarıyı dikkate almayan Dorotheos'un ilk yaptığı işlerden biri, 21 Ocak 1919'da Rum okullarında Türkçe eğitimi yasaklamak olur. O güne kadar siyaset dışı tavrını korumuş olan *Sillogos* da, artık Venizelosçu bir çizgi izlemeye başlar. Şubat 1919'da yayımladığı bildiriyle her ne kadar akademisyenlere hitap etse de, kuşkusuz Barış Konferansı'nı hedefler. Buradaki tezler Patrikhane'nin ileriki yıllarda yapacağı yayınlarda da, çeşitli barış görüşmelerine yapacağı başvurularda da kullanılacaktır, adeta tek merkezden hazırlanmışlardır:[5]

> "1- Küçük Asya Rumları beş yüzyıldır esaret altındadırlar ve şimdi haklı özgürlük taleplerine destek beklemektedirler. 2- Rumlar, Osmanlı sınırları içindeki en eğitimli kesimdir. Halen Osmanlı kayıtlarına göre, İstanbul ve çevresinde, Türklerin 118 okulunda 14.725 öğrenci varken, Rumların 297 okulunda 27.150 öğrenci mevcuttur. 3- İstanbul'da Türklerin çoğunluk olduğu söylenir ancak bu doğru değildir. Bir milyon nüfusunun 300 bini Rum, 400 bini Müslümansa da, bu rakamı 1912 istatistiklerine göre

2 Alexandris, *a.g.e.*, s. 54.

3 Yorgo Benlisoy - Elçin Macar, *a.g.e.*, s. 72.

4 Atalay, *a.g.e.*, s. 102.

5 *Logodosie Mina Afthetopulu Proedru tu en Konstantinupoli Elliniku Filologiku Sillogu 1918-1922*, Atina: yy, 1972, s. 115 vd.

şöyle değerlendirmek gerekir:[6] Geneli Türk olan 47.071 devlet görevlisi vardır. Bunların aileleri beşer kişi olarak düşünülürse, 235 bin civarında bir sayıya ulaşılacaktır ki, onların kaderi hükümetin kaderine bağlıdır. Hükümetin yer değiştirmesi hâlinde Rumların tartışmasız çoğunluk olacakları aşikârdır. 4- Rumların peşinde koştukları ideali gerçekleştirmelerine, böylece anavatanla birleşmelerine yardımcı olunuz."

23 Şubat 1919'da İşgal Kuvvetleri Komutanı Franchet d'Espérey, Patrikhane'yi ziyaret eder ve böylece Fransa'nın Rumlara ve dinî liderlerine ilgisiz kalmadığını gösterir.[7] İşgal kuvvetleri ile de işbirliği içinde olan Dorotheos, 9 Mart 1919'da Osmanlı Rumlarının vatandaşlık görevlerinden muaf olduklarını, Patrikhane'nin Osmanlı resmî kurumlarıyla ilişkiyi kestiğini ilan eder.[8] Patrikhane'ye Yunan bayrağı çeken Patriklik Konseyi, 16 Mart'ta Rum kiliselerinde alınan "Yunanistan'la birlik" kararını açıklar:[9]

> "İstanbul ve civar Rumları bugün kiliselerinde toplandılar... ve sarsılmaz ulusal yeniden kurtuluş arzularını ilan ettiler. Gelecekteki doğal gelişme için tek sağlam temel olarak anavatan Yunanistan ile birliği görmektedirler... ve kararın barış konferansında İngiliz, Fransız, Birleşik Devletler, İtalyan ve Yunan temsilcilere sunumu görevini Ekümenik Patrikhane'ye tevcih ettiler."

---

6 Patrikhane'nin 1912 istatistiklerinin şişirilmiş olduğu konusunda bkz: Justin McCarthy, *Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman Nüfus (Osmanlı Anadolusu'nun Son Dönemi)*, (çev: İhsan Gürsoy), Ankara: ATASE, 1995, s. 88.

7 Edgar Pech, *Les Alliés et la Turquie*, Paris: Les Presses Universitaires de France, 1925, s. 33.

8 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (çev: Cemal Köprülü), Ankara: TTK, 1991, s. 103 ve Claire Price, *The Rebirth of Turkey*, New York: yy, 1923, s. 126.

9 Alexandris, aynı makale, s. 145.

Bunun arkasından Dorotheos, Trapezunda (Trabzon) Metropoliti Hırisantos ve Patrikhane müşaviri Aleksandros Pappas'tan oluşan bir heyet, Barış Konferansı'na katılmak üzere Paris'e gider ve 20 Mart'ta konferansa, İstanbul'un Yunanistan'la birleşmesi taleplerini içeren bir muhtıra sunar:[10]

> "Türkiye hem askeri hem de mali açıdan tükenmiş durumdadır; kaderinin onu mahkûm ettiği batışı hiçbir şey engelleyemeyecektir... Şu anda halen Türklerin işgali altında bulunan bu topraklarda 16 milyon Rum yaşıyordu. Şu andaki sayımız, aşağı yukarı üç milyona inmiştir. Uğranılan felaketler saymakla bitmez. Bunlar arasında zorla ve baskıyla din değiştirtmek, dinini değiştirmeyenleri katletmek de var... Her sene binlerce erkek çocuğumuz, yeniçeri yapılmak üzere elimizden alındı... Anadolu'da dört yıl boyunca korkunç dramlar yaşandı. İki milyondan fazla Rum ve Ermeni evlerinden barklarından kovuldu... Kurtarılmamış tüm Rumların anavatanda bir araya gelmelerini arzu ediyoruz."

Kıbrıs Kilisesi temsilcileri de Paris Barış Konferansı'na gidip lobi faaliyetlerinde bulunurlar.[11]

İzmir'in İşgali

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'ne dayanarak İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerinin Anadolu'yu işgalinden sonra, Yunan Ordusu da, 15 Mayıs 1919'da İz-

---

10 *Les Hellénes Irrédimés devant le Congrés de la Paix-Mémoires du Patriarcat Oecuménique et du Conseil National des Hellénes Irrédimés*, Paris: yy, 1919, s. 5; İngilizcesi de yayımlanmıştır: *The Unredeemed Greeks before the Peace Conference-Memoranda of the Oecumenical Patriarchate and of the National Council of Unredeemed Greeks*, Paris: yy, 1919.

11 Beria R. Özoran, "Enosis Oyunu", *Türk Kültürü*, cilt 3, sayı: 32, Haziran 1965, s. 515-520.

mir'e çıkar. İzmir'in işgali sırasında Smirni (İzmir) Metropoliti Hırisostomos* (Kalafatis), Yunan kuvvetlerini takdis eder ve onlarla işbirliği yapar.[12] Aslında Hırisostomos, Vali Rahmi Bey tarafından Birinci Dünya Savaşı sırasında İzmir'den uzaklaştırılmış ve Mondros Mütarekesi'nin sağladığı ortam sayesinde 1 Ocak 1919'da İzmir'e geri dönmüştür.[13] Gelir gelmez Hükümet karşıtı tavrını ortaya koyar, örneğin 25 Ocak 1919'daki belediye seçimlerini Rumların boykot etmesini sağlayarak, artık Osmanlı idaresini istemediğini ilan eder.[14]

Patrikhane de 24 Mayıs'ta, Hükümet'in tepkisine aldırmaksızın, İzmir'in işgalinden duyduğu minnet duygularını içeren bir tebliğ yayımlar. Hırisostomos daha sonra Patrikhane'nin de yapacağı gibi, işgalin gerekçesini haklı gösterecek şekilde, Hıristiyanların Müslümanlarca nasıl katledildiklerini anlatan Fransızca bir kitap yayımlar.[15] 1921'de de ABD'den, Türkiye'deki Hıristiyanları himaye etmesini isteyecektir.[16]

Mustafa Kemal'in *Söylev*'inin ilk belgesi *Mavri Mira* hakkındaki 22 Ağustos 1919 tarihli belgedir. Patrikhane'de bu adı taşıyan bir kurul oluşturulduğunu, doğrudan Venizelos'tan yönerge aldığını, görevinin çeteler kurup yönetmek, açıkhava toplantıları düzenlemek ve propaganda yapmak olduğunu, Yunan Kızılhaçı'nın bu kurula bağlı çalıştığını,

---

(*) (1867-1922) Tirilye'de doğdu. HRO'dan mezun oldıktan sonra, 1902'de Drama, 1910'da İzmir Metropoliti oldu. Kişisel arşivi Atina'da yayımlanmıştır.

12 Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Ankara: Bilgi Yay., 1974, s. 111 vd.

13 Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara: Ayraç Yay., 1997, s. 86.

14 Atalay, *a.g.e.*, s. 164.

15 Mgr. Chrysostome, *Les Persécutions des Chrétiens-Exposés Authentiques et Tableaux Statistiques*, cilt 1, yy, 1919.

16 *BCA-BME*: 5435428.

PONTUS SORUNU VE PATRİKHANE

İşgal ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun fiilen çökmesi, Doğu Karadeniz bölgesinde, Rumların Sinop'tan başlayan ve Batum'u da içine alan bir Pontus devleti kurma planını gerçekleştirmeye uygun bir ortam yaratır.

"Pontus Davası"nın Avrupa'daki mimarı ve organizatörü Konstantin Konstantinidis'tir. Avrupa ve Amerika'daki Pontusluları 4 Şubat 1918'de Marsilya'da düzenlediği ilk Pontus Kongresi'nde (Du Congres des Originaires du Pont-Euxin) bir araya getirir.[17] Kongrede, bölgede 170 bin kilometrekarelik bir alanda bir buçuk milyon Ortodoks Rum ve 5 milyon Rumca konuşan Müslüman olduğu ifade edilir. Oysa, bu sırada Foreign Office'te görev yapan Arnold Toynbee, bu rakamın hayal ürünü olduğunu; Yunan Hükümeti'nin resmî rakamlarına göre, Trabzon ve Sıvas vilayetlerindeki Rumların 450 bin civarında bulunduğunu vurgular.[18] Amasia (Amasya) Metropoliti Yermanos, kongreye bir mektup yazarak Türklerin yaptığı kıyımları anlatır.[19] Trapezunda (Trabzon) Metropoliti Hırisanthos, Paris Barış Konferansı'na Pontus için bir memorandum sunarak, Pontus'ta 550 binden fazla Rum yaşadığını, Türklerin baskısıyla Rusya ve Kafkasya'ya göç edip de, geriye dönmeyi planlayanlar da eklendiğinde bu rakamın 800 bin civarında olduğunu iddia eder.[20] Bu dönemde adeta şehrin tek yöneticisi gibi hareket eden Metropolit Hırisanthos, 23 Temmuz 1919'da Canterbury Başepiskoposu ile görüşmeye Londra'ya gider ve İngiltere'den, bir İngiliz alayının Trabzon'a gönderilmesini ve İngiliz subayların yönetiminde yerli jandarma birlikleri kurulmasını talep eder. 10-16 Ocak 1920'de müstakbel "Rum-Ermeni Konfederasyonu"nun kuruluş görüşmeleri için Erivan'a gider.[21] Bir Pontus, Ermeni ve "durum

17 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, [çev: Hakkı Devrim] İstanbul: Meydan Neşriyat, ty, s. 335.

18 Salahi R. Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Ankara: Publications of Turkish Historical Society, 1993, s. 352.

19 *Les Atrocités Turques au Pont-Euxin, Copie D'Une Lettre de S. E. l'Archevéque d'Amassia et Samsoun Germanos*, Paris: Dubois et Bauer, 1919.

20 *The Euxine Pontus Question, Memorandum submitted to the Peace Conference by His Eminance Mgr. Chrysanthos*-May 2, 1919, Paris.

21 Aleksis Aleksandris, "I Anaptiksi tu Ethniku Pnevmatos ton Ellinon tu Pontu 1918-1922: Elliniki Eksoteriki Politiki ke Turkiki Antidrasi", *Meletimata Giro*

elverdiği takdirde" Türkiye'nin de dahil olacağı bir devletler federasyonu tasarlamaktadır.[22]

23 Ocak 1921 tarihli *İkdam*'a göre, Patrik Vekili Dorotheos da Trabzon'un Yunanistan'a bırakılması isteğini açıklar.[23] Ancak Dorotheos'un ölümünden sonra yeni Patrik Vekili Nikolaos'un Venizelos'a "mesafesi" nedeniyle, Kutsal Meclis, 30 Ağustos 1921'de, çok tartışmalı geçen Pontus konulu toplantısı sonucunda, "Pontus davası" diye bir şey olmadığını ileri sürerek bir karar almaktan kaçınır.[24] Ancak bölgedeki durumdan şikâyetlerini de dile getirmekten sakınmaz. Rumların gördüğü baskıları konu alan bir şikâyet mektubunu Milletler Cemiyeti'ne gönderir:[25]

> "26 Kasım 1921
> Ekselansları;
> Yüzyıllardır Türkiye'de yaşayan Hıristiyanların yaşamı, hiçbir zaman Mustafa Kemal rejiminde olduğu kadar acı dolu ve tehlikeli ve de tehdit edici olmamıştır... Türklerin içine gömüldüğü bu katliam dalgasından, ruhban sınıfı bilhassa nasibini almıştır... Mustafa Kemal'in kurduğu o meşhur 'İstiklal Mahkemeleri', saygıya ve güvene layık Rum cemaatin avukatlarını, profesörlerini, banka müdürlerini, büyük arazi sahiplerini, büyük tüccarları ve hatta yaşı seksene varmış değerli insanları, örneğin, Arhimandrit Platon Aivazidis'i, eski Trabzon mebusu Kofidis'i, Profesör Papamarku ve Profesör Theoharidis'i, Merzifon Amerikan Koleji

---

apo ton Venizelo ke tin Epohi tu, Atina: Ekdosis Filippoti, 1980, s. 447.

Ermeni Patriği Zaven, Hırisantos'a yazdığı 19 Temmuz 1919 tarihli mektubunda, "Türk barbarlıklarına mağruz kalan Ermeni kurbanlara gösterdiği yakınlıktan dolayı şükranlarını sunar" ve Trabzon'a doğru yola çıkan Karekin Haçaduryan'ın (1950'de Ermeni Patriği seçilecektir) Ermeni mülklerinin yönetimini devralacağını bildirir. (*O Telefteos Ellinismos tis Mikras Asias*, Atina: Kentro Mikrasiatikon Spudon, 1974, s. 237-238.)

22 Maurice Pernot, "La question Turque-IV/Les Minorites Non-Musulmanes en Turquie", *Revue des Deux Mondes*, cilt VIII, 15 Nisan 1922, s. 914.

23 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara: TTK, ikinci baskı, 1989, s. 137.

24 *EO*, cilt 20, 1921, s. 493.

25 *Mémoires du Patriarcat Oecuménique relatifs a la situation des Chrétiens D'Anatolie*, İstanbul: Bulletin du Bureau de la Presse Patriarcal au Sujet de la Méme Question, 1922 (sayfa numarası yok).

öğretmenlerinden Paul Bacon'ı ölüme mahkûm etmiştir... Ekümenik Patrikhane'nin buradaki görevi ve amacı, uluslar topluluğunu uyararak bu yıkımdan geride kalanları kurtarmak üzere yardımını ve müdahalesini dilemektir... [A]lınacak en acil kararlar şunlar olmalıdır: Sürgün işlemlerinin sona erdirilmesi, sürgüne gönderilenlerin bir an önce evlerine geri dönmeleri, kadın ve çocukların koruma altına alınmaları, savaşılan bölgelerdeki Hıristiyanlara kendi arzularıyla bölgeyi terk etme izni verilmesi, mütarekeden bu yana yasal olmayan bir biçimde zorla kabul ettirilmiş olan askerlik yoklamasının ve askere alınmanın kaldırılması.

Ekümenik Patrikhane *locum tenens*'i
Kayseri Metropoliti Nikolaos."

Ermeni Patriği Zaven'in de bu kurulca satın alındığını belirten bir genelge yayımlar.[26]

Osmanlı Hükümeti ile ilişkilerini kesmiş olan Patrikhane 7 Eylül 1919'da, cemaat içinde yaptığı bir seçimle cemaat yönetiminde dört yıl boyunca görev almak üzere 40 mebus seçer.[27] Aynı zamanda Meclis-i Mebusan seçimlerini de boykot eder. Dorotheos *1862 Patriklik Nizâmâtı*'nın yetersizliğini öne sürerek değiştirilmesi amacıyla aralık ayında bir komisyon oluşturur. Bunun üzerine Hükümet müdahale ederek, böyle bir şeyi Patrikhane'nin tek başına gerçekleştiremeyeceğini bildirir.[28]

Barış Görüşmelerinde Patrikhane

Barış antlaşmalarını hazırlamak için I. Londra Konferansı 12 Şubat-10 Nisan 1920 tarihleri arasında toplanır. Dorot-

---

26 Gazi M. Kemal Atatürk, *Söylev*, cilt III-Belgeler, İstanbul: Çağdaş Yay., dördüncü basım, 1994, s. 5.

27 Sabahattin Özel, "Millî Mücadele'de Yunanistan ve Fener Rum Patrikhanesi'nin İstanbul'daki Faaliyetleri ve Atatürk'ün Patrikhane Konusundaki Görüşleri", *Askeri Tarih Bülteni*, sayı: 40, Şubat 1996, s. 4-5 ve Atalay, *a.g.e.*, s. 120.

28 Atalay, *a.g.e.*, s. 124.

heos, 14 Şubat 1920'de, Lloyd George'a yazdığı mektupta İstanbul'un Yunanistan'a verilmesini ister:[29]

> "Türklerin kötü idaresi devam ediyor. İstanbul hiçbir vakit ne kültür ne de nüfus olarak Türk olmamıştır. Müslümanlar için değil, fakat Yunanlılar için mukaddes bir şehirdir. Kuvvetlerin Türkleri İstanbul'dan atmaması bir zaaf telâkki edilecektir. Halbuki İstanbul Yunanistan'la kuvvetli bir bağla bağlanmazsa Yunanlıların arzuları hiçbir vakit yerine getirilmemiş olacaktır. Türkler boğazları müdafaa edemedi halbuki Yunanlılar milletler arası bir rejimde ve kuvvetlerin de menfaatlerini koruyarak müdafaa edebilir. Bütün bu sebeplerden vatanla birleştirilmelidir. Bunu boğazların milletler arası olması şartiyle en iyi bir çözüm yolu olarak teklif ediyoruz. Biz İstanbul'a selfdeterminasyon ve kuvvetlerin menfaatlerini garanti ediyoruz. Bu kabul edilmez ise İstanbul'un mandasını da almağa razıyız. Artık yeniden dünyaya gelen Yunanistan Türk mayasına tahammül edemez. İstanbul'dan Türk hükümeti ve Türk Sultanı atılmalıdır. Sulh konferansının en âdil hareketi, doğudaki cinayetlerin yeniden tekrarına mâni olmaktır, medeniyetin ve sulhun haklarını vermesidir."

Konferans'ta bulunan Yunan Heyeti de Patrikhane'nin barış antlaşmasında yer alacak özel bir hükümle korunmasını ister ve azınlıklar bölümüne şu maddenin eklenmesini önerir:[30]

> "Padişahlarca Müslüman olmayan ulusal topluluklara özel beratlarla verilen ve 3 Kasım 1839 Hattı Şerifi, 18 Şubat

---

29 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul: yy., 1967, s. 236. Bu dönemde hemen hemen bütün metropolitlerin bu niyeti besledikleri şu makalede de görülebilir: Maurice Pernot, "La question Turque-IV/Les Minorites Non-Musulmanes en Turquie", *Revue des Deux Mondes*, cilt VIII, 15 Nisan 1922.

30 Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru* (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler), Ankara: AÜSBF, 1981, s. 292.

1856 Hattı Hümayunu gibi Padişah Buyrukları ile doğrulanan kilise, okul ve yargı işlemlerine ilişkin ayrıcalık ve bağışıklıklarla özellikle Rum Ortodoks ulusal topluluğuna ilişkin olarak Hattı Hümayun'un uygulanması çerçevesinde çıkarılan ve 23 Şevval 1281 [1865] tarihli Padişah Buyruğu ve 23 Cemazi-ül-ahir 1308 [1892] tarihli Sadrazamlık genelgesi ile onanmış olan ayrıcalık ve bağışıklıklar en geniş kapsamları ile korunmakta ve doğrulanmakta olup Türk Hükümeti bunlara ileride tümüyle uymayı yükümlenmektedir.

Sözü edilen ayrıcalık ve bağışıklıkları kaldıran, sınırlayan ya da değiştiren hükümler içeren, Türk Hükümeti'nce çıkarılmış tüm yasa, kararname, tüzük ve genelgeler, sözü edilen ayrıcalık ve bağımsızlıklara dokunan hükümleri bakımından olmamış sayılacaktır."

Burada azınlıklarla ilgili tartışmalarda şu karara varılır: Savaş sırasında birçok gayrimüslim idam tehdidiyle Müslüman olmaya zorlanmıştır. Bu özellikle kadınlar için geçerlidir. 1 Ağustos 1914'ten itibaren gerçekleştirilmiş ihtidalar gerçekleşmemiş kabul edilecek, cemaatleri tarafından aranan kişiler için yapılacak ev aramalarında Türk Hükümeti'nden, azınlık cemaatinden ve müttefik güçlerden birer temsilci bulunacaktır.[31]

Birinci Dünya Savaşı sonunda galip devletler, mağlup devletlerdeki azınlıkları koruma amacıyla, azınlıkların haklarının antlaşmalarla garanti altına alındığı ve Milletler Cemiyeti'nin korumasına bırakıldığı bir sistem kurarlar. Bu sistemle 10 devlet muhatap kılınır ve bu da yaklaşık 20 milyon azınlığı kapsar. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr'le birlikte, Osmanlı'nın geçmişte verdiği bütün imti-

31 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları-Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, (çev: Şerif Erol), İstanbul: Sabah Kitapları, 1996, s. 197.

yazlar, yeni antlaşmalardaki hükümler uyarınca tekrar yürürlüğe konur, İttihatçıların "azınlık karşıtı" bütün uygulamaları ve sonuçları ortadan kaldırılır.[32] 140'tan 151'e kadar olan hükümler azınlıkların korunmasına ayrılır, Londra Konferansı'nda konuşulmuş ihtidaların geçersiz olmasını öngören 142. madde 1 Kasım 1914 tarihinden sonrası için geçerli kabul edilir.[33]

Yunanistan'da, Kasım 1920'de iktidar el değiştirir ve Venizelos seçimleri kaybederek iktidardan düşer, Kral Yunanistan'a geri döner. Liberal Parti'nin yenilgisinin hemen ardından, İstanbul'daki Venizelistler, "Ulusal Savunma" örgütünü kurarlar. Fener, başta küçük bir tereddüt geçirmiş olsa da Kral'a karşı Venizelos'un yanında yer alır ve "Ulusal Savunma" ile birlikte davranmaya devam eder.[34] İngiltere'de lobi faaliyetinde epey başarılı olan bu örgütün baskısıyla, Kutsal Meclis'te, Kral Konstantin'in aforoz edilmesi bile gündeme gelir. Bunun üzerine Atina'daki Kralcı ruhban, Venizelist Atina Başepiskoposu Meletios'u görevini bırakmaya zorlar. O da ABD'ye giderek oradaki Rumları Venizelist çizgide örgütlemeye başlar. Ancak kendisini Atina Başepiskoposu saymaya devam eder ve artık Kral taraftarlarından oluşan Kutsal Meclis'i tanımadığını açıklar.[35]

21 Kasım 1920'de, Patrikhane Kutsal Meclisi ve Karma Meclis, Kral Konstantinos'a bir telgraf çekerek, "ulusun bağrında çıkabilecek kargaşayı önlemek için"[36] istifasını ister. Yanıt gecikmez; Atina'nın Patrikhane'ye her zaman gön-

---

32 Bilsel, aynı makale, s. 29 ve 30.

33 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*-cilt *I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara: AÜ Hukuk Fak. Yay., 1953, s. 571-572.

34 *EO*, cilt 20, 1921, 240.

35 Michael Llewellyn Smith, *Anadolu Üzerindeki Göz*, (çev: Halim Inal), Hürriyet Yay., 1978, s. 271.

36 *EO*, cilt 20, 1921, s. 89.

dermekte olduğu ödeneğin kesildiği açıklanır. Kavga şiddetlenir, Patrikhane ayinlerinde Kral'ın adını anmaz, Venizelos'u destekleyici yönde sık sık siyasî toplantılar düzenler. Zaten *Patris* dışında, İstanbul Rum basınının tamamına yakını da Venizelos'u desteklemektedir, ticaret burjuvazisinin hemen hemen tümü gibi. Yalnız iki zengin bankacı aile Zarifis ve Evgenidis, kralcı eğilimdedirler.[37] Sosyalist çizgideki *Neos Anthropos* dışında da bütün Rum basını koyu milliyetçi ve Osmanlı karşıtı bir tavır takınır.

Patrikhane 1920'de yayınladığı bir sirküler ile bir Kiliseler Birliği'nin kurulduğunu açıklar ki bu, 1948'de Amsterdam'da kurulacak olan Dünya Kiliseler Konseyi'nin* nüvesini oluşturacaktır.[38]

Londra Konferansı

1921 başlarında, Ankara Hükümeti'nin kazandığı başarılar nedeniyle Sevr'in yumuşatılması gündeme gelir. Fener ise bu çabalardan tedirginlik duymaya başlamıştır. Bu amaçla Londra'da bir konferans toplanacağı anlaşıldığında, 6 Ocak 1921 tarihli gazeteler, Atina Üniversitesi ilahiyat profesörlerinden Andrutsos'un, Kral'ın hükümetiyle Fener'in arasındaki buzları çözmek için İstanbul'a geleceğini yazarlar. Atina uzlaşma nişanesi olarak da 100 bin TL'lik ödeneğin en kısa sürede gönderileceğini bildirir. Böylece

---

37 Alexis Alexandris, "The Constantinopolitan Greek..., s. 159.

(*) Dünya Kiliseler Konseyi, bugün merkezi Cenevre'de olan, Vatikan'ın gözlemci bulundurduğu, Fener'in ise sonradan üye olduğu, başlangıçta bir Protestan örgütüdür. Mezhepler arasındaki ayrımların yok sayılmadığı ancak bir kenara bırakılıp Hıristiyanlığın "evrensel" amaçları için, "ekümenikalizm" perspektifinin izlendiği bir platformdur. Patrikhane buradaki ilişkilerini sürdürebilmek amacıyla 1955'te Cenevre bürosunu açacaktır.

38 Patrikhane bu kuruluş aracılığıyla ve Anglikan Kilisesi ile sıkı ilişkiler içerisinde, "Dünya Yaşam ve İş" (I., Stockholm 1925; II., Oxford 1937) ile "İnanç ve Düzen" (I., Lozan 1927; II., Edinburgh 1937; III., Lund 1952; IV., Montreal 1963) konulu konferansları düzenleyecektir. (Stavridis, aynı makale, s. 215.)

Fener'in, Sevr'in yumuşatılması karşısında engel oluşturan konumunun değiştirilebileceği umulur.

Venizelos'un konferansa resmen katılmayacağı açıklanır, Kral Konstantinos'un delegelerine de Patrikhane "güvenemez." Bu nedenle Patrikhane Londra'ya doğrudan bir heyet gönderme kararı alır. Patrik Vekili Dorotheos, müşavirler Angelos loannidis, Pavlos Karatheodoris ve sekreter Yermanos Athanasiadis'ten oluşan heyet, 1 Mart 1921'de Londra'ya ulaşır ve esas olarak Canterbury Başepiskoposu'nun desteğini almaya çalışır. Zaten Dorotheos kendisine 21 Ocak 1921'de yazdığı mektupta "Hiç kimse İstanbul'un Hıristiyan olduğunu inkâr edemez" demiş ve desteğini talep etmiştir.[39] Heyet, Anglikan Kilisesi'nin liderinin arabuluculuğu ile 11 Mart'ta Kral V. George ile görüşmeyi başarsa da; Başbakan Lloyd George'un, Yunan delegasyonu adına tek bir delegasyonu kabul edeceği, bunun da Atina'nın delegasyonu olacağını açıklaması, Patrikhane delegasyonu üzerinde soğuk bir duş etkisi yaratır. Dorotheos son bir çabayla Lord Curzon'la görüşür ve Sevr'in değiştirilmesine karşı olduğunu vurgular.[40] Ancak İstanbul'a dönemeden bir kalp krizi sonucu ölür. Yerine Kayseri Metropoliti Nikolaos, 19 Mart 1921'de Patrik Vekili (*locum tenens)* seçilir.

Ancak Anglikan Kilisesi'nin çabaları bunlarla sınırlı kalmaz. Başepiskopos, 1921 yılının temmuz ayının son günlerinde Londra'daki Yunanistan Elçiliği'ne bir mektup göndererek, Yunan Ordusuna desteğini açıklar:[41] "Sadece, Türklere karşı savaş veren Yunan birlikleri Hıristiyanları özgür kılabilirler...Yunanistan giriştiği bu kurtuluş savaşı sırasında, Anglikan Kilisesi nezdinde her zaman moral destek bula-

---

39 Gotthard Jaeschke, "Die Türkisch-Orthodoxe Kirche (Nachtrage)", *Der Islam*, cilt 45, 1969, s. 318.

40 Alexandris, aynı makale, s. 157.

41 Pernot, aynı makale, s. 911.

KARA KİTAP

İşgal yıllarında Patrikhane, kendi belgelerine dayanarak, kamuoyu yaratmak ve barış görüşmelerini etkilemek, Yunan işgalini "meşrulaştırmak" için bazı yayınlar yapar. Bunların en ünlüsü, aslında kendisinden sonra yayımlanan diğer kitapların benzer bilgileri tekrar ettiği, *Kara Kitap (Mavri Vivlos)*'tır.[42] Patrikhane tarafından bu raporun İngilizce ve Fransızca çevirileri de basılır. Rapor Birinci Dünya Savaşı'nda, Rumların yaşadığı mezalimi ve sürgünleri, yer, şahıs adı ve tarih vererek aktarır. Patrik Vekili Nikolaos'a sunulan bu raporun sunuş yazısı şöyledir:

> "Sürgün Rumlar Merkez Komitesi
> Kayseri Metropoliti ve *locum tenens* Nikolaos'a;
> Kutsal Meclis başsekreteri Arhimandrit Dionisios Minas, St. Karatheodoris ve M. Theotokas'tan oluşan komitemiz, Kutsal Meclis ikinci sekreteri Yermanos Athanasiadis'in de yardımıyla kısa bir süre önce tamamladığı raporunu size arz eder. Raporda, Rumluğun son yıllarda Türkiye'de maruz kaldığı baskılara ait bilgi ve belgeler yer almaktadır.
>
> Komitemiz, Patrikhane'ye ulaşmış olan resmî belgeleri içeren bu çalışmayı, hem Rumca hem Fransızca olarak bastırmış bulunmaktadır. Bu raporun, din kardeşlerimizin acılarına ilgi duyan kişilere yararlı olacağını ümit etmekteyiz. Saygılarımızla,
>
> 12 Nisan 1919, Pera
> Komite Başkanı
> Enos (Enez) Metropoliti Ioakim."

---

42 1- *Mavri Vivlos-Diogmon ke Martirion tu en Turkia Ellinismu (1914-1918)*, İstanbul: İkumenikon Patriarhion, 1919, 416 s. (Üzerinde basım yılı olmamakla birlikte, on yıl kadar önce, Arsenidis yayınlarınca Atina'da bir tıpkıbasımı yapılmıştır.)

2- *Les persécutions de l'Helénisme en Turquie (1914-1918)*, İstanbul: Patriarcat Oecuménique, 1919, 341 s.

3- *Les Persécutions de L'Hellénisme en Turquie (Novembre 1918-Décembre 1920)*, İstanbul: Patriarcat Oecuménique, 1920, 97 s.

4- *The Black Book of the Sufferings of the Greek People in Turkey from the Armistice to the end of 1920*, İstanbul: Oecumenical Patriarchate, 1920, 174 s.

5- *Statistique des Expulsions des Populations Grecques de la Turquie durant les Guerres Balkaniques et Européenne*, İstanbul: Patriarcat Oecuménique,1920, 41 s.

caktır." Hatta dikkatleri bu bölgeye çekmek isteyen Avam Kamarası üyesi ve Lloyd George'un yakın dostu Sir David Davis, Patrikhane'ye bir mektup yazarak, Milletler Cemiyeti'nin merkezinin Cenevre'den İstanbul'a taşınması eğiliminden söz eder.[43]

Bu doğrultuda Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'nın eşgüdümünde, Avrupa ve Amerika'da birçok dernek oluşturulur; bunlar lobi faaliyetleri, basın organları ve yayınlar aracılığıyla bulundukları ülke kamuoylarını Yunan tezleri doğrultusunda etkilemeye yönlendirilir.[44]

Karma Meclis, 31 Ağustos'ta, savaşanlara giyecek sağlamak, hasta ve yaralıların acılarını hafifletmek üzere bir yardım kampanyası başlatır. Rum basını bu kampanyaya dinsel bir hava verir ve yardımdan kaçınanlara kilise yasağı, aforoz gibi yaptırımlar uygulanmasını talep eder. Türk basını da Patrik Vekili'nin sorumluluğundaki bu olayın, ceza yasasının 50. maddesinin ihlali yani, "hainlik" olduğunu ve ölüm cezasını gerektirdiğinin altını çizer.[45]

Patrik Meletios Dönemi

İstanbul'daki Rum basını, artık "sorunların" en kısa zamanda çözülebilmesinin tek yolunun bir patrik seçimi olduğu-

---

6- *Les atrocitiés kémalistes dans les régions du Pont et dans le reste de l'Anatolie*, İstanbul: Patriarcat Oecuménique, 1922, 280 s.

Aynı dönemde benzer kaygılarla hazırlanmış Türk yayınlarına birkaç örnek için bkz., *Türkiye'de Yunan Fecayii*, bir ve ikinci kitap, İstanbul: Dahiliye Nezareti,1337 (1921); *Pontus Meselesi*, Ankara: Matbuat-ı Müdiriyet-i Umumiye, 1338 (1922) (Yılmaz Kurt tarafından 1995'te, Latin harfleriyle yeniden yayınlanmıştır; TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara). Bu son kitaptaki bazı belgeleri içeren bir kitapçık için bkz: Ali Karakurt (haz.), *Fener Patrikhanesi'nin İçyüzü*, İstanbul: Ekicigil Tarih Yay., 1955.

43 Pernot, aynı makale, s. 912.

44 Ayrıntılı bilgi için bkz., Dimitri Kitsikis, *a.g.e.*

45 *EO*, cilt 20, 1921, s. 489.

nu yazmaktadır. Patrikhane, 18 Ekim'de, patrik seçiminin 1862 tarihli *Rum Patrikliği Nizâmâtı*'nda "dayatılan" kurallara göre değil, bir yıl önce karar verilmiş yönteme göre olacağını açıklar. Buna göre seçimde İstanbul'un 12 temsilcisi olacak; önem, büyüklüğü ve ödediği vergiye göre üç kategoriye ayrılan metropolitlikler de, birinciden üç, ikinciden iki, üçüncü kategoriden de bir temsilci olmak üzere seçime katılacaklardır.[46]

Atina seçim kararına tepki gösterir, İstanbul Yüksek Komiserliği aracılığıyla da seçimin ertelenmesini isteyen bir telgrafı Patrikhane'ye ulaştırır. Bu istek ertesi gün Karma Meclis toplantısında oybirliğiyle reddedilir.[47] Yunanistan sınırları içinde yer alıp da Fener'e bağlı olan metropolitler de seçimin ertelenmesi isteklerini yoğun bir şekilde Patrikhane'ye iletirler. Yunan Hükümeti Venizelos ve Venizelistlere muhalif olan metropolitleri Edirne'de toplantıya çağırır. Patrikhane, Yunanistan'ın bu baskısını dikkate almaz ve seçim sürecini başlatır. Üç aday belirlenmiştir: O sırada ABD'de bulunan, eski Atina Başepiskoposu Meletios* (Metaksakis), Kesaria (Kayseri) Metropoliti ve Patrik Vekili Nikolaos ile Amasia (Amasya) Metropoliti Yermanos.

Çok tartışmalı bir seçim gerçekleşir. 8 Aralık 1921'deki seçimde Yermanos'un aldığı iki oya karşılık 16 oy alan, eski Atina Başepiskoposu ve koyu bir Venizelist olan Meletios,

---

46 *EO*, cilt 20, 1921, s. 487.

47 *EO*, cilt 21, 1922, s. 100.

(*) (1871-1935) Girit'te doğdu. 1910'da Kıbrıs'ta Kition Metropoliti oldu. 26 Şubat 1918-17 Kasım 1920 arası Atina Başepiskoposluğu yaptı. Fener Patrikliği'nden ayrıldıktan sonra, 1926'da İskenderiye Patriği seçildi.

Hakkında bir bibliyografya hazırlanmıştır: Vasilios Stavridis, "O Ikumenikos Patriarhis Meletios IV. O Metaksakis (1921-1923) Mia Sindomos Viografia ke Vivliografia", *Haristirios Tomos Sevasmiotatu Arhiepiskopu Kritis Timotheu*, Iraklion: Ieras Arhiepiskopis Kritis, 2001, s. 551-562.

"yaşasın Venizelos!" nidaları arasında, IV. Meletios adıyla Patrik seçilir. Güçlü kabul edilen Trapezunda (Trabzon) Metropoliti Hırisantos'un adaylığının engellenmesinde ve Meletios'un seçilmesinde, "Ulusal Savunma" örgütünün de rolü büyüktür.[48] Meletios, Patrikhane hiyerarşisinden değildir. Aslında 1913'te de aday olmuştur ancak o tarihte adaylığı, Fener "iklimi"nden olmadığı gerekçesiyle Kutsal Meclis tarafından kabul edilmemiştir.[49]

Yunan Hükümeti seçimin hukuken geçersiz olduğunu ve sonucu tanımadığını açıklar. Hatta ABD'deki Yunan Konsolosu, ABD'de bulunan Meletios'un Fener'e ulaşmasını engellemek için vize vermez. Meletios, Londra üzerinden yolculuk etmek zorunda kalır. Atina, her yıl Fener'e verilen 400 bin drahmilik -Venizelos döneminde 800 bine çıkarılmıştır- ödeneği de keser. Osmanlı Hükümeti ise 19 Aralık'ta, "bir Yunan vatandaşının patrik seçildiğini basından öğrendiğini, bunun mevcut yasa ve yönetmeliklere aykırı olduğunu" vurgulayarak seçimi tanımadığını açıklar.[50] Çünkü 1862 tarihli *Rum Patrikliği Nizâmâtı*'nın ikinci bölümünün üçüncü maddesi gereğince patrikliğe seçilecek kişinin en azından babasından beri Osmanlı vatandaşı olması gerekmektedir.[51] Zaten Meletios da, Osmanlı yönetiminden berat talep etmeyen ilk patrik olur.

Meletios döneminde Patrikhane-Hükümet gerginliği tarihinin en üst noktasına ulaşır. Bu dönem Patrikhane'nin açıkça siyasete bulaştığı dönemdir. Gentizon'un anlatımıyla, "Kendini '*Megali Idea*'ya kaptıran Fener, Türkiye ebedi-

---

48 *EO*, cilt 21, 1922, s. 104.

49 Christos Androutsos, *The Election of the Metropolitan Meletios Metaxakis*-Examined from the Canonical Point of View and from the General Regulations-Point of View, Atina: yy, 1921 s. 16.

50 *EO*, cilt 21, 1922, s. 106.

51 Benlisoy - Macar, *a.g.e.*, s. 75.

yen batıyormuş gibi" davranır.[52]

Patrik açık olarak Yunan ordusuna destek verir, yaralılar için kiliselerde ve evlerde para yardımı toplar, ateşli vaazlarda bulunur. Şehrin Rumların yaşadığı semtlerinde, Yunan ordusuna gönüllü yazılmak için kurulmuş merkezleri ziyaret eder. İstanbul'a geldiği tarihten itibaren, *Ethniki Amina* (Ulusal Savunma) örgütüyle ittifak yapar. Avrupa'daki metropolitleri de kullanarak "mağdur Anadolu Hıristiyanları lobisi" çalışmalarını başarıyla uygular. Bu amaçla Londra ve Paris'e gider. 25 Ocak 1922'de Paris'te, 100 senatöre hitaben, bir "Küçük Asya Devleti" oluşturulması gerektiği tezini işleyen bir konuşma yapar. Patrikhane'nin düzenlediği toplantılardan birinde Venizelos'a her yerde kullanmak üzere, "esir Rumların Vekili" unvanının verilmesini sağlar.[53] Döneminde Fener artık, "Türkiye'deki siyasi Helenizmin kalesidir."[54]

Eylül 1922'de, Türk ordusundan kaçarak Trakya ve Ege sahillerine yığılmış 500 bin Rum göçmen için yardım kampanyası açar. Yunan Hükümeti'nin koşullarının bu sorunu çözmeye yetmeyeceğini, bu görevin Amerikan Yardım Heyeti'nin de desteğiyle Rumlara düştüğünü belirterek, bu iş için Patrikhane'de bir komisyon oluşturur.[55]

Ancak bu arada işler Patrikhane ve Yunan ordusuyla işbirliği yapan Rumlar için tersine dönmüş, güvendikleri ordu üst üste aldığı yenilgiler üzerine İzmir üzerinden kaçmaya başlamıştır. İzmir Metropoliti Hırisostomos İzmir'in Türk ordusunca geri alındığı 9 Eylül 1922 günü linç edilir; kolluk kuvvetleri linç girişiminde bulunanları engellemez.[56] Patrik-

---

52 Paul Gentizon, "La Grande Pitie Du Phanar", *L'Illustration*, 21 Şubat 1925, s. 176.

53 Atalay, *a.g.e.*, s. 139.

54 Alexandris, "The Constantinopolitan Greek..., s. 164.

55 Ömer Sami Coşar, "Patrikhane Dosyası", *Hürriyet*, 10 Ağustos 1976.

56 27 Kasım 1929'da Atina'da törenle anılır, yayımlanan hatıratının Türkiye'ye sokulması, 24 Ocak 1935 tarih ve 1906 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi

hane, Hırisostomos'u anmak için, 25 Eylül 1922'de Patrik Meletios'un yönettiği bir ayin düzenler. Meletios, İstanbul'u terk etmekte olanlardan "Hırisostomos gibi cesur olmalarını, kaçışın çare olmadığını, gerekirse kalıp ölmelerini" ister. Yunan ordusunun ağır yenilgisi üzerine, hem kendisinin hem de Patrikhane'nin geleceğinin pek parlak olmayacağını anladığından 13 Ekim 1922'deki Kutsal Meclis toplantısında Patrikhane'nin Yunanistan'a taşınmasını teklif eder, ancak bu teklif metropolitlerce kabul görmez.[57]

Artık kamuoyunda Patrikhane'nin işgal dönemindeki çalışmalarından dolayı büyük bir tepki oluşmuştur. Canterbury Başepiskoposu Davison, Dışişleri Bakanı Curzon'a yazdığı 30 Ekim 1922 tarihli mektubunda, Vatikan'ın Patrikhane'nin Türkiye'den uzaklaştırılmasından hoşnut kalacağını, Başepiskopos'un danışmanı Douglas da bunun Katolik Kilisesi için büyük bir başarı olacağını vurgular.[58] Patrik Meletios da 10 Kasım 1922'de Anglikan Kilisesi aracılığıyla Foreign Office'e, Patrikhane için *extraterritorial status** önerir.[59]

---

ile yasaklanır. (*BCA-BKK:* 51 63.)

Atina'nın Nea Zmirni semtinde, linç edilişinin de tasvir edildiği bir heykeli 20 Kasım 1965'te açılır. Türk Dışişleri bunu, Yunan hükümetinin Türk düşmanlığını körüklemesinin yeni bir örneği ve Megali İdea'nın canlı tutulmasının yeni bir aracı olarak gördüğünü belirterek protesto eder. (*Ulus*, 21 Kasım 1965.)

Ancak heykel, Bilge Umar'ın kitabında söz ettiği gibi İzmir'e doğru bakmamaktadır. (Umar, *a.g.e.*, s. 321. Bu konuya dikkatimi çeken Herkül Millas'a teşekkür ederim.)

Yunan Kilisesi tarafından 1992'de "aziz" ilan edilir. (Stavros Anestidis, "The Church of Smyrna", *Smyrna-Metropolis of the Asia Minor Greeks*, Atina: Efesos, 2001, s. 126.)

57 Atalay, *a.g.e.*, s. 140.

58 Alexis Alexandris, "I Sindiaskepsi tis Lozanis, 1922-1923: I Diefthetisi tu Thematos tu Ikumeniku Patriarhiu ke ton Ellinon tis Konstantinupolis", *Deltiu tis Istorikis ke Ethnologikis Eterias tis Ellados*, cilt 24, 1981, s. 317.

(*) Bulunduğu ülkenin hukukuna tâbi olmama.

59 Alexandris, aynı makale, s. 324.

Türk Ortodoks Patrikhanesi

Kapadokya Ortodoksları

Anadolu'ya gelen Türklerin büyük kısmının İslâmiyet'i kabul etmiş olmasının yanında, gelmeyenlerden Yakutların Şamanizmi sürdürdükleri, muhtemelen Volga Bulgarlarının bir kısmı olup Rus Ortodoks Kilisesi'ne bağlanmış olan Çuvaşların ve ayrıca Gagavuzların Ortodoks, Karayların Musevi (Talmut inancı hariç) olduğu bilinmektedir.[60]

Kapadokya'da nüfusun çoğunluğunu 16. yüzyıldan sonra Müslümanların oluşturduğu birçok kaynağın üzerinde hemfikir olduğu bir gerçektir. Bu Müslüman çoğunlukla çevrelenmiş Orta Anadolu Ortodoksları, 20. yüzyıl başı düşünüldüğünde, büyükşehir ya da kıyı bölgelerde yaşayan Rumlarla karşılaştırıldığında, Yunanistan'ın ve Osmanlı'nın içindeki milliyetçi Rumların propagandasından en az etkilenmiş kesimdir. Bunun temel nedenleri; Müslüman bir çoğunlukla çevrili olmak, Rum kültür merkezlerine uzaklık, ulaşım olanaklarının zorluğu ve bunların bir sonucu olarak da okulların sayısının yetersizliği şeklinde sıralanabilir. Bu genel görüşe karşı çıkan Yunan diplomat Aleksandris'e göre ise Kapadokyalılar *Megali İdea*'ya inanmış, "Yunanlaşmışlardır"; 1912'de bölgedeki 168 Rum okulunda 14.896 öğrenci vardır.[61]

Mondros Mütarekesi ve işgal sonrası, Fener Patrikhane-

---

60 Gotthard Jaschke, "Die Türkisch-Orthodoxe Kirche", *Der Islam*, cilt 39, 1964, s. 95 Aslında bu ünlü çalışma üç parçadan oluşur. Bu makaleyi kullanan araştırmacılar, yazarın daha sonra aynı yerde yayımladığı iki bibliyografik eki genellikle kaçırmışlardır:
II: "Die Türkisch-Orthodoxe Kirche (Nachtrage)", *Der Islam*, cilt 45, 1969.
III: "Die Türkisch-Orthodoxe Kirche - Nachschrift", *Der Islam*, cilt 46, 1970. (Bundan sonra numaralarıyla gösterileceklerdir.)

61 Aleksis Aleksandris, "I Apopira Dimurgias Turkorthodoksis Ekklisias stin Kappadokia, 1921-1923", *DKMS*, cilt III, 1983,s. 164 ve 167.

si'nin işgalci güçlere destek vermesi, Fener'e bağlı olan, ancak Türk kuvvetlerinin etkin olduğu -özellikle Kapadokya- bölgelerde yaşayan görece daha az "Helenize olmuş" Ortodoksları rahatsız ediyordu. Karamanlı adı verilen, Yunan alfabesini kullanıp, Türkçe konuşup yazan bu grubun kökeni halen tartışmalıdır. İki ana tez vardır: Birincisi bunların 1071'den önce Anadolu'ya gelen Türkler olduğu ve Bizans'ın etkisiyle Ortodoksluğu kabul ettikleri; ikincisi ise Selçuklular döneminde "Türkleşen" Ortodokslar oldukları.[62]

Bir grubun, cemaatin eski dönemlerde liderinin isteği ya da emriyle ya da başkalarının baskısı karşısında din değiştirmesi sık rastlanabilen bir durumdur. Buna karşılık, doğru dürüst eğitim sisteminin olmadığı, eğitimin din kurumlarıyla sınırlı olduğu dönemler düşünüldüğünde, bir bölge halkının ya da bir grubun dilini değiştirmesi pek olanaklı görünmeyen bir olgudur. Yine bu genel eğilime karşı çıkan Aleksandris, bu grubun yukarıdaki nedenlerle dillerini kaybettiklerini, Türkçe ağırlıklı müstakil bir "lehçe" kullanmaya başladıklarını belirtir.[63] Türkçe konuşan ve Türkçe ibadet eden bu cemaati bir arada tutan tek şey kilisedir. Aslında bu grup için ayrı bir patriklik kurulması fikri 1917 yılında, Yunanistan'la diplomatik ilişkiler kesildikten sonra, İttihatçıların iktidarı sırasında gündeme gelir, ancak savaşı kaybetmeleri üzerine bu proje rafa kalkar.[64]

Papa Efthim'in Ortaya Çıkışı

Mart 1918'de Keskin'de papazlığa başlayan Papa* Eft-

---

62 Ayrıntılı bilgi için bkz. J. Eckmann, "Anadolu Karamanlı Ağızlarına Ait Araştırmalar", *AÜ, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt 8, sayı: 1-2, Mart-Haziran 1950, s. 165.

63 Aleksandris, aynı makale, s. 161.

64 Jaschke, aynı makale, s. 102.

(*) Daha çok köy papazları için kullanılan, "baba" anlamındaki sıfat.

him,* bazı kaynaklara göre, burada "Ftani O Ipnos" (Bu Uyku Yeter!) adlı Rum derneğine katılır. Üstelik dernek, Efthim aracılığıyla Patrikhane'den hem Rumlar hem Ermeniler adına İtilaf askerlerinin bölgeye gelmesini sağlamasını talep eder.[65]

Keskin'in iki papazı Panayotis ve Efthim'in arasında doğan mücadele Hıristiyanları da böler, artık Venizelist bir çizgi izlemeye başlamış olan Patrikhane, Panayotis'i destekler. Karadeniz'deki Pontus fikrine karşı çıkan Türk çetelerin baskısıyla, bu bölgedeki ruhaniler çeşitli yerlere sürgün edilirler. Bu ruhanî sıkıntısını Efthim, hareketliliğiyle doldurmaya çalışır ve kısa bir süre tutuklanır.[66] Rum Patrikhanesi 1918'in sonlarına doğru Efthim'e bir tamim yollar ve Türk hükümetinin emirlerine itaat edilmemesini, Ortodoks Rumların artık Osmanlı tâbiyetinde kalmalarına gerek olmadığını bildirir.[67]

Anadolu'da örgütlenmeye başlayan işgal karşıtı hareketin amaçlarından biri de, Anadolu Hıristiyanlarını Rum Patrikhanesi'nden kopartmaktır.[68] Kurtuluş Savaşı sırasında bu te-

---

(*) (1883-1968) Pavlos Karahisaridis, Yozgat'a bağlı Akdağmadeni'nde doğdu. Ankara Ticaret Okulu'na devam etti. 1911'de evlendi. 1912'de takdis edildi ve Efthimios (Efthim) adını aldı. Kumaşçılık yaptı. İflas edince Çömlekçioğlu'nun kumaş mağazasında memur olarak çalıştı. Okul Müdürü olan kuzeni Pandelis Karahisaridis'in (daha sonra Pontusçuluktan mahkûm olacaktır) yardımıyla, Mart 1918'de Keskin'de çalışmaya başladı. Efthim'in dört kardeşinden yalnızca kız kardeşi Despina onunla kaldı ve diğerleri mübadele ile Yunanistan'a gitti. Üçü kız, ikisi erkek beş çocuk sahibi oldu. Soyadı Kanunu çıkınca, Atatürk'ün isteğiyle Erener ɔl soyadını aldı.

Bir Yunan kaynağı askere gitmemek için papaz olduğunu söyler: Ahilleas Anthemidis, *Turkia-i Hora ton Thriskeftikon ke Ethnikon Mionotiton,* Selanik: Adelfi Kiriakidi, 1995, s. 138.

65 Aleksandris, aynı makale, s. 170 ve Anthemidis, *a.g.e.*, s. 139.

66 Aleksandris, aynı makale, s. 173.

67 TeomanErgene, *İstiklâl Harbinde Türk Ortodoksları*, İstanbul: İ. P. Neşriyat Servisi, 1951, s. 9.

68 *The Christian East*, cilt IV, sayı: 1, Mart 1923, s. 28.

zin hazırlayıcılarından biri Cami Bey [Baykut] olur. 1918'de *Söz* gazetesinde yazdığı makalede Kapadokyalı Ortodoksların Türk olduğu fikrini dile getirir. Ona göre bu Ortodoksların aslı, Malazgirt Savaşı'ndan önce bölgeye yerleşmiş paralı Türkmen askerleridir.[69] Bu fikir aslında Şemseddin Sami'ye aittir; daha 1899'da yazdığına göre, aşağı yukarı yarım milyon olan, İzmir dışındaki Anadolu Ortodoksları Türktür.[70]

Anadolu Ortodoksları için Rum Patrikhanesi'nden ayrı bir kilise kurma projesini öğrenen, Mustafa Kemal'in çevresinde bulunan ve sonradan Müslüman olmuş Keskin eşrafından Rıza Bey Mustafa Kemal'e, Keskin'de "çok zeki ve ağzı laf yapan" bir papaz tanıdığını, onun başpapaz yapılmasıyla bu planın başarıya ulaşabileceğini söyler. Mustafa Kemal de, Rıza Bey'den "papazın ağzını aramasını, kabul ederse de ilk fırsatta Ankara'ya getirmesini" ister.[71]

Bu noktada Yunan kaynakları Efthim'in işgal döneminde önce Rumlarla birlikte davrandığını, Kemalistler güçlenmeye başladıktan sonra saf değiştirdiğini ileri sürer. Papa Efthim, sorunun başlangıcını, 1919'un son aylarında yapılan Meclis-i Mebusan seçimlerine katılmasına bağlar. Patrikhane'deki Yunan subaylarının, seçimlere katılmama kararına karşı Efthim'in ve çevresindeki Ortodoksların katılımından rahatsızlık duyduklarını, Bab-ı Âli'ye başvurarak İstanbul'a getirilmesini istediklerini, ancak Ankara'daki Vali Muhittin Paşa'nın bu emri, Efthim'in Millî Mücadele'ye yardımından ve yaklaşımından dolayı uygulamadığını anlatır.[72]

---

69 Daha sonra bu konuda bir kitap yazmıştır: Cami [Baykut], *Osmanlı Ülkesinde Hıristiyan Türkler*, İstanbul: Sanayiinefise Matbaası, ikinci tabı, 1932.

70 Aleksandris, aynı makale, s. 174.

71 Nikos Fotiadis, *Sto Keskin Maden me ton Papaefthim-To Rasputin tu Ellinismu tis Mikras Asias*, Atina: yy, 1982, s. 18. Bu kaynak Papa Efthim'i, Rus tarihine gönderme yaparak, "Küçük Asya'nın Rasputin'i" olarak adlandırır.

72 Elöve, aynı makale, s. 363.

Efthim, Kemalistlerle ilişkileri sayesinde Keskinli Hıristiyanların sürgüne gitmesini engeller. Onları, 1920'de gelen Çerkes Ethem'in de elinden kurtardığı söylenir.[73] Ayrıca, Yunan yazınında pek örneği olmamakla birlikte, Simavlı bir mübadil olan Eleni Pavlidu, Keskinmaden'e sürgüne yollandıklarında Papa Efthim'in kendilerine yardım ettiğini vurgular ve över.[74]

Türk Ortodoks Patrikhanesi Projesi

İcra Vekilleri Heyeti, Anadolu Hıristiyanları için bir kilise kurma planında, 5 Ocak 1921'de bir kararname ilk adımını atar:[75]

> "Anadolu hıristiyanlarının büyük bir kısım itibârıyle neslen Türk olmaları nazar-ı dikkate alınarak, bunların bir Anadolu Patrikliği yapılmak suretiyle İstanbul Patrikliğinden ve bunun tesirlerinden kurtarılması[nın] mümkün olup olmadığının Adliye Vekili Celâleddin Ârif Bey tarafından tetkiki Hey'eti Vekîlenin 5.1.337 [1921] tarihindeki içtimâ'ında karargîr olmuştur."

Bolu Mebusu Cevat Abbas aynı gün TBMM'ye yazdığı bir yazıda cemaatin, Gagavuz ve Sorguç Türk rahipleri yerine, Türkçeye vakıf Makedonyalı ya da Trakyalı Bulgar rahiplerin gönderilmesine taraftar olduğunu, hattâ Ankara kabul ettiği takdirde, şimdilik Kırklarelili Türkçe bilen ve

---

73 Aleksandris, aynı makale, s. 171 ve Mustafa Ekincikli, *Türk Ortodoksları*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998, s. 182-183.

Selçuk Erenerol da, babasının Çerkes Ethem'in babasıyla dost olduğunu aktarıyor. (Selçuk Erenerol ile görüşme, 7 Ağustos 2001.)

74 *I Eksodos*, cilt 2, Atina: Kentro Mikrasiatikon Spudon, 1982, s. 422; bu tanıklığın Türkçesi de yayımlanmıştır: *Göç-Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, İstanbul: İletişim Yay., 2001, s. 253.

75 Ancak Şer'iye Vekili Fehmi "bu teşebbüsün mûcib-i itifade olamıyacağı kanâ'atindeyim" diyerek kararnameye şerh düşer. (*BCA-BKK*: 02 26 20.)

Türk tebaasından bir Bulgar Episkoposu tavsiye ettiğini söyler.[76]

Basında bu konudaki yazılar özellikle İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra yoğunlaşır. Bir grubun imzasıyla yayımlanan ve bir yeni patriklik talebi içeren ilk belge 1 Mayıs 1921'de *Hakimiyet-i Milliye*'de yayımlanır ve 2749 Safranbolulu adına 11 kocabaşı imzasını içermektedir.[77]

Bir "Türk Ortodoks Kilisesi" kurulması 1 Mayıs 1921'de İcrâ Vekilleri Heyeti'nde görüşülür ve kabul edilir.[78] İstanbul'daki Mezahib Müdürü Baha Bey* Heyeti Vekile tarafından Ankara'ya çağırılır ve bu konudaki fikri sorulur, bu fikri desteklediği anlaşılınca bir kanun teklifi ve nizamname hazırlaması istenir. Baha Bey'in kısa sürede hazırladığı kanun tasarısı ve gerekçesi Adliye Vekili'nce 2 Haziran 1921'de İcra Vekilleri Heyeti'ne sunulur. Baha Bey gerekçesinde bu cemaatin Türk olduğunu, daha önce Sırplar ve Bulgarlar Rum Patrikhanesi'nce Rum dili, tarihi ve edebiyatıyla nasıl ezildilerse, bu Türklerin de şimdi aynı tehlikeyle karşı karşıya olduklarını, kurulacak kilisenin de aynı Sırpların ve Bulgarların kiliseleri gibi bir "millî" kilise olacağını belirtir.[79] Ancak bu öneri Adliye Vekaleti'ne 12 Ocak 1922'de tartışılması için geri gönderilecektir.

İzzet Ulvi, *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde 18 Kasım-12 Aralık 1921'de yayımladığı "Anadolu'da Hıristiyan Türkler" adlı yazı dizisinde, Cami Bey'in söylediklerini tekrar ettikten sonra yeni bir teori ortaya atar: "Türkler Hititlerin çocukları-

---

76 Hakan Alkan, *Türk Ortodoks Patrikhanesi (Anadolu Patrikhanesi)*, Ankara: Günce Yay., 2000, s. 64.

77 Jaschke, aynı makale, s. 104. Aleksandris bunun muhtemelen sahte bir belge oldunu öne sürer. (Aleksandris, aynı makale, s. 177.)

78 Alkan, *a.g.e.*, s. 69.

(*) Baha Bey için bkz. dipnot 16, s. 95.

79 Alkan, *a.g.e.*, s. 78-79.

dır." Anadolu'da Hıristiyanlık başlayınca, onlar da Hıristiyanlaştırılmışlardır.[80] İzzet Ulvi'nin bu çıkışı bir tartışma başlatır. İsmail Habib [Sevük], 30 Kasım 1921'de *Açıksöz*'de üstelik İzzet Ulvi'ye armağan ettiği yazısında, "ırken Türk olmayan birçok unsurlar İslâmiyet'i kabul etmekle Türk milliyetine dahil olabiliyorlar, fakat işte Karaman Rumları gibi ırken Türk olduğu halde dînen ayrı kalanlar milliyet câmiası içinde ayrı bir uzviyyet gibi durmak mecburiyetindedirler" diyerek millet tanımında vurguyu dine yapar böylece Hıristiyanları bu tanımın dışında bırakır.[81] Bununla birlikte Toynbee bu "Hıristiyan Türkler" tezini, Anadolu'daki milliyetçi yönetimin "çok garip bir macerası" olarak niteler.[82]

Papa Efthim'in kamuya hitap ettiği ilk çağrısı 30 Kasım 1921 tarihli *Hakimiyet-i Milliye*'de yayımlanır. Bu tarih, Patrik Meletios'un seçimi ile bu çağrı arasında bir ilişki olduğunu gösterir.[83] Adliye Vekili Refik Şevket Bey, 28 Aralık 1921 tarihli bir söyleşisinde, Meclis'e bir Türk Ortodoks Kilisesi'nin kurulması yolunda bir kanun layihası sunulduğunu, kabul edilince bir patrikhane teşkil edileceğini, bu makamın kurulmasındaki amacın Anadolu'da Türk'ten başka hiç kimsenin, hiçbir azınlığın bulunmadığını Avrupa'ya göstermek olduğunu söyler.[84] Papa Efthim de aynı yönde bir açıklama yapar:[85]

---

80 Aleksandris, aynı makale, s. 176.

81 İsmail Habib Sevük, *Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılar ve Anadolu Rumları Üzerine Makaleler (Açıksöz Gazetesi)*, (yay. haz: Mustafa Eski), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, s. 99-100.

82 Arnold J. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey*, Londra: Constable and Company, 1922, s. 192.

83 Jaschke, aynı makale-II, s. 321.

84 Zekeriya Türkmen, "İstiklâl Harbi Yıllarında Türk Ortodokslarının Fener Rum Patrikhanesine Karşı Yürüttükleri Propaganda Faaliyetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, yıl: 24, sayı: 46, Şubat 1999, s. 77.

85 Ekincikli, *a.g.e.*, s. 179-180.

"...Anadolu'da Türkten başka bir ırk yoktur ki Cemiyet-i Akvam ve Avrupa devletleri burada bir ekalliyetler hukukundan bahsedebilsinler. Binaenaleyh hakikati bütün Dünyaya ilan ile bu ekalliyetler hukuku meselesini reddedelim ve diyelim ki, 'Anadolu'da yalnız Müslüman Türk ve Hıristiyan Türk vardır ve hükümetimiz bizim kurduğumuz hükümettir. Lütfen bir âlemin evlâdı arasına girmeyiniz."

Adliye Vekaleti, Şubat 1922'de "Türk Ortodoks" cemaatlerinin İstanbul Patrikhanesi ile olan ilişkilerini yasaklar, devamını "vatana ihanet" olarak değerlendireceğini ilan eder.[86] Burada Hükümet'in asıl şüphe duyduğu kesim, Patrikhane'ye bağlı çalışan ve *Megali Idea*'ya eğilimli olduğu düşünülen ruhbandır. Papa Efthim de, bölgesindeki 1 Mart 1922'de 68 Rum okulunu kapatır ve öğrencileri devlet okullarına gönderir.[87]

Adliye Vekili 26 Temmuz 1922'de İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na yazdığı bir yazıyla bu konunun [Lozan] barış görüşmelerinden önce halledilmesini ister.[88] Adliye Vekili Refik Şevket Bey [İnce],"Türk Ortodoks Patrikliği"nin teşkili fikrinin durup dururken ortaya çıkmadığını, Anadolu'daki Ortodoksların ihtiyaçları ve müracaatları üzerine harekete geçildiğini açıklar.[89] Papa Efthim, Ankara'ya davet edilir ve burada bir ruhanî merkez kiralar.[90]

Türk Ortodoks Kilisesi'ni kendi etrafında fiilen örgütlemeye başlayan Papa Efthim, papazların sivil giyinmesini ister, kilise ileri gelenlerinin Türkiye'de en az beş yıldır bulunan, Osmanlı vatandaşı olan ve Türkçe okuma yazma bilen

---

86 Jaschke, aynı makale-I, s. 111.

87 Price, *a.g.e.*, s. 149.

88 Alkan, *a.g.e.*, s. 72-73.

89 Atalay, *a.g.e.*, s. 191.

90 Ergene, *a.g.e.*, s. 11 ve 14.

kişiler olmaları gerektiğini söyler, politikaya karışmamalarını ister. Kendisi de sivil giyinir ve işgalcilere karşı Ankara'nın simgesi olan "kalpak" kullanır. Anglikan Kilisesi'ne ve diğer kiliselere mektup yazarak destek ister ve bir söylentiye göre Vatikan, Efthim'le ilişkiye geçer.[91]

Efthim, "Adliye Vekâleti ile yaptığı anlaşma sonucu aldığı direktif gereğince"[92] Kayseri'de geçici bir heyet toplanması için harekete geçer. Hükümet buradaki cemaat üzerinde prestijini artırmak için hapishanedeki 30 Ortodoksu serbest bırakır ve Erzurum'a sürülmüş 1500 kişinin Kayseri'ye dönmesine izin verir.[93]

Anadolu'nun çeşitli yerlerine hükümet tarafından sürgüne gönderilmiş olan bazı metropolitlere çengel atılır ve bu hareketi desteklemeleri istenir. Katılan ruhban, kendilerine uygulanan sürgün cezalarının affedilmesinden sonra ancak, katılmayı kabul eder.[94] Episkoposlara Kayseri'ye kendi istekleriyle gitmedikleri takdirde "mecbur edilecekleri" bildirilir.[95] Bir "havuç ve sopa" politikası uygulanır.[96] Kuşkusuz buraya katılan ve imza atanların bir kısmı bu davaya inanmakla birlikte, miktarı belirlenemeyecek bir kısmı da gelebilecek tehlikeleri önleyebilmek amacıyla burada yer alırlar.

Kayseri'de oluşturulan heyetin başkanı Patara Episkoposu Meletios'tur. Kayseri'de sürgün olduğu için bu işe mecburen girer. Heyetin başkan yardımcısı Filippos Çeke-

---

91 *The Christian East*, cilt III, sayı: 2, Haziran 1922, s. 94 ve Aleksandris, aynı makale, s. 182.

92 Ergene, *a.g.e.*, s. 27-28.

93 Ergene, *a.g.e.*, s. 23.

94 Ergene, *a.g.e.*, s. 26-29.

95 Ergene, *a.g.e.*, s. 35.

96 Ergene, *a.g.e.*, s. 30-41.

oğlu, sekreter İstimat Zihni Puloğlu'dur [Özdamar].* Bu heyetin düzenlediği bir kongreyle, 21 Eylül 1922'de Kayseri'de "Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi" kurulur.[97] Patrik Meletios'un patrikliğinin kabul edilmediği açıklanır. Metropolit Prokopios ileride patrik seçimini organize etmesi amacıyla Patrik Kaymakamı olarak atanır, ruhanî olmayan 12 kişilik bir meclis oluşturulur. Bir yönetim şeması hazırlandıktan sonra, Anadolu Hıristiyanlarının sürgünlerinin sona erdirilmesi şartıyla Kayseri Mutasarrıfı'na sunulur.[98]

Adliye ve Mezahib Vekili Refik Şevket Bey burada Hükümetin rolünü şöyle anlatır:[99]

> "Papa Efthim, Türk Ortodoksları adına, kendi papazlık niteliklerini aşan bazı işlere karışmıştır. Hükümetimiz onu, davranışlarını düzeltmeye davet etmiştir. Mesela, papazları kendisi atamayı istemiş, bu kesin olarak tarafımızdan engellenmiştir."

(*) 1879 Bodrum doğumlu Stamatis, hukuk eğitimi aldıktan sonra yargıçlık ve avukatlık yapar. V, VI ve VII. dönemlerde (1935-1946) Eskişehir milletvekilliğinde bulunur. Adını Türkçede daha kolay olduğu için İstamat şeklinde kullanacak olan Stamatis için 16 Haziran 1948'de Başbakanlık'a şu başvuru yapılır: "Eskişehır eski milletvekili Özdamar'ın çok muzdarip ve hasta olduğundan kendine yardım yapılması isteği." (*BCA-BÖKMK*: 40 241 9.)

97 Bu konudaki ayrıntılar için bkz. Teoman Ergene, *İstiklal Harbinde Türk Ortodoksları*, İstanbul: İ.P. Neşriyat, 1951. Psomiades, bu kitabın büyük bir ihtimalle Papa Efthim tarafından yazıldığını söylüyor: Psomiades, aynı makale, s. 52.

Baskın Oran ise, adların baş harflerine gönderme yaparak, kitabı Turgut Erenerol'un (II. Efthim) yazdığını belirtiyor: Baskın Oran, *Aydınlık*, 20 Aralık 1993

Selçuk Erenerol ise Teoman Ergene'nin o tarihte emekli, bu konulara ilgi duyan Yozgatlı bir albay olduğunu belirtiyor. (Selçuk Erenerol ile görüşme, 7 Ağustos 2001.)

98 Aleksandris, aynı makale, s. 184.

99 Jean Schlicklin, *Angora...L'aube de la Turquie Nouvvelle (1919-1922)*, Paris: Berger-Levrault, 1922, s. 182.

Papa Efthim, İstamat Zihni ve Filippos Çekeoğlu ile birlikte Kayseri'de, 9 Temmuz 1922- 8 Şubat[100] 1923 arasında 16 sayılık* *Anadolu'da Ortodoksluk Sadası* adlı gazeteyi yayımlar.

100 Esat Arslan, gazetenin üzerinde nisan yazdığını ancak hicrî tarihin 21 Şubat olmasından yola çıkarak doğrusunun şubat olması gerektiğini söyler.

Esat Arslan, "Kurtuluş Savaşında Yunan-Fener Patrikhanesi Birlikteliğine Karşı Örgütlü Bir Yaklaşım 'Türk Ortodoks Kilisesi'", *Atatürk Yolu*, cilt 4, sayı: 15, Mayıs 1995, s. 424.

(*) Hemen hemen bütün kaynakların verdiği bu rakama rağmen, Jaschke 17 sayı olduğunu yazar. (Jaschke, aynı makale-II, s. 322.)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN KONFERANSI: AZINLIKLAR, NÜFUS MÜBADELESİ VE PATRİKHANE

Savaş sonrası durumun belirlenmesi için 21 Kasım 1922'de Lozan'da taraflar arasında barış görüşmeleri başlar. Lozan'a giden Türk heyetine Bakanlar Kurulu'nca verilen talimatlar arasında azınlıklar konusunun çözüm yönteminin mübadele olması gerektiğine dikkat çekilirken, Patrikhane konusunda bir istek bulunmaz.[1]

Lozan'da Azınlıklar

Lozan'da azınlıklar konusu, daha doğrusu Türkiye'deki azınlıkların kimler olduğu ve hakları ayrıntılarıyla ele alınan konulardan biridir. Azınlıkların korunmaya hakları olduğu ve barış antlaşmasında bu konuda özel hükümler bulunması gerektiği konusunda taraflar arasında karşılıklı bir ön kabul zaten savaşın bitiminden beri mevcuttur. Konferans sırasında Batılı devletler, Osmanlı döneminin bir devamı olarak Türkiye'de hem ırksal hem etnik hem de dinî azınlıklar olduğunu

1 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, cilt II, ikinci baskı, Ankara: TTK, 1991, s. 296.

kabul ettirme ve bunların haklarını antlaşma ile garanti altına alma çabasına girerler. Ancak Türk heyetinin Anadolu'da ırksal ve etnik azınlıkların bulunmadığını ısrarlı bir şekilde işlemesi ve bu konudaki talepleri reddetmesi ile azınlık tanımı ve hakları, yalnız dinî azınlıklarla sınırlı kalır.[2] Türk heyeti, azınlıklara ilişkin olarak Avrupa devletleri arasında yapılmış antlaşmalara konulmuş hükümleri benimsemeyi[3] ve bunların uygulanmasını Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına bırakılmasını kabul eder.[4] 24 Temmuz 1923'te imzalanacak olan Lozan Antlaşması'nın 38 ila 44. maddeleri Türkiye'deki azınlıkların sahip olduğu haklara ayrılacaktır.

Ancak Lozan'da azınlıklar konusunda verilen sözler, Ankara'daki milletvekilleri arasında rahatsızlık yaratır. Eleştirileri önce, TBMM'nin 1 Ocak 1923 tarihli gizli oturumunda Hasan [Saka],[5] sonra da 2 Mart 1923 tarihli gizli oturumda Rıza Nur, Lozan'da azınlıklar konusundaki çerçevenin dayanağının, Misak-ı Millî'nin 5. maddesindeki, "azınlıkların hakları, komşu memleketlerdeki Müslüman halkların haklarının korunması şartı ile kabul edilecek ve sağlanacaktır" düsturu olduğunu belirterek Meclis'teki muhalefeti yatıştırmaya çalışırlar.[6]

Lozan'da Nüfus Mübadelesi

Yunan ordusunun Anadolu'yu işgali, bazı Rumların bu orduyla işbirliği yapması, Yunanların kan ve gözyaşı bırakarak

---

2 *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler* (çev. Seha L. Meray), takım 1, cilt 1 kitap 1, Ankara: AÜ SBF, 1969, s. 181. (Bundan sonra "Lozan..." şeklinde anılacaktır.)

3 *Lozan...*, s. 228.

4 *Lozan...*, s. 296.

5 *TBMM*, cilt 3, s. 1172.

6 *TBMM*, cilt 4, s. 5.

çekilmeleri, ardında kötü bir miras bırakır. Özellikle işgalin yaşanmış olduğu bölgelerde Rumlarla Müslümanların bir arada yaşaması, yaşamlarını işgal öncesindeki gibi sürdürebilmeleri güçleşir. Zaten, Yunan ordusu ile birlikte bir milyona yakın Rum ve Yunan, Yunan topraklarına kaçmıştır. Bu, yenik ve ekonomisi çökmüş durumdaki Yunanistan'ın kaldırabileceğinden daha ağır bir yük oluşturmaktadır.

Lozan Konferansı'ndaki İngiliz Heyeti Başkanı Lord Curzon, Yunanistan'daki Müslümanlarla, Türkiye'deki Rumların değiştirilmesi önerisini ortaya atar. Konuyla yakından ilgili Milletler Cemiyeti uzmanlarından olan Nansen, göçmenlerin güç durumuna dikkat çeker ve sorunun hukukî bir mecraya oturtulmasını ister. TBMM'de daha sonra konuşacak olan Hasan Bey [Saka], mübadele isteğinin daha Lozan Konferansı toplanmadan karşı taraftan geldiğini belirtecektir.[7]

Yunanistan'ın mübadeleden amacının zaten çoğu gelmiş olan Rumlara ülkede yerleşebilecekleri yerler bulmak olduğu tahmin edilebilir. Konferans sırasında, Yunanistan Dışişleri Bakanı Politis, Lozan'daki Yunan Heyeti'nin başkanı Venizelos'a çektiği telgrafta, şehirli Rumların büyük kısmının savaş sonrasında Yunanistan'a kaçtıkları bilindiğinden, Yunanistan'ın artık daha fazla şehirli göçmen kabul edemeyeceğini hatırlatır.[8] Yunanistan ikinci bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalmak istemez. Bu nedenle Yunan Heyeti mübadelenin gönüllülük esası çerçevesinde gerçekleştirilmesini ve İstanbul'daki Rumların mübadeleden istisna tutulmasını talep eder. Bu talebin ardında, Patrikhane'nin cemaatsiz kalmaması gibi bir amacın da bulunduğu açıktır. Aksi takdirde Patrikhane taşınmak zorunda kalacak, yeni mekân doğal olarak Yunanistan olacak ve bu da Yunan Kilisesi'yle arasın-

7 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt 3, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1985, s. 1172. (Bundan sonra TBMM şeklinde anılacaktır.)

8 Alexandris, "I Sindiaskepsi tis Lozanis..., s. 304.

da bir çatışma yaratacaktır.[9] Türk heyeti ise mübadelenin zorunlu olmasını ve İstanbul'u da kapsamasını ister. Anlaşmazlık nedeniyle bu konuyu özel olarak ele almak amacıyla, *Nüfus Mübadelesi Altkomisyonu* kurulur. Türk Heyeti, İstanbul Rumlarının yerlerinde kalma isteklerini, büyük pazarlıklar sonucunda ve Batı Trakya'daki Türklerin de yerlerinde kalabilmesi şartıyla benimser.[10]

Lozan Konferansı diğer konularda sürerken, 30 Ocak 1923'te Türk ve Yunan hükümetlerince *Türk ve Rum Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol* imzalanır. Sözleşmeye göre Türkiye'de yaşayan Rumlar ile Yunanistan'da yaşayan Müslümanların zorunlu mübadelesi karara bağlanır. Mübadele İstanbul'da oturan Rumları ve Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktır. 1912 Yasası ile sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Belediye (Şehremaneti) sınırları içinde 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş (*établis*) bulunan tüm Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaklardır.[11] Bu sözleşmeye göre, mübadeleyi yürütecek Karma Mübadele Komisyonu kurulur. Komisyon, Milletler Cemiyeti'nce atanan dört Türk, dört Yunan ve Birinci Dünya Savaşı'na katılmamış ülkelere mensup üç üyeden oluşacaktır. TBMM gizli oturumunda, Rıza Nur bu koşul gereği İstanbul'da bulunan Rumların aşağı yukarı dörtte birinin gideceğini söyler.[12] Lozan Barış Antlaşması'nın 14. maddesine göre, İmroz ve Bozcaada halkı da mübadele dışı bırakılır.[13]

---

9 Melek Fırat, "1923-1939 Yunanistan'la İlişkiler", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, cilt I, İstanbul: İletişim Yay., 2001, s. 331.

10 *TBMM*, cilt 4, s. 8.

11 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, cilt 1 (1920 - 1945), Ankara: TTK, 1983, s. 177.

12 *TBMM*, cilt 4, s. 9.

13 Soysal, *a.g.e.*, s. 90.

İsmet Paşa, Lozan'dan Ankara'ya gönderdiği 8 Aralık 1922 tarihli telgrafta, İtalyan delege Marki Garroni ile görüşmesini anlatır, eski İstanbul yerlisi ve suç işlememiş Rumların kalabilmesine karşılık Rum Patriği'nin gitmesi gerektiğini söylediğini, Garroni'nin de Patrik'in ihracına sıcak baktığını söylediğini aktarır.[14] İsmet Paşa 14 Aralık 1922'de Hükümet'e gönderdiği telgrafta, çeşitli mezhepler konusunda yetkisi ve bilgisi olan bir kişinin Lozan'da bulunmasını istediğini, Mezahib Müdürü'nün ya da uygun bir başkasının acilen gönderilmesini ister.[15] Patrikhane konusunda sona doğru yaklaşılırken, bu konuda danışmanlık yapması için eski Mezâhib Müdürü Baha Bey Lozan'a gönderilir.[16]

Türk Heyeti: Patrikhane Türkiye'yi Terk Etsin!

16 Aralık 1922'de Lozan'daki Türk heyeti, *Nüfus Mübadelesi Altkomisyonu*'na, Patrikhane'nin Türkiye'den taşınması için yazılı bir başvuru yapar. Komisyondaki Türk temsilci Rıza Nur, mübadele antlaşması çerçevesinde İstanbul Rumlarının yerlerinde kalmalarını isteyen Yunan heyetine, bunun, ancak Patrikhane'nin Türkiye sınırları dışına çıkmasıyla mümkün olabileceğini söyler. Gerekçesi şöyledir:[17]

> "...Halifelik'le devletin birbirinden ayrılması ve demokratik rejimin kurulması yüzünden, Osmanlı İmparatorlu-

14 Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları-I (1922-1923)*, Ankara: TTK, 1990, s. 187.

15 Şimşir, *a.g.e.*, s. 217.

16 "16 Aralık 1922-Mezhepler Meselesi için mülga Adliye Nezareti Mezahib Müdürü Baha'nın müşavir olarak ve harcırahı ödenerek Lozan'a gönderilmesi." (*BCA-BKK*: 6 41 6.)
Rıza Nur anılarında Baha Bey için, kendisinden yararlanamadığını, patriğin yine eskisi gibi imtiyazlara sahip ve devletin vükelâ derecesinde bir memuru olmasını savunduğunu, çok eski kafalı ve dünyadan bihaber bulunduğunu yazar.

17 *Lozan*..., s. 337-338.

ğu'nda, müslüman olmayan topluluklara tanınmış bulunan ayrıcalıklara son vermiştir; azınlıkların hayır, eğitim ve yardım kurumlarıyla devlet arasındaki ilişkilerin doğrudan doğruya yürütülmesi gerekmektedir; din adamları sınıfı ile bu sınıfın en büyük başının, gelecekte, yalnız ruhanî işlerle uğraşmaları zorunludur. Her zaman siyasal bir organ olmuş bulunan Patriklik, yararlana geldiği siyasal ayrıcalıkların ve kendine organik bakımdan bağlı kurumların ortadan kalkmasından sonra, varlık nedenini yitirmesi yüzünden, Türkiye sınırı dışına çıkartılmalıdır."

Bu bildirinin okunmasından sonra, Amerika Birleşik Devletleri Heyeti, Amerikan kamuoyunun büyük bir bölümünce dile getirilen, Patrikhane'nin İstanbul'da bırakılması yönündeki isteğini Amerikan Hükümeti adına belirtir. Yunan temsilci heyeti ise Patrikhane'nin İstanbul'dan uzaklaştırılmasını öngören bir anlaşmaya taraf olamayacağını söyler. Çünkü Yunan heyetine göre bu kurum Türk'tür, bir Yunan kurumu değildir; bu yüzden, Yunanistan'ın bu anlaşmayı imzalamasının hiçbir değeri olmayacaktır.[18] Ayrıca, Türkiye'deki rejim değişikliği, eski çağlardan beri (*ab antiquo*) Hıristiyan unsurlara tanınmış haklara zarar verecek ya da Patrikhane'nin İstanbul'dan çıkartılmasını haklı gösterecek nitelikte değildir.[19] Yunan heyeti, tarih boyunca yeri İstanbul olan Patrikhane'nin, II. ve IV. Hıristiyan konsillerinin kararıyla kurulduğunu; bu kararların, bütün kiliseler için kilise hukukunun temelini meydana getirdiğini; bu nedenle ancak yeni bir konsilin, Patrikhane'nin görevinde kalmasına ya da görevinden uzaklaştırılmasına karar verebileceğini söyler.

---

18 Bu ifade sonradan Yunanlarca bir gaf olarak nitelendirilecektir. (Alexandris, aynı makale, s. 314.)

19 *Lozan*..., s. 338.

Bunun üzerine, her zaman uzlaştırma zihniyeti ile davranan Fransız temsilci heyeti, Türk ve Yunan temsilci heyetlerinden, bütün Ortodoks kiliseleri üzerinde üstünlüğü olan Patrikhane'nin, dünya işlerine ilişkin haklarına son verilerek, İstanbul'da bırakılması ilkesine dayanan bir anlaşma önerisini incelemelerini ister. Bu öneriye göre, Türk Hükümeti Patrik'in atanmasını denetleyebilecek ve çalışmalarını sınırlayabilecektir. Fransız temsilci heyeti, Türkiye'nin demokratik bir devlet olarak, dinsel hoşgörüyle davranması gerektiğini de sözlerine ekler.

İngiliz temsilci ise *altkomisyonda* aşağıdaki bildiriyi okur:[20]

> "...Lord Curzon... bana, Evrensel Patrikliğin (*Oecumenical Patriarchate*) İstanbul'dan çıkarılmasını öngören hiçbir teklife katılmayacağını bir defa daha belirtmek için kesin yönerge (talimat) vermiştir. Lord Curzon şöyle düşünmektedir: Türkiye'deki Rum topluluğunun yurttaşlık haklarıyla siyasal hakları sorununa nasıl bir çözüm bulunursa bulunsun - Evrensel Patrik'in, Ortodoks Kiliselerinin Yüce Başı ve Türkiye Ortodoks Kilisesi'nin başı sıfatıyla sahip olduğu haklara ve salt ruhanî yetkilere halel getirmek haksızlık olacaktır."

Yunan heyeti de, Patrikhane'nin tarihsel bir miras oluşuna atıfta bulunurak, Türk Heyetinin isteğine tekrar karşı çıkar:[21]

> "Evrensel Patriklik kurumu aşağıdaki unsurlardan oluşmaktadır:
>
> (a) Evrensel Patrik, bütün Hıristiyan Ortodoks Kiliseler'in Yüce Başıdır; bu sıfatla inanç ve Hıristiyan ahlakı konularıyla, kilise hukukuna ilişkin bütün konularda özerk

20 *Lozan*..., s. 339.

21 *Lozan*..., s. 339-340.

[*autocéphale*] Ortodoks Kiliseleri'nin başlarıyla görüşmelerde bulunur. Bu konularda, Evrensel Patrik'in görüşü ve yetkisi üstün tanınmaktadır.

(b) Evrensel Patrik, bulunduğu yer İstanbul olan, büyük Kilise'nin yetki çevresine giren bütün metropolitlerin, başpiskoposların ve piskoposların başıdır. Patrik, sürekli Ruhanî Meclis [Saint-Synode] ile birlikte, kiliseyi, Evrensel Tahtından [*Throne Oecuménique*] yönetir ve kendi kilisesine bağlı olan başpiskoposları atar, dinsel atama törenleri yapar, yargılar ve bunların görevine son verir; aynı zamanda, Evrensel Tahtına bağlı bulunan kilise yönetim bölgelerindeki başpiskoposların yetkilerini aşan bütün kilise sorunlarını çözümler.

(c) Evrensel Patrik, İstanbul Başpiskoposu'dur; her başpiskopos gibi, dinsel yönetim bölgesinde ruhanî hakları kullanır ve görevlerini yerine getirir.

Bu üç unsura dokunulamaz; bu unsurlar yalnız Patrik'in kişiliğinde birleşmekte ve kaynaklarını Kutsal Evrensel Meclisler'den almaktadırlar."

Türk Heyeti, Patrikhane'nin İstanbul'dan uzaklaştırılmasını tekrar ve resmen ister; gerekçesi, bu kurumun, şimdiye kadar Türkiye'de her zaman politikayla uğraştığı ve bundan vazgeçmeyeceğidir. Heyet, son savaş sırasında, Patrikhane'nin devlete karşı davranışının çok düşmanca olduğuna işaret ederek, Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasının yeni anlaşmazlıklara yol açaçağı kanısında olduğuna değindikten sonra, Aynaroz'a taşınabileceğini, Ortodoksluk dünyası üzerinde ruhanî nüfuzunu buradan kullanabileceğini dile getirir. *Altkomisyon* başkanı Montagna, bu nokta üzerinde bir anlaşmaya varmak mümkün olmadığından, konuyu, *Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu* genel kuruluna havale eder.[22]

22 *Lozan...*, s. 341.

Venizelos: Patrikhane Kalsın, Patrik Meletios Gitsin!

Bu sırada Patrik Meletios, 19 Aralık tarihli *Le Journal* gazetesiyle yaptığı söyleşide, nüfus değişimine karşı çıkarken, Venizelos aynı gazeteye 25 Aralık'ta, Patrik Meletios'un Türklerin gözünde pek istenen bir kişi olmadığını, eğer Patrikhane İstanbul'da bırakılırsa Meletios'un görevden ayrılabileceğini, bu konuda bir çözüme varılabildiği takdirde de, Patrik Meletios'a ayrılmasını ilk söyleyecek kişinin kendisi olacağını söyler.[23] Mustafa Kemal ise aynı gün aynı gazetenin muhabirine Patrikhane konusundaki görüşünü şöyle dile getirir:[24]

> "...bir fesat ve hiyanet ocağı bulunan, memlekette tohumunu nifak ve şihak [şikak-uyuşmazlık, muhalefet] saçan, Hıristiyan hemşehrilerimizin huzur ve refahı için de mucib-i şeamet [uğursuzlık sebebi] ve felaket olan Rum Patrikhanesi'ni artık topraklarımız üzerinde bırakamayız. Bu tehlikeli teşkilatı memleketimizde muhafazaya bizi mecbur etmek için ne gibi vesile ve sebepler irae olunabilir [gösterilebilir]. Türkiye'nin Rum Patrikhanesi için arazisi üzerinde bir melce [sığınacak yer] göstermeğe ne mecburiyeti var? Bu fesat ocağının hakiki yeri Yunanistan'da değil midir?"

Yunan heyeti başkanı Venizelos'a Dışişleri Bakanı Apostolos Aleksandris'in çektiği telgrafla, Patrikhane'nin imtiyazlarında bazı kısıtlamaların kabul edilebileceği, ancak tarihî mekânından uzaklaştırılamayacağı, bunun Atina tarafından *casus belli*, bir başka deyişle savaş nedeni sayılacağı bildirilir. Dışişleri Bakanı'na göre bu takdirde, Yunan ordusu Ça-

---

23 *Lozan*..., s. 246.

24 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937)*, Ankara: Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Yay., ikinci baskı, 1961, s. 58.

talca'ya kadar ulaşabilecektir. Ayrıca, Yunanistan Danıştayı'nın da, Patrikhane ve İstanbul Rumlarının korunmasını içermeyen bir antlaşmayı onaylamayacağı belirtilir.[25] Bütün bu gelişmeler üzerine İngiliz Heyeti Başkanı Lord Curzon, müşaviri Nicolson'u iki numaralı Türk delegesi Rıza Nur'a gönderir. Aralarında şu konuşma geçer:[26]

"Nicolson: Beni Lord Curzon yolladı. Bu patrikhanenin tardından vazgeçmeni senden rica ediyor...

R. Nur: Bunu yapamayız. Curzon başka bir şey istesin yapalım...

Nicolson: Canterbury Episkoposu'ndan bütün İngiliz kiliseleri namına Londra'da hükümete bir tebliğ yapılmış. Mesele patrikhane meselesi değil, İngiltere'de parti ve hükümet meselesi olmuştur. Kilise diyor ki: 'Patrik'i mutlaka İstanbul'da bıraktırmaya muvaffak olmalı. Bunu hükümet yapamazsa önümüzdeki intihapta hükümete rey vermeyeceğiz.' ... İngiltere'de intihap adeta kiliselerin elindedir. Curzon bu işe muvaffak olamazsa hem kendi, hem partisi ve hükümet düşecek... İşte sizden rica ediyor...

R. Nur: Sırf onun hatırı için buna teşebbüs edeceğim. Bana müsaade ediniz. Ankara'ya derhal yazalım ve onları iknaa çalışalım... Ancak onları ikna için bazı avantajlar göstermeli. Bizim birtakım muallakta ve ufak tefek işlerimiz var. Onların hallini vaad edin...

Nicolson: Peki! Nedir onlar?

Askerlik işi, istimlâk işi, ırk tabiri, ilh... saydım. Bir de patrik kalsın. Devlet içinde devlete tahammül edemeyiz. Curzon zabıtnameye geçmek üzere 'Patrik yalnız dinî kalacaktır. Hiçbir vakit siyasete karışmayacak, idari bir iş görmeyecek, siyasi müessese ve âlet olmayacak. Türk Hükü-

25 Alexandris, aynı makale, s. 313-314.

26 Rıza Nur, *a.g.e.*, s. 157 vd.

meti böyle bir şeyini sezerse tard etmek hakkını haizdir' desin, dedim. Hepsini not edip, kabul etti."

Rıza Nur TBMM'nin 2 Mart 1923 tarihli gizli celsesinde, "...burada heyeti celilenin hatta hükümetin hatırına bir Patrikhane meselesi gelmemiştir. Bunu biz ihdas ettik... ki onunla da bir şey alalım" der[27] ve bunu anılarında da, "Patrikhane'nin tardı bize hükümetçe verilen talimatnamede yoktu" diyerek, teyit eder.[28] Ancak bu konu, İsmet Paşa'nın anılarında farklı anlatılır:[29]

> "Patrikhane, Türklerle Rumların iyi münasebetlerini, bir millet halinde kaynaşıp, bir devlet içinde yaşamalarını engelleyen unsur olarak, mutlaka Türkiye'den çıkarılmalıdır tezini takip ediyorduk... Bu mücadelenin çok hararetli ve münakaşalı bir safhasında, bir sabah rahmetli Doktor Rıza Nur yanıma geldi, sana bir bilgi vereceğim dedi. O sabah Lord Curzon'un kâtibi Nicolson gelmiş. Rıza Nur Bey'le görüşmüş. Nicolson, bu konferansta Patrikhane'nin kaldırılması için yaptığımız mücadeleden çok şikâyet etmiş... Dr. Rıza Nur, bu İsmet Paşa meselesidir, bizzat kendisi meşgul oluyur, o bilir, biz karışmayız, ona söylemek lazımdır, demiş... Kendisine, 'Ne yaptın? Patrikhane ile yap-

---

27 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt 4, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1985, s. 6.

28 "Frenklerde esaslı bir zihniyet var... Bir şey almayınca asla bir şey veremiyorlar... Düşündüm bir pazarlık payı lâzım... Bu da patriki ve Patrikhane'yi İstanbul'dan kovmak... Bütün Hıristiyanlık âlemini çalkalayacak bir şey. Sonra bunu almak için istediğim o muallâktaki şeyleri derhal verirler... Halbuki, Patrikhane'nin İstanbul'dan gitmesi bizim zararımızadır. Çünkü bu yılan yuvası pençemiz altında durmalıdır. O vakit deliğinden çıkarmayız. Eğer kovarsak Aynaroz'a yerleşir istediği gibi zehrini saçar." (Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, İstanbul: Boğaziçi Yay., 3. baskı, 1992, s. 133.)

Ancak Rıza Nur'un kişiliği ve *Hayat ve Hatıratım* başlıklı anılarının güvenilirliği konusunda Türkiye'de ciddi bir tartışma mevcuttur.

29 *İsmet İnönü'nün Hatıraları*-Lozan Antlaşması II, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1998, s. 42-45.

tığımız bütün mücadeleyi sıfıra indirdin. Sen de benim gibi burada bir murahhassın. Demek ki Patrikhane meselesi murahhasları bağlayan bir talimatın neticesi değildir. Hükümetin politikası değildir. İsmet Paşa'nın bir şahsi arzusundan ibarettir, o uğraşmaktadır. Senin sözlerin, adeta şikâyet eder gibi, ona söz geçiremiyoruz der gibi bir ifade tarzıdır. Bir büyük mücadelede başmurahhasın üzerinden hükümetin, arkadaşlarının, umumi efkarın desteğini kaldırırsan, karşı tarafta bu mücadelenin herhangi bir tesiri ve ehemmiyeti kalır mı? Çok fena yapmışsın' dedim... Bir müddet sonra kalktım, Lord Curzon'a gittim... Lord Curzon şöyle diyordu: 'Patrikhane'nin dünya işleri ile uğraşması yoktur. Hiçbir şeye karışmayacaktır. Karışmamalıdır. Ama İstanbul'dan Patrikhane'yi kaldırıp da bütün Hıristiyan âlemini örseleyecek bir muameleyi neden istiyorsun?.. Ne hükümetinin talimatı var, ne arkadaşlarının haberi var. Bu, yalnız senin kendi arzun. Nereden çıkardın böyle bir meseleyi? Sabahleyin kâtibim görüştü, bana bu neticeyi getirdi.' ... Ben, kendisine, yanlış anlamış, dedim. Nafile uğraşma, tamir edemezsin, diye cevap verdi."

Böylece bu uzlaşma teklifi, Patrikhane'nin bütün siyasî ve dünyevî otoritesinden vazgeçerek, İstanbul'da kalması olarak şekillenir. İngiliz delege Ryan, anılarında "bu pratik bir çözüm gibi görünmüyordu ama ben iki tarafın da bunu dikkatlice göz önüne almalarını tavsiye ettim"[30] diye yazar. Bir iddiaya göre de İngilizler, Türk heyetinin askerî ve diplomatik haberleşmesini dinleyip deşifre edebilmektedirler.[31] İngilizler bu sayede, Patrikhane'nin Ankara için "hayatî" bir

30 Andrew Ryan, *The Last of the Dragomans*, Londra: Geoffrey Bles, 1951, s. 181.

31 Keith Jeffery ve Alan Sharp, "Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansında Gizli İstihbaratın Kullanımı", *70. Yılında Lozan Barış Andlaşması Uluslararası Semineri*, Ankara: İnönü Vakfı, 1994, s. 146.

konu olmadığını, İsmet Paşa'nın bu konuda sıkıştırılabileceğini anlamış olabilirler.

Bütün bunlar olurken TBMM'nin 27 Aralık 1922 tarihli gizli oturumunda, İsmail Suphi Bey, hem İstanbul'daki Rumların ve Ermenilerin mübadeleye tâbi olunmalarını, hem de bütün patrikhanelerin İstanbul'dan çıkarılmalarını isteyen bir önerge verir.[32] 1 Ocak 1923'teki gizli oturumda ise, Hasan Bey [Saka] Patrikhane'nin İstanbul'dan çıkarılmasında zorluklar olduğunu ancak kalması için de kimseye söz verilmediğini, buna rağmen kalırsa statüsünün eskisi gibi olamayacağını, alelade bir Rum papazı olarak kalabileceğini belirtir.[33]

Lord Curzon'un Devreye Girişi: Patrikhane Kalıyor

Lozan Konferansı'nın 10 Ocak 1923'teki oturumunda, Lord Curzon, Türk heyetinin Patrik'in sahip olduğu siyasî ve dünyevî yetkileri sonradan siyasal amaçlarla kullandığını, üstelik, Patrikhane'nin siyasal bir kışkırtma merkezi olduğunu bile iddia ettiğini hatırlatarak şunları söyler:[34]

> "...bu iddialar doğruysa, Patriklik'in siyasal ayrıcalıklarını şüphesiz değiştirmek, kısıtlamak ya da bunlara son vermek için, bunlar, yeterli bir neden sayılabilir. Böyle bir teklif - Patriğin yetkilerini kötüye kullandığı ya da bu yetkilerin Türk Devleti için bir tehlike yarattığı ispatlanırsa - öncelikle göz önünde tutulmak gerekir. Ne olursa olsun, bu iddialar, Patriğin ruhanî konulara ve kilise işlerine ilişkin yetkilerine son vermek için bir neden sayılamaz. Patrik'in siyasal alanlarla yönetim alanlarında bütün yetkileri elinden alınmakla birlikte, ruhanî konularda ve kilise işle-

32 *TBMM*, cilt 3, s. 1161.

33 *TBMM*, cilt 3, s. 1173.

34 *Lozan*..., s. 324.

rinde yetkilerini kullanmaya devam etmemesini gerektirecek bir neden de yoktur. Tam tersine, ruhanî konulara ve kilise işlerine ilişkin bu yetkilerine son verilecek ve Patriklik, yerleşmiş bulunduğu İstanbul'dan uzaklaştırılacak olursa uygarlık dünyasının vicdanı yaralanmış olur."

Venizelos, beş yüzyıldan beri, Patrikhane'nin Osmanlı İmparatorluğu'yla birlikte var olduğunu, Türk Hükümeti'nin onun davranışlarından ilk kez yakındığını, Patrikhane'nin Türk heyetinin öne sürdüğü konu dışında, hiçbir konuda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı borçlu olduğu bağlılığı göstermekte kusur etmediğini iddia eder. Venizelos, bu iddiasını desteklemek için bir örnek verir:[35]

> "Yüzyıl kadar önce, Patrik V. Grégoire (Gregorius), 1821 Yunan ayaklanmasından sonra, asılmıştı. Patrik, yalnız, Osmanlı Hükümeti doğrudan doğruya kendisini sorumlu tutmuş olduğu için asılmış değildir. Tam tersine, Rum Ortodoks Kilisesi'nin başı, hükümete öylesine bağlılık duymaktaydı ki, ayaklanmaya katılacak Osmanlı uyruklarına karşı aforoz ilan etmeye kadar gitmişti. Asılmasının nedeni, o zaman benimsenmiş anlayışa göre, Rum ulusu topluluğunun sembolik temsilcisi olması ve Osmanlı Hükümeti'nin kendisine tanıdığı 'Millet başı' -Rum ulusunun başısıfatıyla, onun eylemlerinden sorumlu bulunmasıydı... Türk Temsilci Heyeti, bütün Ortodoks Kiliseleri'nin, başları olan Patrik'in İstanbul'da bırakılmasını istediğini bilmezlikten gelemez. Eğer başkalarına benzemeyen rejimi Rusya'nın bu Konferans'a katılmasına engel olmasaydı, Temsilci Heyetleri, Ortodoks Kilisesi'nin başına dokunulmamasında, dinlerine bağlı 100 milyondan çok insanın dileğini, Rusya'nın ağzından dinlemiş olacaklardı. Böylece,

35 *Lozan...*, s. 327.

140 milyondan çok insan, Patriklik kurumuna zarar verilmemesini, Türk Temsilci Heyeti'nden istemektedir... Ters bir kararla vicdanı şüphesiz yaralanacak olan bu büyük demokrasinin çağrısına, Türk Temsilci Heyeti'nin kulaklarını tıkaması mümkün değildir."

Venizelos, bütünüyle katıldığını vurguladığı Lord Curzon'un teklifi uyarınca, siyasal yetkilerinden sıyrılmış bir Patrikhane'yi, hâlâ İstanbul'dan uzaklaştırmak için Türk Hükümeti'nin direnmeyeceğini umduğunu, Yunan Heyeti'nin -Türk Hükümeti Lord Curzon'un teklifine katılırsa- şimdiki Patrik'in çekilmesini kolaylaştıracak biçimde davranmaya da hazır olduğunu sözlerine ekler.

İsmet Paşa, bütün bu konuşmalar üzerine Patrikhane'nin siyasal ya da yönetime ilişkin işlerle bundan böyle hiç uğraşmayacağı, yalnız alanına giren işlerle yetineceği konusunda, konferans önünde, Müttefik Heyetleri'nin ve Yunan Heyeti'nin yapmış oldukları resmî konuşmaları ve verdikleri garantileri senet saydığını, bu garantilere dayanarak, tekliften vazgeçtiğini açıklar.[36] Lord Curzon kararı hemen Londra'ya bildirir:[37]

"Lord Curzon'dan Sir E. Crowe'a
No: 192 telgraf Lozan, 10 Ocak 1923

ÇOK GİZLİ

Bu sabah toplanan komisyonum, alt komitenin, Türklerin İstanbullu Rum nüfusun kalmasını Rum Patrikhsanesi'nin lağvedilmesi şartını öne sürerek reddetmeleri nedeniyle çıkmaza giren tutsaklar ve nüfus mübadelesi hakkındaki raporu ele aldı. Dün gece Mr. Nicolson'ı, alt komitede

36 *Lozan...*, s. 331.

37 Şimşir, *a.g.e.*, s. 362.

Türk tarafını temsil eden Rıza Nur Bey'e, bu noktada geri adım atamayacağımı belirtmesi ve Patrikhane'nin medeni ve politik haklarından vazgeçip ruhanî ve kiliseye ait işlevlerini koruyarak İstanbul'da kalması üzerine bir anlaşma teklif etmek için gönderdim. Aynı zamanda, M. Venizelos'u, bu teklifin Türk tarafınca onaylanması halinde bu çözümü kabul etmesi doğrultusunda yönlendirdim. Bu sabah, oturumdan yarım saat önce, İsmet Paşa beni görmeye geldi ve bütün konuyu, daha önceki telgrafımdaki yöntemine ilişkin olarak tarifimi doğrularcasına, son dakikanın son saniyesine kadar yabancı olmadığım fakat ölçülü bir inatla tartışıp saatin vurmasına çok az kala, geri çekildi. Toplantıda, konuşmamı, müttefikler adına (yukarıdaki) teklifimi sunarak bitirdim ve bu teklif İsmet tarafından kabul edildi. Bunun, dünya kamuoyu üzerindeki etkisi göz önüne alındığında değersiz bir başarı olmadığı rahatlıkla söylenebilir."

İsmet Paşa da sonucu Ankara'ya bildirir:[38]

"Hey'et-i Vekile Riyâsetine

10 Ocak 1923

İstanbul Rum Patrikinin ihrâcı teklifinin kiliseleri tahrik ettiğini Lord Curzon bize iblağ etti. Fi'l-hakîka Hıristiyanlığın bu mes'eleyi müşterek bir mes'ele-i diniye addetmekte olduğunu müşâhede ettik. Rum Patrikhânesinin idarî ve siyâsî mâhiyetiyle memleket içün bir tehlike olduğu esâsında ısrâr ve bunu bizzât Lord Curzon'a izâh ettim. Bununla beraber Patrik'in ihrâcı mes'elesinin tarafından ve hiçbir murahhas tarafından dünyaya karşı imzâ edilemeyeceğini Rıza Nur Beye bi'l-vâsıta ve bana doğrudan doğruya Curzon beyân eyledi. Hıristiyan bir cebri mâhiyetine geti-

38 Şimşir, *a.g.e.*, s. 362-363.

rilmemek için Patrik'in İstanbul'dan ihrâcı teklifinden sarf- nazar ettik. Şekil böyle oldu.

Curzon riyâsetinde Mübâdele-i Ahâli Komisyonunun ictimâında muhtelif mesâilde ve İtalya Murahhasının îzâhatından sonra müzâkere Patrik işine intikâl edince Curzon bütün dünyanın bu mes'ele ile al'akadar olduğunu ve idârî ve siyâsî vazâifi bırakılmayacak olan Patrik'in ruhânî vazâife devâmına Türkiye'nin müsâdesini ümmid ettiğini söyledi. Fransız, Rum, Sırp te'yid ettiler. Venizelos imtiyâzâttan nikâh ve talak [boşanma] gibi muâmelât-ı diniyeden bahsetti. Cevâben Rum Patrikhânesinin siyâsî ve idârî işlerle iştigâl etmeyeceğine dâir beyânâtını sened ittihâz ederim. Ekalliyetlerin hukuku bu husûsda muâhede için ihzâr ettiğimiz mevâdd ile tanzim edilmişti. Mübâdele-i ahâli esnâsında Patrik'ın da İstanbul'dan azîmeti tarafımızdan teklîf olunmuştu. Bu teklîfden sarf-ı nazar ediyorum dedim. Bu sûretle Patrik münâkaşası siyâsî ve idârî vazâif ve imtiyâzâtı olmadığının ve ekalliyetler hukuku nâmı altında tanıdığımız mevâddan mâada bir taahhüde girmediğimizin tasrîh ve i'lânı ile hitâm bulmuştur. Şahsen Patrik'in İstanbul'dan ihrâcı mümkin olmamış ise de birçok muallak mesâil arasında bunun bir mes'ele-i umûmiye-i Hıristiyaniye şekline girmesinden ihtirâz etmek lüzûmu da hâsıl olmuş idi.

İSMET"

İngiltere'de görevli Thiatira (Akşehir) Metropoliti Yermanos, Patrikhane ile ilgili gelişmeleri izlemek üzere Lozan'da bulunmaktadır. Patrik Meletios'a yazdığı 18 Ocak 1923 tarihli raporunda şöyle der: "Antlaşmada Ekümenik Patrikhane ile ilgili bir konunun yer almayacağı ortaya çıkmış bulunmaktadır, buna oybirliği ile karar verilmiştir."[39]

39 Avrilios Spatharis, *Le Patriarcat Oecuménique*, Atina: Centre des Grecs de Constantinople, 1959, s. 21.

TBMM GİZLİ CELSESİNDEN[40]

2 Mart 1923

"Rıza Nur: ...Bu gün Patrikhane'nin dinî bir hassasından başka hiçbir şeyi kalmamıştır. Muhakeme bilmem ne yapamayacaktır ve siyasi bir mesele ile uğraşacak olursa hudut haricine atabileceğiz. Asırlardan beri bu devlet ve millet aleyhine bütün Rumları teşvik etmek gibi idareye karışmak, muhakim filan gibi bunları kaldırdıktan sonra zaten hükmü kalmadı. Bu gün adi bir köy papazı haline geçmiştir. Bir sıfat-ı resmîyesi kalmamıştır... Patrikhane giderde Aynaroz'a otururs a idare aleyhimize faaliyette bulunacağına şüphe yoktur. Fakat pençemizin altında bir papaz gibi İstanbul'da her şeyden tecrit edilmiş bir halde en güzel bir tariftir. Bu mesele bu suretle hallolmuştur.

Osman Bey (Kayseri): Patrikhane ünvanı kalıyor mu?

Rıza Nur (Devamla): Hatta biz bunda başka şekilde de düşündük, bir episkopos halinde olsun ve böylelikle kalmıştır. Efendiler, her türlü evsafı gittikten sonra hiçbir meziyeti kalmamıştır. Pençemizin altında zebun bir halde kalacaktır...

Bir defa katiyen metropolit bulamayacaklar.

Rasih Efendi (Antalya): Yunanistan'dan getirirler...

Rıza Nur (Devamla): Yunanistan'dan getiremezler.

Neşet Bey (Üsküdar): Getirirlerse kuvve-i teyidiyemiz nedir?

Rıza Nur (Devamla): Kuvve-i teyidiyemiz, Patrikhane böyle bir şey yaptığı takdirde tutup kolundan dışarı atmaktır..."

Türk heyeti antlaşma metnine, Patrikhane'nin hukuki statüsüyle ilgili yükümlülükler geçirilmemesini başarır. Bu başarı, bir yoruma göre, Türk heyetinin, "Patrikhane'yi çıkaracağız" şeklindeki "aşırı sert" tezinden vazgeçirmenin başarıldığı kritik durumda, Yunan tarafının böyle bir şeyi isteyebilecek durumda olmamasından kaynaklanır.[41] Başka

40 *TBMM*, cilt 4, s. 6-11.

41 Alexis Alexandris, "To Ikumeniko Fanari: I Iperethniki Apostoli tu Patriarhiu ke I Ellinorthodoksi Diaspora", John M. Fossey (ed.) *Proceeding of the first International Congress on the Hellenic Diaspora from Antiquity to Modern Times*, cilt 2-From 1453 to Modern Times, Gieben-Amsterdam: McGill University, 1991, s. 198.

bir yoruma göre de, Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasına karşılık bütün dünyevî niteliklerinin sona ermesi, "muhtemelen, geçmişte müttefiklerin azınlıklar için yaptıkları müdahalelerin bir kısmının ödettirilmesidir."[42]

Psomiades'e göre, Türkiye Lozan'da, İstanbul Rumlarını ve Patrikhane'yi Türkiye dışına çıkarmaya çalışarak Yunanistan'ı *Megali İdea*'dan vazgeçirmeyi amaçlamıştır.[43] Bu iddia Türk diplomatlarından Ahmet Rüstem Bey'e* aittir. Ona göre, Yunanistan, Lozan'da ABD ve müttefiklerin desteğini arkasına alarak Patrikhane'yi ve İstanbullu Rumları İstanbul'da bırakmayı başarmış böylece İstanbul'la tarihsel bağının kopmamasını sağlamıştır. Aynı zamanda Ahmet Rüstem, ekümeniklik iddiasındaki Patrikhane'nin Müslüman Türkiye'de kalmasını anakronizm ve paradoks olarak niteler.[44] Tarihin bir cilvesi olarak Ortodoks Patrikhanesi Müslüman bir ülkenin laikliğine "maruz" kalacaktır.[45]

Lozan'da Türk Ortodoks Patrikhanesi

Türk Ortodoks Patrikhanesi konusu sürmekte olan Lozan görüşmeleri için de önemlidir. 24 Aralık 1922'de İsmet Paşa Hükümet'e "Kayseri'de bir sinod kuruldu mu", "yerliden birkaç diyakos episkopos takdîs olundu mu" ve "kilisenin

---

42 Basil S. Giannakakis, "International Status of the Ecumenical Patriarchate-I", *Greek Orthodox Theological Review*, cilt 1-2, 1954-56, s. 25-26.

43 Harry J. Psomiades, "The Ecumenical Patriarchate Under the Turkish Republic: The First Ten Years", *BS*, sayı: 2, 1961, s. 50.

(*) Ahmet Rüstem Bey (1862-1935) Bilinski adlı, sonradan Müslüman olmuş bir Polonyalının oğludur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Washington Büyükelçiliği yapmıştır.

44 A. Rüstem, "The Future of the Oecumenical Patriarchate", *Foreign Affairs*, sayı: 3, 1925, s. 607-608.

45 Alain Juster, "İstanbul Ortodoks Patrikhanesi, Yunanistan ve Türkiye", Semih Vaner (der.) *Türk Yunan Uyuşmazlığı*, İstanbul: Metis Yay., 1990, s. 50.

tanınması için hükümete müracaat olundu mu" diye sorar ve hemen bilgi verilmesini ister.[46] Bu, Papa Efthim'in kurduğu kilisenin hükümetin bir planı doğrultusunda şekillendirildiğini gösteren önemli bir belgedir. Herhalde bu işin bir an önce gerçekleştirilmesinin istenmesinin arkasında, Rum Patrikhanesi'nin sınırdışı edilmesi isteğini desteklemek ve böylece artık Fener'e ihtiyaç olmadığını göstermek amacı yatmaktadır. Bu telgraftan sonra hükümet, kilisenin kuruluş çalışmalarını hızlandırır.

Başvekil 30 Aralık'ta verdiği yanıtta, Kayseri'de Türk Ortodoks Kilisesi adıyla bir kilisenin kuruluşu için metropolitlerden oluşan bir meclisin (sinod) teşekkül ettiğini, metropolitlerden Meletios'un Konya, Prokopios'un Kayseri episkoposluklarına getirildiğini, diyakonoslardan Papa Konstantin'in de Ankara Metropoliti olarak takdisinin gerçekleştiğini belirtir.[47]

İsmet Paşa 1 Ocak 1923 tarihli telgrafında, "Sinod'un dâimâ üç piskoposdan noksan olmaması elzemdir. Diyakoslardan âcilen bir iki piskopos daha takdîs fevâid-i milliyeyi müstelzemdir [ulusal çıkarlar gereğidir]" der, aynı gün, Adliye Vekili Refik Bey, İcra Vekilleri Heyeti Reisliği'ne, Kayseri mutasarrıflığından 31 Aralık'ta gelen şifreli telgrafa göre, Meletios'un Konya, Konstantinos'un Ankara, Prokopios'un Kayseri ve Gervasios'un Gümüşhane metropolitliklerine atandıkları, diğer beş episkoposluğa da peyderpey intihaba çalışıldığı haberini verir.[48] (Ek I)

2 Ocak'ta Başvekil Hüseyin Rauf Bey, takdîs edilmek üzere bulunan piskopos sayısının dokuza çıkarılmasına ve özellikle diyakosların takdisine özen gösterildiğini İsmet

---

46 Şimşir, *a.g.e.*, s. 277.

47 Şimşir, *a.g.e.*, s. 296 ve 308.

48 *BCA-BME*: 109 724 8.

Paşa'ya iletir.[49] Ancak 10 Ocak'ta Rum Patrikhanesi'nin İstanbul'da kalacağının açıklanmasından sonra Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin oluşturulma çabaları yavaşlar. 17 Ocak tarihli telgrafında Başvekil, İsmet Paşa'ya, Rum Patrikhanesi'nce atanmış üç metropolit olan Prokopios, Meletios ve Gervasios'un, Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne katılmaları amacıyla davet edildikleri yerlerin metropolitliklerini kabul ettiklerini, ruhban ve cemaat tarafından kabul gördüklerini, Kayseri'de bir sinod teşkil ederek Prokopios'un Kayseri metropolitliği ve Anadolu Türk Ortodoksları Başpiskoposluğu'na, Meletios'un Konya, Gervasios'un Gümüşhane episkoposluklarına, sonradan takdîs ve tayin edilen Konstantinos'un da Ankara episkoposluğuna getirilerek, "Anadolu Türk Ortodoks Kilisesi'nin fiilen teşkîl olunduğunu" haber verir. İsmet Paşa ise, artık bu konunun bir aciliyeti kalmadığından hareketle, bu konuda acele edilmemesini ve ileride bir kanun ile hale yola konulmasını, Baha Bey'in mütâlaası olarak hükümete bildirir.[50]

49 Şimşir, *a.g.e.*, s. 314.

50 Şimşir, *a.g.e.*, s. 396 ve 415.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PATRİKHANE'NİN VARLIK MÜCADELESİ (1923-1949)

Meletios'un Patriklikten Uzaklaştırılması

Yunan ordusunun yenilgisi ve İzmir'in kurtuluşu ile gözler Patrikhane'ye çevrilir. Gerginliğin farkında olan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Meletios'un hayatını korumakla bizzat General Charles Harington'u görevlendirir. Patrik bir yumuşama gösterisiyle, 2 Aralık 1922'de, *Stamboul* ve *Journal d'Orient* gazeteleriyle yaptığı söyleşilerinde kamuoyuna, "affetmek ve unutmak" mesajlarını iletir.[1]

> "Türkler ve Rumlarla ilgili olarak düne ait ne varsa unutalım, yeni bir sayfa açalım. Artık Patrikhane sadece dinî işlerle ilgilenecektir. Geçmişte çok hata yaptık. Bundan sonar Türkler ve Hıristiyanlar arasında dostluk köprüsü olmaya hazırız. Daha önce Rumlar tarafından yapılanlar bir cinnet hâli idi. Türkler aynı şeyi bize karşı tekrarlamayacak kadar geniş gönüllüdür. Şu anda Türklere karşı olan hürmetimiz çok daha fazla artmıştır Çünkü onlar verdikle-

1 Alexandris, *a.g.e.*, s. 144 ve Atalay, *a.g.e.*, s. 197.

ri mücadele ile yaşamaya hakları olduğunu bütün dünyaya ispat ettiler."

Aynı gün, Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa, Başkumandanlığa hitaben, Patrikhane'de büyük bir ihtilaf başgösterdiğini, çoğunluğun Meletios'u azledip Anadolu Türk Ortodoks Patriği'ni tanıma fikrinde olduğunu, Ermeni Patriği'nin Türklerle temas ederek milletini kurtardığını ancak Meletios'un tersine kendilerini uçuruma sürüklediği düşüncesini ileri sürdüklerini belirtir.[2] Gerçekten de, Rum Patriği Meletios hariç, İstanbul'daki bütün ruhanî liderler Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Refet Paşa'yı ziyaret ederler. Ermeni Patriği Zaven bile, kısa bir süre sonra İstanbul'u terk edeceği halde, gelerek, yeni idarenin her iki millet için de "uğur ve mutluluk" getirmesini diler.[3] Rum Patriği'nin ziyarete gitmeyişi TBMM'de de eleştiri konusu olur.[4]

Fevzi Paşa, 3 Aralık 1922'de ise Heyet-i Vekile Riyaseti'ne yazdığı diğer bir yazıda, bir Rum kitlesinin Meletios'u makamından atıp yerine birinin tayinini talep ve istirham edeceklerinin beyan olunduğunu, bu konuda nasıl davranılması gerektiğini sorar. Aynı gün kendisine verilen yanıtta, Meletios ile bir ilişki sürdürülmesinin mümkün olmadığı, ancak Patrik'i görevden azledip azletmemekte İstanbul Rumlarının serbest oldukları bildirilir.[5] Meletios hiçbir şey olmamış gibi görevine devam etmekte kararlıdır.

Polis raporlarına göre 1 Haziran 1923 günü yaklaşık dört yüz Rum Patrikhane'ye gelerek Patrik Meletios'un istifasını isterler. Galata, Tatavla, Beşiktaş, Ortaköy, Kumkapı, Samat-

2 *BCA-BME:* 109 724 5.

3 Şimşir, *a.g.e.*, s. 246.

4 *TBMM*, cilt 3, s. 1155.

5 *BCA-BME:* 109 724 5.

ya, Papazköprüsü ve Beyoğlu cemaatlerini temsilen geldiklerini söyleyen ve ellerindeki mazbatalarını gösteren göstericilerin başını, Galata kiliseleri mütevellisi ve boya tüccarı Damianos Damianidis, Galata kiliseleri mütevellilerinden avukat Vasilios Andreadis, Aya Nikola Kilisesi mütevellisi Vasilios Hıristos ve okul mütevellisi Nikolakis çekmektedir. Direnen Meletios'a üç gün sonra binlerce kişi olarak tekrar geleceklerini, kendisini cebren Patrikhane'den atacaklarını, artık istifadan başka çaresi kalmadığını bildirirler.[6] Patrikhane baskıncılardan ancak Fransız jandarmasının yardımıyla kurtulur. Bu olay üzerine, işgal kuvvetleri tarafından Patrik'in korunması için bir karakol inşâ edilmesi kararı alınır.[7]

Baskıncıların lideri ve Papa Efthim ile yakın ilişkisi bulunan Damianos Damianidis ve baskını yönetenlerden Ioannis Tsirigotis ve Stergios Polikritos, Kutsal Meclis kararıyla olayı izleyen günlerde aforoz edilirler.[8] Aynı zamanda bir kralcı olan Damianidis bunun üzerine gazetelere bir açık mektup gönderir:[9]

> "Ey Ortodoks Hıristiyanlar,
>
> Eğer bu vatanda yaşamak niyetinde iseniz kendinize geliniz. Sizi aldatmak isteyenleri terkederek şimdiye kadar yaptıklarınızdan pişmanlık gösteriniz. Evvelce sizi aldatmak istemiş olan *Proia* gazetesi yazarlarından Yanyalı Kaletenos Damaskinos, *Proodos*'ın müdürü Siyanodos, *Neologos* gazetesi müdürü Ekidis Maziridis, *Anatoli* gazetesi müdürü Limidinis ve fesat ocağı teşkil etmiş olan Dr. Papatrandas, Yuvanidi, Teodofas Kaçis ve politikacılardan Kazanovas İstefan, Karatodori ve kumpanyaları şimdi nereler-

6 *BCA-BME:* 109 724 12 ve *EO*, cilt 22, 1923, s. 368.

7 *BCA-BME:* 204 398 23.

8 *Ekklisiastiki Alithia*, sayı: 22, 16 Haziran 1923, s. 209.

9 Ömer Sami Coşar, "Patrikhane Dosyası", *Hürriyet*, 12 Ağustos 1976.

de? Hepsi bugün firar ettiler! Bunların bazıları kaçarken yanlarında bulunan kilise paralarını da beraber götürdüler. Az zaman zarfında Meletios ve şûrekası da kaçacaklardır. Şüphe etmeyiniz ki, Meletios kaçarken ayda aldığı üç bin liradan biriktirdiği paralar ile kendisine muhacir ianesi olarak gönderilmiş paraları da beraber alıp götürecektir. Ey cahil millet, kendinize geliniz. Onlar kaçacak ve fakat siz burada kalacaksınız. Bu sebeple bugün düşünüp bir karar vermelisiniz. Ancak bu suretle alicenap Türk vatandaşlarımızın merhametine nail olabilirsiniz."

Meletios, Haziran 1923'ün ilk haftasında Patrikhane'de bir Panortodoks Konferansı toplar. Daha büyük bir Panortodoks Kongre hazırlığı, Jülyen takviminden Gregoryen takvimine geçiş gibi konular ele alınır. Aslında Meletios'un asıl amacı bu sıkıntılı günlerinde Ortodoks dünyasında güven tazelemek ve bu gücün arkasında olduğunu kamuoyuna göstermektir.

Kendisine baştan beri muhalif olan metropolitler de artık seslerini yükseltmeye başlarlar. Meletios giderek kötüleşen durum üzerine, Patrikhane'nin Türkiye'den taşınması fikrini dile getirir ve Lozan'da bulunan dostu Venizelos'a telgraf çekerek ne yapması gerektiğini danışır. Yanıt beklediği gibi olmayacaktır; 6 ve 10 Haziran tarihli iki mektubunda Venizelos, Lozan'daki konuşmasının gereğini yaparak Patrik'ten istifa etmesini ister.[10] Temmuz ayının ilk günlerinde, TBMM Hükümeti'nden İstanbul Valisi'ne gönderilen telgraf, Meletios için bütün ümitlerin bittiğinin göstergesidir: Hükümet Vali'ye, Meletios'tan sonraki Patrik'in Hükümetçe tanınacağını bildirir.[11]

Venizelos'un yanıtından sonra, artık başka çaresi kalma-

10 Alexandris, *a.g.e.*, s. 148.

11 Atalay, *a.g.e.*, s. 228.

dığını anlayan Patrik IV. Meletios 10 Temmuz 1923'te, sağlık nedenlerini ileri sürerek Kutsal Meclis'ten üç aylık izin alır ve İngilizlerin emrine verdiği "Famaka" adlı gemiyle Aynaroz'a gider. Yola çıkmadan bir gün önce, Kutsal Meclis ve Karma Meclis şu kararları almıştır:[12]

1- Ekümenik Patrikhane, her türlü siyasi ve idari karakterini terk ederek, sadece Panortodoks dinî temeli sınırları içinde kalacaktır.

2- Evlilik ve bunun gibi durumlar dinî kapsam içinde yer alacaktır.

3- Eğitim ve yargı kurumları, azınlıklarla ilgili talimatlar doğrultusunda, seçilecek delegelerce yürütülecektir.

4- Patrik seçimi kutsal kanonlara göre yapılacaktır.

5- Patrikhane'nin Hükümet'le ilişkileri, Lozan Barış Konferansı'nda, Türk tarafının temsilcisi Rıza Nur Bey'in de belirttiği gibi, İngiltere'de, Fransa'da ve Amerika'da gerçekleştiği şekilde olacaktır.

6- Patrikhane, Hükümet sözcüsü Rıza Nur Bey'in bildirisiyle hemfikirdir, yani teokratik bir monarşi olarak ruhban sınıfının ayrıcalık hakları kaldırılmış olmasına karşın, Türk Hükümeti Patrikhane'nin dinî hükümetine ve hiyerarşik toplantılarına müdahale etmeyecektir.

Meletios'un, on beş gün sonra, Yunan Hükümeti'ne Patrikhane'nin Selanik'e taşınmasını önerdiği, Atina'nın bunu reddettiği öğrenilir. 4 Ağustos'ta, Patrikhane TBMM hükümetinin nabzını yoklamak için Ankara'ya bir mektup yazar ancak bir yanıt alamaz. 9 Ağustos'ta Lozan'dan dönen İsmet Paşa'yı Çatalca'da karşılamak ve kutlamak amacıyla Patrikhane içinden bir heyet görevlendirilir. Aynı günlerde, Kutsal Meclis adına Kesaria (Kayseri) Metropoliti ve Kutsal Meclis Başkanı Nikolaos, TBMM Hükü-

12 *EO*, cilt 22, 1923, s. 371.

meti Başkanı seçilen Fethi Bey'e ve TBMM Başkanı Mustafa Kemal'e kutlama telgrafı çeker ve ondan da bir teşekkür yanıtı alır.[13]

21 Ağustos'ta, Kizikos (Erdek), Neo Kesaria (Niksar) ve Rodos metropolitleri, Lozan Antlaşması hükümlerine uygun bir nizamname taslağı hazırlamakla görevlendirilirler. Bu komisyon, 27 Ağustos'ta, Karma Meclis adına bir bildiri yayımlayarak, Hükümet kendilerine yeni talimatlar gönderene kadar, eski hükümlerin geçerli olduğunu açıklar. Yunan Hükümeti'nin de istediği doğrultuda, Atina Başepiskoposu Hırisostomos, Patrik'le görüşmek ve onu istifaya ikna etmek üzere Selanik'e gider. Artık Yunanistan, Rum azınlığın ve Patrikhane'nin geleceği için Patrik'in istifasını zorunlu görmektedir. Baskılar sonucunda, Meletios'un 2 Ekim'de istifa ettiği açıklanır. 23 Kasım'da kendisine 15 bin drahmi maaş bağlanır.[14]

Yeni Patrik Seçimi

1923 yılı ekim ayından itibaren Patrikhane üzerindeki baskı daha da artar. Polis, 28 Kasım 1923'te Patrikhane'ye gelerek, yayın organı olan *Eklisiastiki Alithia* adlı haftalık dergiyi kapatır. Gerekçe, yazıişleri müdürünün Türkiye'den borçlu bir şekilde ayrılmış olması, matbaanın da terk edilmiş kabul edilmesidir. Kutsal Meclis, dergi ve matbaanın yazıişleri müdürünün değil, Patrikhane'nin olduğunu belirterek itiraz eder ancak bir sonuç alamaz. 28-29 Kasım günlerinde, İstanbul'daki dört Rumca gazete de polis tarafından

13 *Ekklisiastiki Alithia*, sayı: 29, 4 Ağustos 1923, s. 284; sayı: 31, 18 Ağustos 1923, s. 304; sayı: 32, 25 Ağustos 1923, s. 314. Patrikhane'nin bu resmî yayın organı, 13 Ekim 1923 tarihli 39. sayısından itibaren künyesini Osmanlıca da yazmaya başlayacaktır.

14 *EO*, 1924, s. 93.

haciz yoluyla kapatılır.[15] Patrikhane'ye mobilyaları üzerinde bulunan armaların kaldırılması emredilir. Patrikhane avlusundaki Ayios Yeorgios Kilisesi'nin ön yüzünde bulunan iki başlı kartal kabartması da bir ikonayla örtülür.[16]

Patrik seçimi yaklaştıkça Yunan Maslahatgüzarı Politis'in Patrikhane'yi daha sık ziyaret ettiği haberleri basının gündemindedir. "Seçimde yabancı tesiri olduğuna dair haberler gelmekte olduğundan", Maraş Mebusu Mithat ve Diyarbekir Mebusu Zülfü [Tigrel] beyler Meclis Başkanlığı'na 6 Aralık 1923'te Adliye Vekâleti'ne sorulmak ve sözlü olarak yanıtlanması istemiyle, Hükümet'in konuya bakışının ve tavrının ne olduğunu soran bir önerge verirler.[17] Adliye Vekili, bu soruya "şayet Patrik kanunlara uygun hareket etmez ve millî siyasetimize muhalif davranırsa gereken yapılacaktır," şeklinde yanıt verir.[18] Yeni patrik seçimi yapılacağı gün İstanbul Valiliği Patrikhane'ye bir tezkere yollar:[19]

"İstanbul Valiliği 6 Aralık 1923
Protokol no: 1092

İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi Kutsal Meclisi'ne,

Türkiye dahilinde gerçekleştirilecek dinî ve ruhanî seçimlerde, katılacak adayların Türkiye vatandaşı ve seçim

15 *EO*, cilt 23, 1924, s. 94.

16 Paul Gentizon, *a.g.e.*, s. 212. Bu iki başlı kartalı kapatan çerçeveli ikona, 1988'de Patrikhane restorasyonu sırasında kaldırılacaktır.

17 *BCA-BME*: 6 33 20.

18 Atalay, *a.g.e.*, s. 252.

19 Vasilios Stavridis, *I Ikumeniki Patriarhe 1860 - Simeron*, Selanik: Etereia Makedonikon Spudon, 1977, s. 488. Bu zorunluluk, Patrikhane'nin cemaati olmadığı halde, Türkiye'nin Hıristiyanlık tarihi açısından önem arz eden yerleri adına metropolitlikler ihdas etmesine yol açacaktır. Ancak bu kez de ilerde, Hıristiyan olmayan yerlerde neden metropolitlik ihdas ediyor diye eleştirilecektir. Cemaati olan bir yer olması açısından bir istisna olarak da, Kadıköy Metropolitliği'ne bağlı olan Adalar bölgesi ayrılmış, 1924'te Adalar Metropolitliği ihdas edilmiştir.

sırasında Türkiye dahilinde görevli olmaları gerekmektedir. Bu şartlar seçilecek kişi için de geçerlidir.

6 Aralık 1923
İstanbul Valisi adına yardımcısı Fahreddin."

Adayların Türkiye vatandaşı olmaları şartı Osmanlı dönemindeki Rum Patrikliği Nizâmâtı'nda da yer alan, hem Patrik hem de episkopos adaylarının Osmanlı vatandaşı olması gerektiği yönündeki maddelere dayanır. Ancak ruhanî yetki alanı yeni Türk devleti kadar küçülmemiş olan Patrikhane için, örneğin Yunanistan sınırları içinde kalmış metropolitlerin aday olamayacak ve seçimde "resmen" oy kullanamayacak olmaları Patrik seçimine yeni bir müdahale olarak değerlendirilmiştir. Aleksandris'in yorumuna göre, bu tezkere Türkiye'nin Patrikhane'nin ekümenik karakterine ilk saldırısıdır. Bu görüşe göre, Ekümenik Patrikhane'nin patriği de ekümenik yani uluslarüstüdür, dolayısıyla bu makam tek bir milliyetten olma zorunluluğu ile sınırlanamaz.[20]

Aynı gün, işgal yıllarında ılımlılığıyla ve itidali savunmasıyla tanınan, Kadıköy Metropoliti Grigorios*, VII. Grigorios adıyla Patrik seçilir. Grigorios, bir anti-Venizelist'tir. Patrikhane Osmanlı Hükümeti ile ilişkilerini kesip, Rum okullarında Türkçe eğitimini kaldırdığında Kutsal Meclis'ten istifa etmiş, Meletios'un seçildiği toplantıda tekrar Kutsal Meclis'e dönmüştür.[21] Geçmişinden dolayı Hükümet'in güvenine sahiptir.

17 Aralık 1923'te Afyon Karahisar Mebusu İzzet Ulvi

---

20 Alexis Alexandris, "To Istoriko Plesio ton Ellinoturkikon Sheseon,1923-1955", *I Ellinoturkikes Shesis 1923-1987*, Atina: Ekdosis Gnosi, Defteri Ekdosi, 1991, s. 58.

(*) (1850-1924) Sifno'da doğdu. HRO'dan mezun olduktan sonra, 1892'de Serez, 1909'da Kizikos (Erdek) ve 1913'te Kadıköy Metropoliti oldu.

21 *EO*, cilt 23, 1924, s. 98.

"patriklerin kazaî, idarî selâhiyet ve imtiyazlarının lağvedilmesi dolayısıyla Adliye Vekâleti'nce patriklere başrahip unvanının verilmesi" için Meclis Başkanlığı'na bir önerge verir, Başkanlığın 22 Aralık'ta Başvekâlete aktardığı bu önergeyi, Başvekâlet, 26 Aralık'ta lâzım gelen şeyin yapılması ricasıyla Adliye Vekâleti'ne gönderir.[22] Bundan sonra Hükümet, Patrikhane'nin başındaki kişiye, "Patrik" değil, "başpapaz" şeklinde hitap edecektir. Bunun muhtemelen iki amacı vardır: Ekümenikliği çağrıştırmasına ve Osmanlı'da Rumların *milletbaşı* olmasından dolayı dünyevî otoriteyi de simgelemesine son vermek.

Hilafetin Kaldırılması ve Patrikhane

3 Mart 1924'te Hilafetin kaldırılması, Türk basınında, Patrikhane'nin Türkiye dışına çıkartılması gerektiği yolundaki tartışmayı yeniden başlatır. Basında, "Halifeyi kolundan tutup yurtdışına gönderen hükümetin aynı şeyi Patrikhane'ye neden yapmadığı" sorulur. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal bu konuda, 4 Mayıs 1924'te *New York Herald* muhabirine şunları söyler:[23]

> "Hilafet ile beraber Türkiye'de mevcut olan Ortodoks, Ermeni Patrikhaneleri ile Hahamhanelerinin ortadan kalkması lazımdır. (Gazi Paşa hazretleri bu müesseselerin ne suretle ecnebi aleti olduklarını izah ederek demiştir ki): "Böyle vaziyete İngiltere, Fransa, Amerika veya başka hangi milletin, ne kadar tahammül edebileceklerini sorarız?"

Bir Halk Fırkası Milletvekili de, Hahambaşı'na Hilafet'in lağvından sonra Cumhuriyet inkılâplarının devamı çerçeve-

22 *BCA-BME*: 109 724 16.

23 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937)*, Ankara: Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Yay., ikinci baskı, 1961, s. 74.

sinde Patrikhaneler ve Hahambaşılığın lağvedilmeleri gerektiği şeklindeki düşüncesini açıklar.[24]

Hemen hemen bütün gazeteler aynı görüştedirler. İstisna Hüseyin Cahit [Yalçın] olur. *Tanin*'de Hilafet'le Patrikhaneler arasında hiçbir ilgi olmadığını, Hilafet'i kaldırmanın Müslümanlara ait bir hak olduğunu, fakat başka dinlere ait konularda icraatta bulunmanın vicdanen kabul görmeyeceğini, sırf dinî-ruhanî mahiyette olan bir teşkilatın karşısında tarafsız ve kayıtsız kalınması gerektiğini savunarak "...laik olalım, fakat laiklikle mutaassıp olmayalım, müsaadakâr olalım..." der.[25]

Ahmet Rüstem, Patrikhane'nin Türkiye dışına çıkartılmasının gerçekte Yunanlar dışında tepki görmeyeceğini, Anglikan Kilisesi'nin tepkisinin ise "dinî değil, politik gerekçelerle" olacağını belirtir. Ancak böyle bir kararın Ortaçağa ait bir karar ya da politikaya bulaşmış bir Hıristiyan düşüncesi olacağını; saygınlığı, işlevinin düzenliliği ve etkinliği açısından düşünüldüğünde, sınırdışı etme kararıyla astarının yüzünden pahalıya geleceğini, polis baskınları gibi yöntemlerle saygınlığına zarar verme çabalarından da kaçınılması gerektiğini ekler.[26] Bu dönemde Assompsiyonist rahip Janin büyük bir ileri görüşlülükle Patrikhane'nin geleceği hakkında şunları söyler:[27]

> "Türk otoritelerinin kendisine çıkardığı zorluklarla da yaşamı eğreti ve güvencesiz bir duruma girmiş olan Patrikhane çöküşe doğru gitmektedir. Bu durum elbetteki bugünden yarına gerçekleşecek değildir; fakat, bu politik rüzgar-

24 Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri-Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İstanbul: İletişim Yay., 1999, s. 57.

25 Mehmet Demiryürek,"Hilafetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-III", *Toplumsal Tarih*, sayı: 13, Ocak 1995, s. 59.

26 A. Rüstem, aynı makale, s. 610.

27 Janin, aynı makale, s. 211.

ların yönünün nereye doğru olduğuna göre ortaya çıkacaktır, bugünden de hiç kimse bunun yanıtını veremez."

Türkiye devleti, artık Patrikhane'nin hiyerarşik organizasyonunu denetlemekte, etkinliklerini izlemekte hatta zaman zaman müdahale etmektedir, ancak bir "varlık" olarak da görmezden gelmektedir. Ahmet Rüstem'in ilginç tespitine göre, Patrikhane'nin devlet karşısında "sakinleşeceği"ne dair verilen sözlere devlet güvenemez, eninde sonunda Patrikhane ile arasına "mesafe" koyacaktır.[28]

Mübadele Tartışması ve Patrik VI. Konstantinos'un Sınırdışı Edilmesi*

Mübadele çerçevesinde yapılan tartışmaların en önemlilerinden birisi, Patrikhane'ye bağlı olup da mübadele protokolündeki koşullara uymayan din adamlarının konumudur. Mart 1924 başlarında, İstanbul polisi Kutsal Meclis üyelerinin doğum yerleri ve İstanbul'a geliş tarihlerinin listesini ayrıntıyla hazırlarken, Patrikhane'nin din adamı ve sivil olmak üzere bütün çalışanlarını kaydeder.[29] Patrik VII. Grigorios 6 Haziran 1924 tarihli Yunan Dışişleri Bakanı Yorgos Russos'a hitaben yazdığı mektubunda, "Fener'deki din adamlarını mübadeleye dahil etme yönündeki Türk niyetinden duyduğu" endişeyi dile getirir. Ekim ayının ortalarında polis, 4452 Rum'u, mübadil kabul ederek, gözaltına alır. Karşılık olarak, 22 Ekim 1924'te Yunan Hükümeti Mil-

---

28 A. Rüstem, aynı makale, s. 607-608.

(*) Bu başlık altında yer alan kısım, "Patrik Konstantinos'un Sınırdışı Edilmesi" adıyla *Tarih ve Toplum* dergisinde (sayı: 155, Kasım 1996) yayımlanmış makalenin geliştirilmiş halidir.

29 Alexis Alexandris, "The Expulsion of Konstantine VI: The Ecumenical Patriarchate and Greek Turkish Relations, 1924-25", *BS*, cilt 22, 1981, s. 335; ve Alexandris, *a.g.e.*, s. 159.

letler Cemiyeti'ne başvurur. Konu 11 Kasım 1924'te, Lahey Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'na havale edilir.[30] Tam bu gelişmelerin ortasında 11 aydır patrik olan VII. Grigorios 16 Kasım 1924'te ölür ve Cumhuriyet sonrası Türk-Yunan ilişkilerinin ilk büyük krizi ortaya çıkar.

Konstantinos'un Patrik Seçilişi

Yeni patrik seçimi gündeme geldiğinde, patrikliğe yakın iki aday vardır: Derki (Terkos) Metropoliti Konstantinos* ve Halkidona (Kadıköy) Metropoliti Ioakim. Konstantinos, Rum basını ve burjuvazisinin tercihidir. Ioakim ise, Türklerin Rumlara yaptığı mezalimi anlatan *Kara Kitap*'ı yazdığı gerekçesiyle Hükümet çevreleri tarafından istenmez. Türkiye basını Konstantinos'un mübadeleye tâbi bir Rum olduğu, bu nedenle patrik seçilemeyeceği yönünde bir yayın kampanyası başlatır. Yazılanlara göre, İstanbul'da Fener'e bağlı iki yüz yirmi iki din adamından yüz elli ikisi mübadeleye tâbidir.

16 Aralık'ta, Türk yetkililer, mübadeleleri amacıyla, İstanbul Mübadele Tali Komisyonu'na üç metropolit için pasaport başvurusunda bulunur.[31] Bunlardan biri de Konstan-

---

30 Alexandris, aynı makale, s. 335.

(*) (1861-1930) Konstantin Araboğlu (Karacopulos), Bursa-Mudanya yakınlarındaki Sigi'de (bugünkü adıyla Kumyaka) doğdu. 1885'te Heybeliada Ruhban Okulu'ndan mezun oldu. 1896'da Maçka'da episkopos oldu. Oradan, Edirne Metropolit yardımcılığına atandı. Sırasıyla 1899'da Belgrad ve Koniçis, 1906'da Trabzon, 1913'te Erdek metropoliti oldu. Konstantinos, Patrikhane içinde, "Venizelosçu" olarak bilinen Meletios'a karşı "Kralcı" grubun lideriydi. Aralık 1921'de, IV. Meletios'un patrik seçildiği seçime katılmayarak protesto etti. Bunun üzerine, 1922'de Bursa'ya atandı. Bu karara direndi ve gitmedi. IV. Meletios Temmuz 1923'te Türkiye'den ayrılınca, Kutsal Meclis'a döndü. Mayıs 1924'te Terkos Metropoliti oldu. 17 Aralık 1924'te patrik seçildi, 30 Ocak 1925'te sınırdışı edildi. Daha sonra adı İskenderiye Patrikliği seçiminde adaylar arasında geçti. Atina'da öldü.

31 Mübadele edilecekler için pasaport çıkarma yetkisi Karma Komisyon'daydı. Mübadelenin en yetkili organı olan Karma Komisyon'un kuruluşu ve yetkileri için bkz: Soysal, *a.g.e.*, s. 180.

tinos'tur. Vilayet aynı gün Patrikhane'yi uyararak, Konstantinos'un mübadeleye tâbi olduğunu, sınırdışına çıkarılacağını bildirerek, patrikliğe seçilmesini önlemek ister. Konu aynı zamanda Karma Mübadele Komisyonu'nun gündemine gelir. Zaten orijinal metindeki yerleşik (*etablis*) sözcüğünün nasıl yorumlanacağı konusunda Türk ve Yunan tarafları arasında anlaşmazlık bulunmaktadır ve Yunan Hükümeti'nin başvurusuyla bu konu, aynı zamanda Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nın da gündemindedir.[32]

İstanbul dışındaki metropolitliklerden gönderilen oylarla birlikte, 82 metropolitten 68'i oylamaya katılmış, ilk turda Konstantinos 35, Ioakim 20 oy almıştır. İkinci ve üçüncü turlarda Kutsal Meclis, İznik Metropoliti Vasilios'u da adaylara dahil eder. Kutsal Meclis, 17 Aralık 1924'te, Terkos Metropoliti'ni, VI. Konstantinos adıyla patrik seçer. Ancak iki metropolit de soruşturma için polis tarafından götürüldüğünden dolayı seçime katılamaz.

Sınırdışı Edilmesi

Bu arada Türkiye'nin Atina Büyükelçiliği, Yunanistan'ın muhtemel tepkisini göğüslemek amacıyla 30 Aralık'ta bir bildiri yayınlayarak, 1919'da İstanbul'a yerleşmiş olan Patrik'in mübadeleye tâbi olduğunu, ancak Türkiye'nin Karma Mübadele Komisyonu'un kararını beklediğini ve Yunanistan'da yazılanlardan Türk hükümetinin duyduğu rahatsızlığı belirtir. İstanbul Mübadele Tali Komisyonu 16 Ocak 1925 tarihli İstanbul Vilayeti'ne yazdığı yazıda, Konstantin'in "mübadeleye tâbi kabul edildiğini" bildirir.[33] Başvekil Fethi Bey, 18 Ocak'ta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e "Mübadeleye tâbi olan baş-

32 Nihat Erim, "Milletlerarası Adalet Divanı ve Türkiye-Rum ve Türk Ahalinin Mübadelesi (Etabli meselesi)", *AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.2, sayı: 1, 1944, s. 62-72.

33 *BCA-BME*: 121 864 27.

papazın iki gün zarfında hudud haricine çıkarılması için İstanbul'a tebligat ita edildiğini" bildirir, ancak ertesi gün bu kararın ertelendiğini açıklar.[34] Son karar verici makam olan Karma Mübadele Komisyonu, 28 Ocak 1925'te Yunan üyelerin çekimser kaldığı şu açıklamayı yapar:[35]

> "Küçük Asya'da doğmuş, 30 Ekim 1918'den sonra İstanbul'a giderek, nüfus mübadelesi amacı ile bütün gereken koşulları kendisi yerine getirmiş olan Monsenyör Konstantinos Araboğlu'nun değiştokuşu ile ilgili olarak altıncı yardımcı komitenin 2360 no'lu ve 17 Aralık 1924 tarihli raporunda bulunan gerekçeleri Karma Komisyon görmüş bulunuyorsa da, bir başepiskopos olması dolayısıyla, bu kilise adamını ilgilendiren bir karar almanın, komisyon yetkileri dışında kaldığı kanısına varmıştır."

Görüldüğü gibi komisyon bir karar almak istemez, ancak Konstantinos'tan da "patrik" olarak değil, "başepiskopos" olarak söz eder. Türkiye, komisyonun bu açıklamasını, "Konstantinos'un mübadele edilebilirliği" şeklinde değerlendirir.

İstanbul Valisi, 29 Ocak'ı 30'a bağlayan gece Hükümet'ten, Patrik'in sınırdışı edilmesini emreden bir telgraf alır. Bunun üzerine sabah saat dörtte Patrikhane polis kordonuna alınır ve İstanbul Emniyet Müdür Muavini İsmail Hakkı Bey, görevlilere Patrik'i görmek istediğini söyler, bu saatte olamayacağı cevabına rağmen ısrar eder ve Patrik'e ulaşıp, iletmesi gereken mesajı ulaştırır: "Hükümetimden aldığım emre göre, mübadele gereği, bu sabahtan tezi yok İstanbul'u terk etmeniz gerekiyor."[36] Hazırlanmış pasaport

---

34 Ramazan Tosun, "Patrik VI. Konstantin Araboğlu'nun Mübadelesi", *Askeri Tarih Bülteni*, sayı: 46, Şubat 1999, s. 56-57.

35 Psomiades, aynı makale, s. 59.

36 Gentizon, aynı makale, s. 177.

kendisine verildikten sonra, saat dokuzda Sirkeci garından Selanik'e gitmek üzere Avrupa Ekspresi'ne bindirilir.

Yunanistan'ın Tepkisi

Yunan tarafındaki hâkim düşünceye göre, bu olay, Türkiye'nin Lozan'da başaramadığı, Patrikhane'yi Türkiye topraklarından çıkartma amacının sürdüğünün bir göstergesidir. Karma Mübadele Komisyonu'nun Yunan üyesi Eksindaris, Türk Hükümeti'nin Patrik'e, bir hamala yapılandan daha kötü davrandığını söyleyerek komisyon üyeliğinden çekilir. Eksindaris'in temel eleştirisi Türkiye'nin mübadeleyi bir iç sorun olarak gördüğü yönündedir, oysa ona göre bu "...ancak kimin mübadele edilebileceğine karar verebilecek olan Mübadele Karma Komisyonu'nun yetkisine bağlı uluslararası bir sorun"dur.[37] Atina Başepiskoposu, Avrupa ve Amerika'daki dinî liderlere telgraf çekerek, yardım ister.[38]

1 Şubat 1925'te Atina'da büyük bir protesto mitingi yapılır. Burada yaptığı konuşmada, Milletvekili Hacioannu, sınırdışı edilme olayını "Hıristiyan dünyasına yapılan bir hakaret" olarak nitelendirir.[39] Yunanistan'daki Sırp Elçisi Gavriloviç, Yunanlar için olduğu kadar, Sırpların gözünde de Patrik'in kutsal bir kişi olduğunu, onun sınırdışı edilmesinin, Sırbistan'da bir azizin emanetine saygısızlık olarak algılandığını söyler.[40] Diğer bir Yunan yorumuna göre de, Ankara'daki diplomatlar, ölen Patrik'in yerini alacak aday din adamlarını zorunlu mübadele kapsamına alarak, Patrikhane'nin sınırdışı edilmesi için bir fırsat yakaladıklarını san-

---

37 Psomiades, aynı makale, s. 60.

38 Giannakakis, "International Status of the Ecumenical Patriarchate-II", *Greek Orthodox Theological Review*, cilt 3, 1957, s. 35.

39 *L'Illustration*, 14 Şubat 1925, s. 153.

40 Giannakakis, aynı makale, s. 36.

mışlardır.[41] Milletler Cemiyeti'ne protesto telgrafları çekilir. Aynı gün Yunanistan'ın protesto notası Türkiye'ye iletilir. Notadaki görüşler özetle şöyledir:

1- Patriğin İstanbul'da kadroya alınışı metropolit olarak atandığı 1902'de başlamaktadır. Böylece o İstanbul'da süresiz oturma hakkını elde etmiş olur. Zaten bütün metropolitler Istanbul'daki Fener Patrikhanesi'nin üyeleridir. Ancak İstanbul'da görevli ruhaniler (*endimundes*) içerisinde değil, taşradakiler (*apodimundes*) arasındadır. 2- Lozan'da İsmet Paşa'nın salt dinsel yetkileriyle kalabileceğine söz vermesi nedeniyle, Patrik'in sınırdışı edilmekten masun olması gerekir çünkü patrik Patrikhane'nin en gerekli elemanıdır. 3- Mübadele protokolüne göre kimin mübadele edilebileceğine karar verme ve pasaport çıkarma yetkisi Karma Mübadele Komisyonu'na bırakılmıştır. Oysa komisyon böyle bir karar almamıştır. 4- Metropolitlerin mübadele edilmesi söz konusu olursa, Kutsal Meclis üyelerinden ancak üçü kalabilecek, diğerlerinin mübadele edilmesi gerekecektir. Dolayısıyla bu şekilde bir oldu-bitti kabul edilirse, sonuç Patrikhane'nin fiilen Türkiye'den çıkartılması anlamına gelir; çünkü ortada Patrik seçebilecek bir Kutsal Meclis kalmaz. Oysa Patrik, ancak Kutsal Meclis üyesi on iki metropolit tarafından seçilebilir.

Türkiye'deki Yankılar

Başbakan Fethi Bey 4 Şubat 1925'te Meclis'te, Yunanistan'ın notasını yanıtlar. Fethi Bey konuya daha genel bir çerçevede yaklaşır; Kutsal Meclis'in, Türk-Yunan ilişkilerini bozmak kastıyla mübadele edilmesi gereken bir kişiyi patrik seçtiğini, Türkiye'nin yaptığının Karma Mübadele Komisyonu'nun kararını uygulamaktan başka bir şey olmadı-

41 T. P. Kiosseoglou, *L'Echange force des Minorités d'apres le Traité de Lausanne*, Nancy: yy, 1926, s. 149.

ğını, daha da önemlisi, bunun Türkiye'nin iç sorunu olduğunu vurgular.

Türk basını ise topyekün Hükümet'in eyleminin arkasında yer alır. Hatta bu kadarla yetinilmemesi, İstanbul'daki Rumlarla Batı Trakya Türklerinin mübadele edilmesi de öneriler arasındadır. Hilafet tartışmaları sırasında Patrikhane'den yana tavır koymuş olan *Tanin* gazetesi bile -temel eleştiri noktası bu dönemde Avrupa ile karşı karşıya gelinmemesi gerektiği idi- 1 Şubat 1925 tarihli sayısında net bir tavır sergiler: "Halifeyi kolundan tutup trene bindiren bir Hükümet, Rum Patriği'ni sınırdışı etmekten elbette ki çekinmez."[42]

Patrik, Fethi Bey'e "...Patrikhane meselesi Türkiye'nin dahili bir işi değildir. Patrikhane, milletlerarası mahiyette dinî bir müessesedir" şeklinde cevap verir. Milletler Cemiyeti'ne gönderdiği mektupta da, Patrikhane'ye bağlı din adamlarının kilise terminolojisinde merkezde görevli ruhaniler (*endimundes*) ve taşradakiler (*apodimundes*) olarak ikiye ayrıldığını, her iki kesimin de "İstanbul mahkemelerinin yargısına tâbi" olduğunu belirtir.[43] Bu sorunun tartışılması boyunca Yunanistan ve Patrik, sorunun, dolayısıyla Patrikhane'nin "uluslararası konumunu" vurgularlar.

Yunanistan'ın Milletler Cemiyeti'ne Başvurusu

Yunanistan konuyu Lozan Antlaşması'nın 44. maddesine dayandırarak sorunun incelenmesi için 11 Şubat 1925'te Milletler Cemiyeti'ne başvurur:[44]

> "Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin, bu yükümlerden herhangi birine aykırı herhangi bir

---

42 Yazının tamamı için bkz, Edgar Pech, *a.g.e.*, s. 256.

43 Giannakakis, aynı makale, s. 40.

44 Alexandris, "To Istoriko Plesio..., s. 61.

TBMM'DE PATRİK KONSTANTİNOS TARTIŞMASI[45]

4 Şubat 1925 2. celse

"Şükrü Kaya (Hariciye Vekili): ...Onun üzerine Patrikhane'yi kurtarmak lazımdır. Fakat Patrikhane eski Patrikhane değildir. Yunan idaresine merbut, Yunanın tahtı himayesinde, mevcudiyeti beynelmilel tasdik edilmiş bir Patrikhane ihdasını siyaset ittihaz etmişlerdir. Konstantin efendinin Patrik intihabı bu siyasetin eseridir. Katiyen tesadüf eseri değildir. Çünki bir taş ile iki kuş vurmuş olacaklardı ki; birincisi etabli kelimesini halletmiş olacaklardı. İkinci büyük tehlike de; diyorlar ki efendiler: "her papaz, fermanlarında mezkur olduğu üzere Fener'de mukim sayılır" binaenaleyh her papaz Fenerlidir ve her papaz mübadeleden müstesnadır.

Süleyman Sırrı Bey (Bozok): Fener söndü.

Şükrü Kaya (Devamla): Binaenaleyh ne kadar gitmiş gelmiş papaz varsa bunları İstanbul'a tekrar sokmaktır.

İkincisi; bu fikri kabul ettikten sonra bir gün Yunan tabiyetini haiz metropolitin patrik olmasını dahi temin etmektedir. Çünki mübadele muahedesi mucibince; tarafeyn topraklarına ayak basan mübadiller derhal bulunduğu yerde tabiyetini iktisab eder, yani bir Rumelili buraya ayak bastığı günde mutlaka Türk olmuştur. Bir Anadolulu Selaniğe ayak bastığı gün Yunanlı olmuştur. Binaenaleyh buradan giden ne kadar Rum mübadiller varsa hepsi Yunanlı olmuştur. Nitekim o kanun mucibince Arap oğlu Konstantin efendi dahi Yunanlı olmuştur, mübadil olmuştur. Oradan gelirken de Aganyos efendi patrik olacak, Yunanistan fikrini güdecektir.Bu da patrik olunca o vakit söylemek kolaydır. Çünki islamiyetle alakası yok. Bu tabiiyetlerin fevkinde bir şeydir. Ha Yunanlı olmuş ha Türk olmuş ehemmiyeti yok, denilecek ve bu suretle yavaş yavaş Yunan organiyesi husule gelecektir...

...

Kâmil Bey (İzmir): ...Cemiyeti Akvama ve bu gibi hükümetlere müracaat vuku bulmuş mudur ve böyle bir müracaat icap eder mi?...

Şükrü Kaya Bey (Devamla): Efendim; Yunanistan, Cemiyeti Akvama müracaat etmiş değildir...Biz; bunun Cemiyeti Akvamda görüşülmesine mani olacağız. Çünki Cemiyeti Akvam, ancak mesaili siyasiyeyi görüşebilir. Bir devletin dahili umuruna ait bir meseleyi görüşemez."

---

45 *TBMM*, cilt 4, s. 476 - 479.

davranışı ya da böyle bir davranışta bulunma tehlikesini Meclise sunmağa yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkili sayacağı yolda davranabileceğini ve gerekli göreceği yönergeleri verebileceğini kabul eder.

Türkiye, bundan başka, bu maddelere ilişkin olarak, hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk Hükümetiyle imzacı öteki Devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisine üye herhangi bir başka Devlet arasında görüş ayrılığı çıkarsa, bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Misakının 14'üncü Maddesi uyarınca uluslararası nitelikte sayılmasını kabul eder. Türk Hükümeti böyle bir anlaşmazlığın, öteki taraf isterse, Milletlerarası Daimî Adalet Divanına götürülmesini kabul eder. Divanın kararı kesin ve Milletler Cemiyeti Misakının 13'üncü maddesi uyarınca verilmiş bir karar gücünde ve değerinde olacaktır."[46]

Yunanistan Patrik'in sınırdışı edilmesinin mübadele protokolünün Karma Mübadele Komisyonu'nu yetkili kılan 12. maddesine ve komisyonun 28 Ocak 1925 tarihli kararına aykırı olduğunu savunur. Polis 17-23 Şubat arasında, Fener'deki din adamlarının mübadeleye tâbi olup olmadıklarının kontrolü için karakola başvurmalarını zorunlu kılar. 25 Şubat'ta bir metropolit tutuklanır, 3 Mart'ta 18 din adamı Karma Mübadele Komisyonu binası önünde toplanarak bir protesto gösterisi yapar.

Şükrü Kaya, Milletler Cemiyeti'ne bu şikâyet için 1 Mart 1925'te bir cevap vererek, konunun Türkiye'nin bir iç sorunu olduğunu, Patrikhane ile ilgili hiçbir uluslararası antlaşma ya da konvansiyon maddesi olmadığını, Yunanistan'ın Patrikhane'yi uluslararası bir kurum haline getirmeye çalıştığını ileri sürer. Bununla beraber Türkiye Cemiyet üyesi olmadığı için bu sorunun Milletler Cemiyeti'nin yetki alanı

46 *Lozan*..., takım II, cilt 2, s. 13 ve 14.

dışında olduğunu belirterek, cemiyetin Yunanistan'ın başvurusunu dikkate almamasını ister.[47]

Milletler Cemiyeti konunun yetki alanına girip girmediği tartışmaları üzerine, 14 Mart'ta Adalet Divanı'na şu soruyu sorar:[48] "1 Mart'ta Türk tarafının Cemiyet'e gönderdiği ve konunun bilirkişisi olamayacaklarını izaha çalıştıkları mektup, onların, 11 Şubat 1925'te, Yunan hükümetinin genel sekreterliğe telgrafla yaptıkları başvuruyu dikkate almalarına engel teşkil etmekte midir?" Ayrıca taraflara sorunu kendi aralarında çözmeleri, bu konuda Karma Mübadele Komisyonu'nun tarafsız üyelerinin arabulucuğundan yararlanabilecekleri konusunda bir önergeyi de onaylar.

Pazarlıklar ve Çözüm

Aslında sorunun çözümü için, Ankara'nın müzakere isteğiyle, Eksindaris ve Tevfik Rüştü Bey [Aras] bir süredir görüşmektedirler. 10 Şubat'ta da İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey, Kutsal Meclis'e şu formülün "kabul edilebilirliğini" sezdirir: Kutsal Meclis'in, Patrik'in görevden el çekmesini sağlaması ve mübadele dışı bir patrik seçmesi koşuluyla, Kutsal Meclis üyelerine mübadele edilmezlik statüsü verilmesi.[49]

Konstantinos Selanik'e gelir gelmez, bir tavır almak üzere kendi yönetim sınırları içindeki din adamlarını bir araya getirmek ister ancak, Makedonya Genel Valisi Canavos tarafından engellenir. Patrik, ayrıca Kutsal Meclis'i, yerine bir vekil atamadığı için eleştirir. 12 Mart'ta ise artık eleştiri dozunu artırır: Ona göre, Kutsal Meclis Türkler adına çalış-

---

47 Özden Zeynep Alantar, *Turkey on the Agenda of the Leauge of Nations*, Boğaziçi Üniversitesi AİİT Enstitüsü, (yayımlanmamış doktora tezi), 1992, s. 63.

48 Alexandre Devedji, *l'Echange Obligatoire des Minorités Grecques et Turques*, Paris: yy, 1929, s. 134.

49 Alexandris, "The Expulsion..., s. 357.

maktadır. Yerine Patrik Vekili olarak *protosingelos* Polikarpos Dimitriadis'i tayin ettiğini açıklar. Patrikhane bu isteğine uyar, daha sonra Mira (Demre) ve Prusa (Bursa) metropolitleri de yerine vekalet ederler.[50]

Bu arada Londra'da da, Canterbury Başepiskoposu İngiliz Hükümeti'ni, Türkiye'ye baskı yapması için sıkıştırmaktadır. Ancak, artık Lord Curzon da Türkiye'nin bu konudaki kararlılığının farkına varmıştır: "Bu meselenin halledilmesi için Patriklik'e gayrimübadil bir Rum metropolitinin seçilmesinden başka çare yoktur."[51]

Bir süre iki ülke iç sorunlarına dönerler. Yunanistan anayasa ve göçmenler; Türkiye de, Şeyh Sait İsyanı, Musul, siyasî muhalefet gibi sorunlarla uğraşır. Konu, adeta bir süre için soğumaya bırakılır.

Türkiye metropolitlerin mübadele edilmemesine karşılık, Patrik'in istifasını ve Yunanistan'ın şikâyetini geri çekmesini ister. Nisan 1925'te Yunanistan bu isteği kabul eder. Yunan Hükümeti'nin, istifa etmesi için Patrik üzerindeki baskıları, yukarıda sözü edilen formülün Rum azınlığın ve Patrikhane'nin geleceği açısından daha iyi olduğu yolundaki ikna çabaları, sonuca ulaşır. Daha önce, gerekirse Patrikhane'nin Yunanistan'a taşınabileceğini, istifa etmeyeceğini söyleyen Konstantinos, 22 Mayıs'ta istifasını Fener'e yollar.

Bir Yunan yazara göre bu, Yunanistan için diplomatik bir bozgundur ve İngilizlerin baskısıyla gerçekleşmiştir.[52] Ömer Sami Coşar'a göre ise Patrikhane zaten bu formüle ulaşabilmek için, yani mübadeleye tâbi metropolitleri kurtarabilmek için Konstantinos'u Patrik seçmiştir. Kutsal Meclis, Türkiye'nin uluslararası tepkilerden çekinece-

---

50 Vasilis Stavridis, *E Mitropolis Halkidonos, Derkon ke Prinkiponnison*, Selanik: Adelfi Kiriakidi, 1991, s. 231.

51 Ömer Sami Coşar, "Patrikhane Dosyası", *Hürriyet*, 15 Ağustos 1976.

52 Kiosseoglou, *a.g.e.*, s. 155.

gini, bir patriği sınırdışı edemeyeceğini, böylece mübadeleye tâbi diğer metropolitleri de kurtaracağını düşünmüştür. Aleksandris de Coşar'ı doğrular: "Mübadele edilebilir bir patrik seçerek Fener, Hükümet'i pozisyonlarından dolayı Kutsal Meclis üyelerinin mübadele dışı kalmaları gerektiği yönünde zorlamak için çabaladı... Fener bunu ikili durumu berraklaştırmak için yaptı."[53] Konuyla yakından ilgilenen, dönemin önemli bir yayını durumu açıklığa kavuşturur:[54]

> "Bu sırada Türk polisi de Fener Patrikhanesi'nde bir arama yapmış ve Mübadele Komisyonu'ndaki Yunan temsilcilerin başkanının [Eksindaris] Kutsal Meclis üyelerine verdiği talimatları ele geçirmiştir. Bu talimatlarla, Kutsal Meclis'ten istenen şey, patrik seçiminin mutlaka mübadele kapsamına giren metropolitler arasından yapılması ve böylece tüm diğer metropolitlerin de bu kapsamın dışına çekilmesidir."

Türk temsilci, Karma Mübadele Komisyonu'ndan, Fener'deki metropolitlerin mübadeleye tâbi olmaları için daha önce yaptığı başvuruyu geri alır. Ankara, İstanbul'daki yetkililere, Papa Efthim'in Fener'de eylem yapmasına engel olunması için emir verir.[55] Atina 1 Haziran'da mektupla, Lahey sürecini durdurur. Ancak bu kez de Türk Hükümeti'nden Fener'e bir başka istek gelir: Patrik seçimine, Türkiye'de yaşamayan metropolitler katılamayacaktır. Yine de Patrikhane, "mübadeleye tâbi metropolitleri kurtarmak" amacına, bir patrik feda ederek ulaşmış olur.

---

53 Alexandris, *a.g.e.*, s. 160.

54 *EO*, cilt 24, 1925, s. 98.

55 *Eleftheron Vima*, 30 Mayıs 1925.

1917'de İstanbul ve çevresinde yaşayan 1.350.000 kişinin 400.000'i Rum'dur. Haziran 1924'te ise 279.788 olan İstanbul'daki Rum sayısı 1927'de 100.214'e düşmüştür ayrıca, 26.419 da Yunan tebaalı bulunmaktadır.[56]

Mübadele Antlaşması çerçevesinde yaklaşık 400 bin Müslüman Türkiye'ye gelirken, yine yaklaşık 1 milyon 300 bin Rum Yunanistan'a göç eder. Karma Mübadele Komisyonu'nun çalışmaları ve mübadillere ait sorunların tasfiyesi yaklaşık on yıl sürer. Antlaşma'daki "Rum Ortodoks dini" ile kimlerin kastedildiği tartışmalara neden olur. Karma Mübadele Komisyonu, 8 Ağustos 1924'teki 64. oturumunda bu ifadenin bütün Rumları kapsamadığını, vaftiz kayıtlarının Katolik Rumlar için delil olarak kabul edileceğini hükme bağlar ve 16 Ağustos 1924'teki 65. oturumunda da, Türk heyetinin arzulamamasına rağmen, Türkiye'deki Katolik ve Protestan Rumları mübadele dışı bırakır.[57]

Özellikle "Arap Ortodoks" tabir edilen kişilerin, Mersin Tali Komisyonu kanalıyla gönderilmesi, itirazları da beraberinde getirir. Komisyon 27 Aralık 1927 tarih ve 35 sayılı kararı ile, "Rum Ortodoks" tabirinden İstanbul Patrikhanesi'ne bağlı Ortodoksların anlaşılması gerektiğini, örneğin Antakya Patrikhanesi'ne bağlı ve "Arap Ortodoks" tabir edilenlerin bu kapsama girmeyeceklerini açıklar. Ancak 18 Ekim 1912'den 1 Şubat 1924'e kadar Türkiye'yi terk eden Arap Ortodoksların ise mübadil addedileceklerini ekler.[58]

---

56 Alexandris, *a.g.e.*, s. 142.

57 Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, New York: The Macmillan Company, 1932 s. 384.

58 *Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelenameler-Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları-Bitaraf Azaların Hakem Kararları*, (çev: Mehmed Esad Atuner), Damga Matbaası, 1937, s. 250.

Patrikhane, Ekim 1924'te, geçici olarak Batı Trakya, doğu ve merkezî Makedonya'da, Epir ve Adalar'da cemaat nüfusunun artışı ve mübadele nedeniyle bölgelerini kaybetmiş metropolitleri yerleştirmek amacıyla yeni metropolitlikler oluşturma kararı aldı. Böylece ilk metropolitlik Langada'da oluşturuldu.[59] Eski metropolitliklerin sınırları değiştirildi, örneğin Selanik'in beş bölgesi diğer metropolitliklere paylaştırıldı.

Türkiye ile Yunanistan mübadele ile ilgili olarak 1925 Ankara Anlaşması ile kimlerin İstanbul'da "yerleşik" (*etablis*) statüde kabul edileceği tartışmasını sona erdirirler, 1926 Atina ve 1930 Ankara antlaşmalarını imzalarlar. 1934 yılında Karma Mübadele Komisyonu çalışmalarını tamamlar ve lağvedilir, "...etabli vesikası alınamış ve gerekse mübadil olup da... şurada burada kalmış olanların yurtdaşlığa kabul" edilmeleri 19 Kasım 1935 tarih ve 3633 sayılı kararname ile kararlaştırılır.[60] Böylece her iki hükümet de kendilerince önemli bir sorunu çözmüş olacaklar, "tehlikelerden" arınmış homojen bir nüfus yapısına sahip olabilme hedefine doğru hızla ilerlemeye devam edeceklerdir.

Mübadele, Patrikhane'nin yalnız bugünkü Türkiye sınırları dikkate alındığında; Trakya'da 11, Anadolu'da 26 metropolitliğinin yokolmasına, cemaatinin de onda birine düşmesine yol açar. Aynı zamanda söz konusu bölgelerdeki gayrimenkullerini yitirmesi, Patrikhane'yi Yunanistan'ın ve Rum diasporasının parasal desteğine bağımlı hale getirir.[61] Mübadeleyi organize etmek için oluşturulmuş Karma Mübadele Komisyonu'nun belirlemelerine göre, İstanbul'da

---

59 Athanasios A. Angelopoulos, "The Episcopal Synod of the Metropolis of Thessaloniki and its Significiance for Today", *Balkan Studies*, cilt 18, sayı: 2, 1977, s. 406.

60 *BCA-BKK:* 60 91 19.

61 Juster, aynı makale, s. 54.

1934'te TC tebaalı 73.000, Yunan tebaalı 30.000, İmroz ve Bozcaada'da da 8.200 Rum vardır.[62]

Nüfus Mübadelesi ve Türk Ortodoks Patrikhanesi

30 Ocak 1923'te Lozan'da, Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan mübadele protokolü bu kilisenin geleceği ile yakından ilgilidir. Anadolu'daki Ortodoksların Yunanistan'a gönderilmeleri söz konusu olunca, bu kiliseye tâbi olması planlanan cemaatin durumu tartışma konusu olur.

11 Şubat 1923 tarihli *Anadolu'da Ortodoksluk Sadası*'nın 15. sayısında, İstimat Zihni [Özdamar] "Anadolu'da mecburi mübadele Türk Ortodokslarını da kapsayacak mı" diye sorar ve muaf tutulacaklarını umar.[63] 2 Mart 1923 tarihli TBMM gizli oturumunda, Tunalı Hilmi Bey bu cemaatin mübadeleye tâbi olup olmadığını sorduğunda, Rıza Nur'dan, "isterseniz gönderirsiniz isterseniz bırakırsınız bu konuda bir koşul yoktur" yanıtını alır.[64]

Sonuçta bu kilisenin potansiyel izleyicileri olması beklenen, ibadetlerini bile Türkçe yapan ve Türkçe konuşan ve 50 bin kadar oldukları tahmin edilen[65] Kapadokya Ortodoksları, dinleri gereği mübadele kapsamında kabul edilerek Yunanistan'a gönderilirler.

Efthim, 25 Eylül 1923 tarihinde Türk gazetecilerle yaptığı toplantıda, kendisine daha önce Türk Ortodoksları'nın mübadele dışında tutulacağının söylendiğini belirtir.[66] Aslında

---

62 Alexandris, *a.g.e.*, s. 143.

63 Jaschke, aynı makale-II, s. 322.

64 *TBMM*, cilt 4, s. 12.

65 Harry J. Psomiades, *The Eastern Question: The Last Phase*, Selanik: Institute for Balkan Studies, 1968, s. 92.

66 Atalay, *a.g.e.*, s. 257.

Lozan Konferansı'nın 14 Aralık 1922 tarihli oturumunda Venizelos da aynı şeyi söylemiştir.[67] Fernau bu kararı, Rum Patrikhanesi'nin İstanbul'da kalacağının anlaşılmasına bağlar. Türk devleti, kalacağı anlaşılan Patrikhane'nin -her ne kadar bu cemaatle arasında sorunlar bulunsa da- Anadolu'da hiçbir etkisinin kalmamasını sağlamayı amaçlar.[68]

Her ne kadar Hamdullah Suphi [Tanrıöver] 1923'te Türk tanımını, "Türkçe konuşan, Müslüman olan ve Türklük sevgisini taşıyan kişi"[69] olarak yapıyor olsa da, daha sonra bu tanımından rahatsız olacak, farklı dinden Türklerle de yakından ilgilenecektir. Hamdullah Suphi 1928'de İngiltere Büyükelçisi'ne Yunanistan'a gönderilmiş olan Karamanlılar için, "Bunlar öz Türk asıllıdır, Bizans döneminde Hıristiyanlaştırılmışlardır. Kan açısından en temiz Türk cemaatini bunlar oluşturur" diyecektir. Oysa onların yerine gelen Girit Türkleri'ni, Yunan olarak değerlendirecektir.[70] Ancak mübadele ile bu Ortodoksların gitmesi, bu teorik tartışmanın da sonu olur.

Başpapazlıkla Ekümeniklik Arasında

Şimdi patriklik makamı için iki güçlü aday bulunmaktadır: Nikea (İznik) Metropoliti Vasilios ile Halkidona (Kadıköy) Metropoliti Ioakim. Ancak Türk hükümeti, Ioakim'in adaylığını, daha önceki seçimde olduğu gibi tekrar reddeder. Nikea Metropoliti,13 Haziran 1925'te III. Vasilios* olarak Patrik seçilir.

---

67 *Lozan...*, s. 226.

68 Friedrich-Wilhelm Fernau, *Patriarchen am Goldenen Horn Gegenwart und Tradition des Orthodoxen Orients*, Opladen: C. W. Leske Verlag, 1967, s. 108.

69 Bali, *a.g.e.*, s. 102.

70 Aleksandris, aynı makale, s. 194.

(*) (1850-1929) Üsküdar'da doğdu. HRO'yu bitirdi. Daha sonra Almanya'da ilahiyat eğitimine devam etti. İlahiyat profesörü oldu, Makedonya'da metropolitlik yaptı.

Daha önceki pazarlık gereği yeni patrik seçilir seçilmez, 11 kıdemli ruhani mübadele dışı kabul edilir.[71] Bu dönemde Patrikhane hem ekonomik sıkıntı içindedir hem de fonksiyonunu iyice yitirmiştir. Bu nedenle Patrikhane çevrelerinde dahi bu kurumun Aynaroz ya da Kıbrıs gibi tarafsız bir yere taşınmasının daha iyi olacağı fikri tartışılmaktadır. Bu dönemdeki başka bir gelişme, kilisenin Jülyen takvimi yerine Gregoryen takvimini kabulü olur. Bu Aynaroz'daki bazı manastırların muhalefetine yol açar. Bunların bir kısmı bu değişikliği hiçbir zaman kabul etmeyecek ve eski takvimi uygulamaya devam edeceklerdir.

14 Haziran 1926'da, Patrik ve Kutsal Meclis üyeleri, bir Kutsal Meclis toplantısını Heybeliada Ruhban Okulu'nda (HRO) yaptıkları gerekçesiyle Dernekler Kanunu'na göre, soruşturmaya uğrarlar.[72] Bir süre sonra bazı ayinler açısından da kısıtlamalarla karşılaşacaklardır.[73]

1926 Panortodoks Toplantısı

Patrikhane'nin en büyük ekümeniklik gösterisi topladığı Panortodoks toplantılardır. Heybeli'de bütün Ortodoks kiliseleri böyle bir amaçla bir araya getirmeyi planlayan Patrikhane, bunun için izin başvurusunda bulunur, ancak 18 Ağustos 1926 tarih ve 3995 sayılı bir BKK ile reddedilir:[74]

> "...Patrikhane'nin siyasi ve idari selâhiyyetlerinden mütecerrid olarak sadece dinî bir mü'essise halinde İstanbul'da ikâmeti Lozan Konferansında kabul ve Yunan delegesi ta-

71 Alexandris, *a.g.e.*, s. 168.

72 Alexandris, "To Istoriko Plesio... s. 63.

73 "Bu sene Ortodoksların ellerinde haçlar olduğu halde sokak sokak dolaşmaları ve çırılçıplak soyunup papaz tarafından denize atılan haçı kapmaları hükümetçe menedildiğinden haçı kiliselerde büyük havuzların içine atmışlardır." (*Cumhuriyet*, 7 Ocak 1930.)

74 *BCA-BKK*: 020 52 16.

rafından I. Komisyonda sedr idilen akalliyetlerin âyin-i mezhebîsinin tesbiti teklifi de red idilmiş olmasına ve Lozan Muahedenamesi'nin akalliyetler hakkındaki ahkâmı ile ta'yin itmiş olan Patrikhane'nin hukukî va'ziyyeti mevzu' bahis Kongrenin akdine mani' bulunmasına mebni talebi vaki'in reddi takarrur itmiştir."

Ardından "Istanbul otel açısından uygun olmadığından" toplantının Aynaroz'da yapılacağı söylentisi çıkar.[75] Patrikhane, Iskenderiye ya da Aynaroz'da gerçekleştirmeyi düşünür, Dahiliye Vekili'nin 15 Eylül 1926'da Başvekâlet'e bildirdiğine göre ise, "...Istanbul'dan murahhas olarak gönderilecek papazların bir daha Türkiye hududu dahiline kabul edilmemeleri ihtimalinden endişe" ederek toplantıdan vazgeçer.[76] **(Ek II)**

Onikiada Kilisesi

Lozan'da nüfusunun çok büyük kısmı Rum olan Onikiada'nın Italya'ya bırakılması kabul edilir. Oysa bu adalar ruhanî bakımdan Patrikhane'ye tâbidir. Bu bağı koparmayı amaçlayan Italya Lozan'ın hemen ertesinde, Onikiada Genel Valisi Mario Lago'nun girişimleriyle Onikiada Kilisesi'nin Patrikhane'den bağımsızlığını elde etmek amacıyla, söz konusu adaların metropolitlerine baskı uygulamaya başlar. Karpathos ve Kasos Metropoliti Yermanos da bu amaç doğrultusunda çalışmalara katılır. Türk Dahiliye Vekâleti'nin Başvekâlet'e gönderdiği 28 Mart 1927 tarihli belgeden anlaşıldığına göre, Italyan Hükümeti Pietro Mancuso'yu temsilci olarak Patrikhane'ye gönderir ve bu konudaki görüşlerini iletir; Yunan Konsolosluğu da Patrikhane'ye, "bu şahsa şimdilik ret cevabı verilip durumun muallakta

75 *BCA-BME*: 246 666 7.

76 *BCA-BME*: 109 724 27.

kalmasının sağlanmasını" tavsiye eder.[77]

1929'a gelindiğinde İtalya'nın talebi daha da ileri gider; artık bir "Adalar Patrikliği" hedeflemektedir. Patrikhane İtalya'nın taleplerine bir süre direndikten sonra, sonunda, Kutsal Meclis üyelerinden bir heyet oluşturarak Onikiada'ya göndererek konunun cemaate sorulması gerektiğini ifade eder. Karar heyetin kararına göre verilecektir. Ancak referandum yoluyla istediği kararın çıkmayacağını sezen İtalyan Hükümeti bu isteği reddeder.[78] Sonuçta, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya Onikiada'yı Yunanistan'a bırakacak, bu tartışma da sona erecektir.[79]

1930 Panortodoks Toplantısı

Patrikhane 1926'daki başarısız denemesinden sonra 1930'da bir kez daha bir Panortodoks kongre toplama kararı alır. Patrik Fotios, Ortodoksluk ilahiyatı ile ilgili sorunları görüşmek amacıyla, her kiliseden iki temsilci olmak üzere İskenderiye, Antakya, Kudüs, Sırp, Romanya, Kıbrıs, Yunanistan ve Polonya Ortodoks kiliselerinden katılımla, "müstakil Ortodoks kiliseleri reisi bulunduğum cihetle" diyerek 8 Haziran 1930'da bir toplantı düzenlemek istediğini Vilayet'e bildirir. Kendisine, "tasarladığı dinî kongrenin Türkiye'de aktinin memnu olduğu" yanıtı verilir. Patrik bunun üzerine kongrenin Aynaroz'da yapılabileceğini açıklar.[80] Sonra bunu Aynaroz'daki Vatopedi Manastırı'nda gerçekleştirir. Patrikhane heyeti Trapezunda (Trabzon) Metropoliti Hırisanthos, Sardes (Sard) Metropoliti Yermanos ve

---

77 *BCA-BME:* 109 725 3.

78 *Yarın*, 6 Aralık 1929.

79 Onikiada Kilisesi'nin bağımsızlığı için İtalyan çabalarını, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı arşivi belgelerine dayanarak inceleyen bir eser için bkz: Kostas Tsalahuris, *To Aftokefalo tis Ekklisias tis Dodekanisu 1924-1929*, Atina: yy, 1992.

80 *BCA-BME:* 109 725 13.

Thiatira (Akşehir) Metropoliti Yermanos'tan oluşur. Sardes (Sard) Metropoliti TC vatandaşıdır ve Patrikhane'yi, fiilen Patrikhane'de çalışan bir metropolit olarak, bu dönemde yurtdışında o temsil eder.

Türk-Yunan Dostluğu Döneminde Patrikhane

Mustafa Kemal ve Venizelos'un iki ülkenin yakınlaşmasını sağlama yönündeki politikaları sayesinde 1930'dan itibaren bir Türk-Yunan dostluğu dönemi başlar. 10 Haziran 1930'da mübadele konusundaki sorunları çözen *Ankara Sözleşmesi* imzalanır. 30 Ekim 1930'da ise *Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması*; *Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol* ile *İkâmet, Ticaret ve Seyrisefâin* antlaşmaları imzalanır. Bunları birçok protokol izler. İki ülke geçmişte birbirlerinin vatandaşlarına yönelik uyguladıkları olumsuz kararları kaldırmaya başlarlar. Örneğin Türk Hükümeti, 5 Temmuz 1930 tarih ve 9692 sayılı BKK ile, İstanbul'da Yunan tebaasına ait hacizli, müsadere ya da işgal edilmiş malların iadesi ile bankalarda haczedilmiş mevduatların serbest bırakılmasını kararlaştırır.[81] 1920'li yıllarda sessizliğin hâkim olduğu Rum basını, 1920'li yılların sonlarından itibaren Türk-Yunan dostluğunun savunulduğu bir platform halini alır. Hatta, 30'lu yıllarda esen rüzgarın da etkisiyle Türklük ve Türkçülükten bahseder hale gelir.[82]

III. Vasilios 29 Eylül 1929'da ölür ve yerine, 7 Ekim 1929'da Derki (Terkos) Metropoliti Fotios,* II. Fotios olarak Patrik seçilir. 1930'lardaki Türk-Yunan yumuşamasının

81 *BCA-BKK*: 12 48 18.

82 *BCA-BME*: 254 713 7.

(*) 1873'te Heybeliada'da doğdu. Atina'da ilahiyat; Münih ve Lozan'da felsefe eğitimi aldı. 1924'te Filadelfia (Alaşehir), 1925'te Derki (Terkos) Metropoliti oldu.

getirdiği havayla II. Fotios döneminde Fener'de bir canlılık yaşanır. Yunan devlet adamları bu dönemde Patrikhane'ye ziyaretler gerçekleştirirler. Venizelos, 1930 yılının sonundaki Ankara ziyareti öncesi kaygılıdır. Eğer Ankara'ya gitmeden önce Patrikhane'ye giderse Türk Hükümeti'ni, tersini yaparsa da Rumları gücendireceğini düşünür. Atina Büyükelçisi aracılığı ile durumu öğrenen Ankara, haber göndererek, bir Patrikhane sorunu olmadığını, ilk ziyaretinin Patrikhane'ye olmasının "doğal" kabul edileceğini iletir. Venizelos yine de, önce Ankara'ya, sonra Patrikhane'ye gider.[83] Venizelos'un 1931'deki ikinci kez gelişinden sonra, Başbakan Tsaldaris (1933-1934) Dışişleri Bakanı Maksimos (1935) da bu dönemde Patrikhane'yi ziyaret ederler. Bu ziyaretlere izin verilmesi, bir yoruma göre Türkiye'nin Fener'in yöneticilerinden memnun olduğunun göstergesidir.[84] Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, "...Türkiye'nin, dinî mahiyeti dahilinde, yalnız Ortodoks Patrikhanesi'ni tanımakta olduğunu ve bu halin devletin laikliği ile bir tezat teşkil etmediğini..." söyler.[85] Patrikhane'yi 1934'te de Yugoslavya Dışişleri Bakanı M. Yevtic ziyaret edecektir.[86]

29 Kasım 1931 tarihli bir emniyet belgesi, Patrikhane ile Kıbrıs'taki karışıklıklar arasında bağlantı kurar, Atina'da yayımlanan *Patris* gazetesinin 5 Kasım 1931 tarihli sayısında, *protosingelos* Filadelfia (Alaşehir) Metropoliti Maksimos'un resminin, Kıbrıs'ta İngilizlere karşı ayaklanan Rum liderlerle birlikte yer almasının, "...son Kıbrıs isyanı ile Fener Başpapazlığı'nın da alâkadar olduğu kanaatini takviye etmekte olduğunu..." belirtir.[87]

---

83 Ömer Sami Coşar, "Patrikhane Dosyası", *Hürriyet*, 16 Ağustos 1976.

84 Alexandris, *a.g.e.*, s. 194.

85 *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1931.

86 *BCA-BME*: 109 729 6.

87 *BCA-BME*: 109 727 4.

1930'lu yıllar, Patrikhane için ekonomik sıkıntılarla geçen yıllar olur. Çünkü, Makedonya, Anadolu ve Trakya'daki mülklerini kaybedince, ancak bağışla geçinebilir hale gelmiştir. 1934 rakamlarına göre, 281.397 lira borcu bulunmaktadır.[88] Bu dönemde, Patrikhane heyetleri Polonya ve Yugoslavya'yı ziyaret eder. Polonya'ya giden Metropolit Yermanos'un Polonya Cumhurbaşkanı'ndan, özellikle bu ülkedeki Ortodoks Rusların kiliselerinden ve milliyetçiliklerinden uzaklaşmamaları ve komünistlikten uzak durmalarının sağlanmasını ister.[89] Temmuz 1933'te ise, o güne kadar bir Sırp din adamının yönetiminde bulunan Macaristan Ortodoksları artık bu ruhaniyi tanımayacaklarını açıklayarak, Fener'e bağlılıklarını bildirirler. İlginç olan Hariciye Vekâleti'nin Başvekâlet'e bu konuda yazdığı yazıda Patrikhane'den "âlemşümûl" yani "ekümenik" olarak bahsetmesidir.[90] Türkiye bu dönemde Patrikhane'nin özgürlükleri ile kabul etmediği "ekümenikliği" arasındaki dengeyi korumaya özen gösterir.

1935 yılının haziran ayında Fransa'dan bir papaz gelerek, 500 kadar Fransız'ın Ortodoksluğu kabul ettiklerini ve Patrikhane'ye tâbi olmak istediklerini bildirir. Kendisine Londra'daki Metropolit Yermanos ile görüşmesi ve ona tâbi olmaları söylenir.[91]

Başpapazlık mı Patrikhane mi?

Patrik diğer Kutsal Meclis üyeleri ile birlikte Karma Mübadele Komisyonu'ndan nüfus kâğıdını alır. Komisyonun II. Fotios'a verdiği ikamet belgesinde "Fener'de ikamet

88 Alexandris, *a.g.e.*, s. 198.

89 *BCA-BME*: 109 726 10.

90 *BCA-BME*: 232 566 2.

91 *BCA-BME*: 109 730 10.

eden Rum Patriği" ibaresi yer alır.[92] Bu hitap, 1923'ten beri Fener'e yönelik resmî yazışmalarda kullanılmamakta, Patrikhane'ye başpapazlık, Patrik'e de başpapaz şeklinde hitap edilmektedir. 1928-29 Devlet Yıllığı'nda da "Fener Rum Başpapazlığı"ndan bahis vardır. Ancak Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Patrik Fotios ile yazışmalarında "Patrik" hitabını kullanmaya başlar.

Rum basını bu konuda bir kampanya başlatarak resmî belgelerde ve basında sürdürülen, başpapazlık ve başpapaz hitaplarını eleştiri konusu yapar.[93] 25 Şubat 1931 tarihli *Avgi* gazetesi, bir dava nedeniyle Vilayet'in savcılığa Patrikhane hakkında verdiği cevapta Patrikhane'den "başpapazlık" şeklinde sözetmesini eleştirir ve hem Lozan'da İsmet Paşa'nın hem de VI. Konstantinos sınırdışı edilirken Hükümet'in bu unvanı kullandıklarını, ayrıca varolan Hükümet'in de Patrik ile yazışmalarında kendisine "Patrik" şeklinde hitabettiğini, zaten tarihen de böyle olduğunu belirtir.[94]

Yunus Nadi, Lozan'da Türkiye'nin, Patrikhane'nin Türkiye'de kalmasına onay verdiğini ancak bunu Patrikhane'nin kimi eski haklarından vazgeçmesi şartıyla kabul ettiğini, yine de devlet katında Patrikhane'nin Patrik unvanını sorgulamanın yararlı olmadığını belirtir. Çünkü Fener'deki kurum Patrikhane'dir ve Lozan'daki hiçbir karar, Patrik unvanını kaldırmaya yönelik değildir.[95] Berkes ise, Patrikhane'nin Cumhuriyet döneminde yaşadığı bütün bu sıkıntıla-

---

92 *EO*, 1932, s. 80. 10 Eylül 1930 tarihinde, "Rumlara verilecek nüfus hüviyet kâğıtlarında vatandaşlıklarına Türk ve mezheplerine Grek-Ortodoks[!] kaydının konulması" Hükümetçe uygun görülür. (*BCA-BME*: 124 885 2.)

93 Örneğin 17 Temmuz 1930 tarihli *Apoyevmatini* ve 18 Temmuz 1930 tarihli *Hronika*.

94 *BCA-BME*: 109 726 9.

95 *Cumhuriyet*, 9 Mart 1930. Bu yazıya Aleksandris ayrıntılı bir biçimde yer vererek atıf yapmaktadır. Çok önemli olduğu anlaşılan bu yazının maalesef tarihi doğru değildir. Muhtemelen, Aleksandris tarihi hatalı vermektedir.

rı, bizzat kendisinin yaşanan devrimler karşısında bir şey yapmamasına, aynı dönüşümü kendisinin yaşamamasına bağlar.[96]

Anglikan Kilisesi ile İlişkiler

İstanbul Patrikhanesi geleneksel olarak iyi ilişkiler sürdürdüğü Anglikan Kilisesi ile bu dönemde, 1930 ve 1931'de Lambeth'te* iki ilahiyat kongresi toplar. 1930'daki konferansta, Anglikan ve Ortodoks kiliseleri dinî akideler konusunda ittifak edip edemeyeceklerine dair iki taraftan da temsilcilerin katılımıyla bir "Akide Telif Komisyonu" oluşturulması kararlaştırılır. İlk toplantısını 15 Ekim'de Lambeth Sarayı'nda yapması kabul edilir.[97] Komisyon iki kilisenin ilahiyat açısından anlaştıkları noktaları ve üzerinde uzlaşılamayan ayrılıkları belirten çalışmasını ertesi yıl açıklar.[98]

1937'de birer hafta arayla Oxford ve Edinburgh'ta iki kongre daha toplanacaktır. Oxford, 1925'te düzenlenmiş olan Stockholm, Edinburgh ise Lozan ilahiyat kongrelerinin devamıdır. Burada kiliselerin birliğini sağlamak amacıyla "Kiliseler Cemiyeti" adıyla bir kuruluşun oluşturulması kararlaştırılır.[99]

Cumhuriyet'in 10. Yılı Duası

Patrikhane 29 Ekim 1933'te, Türk-Yunan ilişkilerinin yumuşadığı ortamda bir iyi niyet gösterisi olarak, Cumhuriyet'in 10 yıldönümü münasebetiyle, kendi kilisesi ve başepiskoposluk kiliselerinde okunmak üzere şu duayı hazırlar:[100]

---

96 Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 130.

(*) Anglikan Kilisesi'nin merkezi olan bina.

97 *BCA-BME:* 109 726 15.

98 *BCA-BME:* 229 544 19.

99 *BCA-BME:* 109 732 3.

100 *BCA-BME:* 109 728 17.

"Ey Cenabi kadiri mutlak, bu dakikada sesimizi dinle ve memleketimiz üzerine yardım ve muavenetini dileyen dua ve tadarruumuzu (?) is'af [kabul] eyle ve memleketimizin rejimi üzerinden kuvvet ve kudretini deriğ (?) eyleme. Bu rejimin şanlı korucularını, dahi Reisi cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni ve pek müdebbir [tedbirli, düşünceli] vekillerile rüfekayı mesaisini [çalışma arkadaşlarını] daima sıyanet [koruma] ve himaye eyle! Sulh uğrundaki hüsnü niyet ve arzularını kuvvetlendir. Vatan uğrundaki himmet ve emeklerini takdis et ki vatanın sadık evlâtları, muhabbet ve sulhu huzur dairesinde yaşasınlar ve nami ülviyet maabini (?) tezkâr [hatırlama] etsinler."

Ruhanî Giysi Yasağı

Dönemin sorun yaratan konularından biri de 3 Aralık 1934 tarihli, *Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun* olur. Bu yasaya göre, "her hangi din ve mezhebe mensub olurlarsa olsunlar, ruhanilerin, mabet ve ayinler haricinde ruhanî kisve taşımaları"[101] yasaklanır. Ancak yasaya göre Hükümet her din ve mezhepten bir kişiye mabet dışında da ruhanî giysisini taşıma izni verebilecektir. Günlük yaşam içinde de dinî giysi taşımak konusunda hassas olan Rum Ortodoks Kilisesi bu yeni gelişmeden çok rahatsız olur. Yunanistan Dışişleri Bakanı Dimitrios Maksimos, Türkiye'nin Atina Büyükelçisi ile görüşmesinde, Rum din adamlarının bu yasağın dışında tutulmasını talep eder. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey bu teklifin kabul edilemeyeceğini açıklar. Yunan basını bu yasanın "tek tip toplum yaratma" planının bir parçası olduğunu, Türkiye'deki Rumların geleneklerine ters düştüğünü, Türkiye'nin dostluğundan artık şüphe edildiğini yazar. Yunan basınına göre bu, Batı Trakya'daki Türk-

101 *Resmi Gazete*, sayı 2879, 13 Aralık 1934.

lerin "rahatlığının" tersine bir durumdur.[102] Yunanistan Başbakanı Tsaldaris, henüz yasa çıkmadan birkaç gün önce, *Le Temps* gazetesinin 1 Aralık 1934 tarihli sayısında yayımlanan demecinde, "...eğer gerek olursa bu iş için Ankara'da enerjik teşebbüslerde bulunacağız. Çünkü bu yasanın tatbik mevkiine konması bütün Ortodoksluğun duygularına karşı ağır bir tecavüz teşkil eder" der.[103]

Venizelos, 8 Aralık 1934 tarihli *Elefteron Vima* gazetesine bu konuda bir açıklama yapar. Türk hükümetinin bu kanundan her dinden bir ruhaninin istisna edileceğini açıklamasının önemli bir geri adım olduğunu, daha fazlasının da beklenmemesi gerektiğini, daha fazla bir baskının Türkiye'nin millî gururuna dokunacağını, dinî giysinin milliyetle hiçbir ilgisi olmadığını ve bunun mabedin bulunduğu devletin hukukunca düzenlenebileceğini söyler. Ancak kendisinin itirazı, dinî reislerin bu kanundan doğrudan doğruya ve daimî istisna addolunmamaları, Hükümet'in bu şahıslara geçici izin verecek ve bunu istediği zaman geri alabilecek ya da aynı dinden başka birine verebilecek olması noktasınadır. Bu ayrıcalığın dinî liderlere bu makamda bulundukları süre boyunca tanınmasını, Türkiye Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı'ndan şahsen rica eder.[104] Venizelos, yasanın Ortodoks din adamlarını değil, Müslüman din adamlarını hedef aldığını düşünmektedir ve Yunan kamuoyunu yatıştırıcı bir politika izler.

Rum Patriği, doğrudan Başbakan İsmet İnönü'ye başvurarak Ortodoksların bu yasadan istisna kabul edilmelerini ister, ancak bir yanıt alamaz, Patrikhane'nin Aynaroz'a taşınması tekrar dile getirilmeye başlanır. Tsaldaris Hükümeti

---

102 Alexandris, *a.g.e.*, s. 199.

103 *BCA-BME:* 109 729 15.

104 *BCA-BMA*: 109 729 18.

ise daha duygusal davranır ve şiddetli bir basın kampanyası sürdürür. Bu politikanın *antiklerikalizm* (din adamı karşıtlığı) olduğunu dile getirir.[105] Ermeni Ruhanî Meclisi ise bir açıklama yaparak, uygulamanın yerinde olduğunu, hatta bu konuda geç bile kalındığını açıklar.[106]

12 Haziran 1935'te Bakanlar Kurulu, Diyanet İşleri Başkanı, Rum Patriği, Türk Ortodoks Patriği, Ermeni Patriği, Katolik Ermeni Başepiskoposu, Hahambaşı Vekili, Protestan Ermeni Ruhanî Reisi ve Katolik Rum Episkoposu'na yasada söz edilen izni verir.[107] Yunan Hükümeti, Rum din adamlarına takım elbise alınması için 4.000 dolar gönderir.[108]

Arnavutluk Kilisesi'nin Kuruluşu

Hariciye Vekili Şükrü Saracoğlu imzasıyla Başvekâlet'e sunulan 1929 tarihli rapora göre; 1926 yılında Arnavutluk Hükümeti ile Patrikhane arasında imzalanan bir sözleşme bir Arnavut Kilisesi kurulmayacağı ibaresini içermektedir. Güney Arnavutluk'ta, Yunanistan'ın da yakından ilgilendiği yaklaşık iki yüz bin Ortodoks bulunmaktadır. 1 Eylül 1928'de kendisini Arnavutluk Kralı ilan edecek olan Ahmet Zogu da, Sırbistan'da mülteci olarak bulunduğu sırada, Yunanistan'dan yardım koparmak amacıyla kiliseyi ayırmayacağını vaat etmiştir.

Ancak Zogu kral olduktan sonra, her Ortodoks ülkenin yaptığı gibi kendi bağımsız kilisesini kurma yoluna gider. Önündeki en önemli sorun, kilise geleneklerine göre ancak episkoposlardan müteşekkil bir ruhanî meclisin böyle bir

---

105 Alexandris, *a.g.e.*, s. 201.

106 M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları (1923-1946)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, (yayımlanmamış doktora tezi), s. 99.

107 *Resmi Gazete*, sayı 3035, 22 Haziran 1935.

108 Wheeless, *a.g.e.*, s. 129.

karar alabilecek olmasıdır; oysa, ülkede yalnız iki episkopos vardır ve onlar da Patrikhane'ye bağlıdır ve bağımsız bir kilise kurulmasına karşıdırlar.

Tiran'da Visarion adında, elinde Sırp Kilisesi'nden alınmış metropolitlik beratı bulunan, aynı zamanda "Sırp ajanlığı"ndan mahkûm olmuş bir ruhani bulunmaktadır. Zogu yaptığı plan çerçevesinde onu Draç ve Tiran Metropolitliği'ne tayin eder. Sırbistan'a gidip Sırp Kilisesi ile anlaşan Visarion, beraberinde bir başka metropolit olduğu halde Arnavutluk'a geri döner. Bu iki metropolit, Gançe ve Ögen adlı iki papazı episkopos olarak takdis ettikten sonra, Patrikhane'ye bağlı diğer iki metropoliti azlederek, yerlerine bu iki yeni episkoposu tayin ederler. Böylece bir araya gelen bağımsızlık yanlısı dört metropolit, Visarion'un önderliği altında 13 Şubat 1929'da Arnavutluk Ortodoks Kilisesi'nin kurulduğunu açıklar. Yunanistan kamuoyu olaya büyük tepki gösterir. Patrikhane ise İskenderiye, Antakya patrikhaneleri ve Atina Başepiskoposluğu'yla birlikte davranarak, yeni kiliseyi tanımama yolunu seçer. Patrikhane aynı zamanda, Trapezunda (Trabzon) Metropoliti unvanını koruyan ancak Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Yunanistan'a gitmek zorunda kalmış Hırisantos'u (Filippidis) Sırp Patriği ile görüşmek ve itirazlarını bildirmek amacıyla Belgrad'a gönderir ancak bir sonuç elde edemez.[109]

Balkanlar'da ittifak çabalarının arttığı bir dönem olan 1937 Nisanı'nda Arnavutluk Kilisesi temsilcileri İstanbul'a gelip Patrik'e saygılarını sunar, Patrikhane de 12 Nisan 1937'de Arnavutluk Kilisesi'nin bağımsızlığını tanıdığını ilan eder.[110]

---

109 *BCA-BME*: 233 570 12.

110 *BCA-BME*: 233 573 12.

Veniamin'den Maksimos'a

II. Fotios 29 Aralık 1935'te ölür. Cenazesine İstanbul Valisi'nin katılması Osmanlı döneminden beri ilk defa görülen bir şeydir. Yunan basını bu jesti, her Yunan'ın saygıyla baktığı bu kuruma Ankara'nın da saygısı olarak yorumlar.

Türk Hükümeti yeni patrik olarak, özellikle İmvros ke Tenedos (İmroz ve Bozcaada) Metropoliti İakovos'u görmek istemektedir. Bunda çok iyi Türkçe bilmesi ve Hıristiyan birliği ile pek de ilgili olmamasının etkisi büyüktür. Patrikhane ve Rum cemaati ise 38 yaşında ve dinamik bir din adamı olan, Fotios'un yakınında çalışmış, Halkidona (Kadıköy) Metropoliti Maksimos'u istemektedir. Maksimos, Patrikhane'nin uluslararası ilişkilerde geri plana düşmesinin kaygısını taşımaktadır. Ancak seçimde onun ve Derki (Terkos) metropolitinin adaylığı Valilikçe uygun bulunmaz. Böylece, Iraklia (Ereğli) Metropoliti Veniamin,* 18 Ocak 1936'da Patrik seçilir.

Millî Emniyet Reisliği (bugünkü MİT) 30 Nisan 1937 tarihli yazısıyla, Patrikhane'nin Yunan hükümeti nezdinde Atina'da bir "sefirinin" varlığının, Kutsal Meclis zabıtnâmelerindeki "alâkadarlarla görüşülerek meseleyi halletmesi için Atina sefirimize yazılması" şeklinde birçok kaydın bulunmasından anlaşıldığını, Patrikhane'ye sorulduğunda is., "Yunan Kilisesi nezdinde mümessilimizdir," şeklinde yanıt alındığını bildirerek, Başvekâlet'in dikkatini çeker.[111] Hemen ardından Yunanistan Başbakanı Ioannis Metaksas, 1937'de Patrikhane'yi ziyaret eder.

Türk-Yunan dostluğunun iyi niyet gösterileri de devam eder. Bu dostluğu rencide edecek mahiyetteki resimlerin

---

(*) (1871-1946) Edremit'te doğdu. 1925'te Nikea (İznik), 1933'te Iraklia (Ereğli) Metropoliti oldu.

111 *BCA-BME:* 109 731 20.

toplattırılması, satışının ve hariçten ithalinin yasak edilmesi 2 Kasım 1937 tarih ve 7607 sayılı BKK ile kararlaştırılır.[112] İzmir'deki Ayios Ioannis Kilisesi'nde bulunan iki kürsü ve dinî tasvirleri ihtiva eden bir paravan, 7 Aralık 1940 tarih ve 14818 sayılı BKK ile Yunan Hükümeti'ne hediye edilir.[113]

Türkiye'nin Veniamin'in Patrik seçildiği seçime müdahalesi, Fener'in hâlâ uluslararası ilişkilerdeki rolünden çekindiği şeklinde yorumlanır. Fotios'la bir silkinme yaşayan Patrikhane'nin bu süreci devam ettirmesini engellemek amaçlanmaktadır. Veniamin Türkiye'nin kaygılarını dikkate alır ve mutedil bir patrik profili çizer, bunun bir başka nedeni de yaşı ve sağlık sorunlarıdır. 1940'ta İngiltere Büyükelçisi Patrikhane'yi ziyaret eder. 1923'ten beri ilk kez bir İngiliz diplomat, İngiltere-Patrikhane ilişkisini sağlar.

Veniamin, 17 Şubat 1946'da ölür. Bu dönem, Truman Doktrini dolayısıyla Batı'ya yaklaşmanın getirdiği havayla Türk-Yunan ilişkilerinin pekiştiği bir dönemdir. Bunun da etkisiyle, Türk Hükümeti bir önceki seçimde engellediği Halkidona (Kadıköy) Metropoliti Maksimos'un Patrik seçilmesini bu kez engellemez. Adı geçen metropolit de V. Maksimos olarak, 21 Şubat 1946'da Patrik seçilir. Mabet dışında ruhanî giysi giyebilmesine 15 Mart 1946 tarihli BKK ile izin verilir.[114] V. Maksimos, çok partili yaşama geçişle birlikte cemaatine ve kendisine ait sıkıntıları dile getirmeye başlayacaktır.

Fener'e Karşı Bir Denge Unsuru: Türk Ortodoks Patrikhanesi

Mübadele başladığı için etkinliği sona eren ve Keskin'e çekilen Papa Efthim, 1923 yazında, Başvekil Fethi Bey tara-

112 *BCA-BKK*: 79 90 15.

113 *BCA-BKK*: 93 112 18.

114 *BCA-BKK*: 110 20 9.

fından Ankara'ya çağrılır. Fethi Bey kendisinden yeni hizmetler beklediklerini, Rum Patrikhanesi'nin Hükümet'e başvurup direktif beklediğini söylediğini ancak bu ortamda Hükümet'in Patrikhane'yle resmen bir ilişkiye girmek istemediğini, Hükümet'in isteklerini Patrikhane'ye iletmesini ve Patrikhane'nin tavrını ve durumunu Hükümet'e bildirmesini ister.[115]

Bunun üzerine Papa Efthim, İstanbul'un Ankara Hükümeti'nce teslim alınmasından bir hafta önce, İstanbul'a gider. 2 Ekim'de, işgal ordusu İstanbul'u terk etmeden iki saat önce adamlarıyla Patrikhane'ye girer ve "Patrik Meletios'un azli ile Türkiye'deki Venizelist metropolitlerin Patrikhane'den ayrılmaları gerektiği" şeklindeki isteği yazılı olarak iletir.[116] Toplantı halindeki Kutsal Meclis'e zorla girer ve görev yerleri Türkiye dışında olduğu için, Rodos, Filippopolis (Filibe), Koritsa ke Veligradi (Belgrad) metropolitlerinin Meclis üyeliğinden çıkarılmalarını, Kayseri Metropoliti ve Meclis Başkanı Nikolaos'un da başkanlık ve üyelikten ayrılmasını sağlar.[117] Meletios'un yerine Rodopoli (Maçka) Metropoliti Kirillos'un seçilmesinin iyi olacağı telkininde bulunur.

Aynı zamanda Patrik Vekili Nikolaos'tan, kendisinin hükümet ile Patrikhane arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi için görevlendirilmesi konusunda Kutsal Meclis'i ikna etmesini ister.[118] Yeni oluşturulan Patrikhane Meclisi, Papa Efthim'i Hükümet ile Patrikhane arasında "umumî vekil" sıfatıyla arabulucu tayin eder.[119] Bununla birlikte Ankara'ya

---

115 Ergenc, *a.g.e.*, s. 60-61.

116 Elöve, aynı makale, s. 364.

117 Rum Patrikhanesi'nce 18 Mart 1993 tarihinde hazırlanmış, "Papa Efthim Olayının Tarihçesi" adlı rapor, s. 3.

118 Atalay, *a.g.e.*, s. 234.

119 Kendisine 500 lira maaş bağlanır ve Tokatlıyan Oteli'nde kalması için aylık 350 lira verilir. ("Papa Efthim Olayının Tarihçesi" adlı rapor, s. 4.)

giden Efthim, durumuna resmîyet kazandırmak ister ancak Adliye Vekili, Efthim'in "meşru bir ruhanî heyet tarafından seçilmediğini" belirterek bu isteğini onaylamaz.[120] Çünkü Meletios'un istifası sağlanmış, Venizelosçu Meclis değiştirilmiş ve Hükümet amacına ulaşmıştır. Vekil, Efthim'e "onlarla uğraşmayı gayriresmî olarak size bırakıyoruz" der.[121] Papa Efthim, bu dönemde, Fener'le olan mücadelesini anlattığı Karamanlıca bir de broşür yayımlar. Broşür, "Papa Efthim Efendi'nin Ortodoks Ahaliye Müracaatı ve Patrikhane'ye Karşı Müdafaanamesi" başlığını taşır. **(Ek III)**

Rum Patrikhanesi Meclisi, Papa Efthim'in muhalefetine rağmen 6 Aralık 1923'te Kadıköy Metropoliti Grigorios'u patrik seçer, bunu protesto etmek için umumî vekillikten istifa eder ve Patrikhane'ye giderek duruma el koyar, buradan çeşitli yerlere telefon ederek, "evvelce aralarında kararlaştırılmış olan tarzlarda konuşmalar" yapar.[122] Patrik seçilmiş Grigorios'a bir mektup yazar ve istifasını ister, etmediği takdirde kendisini Patrikhane'ye sokmayacağını bildirir. Bu arada telefonla çağırdığı kişiler Patrikhane'ye gelmiş ve "evvelce kendilerine bildirildiği veçhile, icabeden yerlere" yerleşmişlerdir.[123] Rum basını Efthim'in metropolitleri yerlerde sürüklediğini, şiddet kullandığını yazar, o ise bunu hiçbir zaman kabul etmez. Kendisine daha önce verilmiş vekâlete dayanarak Patrikhane'ye el koyduğunu, Kayseri'de geçici bir zaman için kurulmuş olan Türk Ortodoks Kilisesi'ni İstanbul'a nakletmek ve Fener Patrikhanesi'ne yerleştirmek fikrinde olduğunu Ankara'ya bildirir ve cevap bekler. Bir İngiliz diplomatın deyimiyle, "hırsları, kendi kilisesini kur-

120 Atalay, *a.g.e.*, s. 240.

121 Ergene, *a.g.e.*, s. 86.

122 Ergene, *a.g.e.*, s. 92.

123 Ergene, *a.g.e.*, s. 94.

makla sınırlı değildir, Fener'i de ele geçirmeyi amaçlar."[124] Ama cevap umduğu gibi gelmez. İstanbul Emniyeti'nden gelen polisler 16 gün boyunca işgal ettiği Patrikhane'yi, terk etmesini isterler. Patrikhane'nin Kutsal Meclisi de, 11 Aralık 1923'te Neokesaria (Niksar) Metropoliti Agathangelos'u, "dinî otoritelere ağır hakaret" suçlamasıyla Papa Efthim'in eylemlerini soruşturmakla görevlendirir.[125]

Papa Efthim 12 Ocak 1924'te, "Grigorios'un patrikliğe intihabı Yunan hükümetince mültezim olduğu hakkında varit olan bir emirnâmenin eski cismanî meclis üyelerinden birisi tarafından birçok kişiye gösterildiği" şeklinde bir şikâyetle Başvekâlet'e başvurur.[126] Bu arada Patrik Grigorios'un seçilmesinden hoşnut olmayan Galata'daki vakıf üyeleri, Efthim'i Galata'daki Panayia Kafatiani (Kefeli Meryem) Kilisesi'ne davet ederler.[127] Buna karşılık, Fener uzun süredir bu kilisenin yöneticileriyle anlaşamamakta ve metropolit göndermemektedir. Efthim'in Panayia'yı yönetmeye başlaması rahatsızlık yaratır ve 19 Şubat 1924'te, Patrikhane tarafından din adamlığından ihraç *(katheresis)* edilir.

Papa Efthim, Patrik Grigorios'u bu nedenle mahkemeye verir ve 30 bin lira tazminat ister. Avukatları ihracı gerektiren bir durum olmadığını, belki bir rütbe indiriminin söz konusu olabileceğini belirtirler. Dava Nisan 1924'te Patrik'in 500 lira para cezası almasıyla sonuçlanır. Patrik bunu ödemeyi reddedince, 1 Mayıs 1924'te Patrikhane'nin bazı mallarına haciz konur.[128]

---

124 Luke, *a.g.e.*, s. 212.

125 *EO*, 1924, s. 101.

126 *BCA-BME*: 109 724 17.

127 Bu kilise hakkında bkz: "Nai Galata", *Orthodoksia*, cilt 13, 1948, s. 111-116.

128 *EO*, 1924, s. 230.

Türk Ortodoks Patrikhanesi Galata'da

Mübadele Antlaşması'ndan, Panayia Kilisesi'ne yerleşmesine kadar geçen süre boyunca Efthim, Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni adeta unutur, hiç bahsetmez. Muhtemelen, mübadeleden sonra bu projenin gerçekleşemeyeceğini düşünmektedir. Ancak Patrikhane'yi ele geçirme planı gerçekleşmeyince ve artık bir kiliseye sahip olunca Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni tekrar canlandırma yolunu seçer, 14 Haziran 1924'te Galata'daki Panayia Kilisesi'nde, Türk Ortodoks Patrikhanesi ikinci kongresini yapar.[129] Kayseri'de kurulmuş Patrikhane'nin İstanbul'a nakli, Panayia Kilisesi'ni merkez kabul etmesi kararlaştırılır ve bu kilise "Müstakil Türk Ortodoks Kiliseleri Baş Papazlığı Vakfı" olarak tescil edilir. Papa Efthim, Müstakil Türk Ortodoks Kiliseleri Başpapazlığı görevini üstüne aldığını nedense üzerinden uzun bir süre geçtikten sonra, 12 Eylül 1925'te Başvekil İsmet Paşa ve Dahiliye Vekili Cemil Bey'e bir telgrafla bildirecektir.[130]

3 Ağustos 1924 tarihli ve 744 sayılı kararname ile "efradı ailesinin mübâdeleye tâbi olması dûcâr-ı felaket olacağı" gerekçesiyle, Papa Efthim ve ailesinin mübadele edilmemesi ve İstanbul'a yerleşmesine izin verilmesi kararlaştırılır.[131] 13 Eylül'de kendisine ve efradına Beyoğlu'nda firarî Rum-

---

129 Elöve, aynı makale, s. 365.

130 *BCA-BME:* 109 724 19.

131 *BCA-BKK:* 010 37 1.

Selçuk Erenerol bu kararnamenin 64 kişiyi kapsadığını söylüyor. (Selçuk Erenerol ile görüşme, 25 Temmuz 1996.)

Yalnız kız kardeşi onunla kalır, diğer iki kız ve bir erkek kardeşi, Selanik yakınlarında Pellas vilayetinin Arides kasabasına yerleşirler. (Anthemidis, *a.g.e.*, s. 140.)

Selçuk Erenerol ise akrabalarının Atina'da yaşadığını söylüyor. (Selçuk Erenerol ile görüşme, 16 Ağustos 2002.)

lardan kalan apartmanlar tahsis edilir.[132] (**Ek IV**) Arkasından, 29 Nisan 1925'te, 1844 sayılı kararname ile en yakın adamı İstimat Zihni'nin de hizmetleri dolayısıyla mübadeleden istisnası bunu izler.[133]

19 Ekim 1925'te Başvekil'e, barodan çıkarılmış avukatının baroya kaydının yapılmamasından şikâyetçi olur. Patrikhane'nin 96 avukatına karşılık kendisinin tek avukatının Triandafilos Zeniliadis olduğunu ancak kendisine ruhsat verilmemesi nedeniyle Fener'e karşı avukatsız kalacağını, başka bir avukat tutmaya da parası olmadığını ekler.[134]

Papa Efthim'in iddiasına göre, daha önce kendisinin Patrikhane'ye yerleştirdiği Metropolit Amvrosios'un yardımı ve iki metropolit Kirillos ve Agatangelos'un da katılımıyla, 18 Mart 1926 gecesi "gizli bir törenle" kendi kilisesinde aforozu kaldırılır ve episkopos olarak takdis edilir. İmza edilen mazbatayı çok önemli bir gerekçe olmadıkça açıklamaması ve gizlemesi şart koşulur.[135]

---

132 Papa Efthim 1926'da hükûmete "Keskin'de bulunan hamamıyla, Beyoğlu'ndaki kendisine ait ve yarı hissesi vakfa intikal etmiş olan evinin değiştirilmesini" istedi ancak bu isteği reddedildiyse de (*BCA-BME:* 189 295 8) "11 Ekim 1944'te, firarî Toma veledi Mina'dan metruk Tarlabaşı Enli Yokuş sokağındaki 22/18 sayılı apartmanın tamamı Papa Efthim namına, Yeni Yol Menekşe sokağında 10/12 numaralı evin nısıf hissesinin adı geçenin amcazadesi Sokrat ve diğer nısıf hissesinin de diğer amcazadesi ölü Pandeli'nin karısı Anastasya namlarına parasız olarak tescili Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile kabul olundu." (*BCA-BKK:* 106 75 7.)

133 *BCA-BKK:* 013 25 18.

134 Ancak bu isteği, Triandafilos Zeniliadis, Avedis Ohanyan adlı bir Ermeniyle birahane açtığından dolayı, bu işin avukatlık şeref ve haysiyeti ile bağdaşmadığı gerekçesiyle kabul edilmez. (*BCA-BME:* 109 724 23.)

135 Ergene, *a.g.e.*, s. 204-205.

Turgut Erenerol'a göre ise bu belgenin açıklanmaması için takdis eden metropolitlerce babasından istenen süre yirmi yıldır. (Osman Balcıgil, "Fener Patrikhanesi'ne Karşı Bir Ortodoks", *Hürgün*, 16 Ekim 1985.)

Yavuz Ercan bu belgeyi yayımlar. Ancak noter onaylı çevirisinde, imzaların okunamadığı ibaresi vardır. (Yavuz Ercan, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 5, sayı: 8-9, 1967, 437-438.)

Bu belge Rum Patrikhanesi'nce hiçbir zaman kabul edilmez.

31 Mart 1926'da Galata'daki diğer bir kiliseye, Sotiros Hıristos'a (Kurtarıcı İsa) el koyar. Bunun üzerine 3 Nisan 1926'da aforoz edilir. Efthim bunun için de bir dava açmasına rağmen, dava 24 Ocak 1927'de düşer.

Ancak, 1920'li yılların çalkantılı döneminde, özellikle Galata cemaatini kendi kilisesine çekebilmeyi başarır. Bu dönemde kiliselerine devam edenlerin, bir taraftarının söylediğine göre, 2000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.[136] Mübadil olması gereken ancak Efthim sayesinde mübadele edilmekten kurtulan Kotsos Papadopulos, *Metarithmisis* adlı Efthim yanlısı ve Fener karşıtı bir gazete çıkarır. 1932'de okuyucu yokluğundan yayınına bir süre ara verecek olsa da,[137] daha sonra yayınına devam eder.

Papa Efthim, 15 Ocak 1929'da İtalya Başbakanı Mussolini'ye, "Türkiye hakkında gösterdiği dostluktan dolayı" bir teşekkür telgrafı çeker.[138] 1931 yılında kasım ayının sonlarında, Efthim'in sağ kolu papaz Trantas ölür, cenazesinin defni büyük sorun olur, Valiliğin araya girmesiyle gömülebilir.

Ancak olaylar duruldukça, özellikle 1930 Türk Yunan Dostluk Antlaşması'ndan sonra cemaati gittikçe azalır. 1930-31 Türkiye ile Yunanistan arasındaki pazarlıklarda, Yunan tarafı, Papa Efthim ve 26 "militanının" pasifize edilmesini ister. Yunan tarafı buna karşılık bazı 150'liklerin Batı Trakya'daki faaliyetlerini yasaklar, buradaki İslâmcı hareketi önlemeye yönelik önlemler alır ve bu hareketin liderlerinden Mustafa Sabri'yi sınırdışı eder.[139]

Efthim bu dönemde temkinli bir sürece girer. "Türklük" iddiasını eskisi kadar dile getirmez. Örneğin iki kızını Zap-

---

136 Xavier Jacob, "An Autocephalous Turkish Orthodox Church", *Eastern Orthodox Church*, cilt II, 1968-69, s. 71.

137 *BCA-BME:* 254 713 6.

138 *BCA-BME:* 109 725 10.

139 Alexandris, *a.g.e.*, s. 206.

yon Rum Kız Lisesi'ne, oğlu Yorgo'yu Zoğrafyon Rum Erkek Lisesi'ne gönderir.

Elçi olarak bulunduğu Romanya'daki Ortodoks Gagavuzların azınlık olarak tanınması, yaşadıkları yerlerdeki okullarda Türkçe eğitim yapılması için büyük çaba harcayan,[140] Hamdullah Suphi Tanrıöver, Papa Efthim'e "sana cemaat getireceğim" der ve 1935'te Romanya'dan 10'u kız 70 Gagavuz genç, eğitim için Türkiye'ye getirilir.[141] T.O.P'un gözetiminde okuyan ve yetiştirilen gençler Türkiye'nin bir gerçeği ile yüz yüze gelirler. Kimse onlara Müslüman olmadıkları için iş vermez. Bu nedenle ya işe girebilmek ya da evlenebilmek için arka arkaya Müslüman olurlar. Papa Efthim yıllar sonra rastladığı Tanrıöver'e şunları söyleyecektir:[142] "Hani ya benim 70 kişilik cemaatim. Müslümanlığın defterinde 70 kişi mi eksikti?"

Ortodoks Gagavuzların gelişi kısmen sürecek ama genellikle ülkelerine geri döneceklerdir. 25 Eylül 1943 tarihinde, Romanya'dan gelerek Türk vatandaşlığına girenlerin nüfus cüzdanlarının mezhep sütununa, artık bir avuç kalmış olsalar da, Türk-Ortodoks kaydının konulması kabul edilecektir.[143]

1935'te Özdamar'ın da aktif olarak içinde yer aldığı bir grup, Davit Savul Yılmaz'ın başkanlığında "Laik Türk Hıristiyanlar Birliği"ni kurar.[144] 69 üyeli, sekreterliğini Avukat Triandafilos Zeniliadis'in yaptığı cemiyet, azınlık olmayı reddederek çoğunluğa katılmayı, bütün azınlık okullarını kapatmayı, Rum ve Ermenilerden koparken aynı zamanda

---

140 *BCA-BME:* 247 668 11.

141 *Eleftherotipia*, 24 Mart 2002.

142 Osman Balcıgil, "Fener Patrikhanesi'ne Karşı Bir Ortodoks", *Hürgün*, 17 Ekim 1985.

143 *BCA-BME:* 125 888 3. Cumhuriyet döneminde cemaat oluşturmak amacıyla toplam 236 kişi gelecek, aynı sıkıntılarla geri döneceklerdir.

144 *Zaman*, 15 Temmuz 1935.

anadillerinden vazgeçip Türk toplumu içinde erimeyi hedeflediklerini açıklarlar.[145] Böylece bir "Türk-Hıristiyan" anlayışı yaratılmaya çalışılır.

Efthim'in artık ruhanisi kalmamıştır. En sonunda ailesinin fertlerini takdis etmeye karar verir. 1937'de amcasının oğlu Sokrat'ı Ermiş, kızkardeşinin oğlu Nikolas'ı Doran, oğlu Yorgos'u da Turgut adıyla diyakonos yapar.[146]

Azınlık Vakıflarında Tek Mütevelli Sistemi

28 Haziran 1938'de 3513 sayılı kanunla 1935 tarih ve 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun birinci ve onsekizinci maddeleri değiştirilerek hükümetçe atanacak tek mütevelli tarafından idareleri sistemi benimsenir. Bunun için gazetelere ilan verilerek, mütevelliliğe adayların seçiminin sınavla yapılacağı açıklanır. "Laik Hıristiyanlar Birliği"nin görüşlerine yakınlık duyan gayrimüslimlerin ileri gelenleri Papa Efthim'e gelerek desteğini isterler.

Papa Efthim ile yakınlık kuran bu kişilerden Beyoğlu Üç Horan Ermeni Kilisesi Vakfı mütevelliliğine Davut Bey, Galata Ermeni Vakfı'nı Ohannes Bey, Kurtuluş Rum Vakfı'na Zamba Zamboğlu ve Balıklı Rum Hastanesi'ne de İstimat Zihni Özdamar atanırlar. Özdamar, Balıklı Hastanesi başhekimi olarak aynı ekipten Yusuf Petraki'yi görevlendirir. Ancak sekiz yıl süren Özdamar yönetimi Rum cemaatinde büyük bir hoşnutsuzluk yaratacak, cemaat Hükümet'le olan her türlü ilişkisinde bu rahatsızlığı dile getirecektir.

Rum Patrikhanesi'nin Hükümetle Pazarlıkları

Çok partili yaşama geçilmesi, 1946'da Rum Patrikhanesi'nin hükümetle pazarlıklar yapmasını sağlar. Patrikha-

---

145 Alexandris, *a.g.e.*, s. 184.

146 Ergene, *a.g.e.*, s. 233.

ne'nin taleplerinin başında Papa Efthim'in tasfiyesi gelmektedir. Rum basını bu konuda bir kampanya başlatır. 31 Mart 1946 tarihli *Metapolitefsis* gazetesinde şu talepler yer alır:[147]

> "- Papa Efthim Patrikhanece aforoz edilmiştir; binaenaleyh ne rahip ne de Ortodokstur.
>
> - Devlet din işlerine müdahale etmez. Binaenaleyh devlet kimseye ruhanî bir sıfat veremez.
>
> - Papa Efthim bu devlete hizmet etmiş olabilir, fakat böyle hizmetlere dayanarak, ne kanunun fevkine çıkabilir, ne de dinimizi tezyif edebilir.
>
> - Devlet bu hizmetlerinden dolayı kendisini maddeten ve manen taltif edebilir, fakat din'i unvan veya rütbeler veremez.
>
> - Papa Efthim politikası iflâs etmiştir.
>
> - Fethi Bey kabinesinin yaptığı bu bina, Saracoğlu hükümeti tarafından yıkılmalıdır."

Apoyevmatini gazetesinin 4 ve 7 Nisan 1946 tarihli sayılarında Balıklı mütevellisinin uzaklaştırılması ve mütevelli seçimine izin verilmesi istenir, cemaat işlerinin çözümlenmekte olduğunun öğrenildiği cemaate duyurulur.[148]

Patrikhane temsilcilerinin hükümetten resmen bazı taleplerde bulunduğu, Başbakanlık'ın, bunların incelenmesi amacıyla bir komisyon kurulmasını Dışişleri ve Adalet bakanlıklarından istediği anlaşılıyor. Bu konuda Adalet Bakanlığı'nın Başbakanlık'a 18 Haziran 1946 tarihli ve 84/7 sayılı yazısında bu talepler hakkında bakanlık şu yorumları yapar:[149]

---

147 *BCA-BÖKMK*: 101 623 9.

148 *BCA-BÖKMK*: 101 623 9.

149 *BCA-BME*: 109 733 2.

"3. talep: Balıklı ve Meryem Ana Manastırı'nın idaresinin Rum cemaati ile ilgisi olmayan bir kişiye verilmiş olması.

Görüş: Kilise 1794 tarihli bir Patrikhane Kutsal Meclisi kararıyla Balıklı hastanesine bağlanmıştır. Bu kararın sureti Vakıflar idaresinde olmayıp Patrikhane'dedir. 'Istemat adlı mütevelli bu hususta müstakil bir beyanname vermiş ve sonra mütevelliliğe seçilmiştir. Şu vaziyet karşısında Patrikhane'nin iddiasını ve bu mütevellinin tevliyete hakkı olmadığını isbat eylemesi lâzım gelir.'

4. talep: Galata'daki Panayia ve Hıristos kiliselerinin Rum cemaati ile ilgisi olmayan bir kişi tarafından kanuna aykırı bir şekilde kullanılması, bunların Patrikhane'ye iadesi.

Görüş: Bu kiliseler Balıklı hastanesi idaresine tabidir. Papa Eftim bu kiliselere kendiliğinden girmiştir. Bu konuda bir tevcih yoktur. Vakıflar bu işin hallinin İçişleri Bakanlığı'na ait olduğunu söylüyor. İade için bu kiliselerin müstakil bir şahsiyeti haiz olup olmadıklarının belirlenmesi zorunludur."

20 Eylül 1946 tarihli istekler arasında konu yinelenir:[150]

> "Bay Eftim Karahisaridis eskiden beri Rum cemaatine ait olan Galata'daki Panayia Kafatiani ve Hıristos kiliselerini hiç hakkı olmadığı halde 'hot be hot' ele geçirmiştir ve kullanmaktadır. Bu kiliselere kimse devam etmediği için bir tanesini depo olarak kiraya vererek menfaat temin etmektedir. Galata'da Rumların elindeki diğer iki kilise ise cemaate yetmemektedir. Bu iki kilisenin adı geçenin elinden alınarak Rum cemaatine iade edilmesi."

Hem Türk-Yunan pazarlıkları hızlanır hem de Rum basının ısrarı artar. 1946'da Papa Efthim'i çağıran Başvekil Saracoğlu, Türk-Yunan dostluğu için Efthim'in yardımını ister, "...sizden bir yardım istiyoruz bu da, Balıklı Hastane-

150 *BCA-BME:* 109 732 31.

si'ni onlara devretmenizdir" der,[155] böylece hastane Rum cemaatine iade edilir. Zaten tek mütevelli sistemi de, 31 Mayıs 1949 tarih ve 5404 sayılı yasayla kaldırılacak, mütevelli heyetini cemaatlerin seçtiği eski sisteme dönülecektir.

Bu arada, Papa Efthim'in büyük oğlu Turgut'un 25 Şubat 1946'da askerlik için sevki yapılır. Bunun üzerine Papa Efthim Bakanlar Kurulu'na bir dilekçe yazarak oğlunun askerlikten muaf tutulmasını ister.[152] **(Ek V)** Ancak isteği dikkate alınmaz ve Turgut Erenerol da kardeşi Selçuk Erenerol* gibi, üstelik aynı zamanda Merzifon'da birlikte askerlik yaparlar.

1948 yılına gelindiğinde Rum Patrikhanesi'nin kiliseler konusundaki ısrarı devam etmektedir. Galata kiliselerinin Papa Efthim'den alınıp Rum cemaatine geri verilmesi talebi, CHP İstanbul Bölge Müfettişi Sadi Irmak'ın ve cemaat avukatlarından Kaludis Laskaris'in 1948 yılında Rumların sorunlarını aktardıkları raporlarında da ilk sırayı alır.[153] CHP iktidarı Sotiros Hıristos Kilisesi'nin 1948'de Rum Patrikhanesi'ne iadesini sağlar.**

Tek Parti Döneminde Azınlıkların Sorunlarına Bir Bakış

1924 Anayasası din ayrımı gözetilmeden bütün yurttaşlar için eşitlikten söz etmektedir; ancak aynı anayasanın ikinci

151 [Papa Efthim], *Atenagorasın Organı Elefteri Foni Gazetesine Cevabım ve Fener Patrikhanesi ile Rumluğun iç yüzü*, İstanbul: Ata'nın Yurdu Yay., 1959, s. 23.

152 *BCA-BME:* 109 732 29.

(*) (1926-2002) İstanbul'da doğan, vaftiz adı Aristidis olan Selçuk Erenerol, Boğaziçi Lisesi'ni bitirdikten sonra, uzun yıllar Karaköy'de Kemeraltı Caddesi'nde nalburiye ticareti yapmıştır.

153 *BCA-BME:* 109 733 4.

(**) Ancak söz konusu kilise, 1959-1960'ta, Menderes dönemindeki yol genişletme çalışmaları nedeniyle, iki yüz bin TL'ye istimlâk edilecek ve yıkılacaktır. İstimlâk bedelini, kilise 1936 beyannamesinde Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin vakfının mülkiyetinde gözüktüğü için söz konusu vakıf alacaktır.

maddesinde yer alan, "Türkiye Devleti'nin dîni, Dîn-i İslâm'dır," ibaresi, devletin dinler karşısında bir taraf olduğunun, gayrimüslimlerin de ikinci sınıf vatandaşlıktan başka bir şey bekleyemeyeceklerinin açık bir göstergesi olur. Bu madde 1928'de Anayasa'dan çıkarılır; yine de bu durum, Cumhuriyet'in fiilen Türk=Müslüman anlayışı üzerine inşâ edilmesi politikasını etkilemez. Devletin önderleri lâik bir devlet kurmak için çabalarken dahi Islâm, Türk olabilmek için gerekli ve yeterli bir ön koşul olarak kabul edilir.[154] Örneğin Türkiye'deki gayrimüslimler, yalnızca gayrimüslim oldukları için Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı özel bir birimce izlenirler.[155]

Hukukî yaptırımların kullanılmasına da sık sık rastlanır. İstanbul'da yayımlanmakta olan *İmerisinia* gazetesinin yayımı 29 Mart 1925 tarihli BKK ile yasaklanır.[156] 24 Mayıs'ta da *Polinia* gazetesinin yayımı durdurulur ve sorumlu müdürü İstiklal Mahkemesi'ne verilir.[157] 1929'da *Hronika* gazetesi kapatılır. Türklüğe hakaret gerekçesiyle birçok gayrimüslim hakkında dava açılır.*

Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt 1930'da yaptığı bir konuşmada, "...bu memleketin efendisi Türk'tür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır" der.[158] Bu düstur doğrultusunda

---

154 Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İstanbul: İletişim Yay., 1996, s. 39.

155 1971'e kadar 1. Şube'nin altında faaliyet gösterecek olan bu birim, 1971-1974 arası Genel Güvenlik Daire Başkanlığı'na, 1974'te adının Güvenlik Daire Başkanlığı şeklinde değişmesiyle de yine bu başkanlığa bağlanır. 19 Ağustos 1989'da ise bu başkanlığa bağlı olarak Azınlıklar Şube Müdürlüğü oluşturulur. (www.egm.gov.tr/guvenlik/index.htm)

156 *BCA-BKK:* 13 20 14.

157 *BCA-BKK:* 13 30 20.

(*) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bolca örneği vardır.

158 Bali, *a.g.e.*, s. 238.

gayrimüslimler, yerel ve ulusal düzeyde politik mevkilere aday gösterilmezler, kamu görevlerinde, belediyelerde ve devlet iktisadî teşekküllerinde görev alamazlar. Birçok konuyla birlikte azınlıkların devlet memuru olamamalarını da Milletler Cemiyeti'ne şikâyet eden Katolik Ermeni ruhbanın başvurusu üzerine, Milletler Cemiyeti Azınlık Komisyonu bu konuyu görüşür. 5 Ocak 1930 tarihli Türkiye Hükümeti'nin "başvurdukları takdirde diğer vatandaşlar gibi değerlendirilirler" şeklindeki yanıtını yeterli sayar.[159] Ancak askerî liselere alınacak öğrencilerde "öz Türk ırkından olması" özelliği aranmaya devam eder.[160]

CHP ilk defa 1935'te milletvekili listelerine gayrimüslim adlar da koymaya karar verir ve böylece dört gayrimüslim milletvekili seçilir. İktidar partisi, düzenlediği yeni bir talimatname ile Halkevleri'nde Rum, Ermeni ve Yahudi yurttaşların da çalışabileceğini açıklar.[161]

Cumhuriyet'in ilk döneminde özellikle Rumlar mülklerini satabilmekte büyük sıkıntılar çekerler, satış işlemi, genellikle mülkün gerçek değerinin çok altında bir fiyata nüfuzlu Müslümanlara ya da onların aracılığıyla devredilmesi biçiminde gerçekleşebilir.[162]

Tek Parti döneminde azınlıklara yönelik politikaların özünü onları kaçırmak, kalanları da Türkleştirmek oluşturur. Türkleştirme politikalarının "en başarısız" kaldığı grup Rumlardır. Bunun birinci nedeni 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güçlenmiş bir milliyetçi eğitim sistemi geleneği ikincisi de, diğer gruplardan farklı olarak, kendileriyle ilgilenen bir devletin varlığı ve gerektiğinde oraya göç edebilmeleridir. 1944 yılında kaleme alındığı tahmin edilen bir CHP

159 *BCA-BME:* 222 497 14.

160 Okutan, *a.g.e.*, s. 71.

161 Okutan, *a.g.e.*, s. 102-103.

162 Wheeless, *a.g.e.*, s. 142.

raporunda, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin tehcirle Anadolu'daki Ermeni meselesini, Cumhuriyet Hükümeti'nin de mübadele yolu ile Rum meselesini hallettikleri vurgulanmış olması da bu çerçevede önem taşımaktadır.[163]

İsim Sorunu

Fiilen pek bu konuda sorun yaşanmasa da, yasa ve yönetmeliklerde gayrimüslimlerin çocuklarına koyacakları isimler için çeşitli engeller mevcuttur. 1587 sayılı Nüfus Kanunu'nun 16. maddesine göre "millî kültürümüze, ahlak kurallarına, örf ve adetlerimize uygun düşmeyen veya yasaya aykırı ya da kamuoyunu inciten adlar konulamaz." 21 Aralık 1934 tarih ve 2/1759 sayılı Soyadı Yönetmeliği'nin 5. ve 7. maddelerine göre de "yeni takılan soyadları Türk dilinden alınır. Yabancı ırk ve millet isimleri soyadı olarak kullanılamaz."[164] Dolayısıyla Müslümanların da benzer sorunlarla karşılaşmalarının önünde bir engel bulunmamaktadır.

---

163 Bali, *a.g.e.*, s. 540-541.

164 Aynur Ayzit, "Türkiye'de Azınlık Hakları Yönünden Mevzuatın Görünümü", Istanbul Barosu ve Heinrich Böll Vakfı'nın 8-9 Haziran 2001 tarihinde düzenledikleri Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları Sempozyumu, s. 5.

Yaşanan son örneklerden biri de şöyledir: Enis Kirişçioğlu, Rum Patrikhanesi'ne başvurur, Ortodoksluğu kabul ederek 19 Nisan 1999 tarihinde vaftiz olur, nüfus idaresine başvurup din hanesindeki ibareyi değiştirtikten sonra, "Enis" olan adını "Teofilos" olarak değiştirmek amacıyla dava açar. Ancak, Beyoğlu 3. Asliye Hukuk Mahkemesi 9 Mart 2000 tarihli kararında, "...söz konusu ismi millî kültürümüz ve örf ve adetlerimiz ile bağdaştırmak mümkün değildir. Davacı Rum asıllı değildir. Bu ismi Ortodoks-Hıristiyan dini ile özdeşleştirmekte mümkün değildir" diyerek bu isteği reddeder. Yargıtay'a giden davaya 18. Hukuk Dairesi 25 Eylül 2000'de, Türk hukuk tarihine geçecek son noktayı koyar: "...din değiştirilmesi mutlak olarak kişinin isminin de değiştirilmesini gerektirmez. Davacının sahip olduğu Enis ismi dost, arkadaş anlamına gelmekte olup kişi hangi dine mensup olursa olsun böyle bir ismi taşımasında herhangi bir sakınca yoktur. Davacının Rum Patrikhanesince Teofilos ismi ile Ortodoks Mezhebine kabul edilmiş olması da Türk vatandaşı bulunan davacının nüfus kayıtlarında isminin değiştirilmesi için bir sebep teşkil etmez."

Seyahat ve İkamet Yasakları

1923 yılının haziran ayının ortasından itibaren Yahudilerin Anadolu'da serbest dolaşımları kısıtlanır ve bu kısıtlama zaman zaman kesintilere uğrasa da devam eder. 26 Şubat 1925'te Dahiliye Vekaleti, Rumlar hariç tüm azınlıkların Anadolu'da serbest dolaşımlarını engelleme kararı alır. Azınlıkların serbestçe dolaşabilecekleri bölgeyi Gebze ve Çatalca arasında kalan bölge olarak tespit eder, yasak daha sonra Rumlara da uygulanmaya başlar.[165] Her yolculuktan önce polisten izin almak gerekir ve yolculuğun amacının, süresinin ve güzergâhının ayrıntılı bir şekilde bildirilmesi gerekmektedir.[166] Ermenilerin de İzmir'de oturmaları yasaklanır.

Haziran 1928'de İstanbul Valiliği, Rum, Ermeni, Yahudi ve oturma izni olan yabancıların yaz aylarını Kilyos, Polonezköy ve Yakacık'ta geçirmelerine izin verir. Bu sınır daha sonra Bursa, Yalova, Yakacık ve İzmit yakınlarına kadar genişletilir.[167] Bu ayrımcı uygulamalar azınlık gazetelerinde eleştirilir. Türkiye'den Lozan Antlaşması'nın gereklerini hayata geçirmesi talep edilir. Buna karşılık, Rum azınlığın ülkenin siyasi hayatına karışma hakkından feragat ettiği belirtilir.[168]

Baro'dan Tasfiye

3 Nisan 1924 tarih ve 460 sayılı Muhâmât (Avukatlık) Kanunu'nun geçici maddesi gereğince baro kurulmuş olan yerlerde oluşturulan tefrik komisyonlarınca, baroya kayıtlı olanların, kanunî şartları haiz olup olmadıklarını tespit et-

---

165 Bali, *a.g.e.*, s. 45 ve 125.

166 Levi, *a.g.e.*, s. 57.

167 Bali, *a.g.e.*, s. 127 ve Gentizon, *a.g.e.*, s. 223.

168 *BCA-BME*: 109 725 15.

mek amacıyla yapılan gözden geçirmede, kanunun aradığı "manevî" vasıfları haiz olmayanların kayıtları silinir. İstanbul'da kayıtlı 950 avukatın durumu incelendiğinde, 580 Türk avukattan 66'sının, 161 Rum avukattan 64'ünün, 152 Ermeni avukattan 49'unun ve 58 Yahudi avukattan 11'inin kayıtları silinir.[169] Esas yapılan şey, özellikle işgal döneminde düşmanla işbirliği yaptığı düşünülen, devlet aleyhine ya da diğer devletler lehine kararlar çıkarttıran, Türklük aleyhine çalıştığı düşünülenleri tasfiye etmektir.[170]

İktisadî Hayatın Türkleştirilmesi

1926 tarihli İktisadî Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun'u,[171] ticari kuruluşlarda yüzde 50 oranında Müslüman personel çalıştırma zorunluluğu izler.[172] 11 Haziran 1932 tarihli *Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun* çıkarılarak yabancı uyrukluların birçok mesleği icra etmesi yasaklanır.[173] Bunların arasında terzilik, ayakkabıcılık, berberlik, şoförlük gibi birçok temel meslek de yer alır. Osmanlı döneminde yabancı uyruğa geçmiş ya da babadan tevârüs etmiş birçok gayrimüslim işlerini kaybeder. Örneğin, 1934'te 2000 Yunan uyruklu, Yunanistan'a göç etmek zorunda kalmıştır.[174]

---

169 *BCA-BME*: 109 733 2. Bu rakamlar Levi'nin *La Gazette*'den aktardıkları ile farklılıklar göstermektedir. Levi, *a.g.e.*, s. 52-53.

170 Zafer Toprak, "Baro", *Dünden Bugüne Istanbul Ansiklopedisi*, cilt 2, s. 60. Benzer bir uygulamanın eczacılara da uygulandığı bilinmektedir. 24 Ocak 1927'de TBMM'de kabul edilen Eczaneler ve Eczacılar Hakkında Kanun'a göre, kapatılmasına karar verilen yüz eczaneden 87'si azınlıklara aittir. (Bali, *a.g.e.*, s. 218.)

171 *Düstur*, Üçüncü tertip, cilt 7, s. 719.

172 Gentizon, *a.g.e.*, s. 226.

173 *Düstur*, Üçüncü tertip, cilt 13, s. 519-520.

174 Alexandris, *a.g.e.*, s. 185.

Okullar

Osmanlı son döneminden beri Fransızca eğitime geçmiş olan Yahudi okullarına, 1924 yılında bir genelge gönderilerek ya Türkçe ya da cemaatin "gerçek dili" olan İbranice eğitime geçilmesi istenir. Oysa din ve ibadet dışında bu dil yüzyıllardır terk edilmiş durumdadır.[175] Bu nedenle Yahudi okullarında mecburen Türkçe eğitime geçilir. 1926'da azınlık okullarında okutulacak Türkçe, Türk tarihi ve Türk coğrafyası derslerini verecek öğretmenlerin bakanlıkça belirlenmesi öngörülür.[176] Amerikan okullarında çalışan Rum ve Ermeni öğretmenlerin işlerine son verilir.[177]

Dinsel dogmaların öğretilmemesi, dinî simgelerin okullardan kaldırılması istenir. Buna uymadıkları için bir günde İstanbul'da on beş okul kapatılır. Haçları kaldırmayan okullar "Hıristiyanlık propagandası yapmak"la suçlanırlar.[178] 1914 yılında sadece Rum okullarındaki öğrenci sayısı yaklaşık 300.000 iken, 1928 yılında bütün azınlık okullarındaki toplam öğrenci sayısı 17.329'a inmiştir.[179]

Lozan Antlaşması'nın 41. maddesi devletin azınlık okullarına maddi destek vermesini zorunlu kılsa da, bu sorumluluk fiilen gerçekleşmez.[180] Buna rağmen, Katolik Ermeni ruhbanın şikâyeti üzerine, konuyu ele alan Milletler Cemiyeti Azınlık Komisyonu, 5 Ocak 1930 tarihli Türkiye Hükümeti'nin mektubundaki, "Maarif Vekaleti, azınlık okullarına tahsis edilen özel yardımları okulların ihtiyaçları ve

---

175 Levi, *a.g.e.*, s. 39.

176 Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, İstanbul: Boğaziçi Yay., 1992, s. 154.

177 Wheeless, *a.g.e.*, s. 118.

178 Wheeless, *a.g.e.*, s. 124-125.

179 Wheeless, *a.g.e.*, s. 112.

180 Wheeless, *a.g.e.*, s. 115.

bütçe olanakları çerçevesinde belirlemiş ve söz konusu cemaatlere uygun araçlarla iletmiştir" ifadesini, bu zorunluluğun yerine getirildiğinin bir göstergesi olarak kabul eder.[181]

23 Eylül 1913 tarihli *Tedrîsât-ı İptidâiye Kanunu*'na ek olarak çıkarılan 23 Mart 1931 tarih ve 1778 no'lu kanunla Türkiyede ilk tahsillerini yapmak üzere okula gidecek Türk vatandaşı çocuklarına bundan böyle ancak Türk okullarına devam etme zorunluluğu getirilir.[182] Bu ayrı bir göç dalgasına neden olur.

1937'de her azınlık okuluna bir Türk müdür yardımcısı atanır.[183] Cumhuriyet'in ilk döneminde azınlık okulları Kültür Bakanlığı Özel Okullar Direktörlüğü'ne bağlıdır. 1938'de Kültür Bakanı Saffet Arıkan, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne, patrikhanelerle okulların doğrudan doğruya ilişki kurmalarının bakanlıkça zararlı görüldüğünü bildirerek, engellenmesini ister.[184] Tek parti dönemi boyunca azınlık okullarından, sanki birer işletmeymişler gibi gelir vergisi tahsil edilir. Bu uygulama 1946'ya kadar sürer.[185]

Yirmi Kur'a İhtiyatlar Olayı

İkinci Dünya Savaşı süresince gayrimüslimleri başka sıkıntılar da beklemektedir. 1-15 Mayıs 1941 tarihleri arasında 25-45 yaş arası gayrimüslim erkekler askere alınırlar, yol ve inşaat işlerinde kullanılarak yaklaşık 15 ay askerlik yaparlar. Rıfat Bali'ye göre bu politikanın üç temel nedeni vardır:

1- Gayrimüslimleri ticarî hayattan uzaklaştırmak ve zayıflatmak, Türk burjuvazisinin doğuşunu kolaylaştırmak,

181 *BCA-BME*: 222 497 14.

182 *Düstur*, Üçüncü tertip, cilt 12, s. 236.

183 Bali, *a.g.e.*, s. 307.

184 *BCA-BME*: 143 21 10.

185 *BCA-BÖKMK*: 101 623 9.

2- Muhtemel bir savaşta, kendilerine güven duyulmadığı için, beşinci kol faaliyetlerini önlemek,

3- Nazilerin de talebi olan azınlıkları kamplarda toplayıp enterne etmek.[186]

Varlık Vergisi

Hükümet İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik sıkıntıları biraz olsun çözebilmek amacıyla, mükelleflere Varlık Vergisi adıyla bir kez ödenecek bir vergi zorunluluğu getirir. 11 Kasım 1942 tarihinde yürürlüğe giren yasaya göre mükellefler idare tarafından Müslüman (M), gayrimüslim (G) ve Dönme (D) şeklinde tasnif edilirler. Gayrimüslim ve Dönmelere Müslümanlara göre daha fazla vergi tahakkuk ettirilir. Gerçekten de Müslümanlar vergi tahakkuk edenlerin yüzde 7'sini oluştururlar.[187] Bu kanun İstanbul'da büyük sayıda gayrimenkulün ve işyerinin çok kısa bir sürede gayrimüslimlerden Müslümanlara doğru el değiştirmesini sağlar. Borcunu ödeyemeyen gayrimüslimler çalışma kamplarına gönderilirler. Bir yıl kadar sonra, 6 Aralık 1943'te "kalan borçlarını ödemeleri için aile ve iş çevrelerinde çalışmalarına" izin verilir.[188] 15 Mart 1944'te ise tahsil edilemeyen kısımların terki ile verginin uygulanması resmen sona erer.[189] Bir iddiaya göre, yalnız Rumların ödediği vergi 240 milyon dolar tutarındadır.[190]

---

186 Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıfat N. Bali, " 'Yirmi Kur'a İhtiyatlar' Olayı", *Tarih ve Toplum*, sayı: 179, Kasım 1998, s. 4-18.

187 Aktar, *a.g.e.*, s. 223.

188 *BCA-BME:* 135 971 24.

189 Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları-Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, İstanbul: Belge Yay., 1999; Bali, *a.g.e.*, s. 424-495; Aktar.

190 Giancarlo Zizola, *Il Patriarcato di Costantinopoli e i Rapporti con il Governo Turco*, Roma: Ambasciata di Grecia in Italia, 1965, s. 37-38.

1935'te Vakıflar Yasası çıkarılır.[191] Buna göre vakıflar ikiye bölünür; İslâmî vakıfların mazbut vakıf kabul edilip Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yönetilmesi, azınlık vakıflarının da mülhak vakıf kabul edilerek, mütevelli yönetimine bırakılması kararlaştırılır. Bu mütevelliler Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce kontrol edilecek, Müdürlük onayı olmadan mülkiyet değişimi yapılamayacaktır. Vakıflar Genel Müdürlüğü, azınlık vakıflarından 1936 yılında ellerindeki varlıkların dökümünü içeren bir beyanname ister.*

28 Haziran 1938'de 3513 sayılı yasa ile tek mütevelli sistemi getirilir azınlık vakıflarının yöneticileri Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce belirlenmeye başlanır. Rum ileri gelenlerinin korkusu, bu uygulamayla mütevelliliklere Papa Efthim yandaşlarının getirilmesidir. Tek mütevelli sisteminin uygulanmasına itiraz etmek üzere, 9 Mayıs 1937'de, Baro'dan atılmış avukatlar Viladimir Mirmiroğlu ve Eftimiadis Ankara'ya gider ve temaslarda bulunurlar. Dönüşlerinde İstanbul'daki Ermeni Cismanî Meclisi'ne, kendileri gibi Ankara'ya bir heyet göndermeleri gerektiğini telkin ederler. Cismanî Meclis, Baro'dan atılmış Lutfik Kuyumcuyan ve Karabet Baroni'yi Ankara'ya gönderir.[192] Rum ve Ermenilerin Ankara nezdindeki bu girişimlerine Yahudiler katılmazlar.[193] Ancak yeni sistem, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mum, tepsi, ölüm, evlenme hasılatlarının toplanmasında,

---

191 *Resmi Gazete*, sayı 3027, 13 Haziran 1935.

(*) Bu beyanname, 1974 yılında bir Yargıtay kararıyla bu vakıfların vakfiye senedi kabul edilecek, mal mülk edinemeyeceklerine karar verilecek ve bu tarihe kadar edindikleri gayrimenkullerin eski sahiplerine iadesi istenecek, eski sahibi ya da mirasçısı bulunamayanlar da Hazine'ye geçecektir.

192 *BCA-BME*: 191 308 11.

193 *BCA-BME*: 109 732 6.

kilise ve terzihane gibi tesislerin idaresinde tecrübesi olmaması nedeniyle sıkıntılara yol açar; bazı vakıflara ise hiç yönetici atanmaması gibi nedenlerle uygulama aksar.[194] Vakıflar Genel Müdürü, 21 Ağustos 1946 tarihli Başvekâlet'e yazdığı yazıda, "azlık müesseseleri idaresinin bizim vakıflar idaresi ile telif edilemiyeceğinin sınamalarla anlaşılmış" olduğunu itiraf eder. "İdare tarzları esasen vakıflar mevzuatına uymayan bu işin" bir an önce ele alınmasını ister.[195]

Tam bu dönemde, Patrikhane temsilcisi metropolitler, 13-15 Mayıs 1946'da Ankara'da Başbakan Saracoğlu ile görüşürler. Haziranda da tekrarlanan ve on gün süren görüşmelerde ise, Patrikhane heyeti beş konuyu gündeme getirir:[196]

1- Azınlık vakıflarının mütevellisinin hükümetçe atanması sisteminin kaldırılması, Balıklı Rum Hastanesinin yönetiminin Rum mütevellilere geri verilmesi, tek mütevelli İstimat Zihni Özdamar'ın görevden alınması. Hükümet, bu konuda yeni bir yasa çıkarmaya söz verir.

2- Kilise, yardımsever cemiyetleri ve cemaat kurumları üzerindeki mukataa vergisinin kaldırılması.

3- Heybeliada Ruhban Okulu binasının cemaatte kalmasının sürmesi. Hükümet bunu kabul edecek, ancak bununla beraber Heybeli'deki Rum Ticaret Okulu'na el koyacak, öte yandan okulun arazisinde bulunan iki kilisenin tarihî eser olduğunu ve korunması gerektiğini kabul edecektir.*

---

194 Örneğin Katolik Ermeni cemaati temsilcileri 13 Şubat 1943'te Başvekâlet'e yazdıkları bir dilekçede, Vakıflar Kanunu'nun yayınlanmasından bu yana yedi yıl geçtiği, diğer gayrimüslim ve Musevi vakıflarına dört yıl evvel mütevelli tayini yapıldığından söz ederek, hâlâ kendilerine bir mütevelli ataması yapılmadığını, akaratın harap olduğunu, artık Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne gerekli emrin verilmesini istediklerini belirtirler. (*BCA-BME*: 109 723 1.)

195 *BCA-BME*: 191 306 18.

196 Alexandris, aynı makale, s. 129.

(*) Bkz. Patrikhane Üzerine Güncel Tartışmalar bölümündeki HRO başlığı.

4- İmroz-Bozcaada Rum okullarında Rumca'nın yeniden öğretilmeye başlanması.

5- Papa Efthim'in el koyduğu kiliselerin Rumlara geri verilmesi.

Patrikhane 20 Eylül 1946'da ise dört maddelik bir istek listesini Başbakanlık'a sunar. Sonuncu istek bizzat Patrik Maksimos imzalıdır:

1- Papa Efthim'in elindeki Panayia Kafatiani ve Hıristos kiliselerinin Rum cemaatine iadesi.

2- Balıklı Hastanesi'nin, aynı zamanda milletvekili de olan "yabancı ve maaşlı bir zatın" elinden alınarak Rum cemaatine geri verilmesi ve eskiden olduğu gibi, seçilecek 14 kişi tarafından yönetilmesi.

3- Bir süredir vakıflarda mütevelli seçimine izin verilmemesinden ve ehliyetsiz kişilerin mütevelliğinden dolayı kurumlar kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı için, azınlık vakıflarında mütevelli seçimine izin verilmesi.

4- Mukataalı gayrimenkullere kıymet takdiri hakkındaki 3950 sayılı kanunun 28 Aralık 1940'ta yürürlüğe girmesi ve 1945'te kilise ve okullara da uygulanmaya başlanmasıyla, ortaya çıkan fahiş rakamlar ve yüzyüze kalınan hacizler sorunun çözümü. Oysa, İstanbul ve Galata surları dahilinde bulunan kiliselerden Fatih'ten beri mukataa istenmemiştir. Bu uygulamadan vazgeçilmesi ve ödenen paraların iadesi.[197]

Adalet Bakanlığı'nın bu talepler konusunda Başbakanlık'a gönderdiği görüşleri ise şöyledir:

1. talep: Bu kiliseler Balıklı hastanesi idaresine tâbidir. Papa Efthim bu kiliselere kendiliğinden girmiştir. Bu konuda bir tevcih yoktur. Vakıflar bu işin hallinin İçişleri Bakanlığı'na ait olduğunu söylemektedir. İade için bu kiliselerin

197 *BCA-BME*: 109 732 31.

müstakil bir şahsiyeti haiz olup olmadıklarının belirlenmesi zorunludur.

2. talep: Kilise 1794 tarihli bir Patrikhane Kutsal Meclisi kararıyla Balıklı Hastanesi'ne bağlanmıştır. Bu kararın sureti Vakıflar idaresinde olmayıp Patrikhane'dedir. Özdamar adlı mütevelli bu hususta müstakil bir beyanname vermiş ve sonra mütevelliliğe seçilmiştir. Şu vaziyet karşısında Patrikhane'nin iddiasını ve bu mütevellinin tevliyete hakkı olmadığını isbat eylemesi lâzım gelir.

3. talep: Bu vakıfların büyük kısmı için doğru değildir. Küçük bir kısmı dışında diğerleri eskisi gibi idare edilmektedirler. Bu iddianın bir mesnedi yoktur.

4. talep: Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden alınan izahata göre Türkiye'de 208 azınlık vakfı vardır. Bunlardan 167'si İstanbul'dadır, bunların 98'i "Rum Patrikhanesi'ne ait olup" yalnız sekizinden mukataa alınmaktadır. Bu da tapu kaydı ya da vakfiyelerinde "mukataalı" olarak kaydedilmiş olmaları ile ilgilidir.[198]

Bu başvurunun hemen ardından, Yunanistan'ın yeni Ankara Büyükelçisi Periklis Skeferis, Dışişlerindeki görüşmelerinde, azınlık vakıfları yönetiminde uygulanan tek mütevelli sisteminin değişmesi yönündeki isteğini yetkililere iletir ve bunun üzerinde çalışıldığı yanıtını alır. Cemaat hastanesi gibi kâr amacı gütmeyen azınlık kurumlarından alınan verginin kaldırılması isteğine de olumlu yanıt verilir.

Artık çok partili yaşama geçilmektedir, isteklerin büyük kısmı birkaç yıl içinde gerçekleştirilecektir. Hükümet, Sotiros Hıristos Kilisesi'nin 1948'de Rum Patrikhanesi'ne iadesini sağlar. 31 Mayıs 1949 tarih ve 5404 sayılı yasayla tek mütevelli sistemi, Vakıflar Kanunu'nun 24. maddesinin iptaliyle de yüzde 5 kontrol hakkı kaldırılır.

---

198 *BCA-BME*: 109 733 2.

Çok Partili Yaşama Geçiş

1945'te Türkiye'de çok partili hayata geçmek için verilen karar, azınlıklar için önemli bir dönüm noktasıdır. Artık birden fazla parti vardır ve özellikle İstanbul'daki azınlıkların oyları bu nedenle önem kazanır. 1946 seçimleri ile iktidarın azınlıkları memnun etmeye yönelik girişimleri başlar. 21 Ekim 1946 tarihli bir CHP belgesi, partiye azınlıkların da üye olarak kaydedilebileceğini belirtir.[199] Yine bu dönemde, yasal değişiklik yapılarak azınlıkların yedek subay olmalarına ve silah taşımalarına izin verilir.[200]

CHP, 1948 yılında İstanbul Bölge Müfettişi Sadi Irmak'a Rum cemaatinin sorunları hakkında bir rapor hazırlatır. Yine aynı dönemde, parti üyesi olduğu anlaşılan Avukat Kaludis Laskaris de Rumların sorunlarını Parti merkezine ulaştırır. CHP Genel Sekreterliği aracılığıyla Başbakanlık'a ulaştırılan raporların ilgili maddeleri ilgili bakanlıklara aktarılır ve onlardan da yanıtlar alınır:

1- Galata kiliselerinin Papa Efthim'den alınıp Rum cemaatine geri verilmesi:

Adliye Vekâleti, 1946 tarihli Başbakanlığa sunulan yazıda bu konudaki düşüncesini belirttiğini bildirir.

2- Rum vatandaşların memurluk yapabilmelerinin engellenmemesi:

Adliye Vekâleti, kanunun din ve mezhep farkı gözetilmeksizin Türk vatandaşlarına memur olma hakkı verdiğini, Rum vatandaşların da müraacat etmeleri halinde durumlarının inceleneceğini ve gerekli kararın verileceğini bildirir.

3- 1924'te Baro'dan atılan, artık sayısı da azalmış olan avukatların baroya tekrar kaydının yapılması.

---

199 *BCA-CHP*: 178 710 1.

200 Levi, *a.g.e.*, s. 153.

Adliye Vekâleti'ne göre bu siyasî bir karar değildir. Üstelik bu nedenle zaman zaman Danıştay'a, Büyük Millet Meclisi'ne müraacatlar olmuşsa da reddedilmiştir.

4- Emlâk alım satımlarında Rumların da Türklerle aynı muameleyi görmeleri, Emvâl-i Metruke hükümlerine tâbi tutulmamaları:

Maliye Bakanlığı, Rumların işlemlerinde ilgili malların 1930 tarihli, mübadeleye dair Ankara Mukavelenamesi öncesinde sahip olunan ve Karma Mübadele Komisyonu'nca hazırlanan devir cetvellerinde yer alıp almadığının kontrolünün bu cetvellerin sağlıksızlığı nedeniyle uzadığını, Komisyon'un 1934'te aldığı 109 no'lu karara rağmen bir yıl içinde başvurmayanların yol açtığı sıkışıklığın da ayrıca sorun yarattığını, hiçbir Türk vatandaşına ayrı muamele yapılmadığını bildirir.[201]

5- Vakıf mütevellilerinin cemaat tarafından seçilmesi.

6- Kilise, okul, hastane ve yetimhane binalarına mukataa vergisi tarh olunmaması. Bunların da camiler gibi bu vergiden muaf tutulmaları.

7- Rum okullarına devletçe tayin edilen öğretmen ve müdür yardımcılarının maaşlarının cemaate ödettirilmemesi.[202]

---

201 *BCA-BME:* 109 733 4.

202 *BCA-BME:* 109 733 2.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ VE PATRİK ATHİNAGORAS (1949-1972)

Patrik Seçilişi*

Rus Kilisesi'nin Yükselişi

1917 Rus Devrimi'yle din ve kilise, Sovyetler Birliği'nde ciddi bir baskı altına alınır. Bu nedenle, 1917'den sonra Sovyetler Birliği sınırları dışında da bir Rus kilisesi örgütlenir, merkezi önce Paris, sonra New York olur. Sovyetler'de Patrik Tihon'un 1925'teki ölümünden sonra, patrik seçimi yasaklanır. 1927'den itibaren Metropolit Sergiy, hükümete bağlılığını bildirerek, rejime eleştiriden kaçınır. Bu politika, örgütlenmelerinin temelini antikomünizme dayandıran Amerika ve Batı Avrupa'daki Rus metropolitlerin Moskova Kilisesi ile ilişkilerini kesmelerine yol açar. İkinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde, Rus Kilisesi'nde varolan episkopos sayısı dörde inmiştir. Metropolit Sergiy, Alman saldırısı sırasında Sovyet direnişinde dini kullanarak önemli propagan-

(*) Bu başlık altında yer alan kısım, "Fener Patrikhanesi'nde Soğuk Savaş Operasyonu-Athinagoras'ın Patrik Seçilmesi" adıyla *Toplumsal Tarih* dergisinde (sayı: 69, Eylül 1999) yayımlanmış makalenin geliştirilmiş halidir.

da faaliyetinde bulunur, direnişe katkılar sağlar.

Ortodoks kilisesinin gücünü politikaya tahvil etme anlayışını geliştiren Stalin olacaktır. Baskı döneminden daha yumuşak bir döneme geçilir ve patrik seçimine izin verilir. Böylece, 1943'te Sergiy Moskova Patriği seçilir.[1] Patrik olarak sadece bir yıl yaşayabilir ve 1944'te ölünce yerine, 1945'te Aleksiy geçer. Kilise de baskı döneminin sona ermesine karşılık, borcunu Sovyet dış politikasının bir aracı haline gelerek ödemeye başlar. Rus Kilisesi heyetleri, Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan kiliselerini ziyaret ederler. Moskova, "III. Roma" politikası izlemeye başlar. 1945'te İskenderiye Patriği Moskova'yı ziyaret eder. Bunun sonucu olarak Rus Kilisesi, özellikle Ortadoğu ve Doğu Avrupa'da, Fener'le çatışmaya başlar. Aleksiy, 1947'de bir Ortadoğu gezisine çıkar.[2] Temmuz 1948'de Moskova'da Ortodokslar arası bir toplantı düzenler. Fener, bu toplantıya katılmayı reddeder. Toplantıda Vatikan'a yönelik olarak şu eleştiri yöneltilir:[3] "Roma'daki bazı papazlar her zaman dünyadaki güçlülerin yanında oluyor ve sömürülenlere ahlak dersi veriyorlar."

Moskova ekümenikliğin kendisine geçmesini amaçlar. Bunun için Bulgar ve bazı komünist Yunan dergilerini de kullanır. Burada seslendirilen görüş, "Ekümenik Patrikhane Kutsal Meclisi'ne yalnız Rumların değil, Sırp, Bulgar ve Rus din adamlarının da katılması gerektiği"dir. Hatta bu patrik seçimi için de geçerli olmalıdır.[4] Hamdullah Suphi Tanrıöver, bu gelişmeleri, şöyle yorumlar:[5]

---

1 Martin Walker, *Dev Uyanıyor-Lenin'den Gorbaçov'a*, (çev: Esat Ören), Istanbul: Altın Kitaplar, 1989, s. 290.

2 Harry J. Psomiades, "Soviet Russia and the Orthodox Church in the Middle East", *The Middle East Journal*, cilt 2, Güz 1957, s. 374.

3 Thomas Schreiber, *Le Christianisme en Europe Oriantale*, Paris: Christianisme Contemporain, 1961, s. 71.

4 Alexis Alexandris, "To Istoriko Plesio..., s. 127.

5 *Vatan*, 9 Şubat 1949.

"Rus Bolşevik ihtilali... 1939 senesine kadar din müesseselerini ve itikadı yıkmak için her şeyi yaptıktan sonra Alman harbinin yaklaştığını görerek Patrikhane ile beraber geniş bir din teşkilâtını tekrar faaliyete soktu ve bütün Ortodoks kiliselerini Moskova etrafına toplamak gayretine düştü."

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Rus Kilisesi'nin bu tür faaliyetler içerisine girmesi Türkiye, Yunanistan ve ABD'yi rahatsız etmeye başlar. Ankara, Sovyetler'in Fener üzerindeki bu baskısı nedeniyle, Patrikhane'nin "ekümenikliği"ne yönelik eski hassasiyetini göstermez olur. Yunan tarafı, Türkiye, İngiltere ve ABD'ye, Patrikhane'nin rolünü yeniden canlandırmak için önlem önerir. Patrikhane de yanına çekebilmek ve Rus Kilisesi'nin etkisi altına itmemek için, 1945'te Bulgar Kilisesi'nin bağımsızlığını tanır.

Maksimos'un İstifası

Maksimos'un patriklik dönemi, ideolojisi ve kişiliği ile ilgili birçok spekülasyon yapılmıştır. Bunlar, "Sovyet yanlısı", "komünist", "ruh hastası", şeklinde sıralanabilir. Bir yoruma göre, Maksimos patrik seçildikten sonra Yunanistan'daki komünistlere sempatisini gizlemeye gerek duymamış, komünistler de, davalarına destek olan onun ve Moskova Patriği Aleksiy'in fotoğraflarını taşıyarak sokaklarda gösteri yapmışlardır.[6]

Patrik Vartholomeos'a göre ise Maksimos gerçekten psikopat ve hastadır:[7]

"Patrik olmayı çok arzuluyordu. Daha önceki seçimde adı listeden çıkarılmıştı. 1946'daki seçimde adı silinmedi, se-

6 Gaston Zananiri, *Pope et Patriarches*, Paris: Nouvelles Editions Latines, 1962, s. 61. Yunan Kilisesi'nde ise bu saflaşma çok netti. Kozani Metropoliti Ioakim ve Ilias Metropoliti Andonios komünistlerle beraber dağa çıkmışlardı.

7 Patrik Vartholomeos'la görüşme, 10 Ekim 1994.

çildi. Kişiliği patrikliğe uygun değildi. Adeta, çok arzuladığı, yıllardır yanıp tutuştuğu şeyi elde edip patrik seçilince, 'patriklik bu muymuş' dedi. 'Komünistliği'ne gelince; Patrik Veniamin'in cenazesinde Sovyetler Birliği Başkonsolosu'nun arabasına binmiş, bu iddia en fazla buradan kaynaklanabilir. Bunu muhtemelen Athinagoras'ın seçilmesini isteyenler uydurdu."

Maksimos'un hastalığına ait diğer bir yorum da şudur: Patrikhane Veniamin'i istemeden, diğer iki güçlü aday listeden Hükümet tarafından çıkarıldığı için, "mecburen" seçmiştir. Seçildiği zaman çok hastadır. Patrikhane onu seçerek "nasılsa birkaç yıl içinde ölür, o zamana kadar vakit kazanırız" diye düşünmüştür. Ancak Veniamin on yıl patrik olarak yaşar. Bu dönemde ise Patrikhane'yi fiilen Maksimos yönetir. Bütün işlerle uğraşmak onu çok yorar ve yıpratır. Muhtemelen bu tempo hastalanmasına yol açar. Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Kenan Tunakan, Vasilios Konos ve Evangelos Fundopulos kendisini gözetim altına alırlar. Doktorlar raporlarında "nevrasteni"den söz ederler.[8] Irsî melankoli nöbetleri geçirmektedir.[9] Kendisiyle yakın çalışma fırsatı bulmuş olan bir ruhani de, kendisine sıkıntılarından sürekli dert yandığını, bazen kendisini pencereden atmak istediğini söylediğini aktarıyor.[10]

Maksimos'un rahatsız olduğu haberleri giderek yayılmaya başlar. Rusların ataklarına hasta bir patriğin karşı koyamayacağı düşüncesi yaygınlık kazanır. Bu gelişmeler üzerine, Maksimos'un istifa etmesi gerektiği şeklinde haberler yayın-

---

8 Vasilios N. Anagnostopulos, "I Ikumeniki Patriarhe Veniamin O A ke Maksimos O E", *I Ikumeniki Patriarhes (1923-1991)*, Atina: Sindesmos ton en Athines Megalosholiton, 1997, s. 99.

9 Alexandris, *a.g.e.*, s. 244.

10 Kos (Istanköy) Metropoliti Emilianos ile görüşme, 16 Eylül 1999.

lanmaya başlar. Moskova da buna karşılık, Maksimos istifa ettiği takdirde, patrik adayı olarak adı geçen Kuzey ve Güney Amerika Başepiskoposu Athinagoras'ı* yargılamak üzere bir komite oluşturur. Fener buna tepki göstererek, bu yetkinin kendisine ait olduğunu hatırlatır.[11] Maksimos'un Rus etkisinde olduğunu düşünenlerin, Kutsal Meclis'te çoğunluğu oluşturduğu anlaşılmakta ve daha 1948'in başlarında Athinagoras adı zikredilmektedir.[12] Hatta daha o tarihte on yedi metropolitten sekizinin Athinagoras'ı desteklediği anlaşılmaktadır.[13] Maksimos'un önce istifayı kabul ettiği, ancak Patrikhane hiyerarşisindeki en üst onursal ruhanî makam olan Efes Metropolitliği'ni istediği, ömür boyu maaş talebinde bulunduğu, hatta bütün bunların oyalama amacı taşıdığı, aslında Yunanistan'da muhtemel komünist gelişmeleri beklediği şeklinde yorumlar da yapılmaktadır.[14] Bu arada Rus Patriği, Maksimos'a, Bulgar Eksarhı aracılığıyla bir mektup gönderir ve kesinlikle istifa etmemesini ister.[15]

27 Mart 1948'de yapılan Kutsal Meclis toplantısında, patriklik makamından sonra bir metropolitlik istediği için eleştirilir, ancak Maksimos bunda ısrarlı olur ve ayrıca bu makama kendisinden sonra Athinagoras'ın getirilmemesini talep eder. Kutsal Meclis birinci isteği, Efes Metropoliti olmasını kabul etmiş, ancak ikincisini Kutsal Meclis'in yetkilerine bir müdahale olarak niteleyerek reddetmiştir.[16] 4 Ni-

(*) (1886-1972) Yanya'da, şimdiki adıyla Vasilikon köyünde doğar. HRO'yu bitirdikten sonra, 1919'da Yunanistan Kilisesi Kutsal Meclisi birinci sekreteri olur. 1922'de Kerkira Metropoliti, 1930'da Kuzey ve Güney Amerika Başepiskoposu seçilir.

11 *Tasvir*, 17 Şubat 1948.

12 *Tasvir*, 18 Şubat 1948.

13 *Tasvir*, 8 Nisan 1948.

14 *Tasvir*, 4 Mart 1948.

15 *Tasvir*, 16 Mart 1948.

16 *Tasvir*, 29 Mart 1948.

san'daki Kutsal Meclis toplantısında, Maksimos'a istifa için üç gün süre verilir, bunu yerine getirmediği takdirde bütün metropolitlerin Fener'le ilişkilerini kesecekleri açıklanır.[17] Bundan sonra konu bir süre sürüncemede kalır. Sonunda, 18 Ekim 1948'de Patrik Maksimos, sağlık gerekçesiyle istifa ettirilir. Kutsal Meclis'in başkanı sıfatıyla Kadıköy Metropoliti Thomas, İçişleri Bakanı'na çektiği 19 Ekim 1948 tarihli telgrafıyla, Patrik Maksimos'un istifa ettiğini ve istifanın Kutsal Meclis'çe kabul edildiğini bildirir.[18]

ABD'nin Adayı: Athinagoras

Türkiye ve Yunanistan, ABD'nin de yönlendirmeleriyle el altından yeni aday arayışına girerler. Yunan hükümeti, Kurtuluş Savaşı yıllarındaki ünlü Trabzon Metropoliti Hırisanthos'un adaylığını önerir, Türk hükümeti bunu reddeder. ABD antikomünist olan, tanıdığı ve güvenebileceği bir patrik istemektedir; bu özelliklere sahip Athinagoras'ın adını Ankara'ya çoktan telaffuz etmeye başlamıştır bile. Başta Ahmet Emin Yalman olmak üzere, Türk basını bu adı destekleyen bir yayın kampanyası başlatır. Ancak Atina onu istemez. Özellikle Atina Başepiskoposu Damaskinos, Athinagoras'ın kilisede "modernleşme" politikasından çekinmektedir. Patrikhane'nin gönlü ise Derki (Terkos) Metropoliti Ioakim'den yanadır. Sonunda, ABD'nin adayı, Kuzey ve Güney Amerika Başepiskoposu Athinagoras üzerinde anlaşmaya varılır. Gelişmelerin Hükümetin bilgisi ve desteği doğrultusunda olduğu anlaşılmaktadır.[19]

---

17 *Tasvir*, 5 Nisan 1948.

18 *BCA-BME:* 109 732 34.

19 Dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, konuya hükümetin yaklaşımını şöyle anlatır: "Bir gün başvekil Şemsettin Günaltay Bakanlar Kurulu'na meseleyi getirdi. ABD'de bir metropolit olan Athenagoras'ın patrik seçilmesine müsaade etmemizi ABD sefiri talep etmişti... Biz itiraz ettik (Bu papaz gelir,

1930'dan beri Kuzey ve Güney Amerika Başepiskoposu olan Athinagoras patrik seçilecek kişinin Türkiye vatandaşı olma zorunluluğu nedeniyle hemen Türkiye vatandaşı yapılır.[20] 1 Kasım 1948'de, Kutsal Meclis'teki 17 oyun 11'ini alarak gıyabında! patrik seçilir. Kutsal Meclis'in başkanı sıfatıyla Kadıköy Metropoliti Thomas, 1 Kasım 1948'de, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye çektiği telgrafla, Amerika Başepiskoposu Athinagoras'ın İstanbul Rum Patrikliği'ne seçildiğini bildirir.[21]

---

başımıza dert açar) dedik. Anlaşılan ABD sefiri Şemsettin Bey'e yüklenmiş. O zaman yeni yeni ABD yardımı almaya başlamışız. Şemsettin Bey de hiç olmazsa 'bir bakalım' demiş. Başbakan 'canım ne olacak, ben bu papaza göz açtırmam' dedi. Böylece konuyu Bakanlar Kurulu'na haber vererek bir zımni muvafakat almış oldu. Bu hususta Bakanlar Kurulu bir kararname falan yayımlamadı." (*Yeni Haber*, 28 Kasım 1986.)

20 Bunun için gerekli formülün nasıl bulunduğunu, dönemin Emniyet Genel Müdürlüğü Siyasi Daire Başkanı olan Çağlayangil, anılarında şöyle anlatmaktadır:

"Gittim, Genel Sekreteri gördüm. 'New York Metropoliti Athenagoras için bir nüfus kâğıdına ihtiyaç hasıl oldu. Ayrıntılı ismi, ana-baba adı bu kâğıtta yazılı, teminini rica ederim' dedi.

'Nerede doğmuş, Türk soyundan mı?'

'Oralarını bilmiyorum. Nüfus kâğıdı lazım!'

'Doğumu Türk uyruklu değilse nasıl olacak? Türkçe biliyor mu?'

'Nasıl olacak diye uzun boylu tereddüt etmeye mahal yok. Sayın Reisicumhurumuz ilgililere bunun olacağına dair söz vermiş. İş olup bitti haline gelmiş. Olacak, olmayacak mı diye düşünmek gerilerde kaldı. Nasıl olacak ona bakmalı. Bunun için rica ediyorum' dedi... Döndüm. Durumu Genel Müdür'e anlattım. İş anlaşıldı. Athenagoras Fener Kilisesi'ne Patrik olacaktı. Bu Amerikan seçimlerine yarayacaktı. Fatih Fermanları'na göre Patrik, Türk uyruklular arasından seçiliyordu. Nüfus kâğıdı bunun için lazımdı. Vaktiyle Yunanlıların doğdukları topraklar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeydi. Fakat kişilerin doğduğu ve nüfusa kayıtlı olduğu yeri resmen ispat etmek zordur. Verilen söz de bu cihetin mutlaka temin edileceğine dairdi. İşin siyasi ve gizli yönü buradaydı. Beni Nüfus Genel Müdürü'ne gönderdiler. Durumu anlattım. Athenagoras Yanya'lı yapıldı. Nüfus kâğıtlarının yandığına ait işlem tamamlandı. Yeni bir kimlik düzenlendi. Adam da böylece Patrik seçildi."

(Ihsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, Istanbul: Yılmaz Yay., üçüncü baskı, 1990, s. 340-341.)

21 *BCA-BME:* 109 733 1.

ABD'den Paris'e uğrayarak gelen yeni patrik, Türkiye'ye girebilmesi için hazırlanan, *laissez passer* denilen, muteber kişilere verilen belgeyi Paris Büyükelçiliği Başkatibi Oğuz Gökmen'in elinden alır.[22] Gökmen aynı zamanda şu ilginç yorumu yapmaktadır: "Amerikalıların çoğu kez çocuksu bir politika anlayışları vardır. İstanbul'daki Fener Patrikhanesi'ni etkileri altında tutmak suretiyle Sovyet Rusya halkı dahil, dünyadaki bütün Ortodokslara kolaylıkla hükmedebileceklerine içtenlikle inanırlar."[23]

Bu tam anlamıyla bir ABD "operasyonu"dur. Bunu yıllar sonra Athinagoras da, *New York Herald Tribune* gazetesine itiraf edecektir: "Ben Truman doktrininin dinî bölümünü teşkil etmekte idim."[24] Türkiye'ye gelmeden önce, Chicago'da da şunları söyleyecektir: "İkinci Dünya Savaşı'nın başında bir gün Roosevelt, ABD sınırlarının Fransa'dan başladığını söylemişti. Bugün hiç tereddüt etmeden şunu söyleyebiliriz: Birleşik Devletler'in ilk savunma sınırı Kars'a varmıştır."[25]

Yeni Patrik'in kim olacağı ABD tarafından belirlenmiştir.* ABD komünizme karşı açtığı savaşta, Ortodoks Kilisesi'ni bir dış politika aracı olarak kullanmak istemiştir. ABD, Türkiye ve Yunanistan'ı, Yunanistan da Patrikhane'yi ikna etmiştir. Bu dönem artık ABD'nin Patrikhane ile doğrudan ilgilenmeye başladığı dönemdir. Bunun temel nedeni, Stalin'in İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Rus Kilisesi'nin üzerindeki baskıları hafifletmeye başlaması, buna karşılık

---

22 Oğuz Gökmen, *Bir Zamanlar Hariciye- Eski Bir Diplomatın Hatıraları - 1*, İstanbul: yy, 1999, s. 122.

23 Gökmen, *a.g.e.*, s. 119.

24 *Yeni Gazete*, 1 Kasım 1965.

25 "Le Nouveau Patriarche Grec Athenagoras", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, sayı: 84, Ocak 1949, s. 55.

(*) 2 Aralık 1950'de İstanbul Ermeni Patriği seçilecek olan Karekin Haçaduryan'ın da ABD vatandaşı olması ve Arjantin'deki görevinden İstanbul'a gelmesi dikkat çekicidir.

olarak da, bu kilisenin "komünizme muhalefet"ten vazgeçmesidir. Türkiye ise yönelmekte olduğu Batı'yla daha hızlı bütünleşebileceği ve Marshall Planı çerçevesinde yardım alma sürecini hızlandıracağı düşüncesiyle, Patrikhane'ye kendi koyduğu kuralları görmezden gelmiş hatta çiğnemiştir.

Yeni Patrik'in mabet dışında ruhanî kisve giymesine 6 Aralık 1948 tarih ve 8374 sayılı kararname ile izin verilir.[26] 26 Ocak 1949'da ABD Başkanı Truman'ın özel uçağıyla Türkiye'ye gelir. Yavuz Abadan, yeni Patrik Türkiye'ye gelirken, Athinagoras'ın Moskova'nın Ortodoks Kilisesi'ni kendisine tâbi kılma çabalarına bir cevap olarak seçildiğini, karşılama ve Patriklik törenine Sovyet, Leh, Romen, Bulgar, Macar, Çekoslovak ve Yugoslav diplomatlarının bu nedenle katılmadıklarını yazar.[27]

Yeni Patrik, kısa bir süre sonra Ankara'ya gidip, Cumhurbaşkanı İnönü ile görüşür ve kendisine Truman'ın özel mektubunu iletir. Ayrıca altın bir saat ve altın bir barometre hediye eder.[28] Ankara Radyosu'nda ABD'ye hitaben bir konuşma yapar. Kamuoyunda öyle bir hava oluşmuştur ki, Rus kilisesinin Fener'i ele geçirme projesine karşı koymak için, Athinagoras da, gönderilmiş bir "Amerikan yardımı"dır. İşin ilginç yanı, dönemin "yarı resmî gazetesi" *Ulus*'ta olduğu gibi,[29] "yarı resmî ansiklopedisi" olan *İnönü Ansiklopedisi*'ndeki biyografisinde de kendisinden "ekümenik" patrik olarak söz edilir.[30] Ayrıca dönemin ünlü adı ve iktidarın yakın isimlerinden Hamdullah Suphi Tanrıöver de Patrikhane için aynı sıfatı kullanır.[31] Athinagoras'ın 1949

26 *BCA-BKK*: 118 79 5.

27 *Ulus*, 28 Ocak 1949.

28 *Ulus*, 5 Şubat 1949.

29 *Ulus*, 18 Kasım 1948.

30 *İnönü Ansiklopedisi*, cilt 4, 1950, s. 138.

31 *Tasvir*, 7 Nisan 1948.

Şubatı'ndaki Ankara ziyareti için tahakkuk eden 2323,37 liranın Maliye Bakanlığı 1949 yılı bütçesinin 474. "düşünülmeyen giderler" bölümünden ödenmesi, 31 Mart 1949 tarih ve 9053 sayılı kararname ile kararlaştırılır.[32] **(Ek VI)**

Patrikhane kendisine bildirilen ismi Patrik seçmesinin karşılığını birkaç ay sonra alacak, 9 Nisan 1949'da Balıklı'daki manastır ve yardımseverlik kurumları Rum cemaatinin yönetimine geri verilecek, 5404 sayılı kanunla azınlık vakıflarındaki tek mütevelli sistemi değiştirilecektir. Böylece, cemaat kurumları cemaatin içinden seçimle gelen mütevellilerce yönetilecektir. Aynı zamanda 1936'dan beri azınlık vakıflarına uygulanan yüzde 5'lik vergi de kaldırılır.[33] 1949'dan sonra din adamlarının yurtdışına çıkmasında Hükümet tarafından eskisi kadar sorun çıkarılmaz.

Athinagoras'ın Altın Devri: 1949-1955

Athinagoras'ın ABD'de, Türkiye'ye gelmeden önce, 1941'de yanan Patrikhane binasının yeniden yapılması için bir buçuk milyon dolar topladığı söylenir.[34] Athinagoras, Rumları komünist eğilimlerden uzaklaştırmaya çalışır. Cemaatin bir kısmı İkinci Dünya Savaşı'nda Yunanistan'da askerlik yapmış ve iç savaşta komünist çizgi izleyen "Ulusal Kurtuluş Cephesi" (*EAM*) taraftarı olmuşlardı. 17 Temmuz 1949'daki Kutsal Meclis açıklamasında, komünizme destek veren İstanbullu Rumların aforoz edileceği belirtilir.

---

32 *BCA-BKK*: 118 27 14.

33 Alexandris, "To Istoriko Plesio...", s. 135.

34 *Ulus*, 10 Ocak 1949. Bu konu Athinagoras dönemi boyunca hep gündemde olacak, ancak Hükümet yeniden inşâ izni vermeyecektir. Örneğin 1953'te ABD'de Patrikhane binasının yeniden inşâsını sağlamak amacıyla bir balo düzenlemek isteyen "Amerikan-Rum Çiçekçileri Komitesi"nin daveti ve Başbakanlık'ın oluruyla balonun fahri başkanlığını Türk Büyükelçi üstlenecektir. (*BCA-BME*: 109 733 7.)

1950'de Demokrat Parti'nin başa gelmesi Patrikhane açısından tam bir dönüm noktasıdır. Kıbrıs sorununun ve 6-7 Eylül'ün yarattığı gerginlik sayılmazsa, Patrikhane devletle olan ilişkilerinde bu dönemde tam bir bahar dönemi yaşayacaktır. Athinagoras, 1453'ten sonra Ayasofya'yı ziyaret eden ilk patrik olur.

1951'de Patrikhane'nin yayın organı *Apostolos Andreas* yayımlanmaya başlar. 15 Şubat 1951'de ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı McGhee Patrik'le görüşür. İngiliz Büyükelçisi Sir Noel Charles da Fener'i sık sık ziyaret etmeye başlar.[35]

Cumhuriyet döneminde ilk defa din adamlarının dinî giysileriyle katıldığı "Fota", İsa'nın vaftizini simgeleyen suya haç atma töreni 6 Ocak 1952'de gerçekleştirilir.[36]

Başbakan Menderes, 6 Haziran 1952'de, Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü ile birlikte Patrikhane'yi ziyaret eder. Menderes Patrikhane'yi ziyaret eden ilk ve son Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olacaktır. Osmanlı'da da bu düzeyde tek ziyaret 1878'de Sadrazam Midhat Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Menderes, ziyaret sırasında Patrik'e hitaben; "bu ziyaretim hepimizin birlikte yürüdüğümüz demokrasi prensipleri yolunda bir merhale teşkil etmektedir...Patriklik makamını sizin gibi yüksek ve mütekâmil bir şahsın işgal etmesinden dolayı büyük bir memnunluk duymaktayız"[37] sözlerini dile getirir. Bir hafta sonra da Patrikhane'yi Yunan Kral ve Kraliçesi ziyaret eder. Aynı yılın ocak ayında Menderes'in Yunanistan'ı ziyaret etmesine karşılık Türkiye'de bulunmaktadırlar. Aynı yılın sonunda da Cumhurbaşkanı Bayar, Yunanistan'a gidecek, Gümülcine'deki bir Türk lisesine adı verilecektir.

---

35 Alexandris, aynı makale, s. 134.

36 *Yeni Sabah*, 7 Ocak 1952.

37 Ömer Sami Coşar, "Patrikhane Dosyası", *Hürriyet*, 3 Ağustos 1976.

Athinagoras'ın Menderes'le çok samimi bir ilişki geliştirdiği görülür. Aralarında çok ciddi bir yazışma trafiği mevcuttur.[38]

50'li yılların ilk yarısı Türk-Yunan ilişkilerinin sıcak olduğu, bir dostluk dönemidir. Bu ortam Patrikhane'ye hükümetin yaklaşımını da etkiler. Bu yaklaşıma bir örnek olması açısından, Yunanistan'ın eski dışişleri bakanlarından Averof'a Menderes'in söyledikleri çok ilginçtir:[39]

> "Çoğumuz için Patrikhane *Megali Idea*'nın yaşayan simgesi gibiydi. Ancak bu şimdi tarih oldu. Bütün dünyaya göstermek istiyorum ki, bir büyük Müslüman ülke olan Türkiye, ne ölçüde uygar ve hoşgörülüdür. Biz bu Hıristiyan dinî liderin durumunu kolaylaştırmak istiyoruz. Suriçinde ya da dışında, görkemli bir Bizans manastırı bulup Patrikhane'yi, Vatikan gibi imtiyazlarla oraya yerleştirelim. Fener'de kalsın ama Fener Ortodoksluğun Vatikanı olamaz."

Türkiye'deki bu "çizgiden sapma"yı, yıllar önce, gazeteci Ömer Sami Coşar şöyle özetler:[40]

> "TC idarecilerinin Patrikhane'ye karşı davranışlarını şöyle özetlemek mümkündür: Dostluk devirlerinde, Lozan andlaşması çiğnenerek ve TC kanunları bir tarafa itilerek tavizler, imtiyazlar dağıtmak! Buhranlı devirlerde de bu imtiyaz ve tavizleri geri almak!..İmtiyazlar dağıtıldığında bunları gayet normal bulan dünya kamuoyu, bunlar geri alındığında, Yunanistan'ın ve diğer kiliselerin giriştikleri kampanyalarla aleyhimize kışkırtılmış, Türkiye kötü bir tutum içinde gösterilmiştir."

---

38 Örneğin, 1954 seçimlerini tekrar kazanması üzerine, Athinagoras'ın kutlama telgrafı. (*BCA-BÖKMK*: 133 867 4.)

39 Evangelos Averof-Tosicas, *Istoria Hamenon Efkerion (Kipriako, 1950-1963)*, cilt 2, Atina: yy, ikinci baskı, 1982, s. 310.

40 Ömer Sami Coşar, "Patrikhane Dosyası", *Hürriyet*, 20 Ağustos 1976.

1954'te Kadıköy Metropoliti Thomas ve İliupolis Metropoliti Yennadios Ankara'da Menderes'i ziyaret ederler. Ziyaretin konusu, Başbakan'ın gerçekleştirdiği ABD ziyareti ve Patrikhane'nin muallakta kalmış bazı sorunlarının hallidir.[41] Bu dönemde, Athinagoras'ın isteğiyle birçok din adamına TC vatandaşlığı verilir.* Yine bu dönemde hükümetin verdiği gümrük muafiyeti izniyle Patrikhane'de bir matbaa kurulur.

Aynı yıl, Patrik ile bazı Kutsal Meclis üyesi metropolitler arasında sorunlar başgösterir. Athinagoras, Kutsal Meclis'in kararlarını dikkate almamakta, gelirlerin nasıl harcanacağına kendi başına karar vermekte ve hemen her konuda istediği şekilde hareket etmektedir. İstanbul'da bulunan 16 metropolit, Patrik taraftarları ve muhalifleri olarak ikiye bölünmüşlerdir. Patrik, 3 Mayıs 1954'te, kendisinin karşısında yer alan Enos (Enez) Metropoliti Yermanos ve Pergamos (Bergama) Metropoliti Adamantios'u Kutsal Meclis üyeliğinden azleder ve İliupoli (Aydın) Metropoliti Yennadios'u yeni üye olarak atar. İkonio (Konya) Metropoliti İakovos'u da aday gösterir. Bunun üzerine muhalifler Kutsal Meclis toplantılarına katılmamaya başlarlar. Bu kargaşaya Yunanistan Başbakanı Papagos da bir telgrafla müdahil olur ve bu sorunun bir an önce halledilmesi gerektiğini, sürmesi halinde Patrikhane'nin Türkler ve yabancılar nezdinde yıpranacağını bildirir.[42] Bunun üzerine ortalık yatışır.

---

41 *BCA-BÖKMK*: 133 867 5.

(*) İki metropolit; İakovos 1949'da, Emilyanos 1951'de Türkiye vatandaşı yapılır ancak 1964'te sınırdışı edilirler. Diğer iki metropolit; 1952'de vatandaşlığa alınmış Hırisostomos (Efesos) Efes, 1962'de alınmış olan Evangelos Perge metropoliti olarak halen görev yapmaktadırlar.

42 *BCA-BÖKMK*: 133 869 4.

6-7 Eylül Olayları

1950'li yıllarda İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekilmeye karar vermesi, ortaya Kıbrıs sorununu çıkarır. Bu sorun, Türk-Yunan ilişkilerinin bir anda gerginleşmesine neden olur. Türkiye bu dönemden itibaren, Kıbrıs sorunu nedeniyle Rum azınlığı bir baskı unsuru olarak kullanmaya başlar.[43] Bu gerginlik, özellikle Kıbrıs Rumlarının lideri Makarios'un aynı zamanda Kıbrıs Başepiskoposu olması nedeniyle, Patrikhane'ye de yönelir. *Hürriyet* gazetesinin başını çektiği Patrikhane karşıtı kampanyaya, Türkiye Milli Talebe Federasyonu da katılır. Basın Patrikhane'nin "ekümenikliğini" hatırlatır, Patrik'in Makarios'un üstünde olduğunu söyleyerek onu kınamasını ister, daha da ileri giderek, İstanbul Rumları ve Patrikhane ile Makarios arasında organik ilişki olduğunu yazar.

Kıbrıs'ın geleceği için Eylül 1955'in ilk günlerinde, Türkiye ve Yunanistan dışişleri bakanları, Londra'da bir araya gelirler. Tam bu sırada, 6 Eylül'de *İstanbul Ekspres* gazetesi, Selanik'teki Atatürk'ün evinin bombalandığı şeklinde bir haber yayımlar.[44] Bunun üzerine, iki gün boyunca, özellikle Rumlara olmakla birlikte azınlıklara, onların dükkânlarına,

---

43 Aleksis Aleksandris, "The Ecumenical Patriarchate in Captivity: The Treatment of Greek Orthodoxy in Turkey, from Ataturk to Ozal", *Public Hearing on Human Rights in a Europe in Change*, Kopenhag, 8 Haziran 1990'da sunulan tebliğ, s. 1.

44 Bomba haberini Anadolu Ajansı'na ilk geçen gazeteci olan Sârâ Korle ise yıllar sonra şunları söyler: "Benim verdiğim havadis, 'evin önünde üç tane gazeteye sarılmış lokum patladı' şeklindeydi. Ama nasıl olduysa haber değişti. Ardından gazetelerde büyük haberlere dönüştü." (*Cumhuriyet Dergi*, 10 Mart 2002.)

Ünlü gazeteci Nezih Demirkent ölümünden kısa bir süre önce, bu gazetenin yazıişleri müdürü Gökşin Sipahioğlu'nun MIT'le ilişkisi olduğunu söyleyecek, Sipahioğlu da buna tepki gösterecektir. (*Hürriyet*, 3 Mayıs 2000.)

Söz konusu haberi manşete taşıyan *İstanbul Ekspres* gazetesinin sahibi Mithat Perin yıllar sonra, "Gökşin Sipahioğlu alet oldu" diyecektir. (*Sabah*, 6 Eylül 2001.)

kiliselerine, mezarlıklarına hatta canlarına yönelik bir saldırı hareketi başlar.

Sonuç olarak, iki gün boyunca İstanbul'da süren karışıklıklarda, yaralanma sonucu bir papaz ölür ve 73 kilise, bir sinagog, sekiz ayazma, iki manastır, iki mezarlık, 21 fabrika, 26 okul, beş spor kulübü, 1004 ev, 4348 dükkân, 27 eczane ve laboratuvar, 110 lokanta-kahve-otel tahrip edilir. Toplam hasar Türkiye'de hiçbir zaman resmen açıklanmasa da, Yunan makamlarınca 60 milyon dolar (165 milyon lira) olarak hesaplanır. Konuyu yakından izlemiş bir kaynağa göre gerçek rakam 450 milyon liradır.[45] Bir ay içinde başvuran 4433 Rum, 69 milyon 578 bin 744 liralık zarar beyan eder. Sadece Patrikhane, zararlarına karşılık 12 milyon lira talep eder. Vakıflar Genel Müdürlüğü, kiliselerin restorasyonu için bono halinde toplam 4 milyon lira ödeyecektir.[46] Dünya Kiliseler Konseyi bir soruşturma komisyonu kurarak, Kasım 1955'te komisyon üyelerini Türkiye'ye yollar.[47] Komisyonun hesabı zararın 150 milyon dolar (412.500.000 lira) olduğu yönündedir. Kiliselere ödemelerin ancak üç milyonu bulduğunu, şahıslara ödenenin lafının bile edilemeyeceğini belirten Yunan Hükümeti, Türkiye'yi protesto eder. Uzun yıllar içinde ödenenin 50-60 milyon lira olduğu anlaşılır.[48] Bir başka kaynağa göre ise 6-7 Eylül'de Rumların kaybı 60 milyon dolardır. Türk Hükümeti'nin bunu 20 milyon dolar olarak hesapladığını, ancak ödemediğini belirtir.[49]

---

45 Hıristoforos Hıristidis, *Ta Septemvriana*, Atina: Kentro Mikrasiatikon Spudon, 2000, s. 269.

46 Alexandris, *a.g.e.*, s. 259.

47 Komisyonun çalışmalarını inceleyen bir makale için bkz: Yergios Tsetsis, "I Drastiriopiisi tu Pankosmiu Simvuliu Ekklision meta ta 'Septemvriana Yegonota'", *I Kathimas Anatoli*, cilt 3, 1996, s. 157-171.

48 Alexandris, *a.g.e.*, s. 259.

49 Zizola, *a.g.e.*, s. 37-38.

Türkiye, Bakan Muammer Çavuşoğlu'nun ve NATO subaylarının da katıldığı, İzmir'de göndere Yunan bayrağı çekilen bir tören düzenleyerek, Yunanistan'dan "özür" diler.[50]

27 Mayıs 1960'taki askerî darbeyle DP iktidarı devrilip, ileri gelenleri yargılanmaya başlarlar. Açılan davalardan biri de 6-7 Eylül Davası'dır. 24 Eylül 1960'taki celsede Patrik Athinagoras şahit olarak dinlenir. Bu sırada, eski Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, eski İstanbul Valisi Fahrettim Kerim Gökay gibi isimler basına konuşmaya ve olayın iktidarın bir tertibi olduğunu açıklamaya başlamışlardır. Buna rağmen, Patrik, devrik başbakan aleyhinde ifade vermez ve "6-7 Eylül hadiselerinin mürettep olduğuna dair malumatım yoktur ve kimlerin tertip ettiğini bilmiyorum"[51] der ve olaylardan on beş gün önce Patrikhane'nin güvenliğinin artırıldığını açıklar. Oysa Patrik, 11 Eylül 1955'te Menderes'e bir telgraf[52] (Ek VII), 15 Eylül 1955'te de bir mektup göndermiş, bir plan çerçevesinde teşkilatlanmış kitlelerin bir işaretle hareket ettiklerini ve zabıta kuvvetlerinin gözleri önünde Rum ırkına tecavüze giriştiklerini yazmıştır.[53]

Yıllar sonra, Özel Harp Dairesi Komutanlığı yapmış bir emekli orgeneral, "6-7 Eylül de, bir Özel Harp işiydi. Ve muhteşem bir örgütlenmeydi. Amaca da ulaştı"[54] diyerek, işin arka planını açıklığa kavuşturacaktır. Bu olay, Rum azınlık için bir dönüm noktası olur. Bundan sonra, azınlığın bilinçaltındaki yerini sürekli olarak koruyacaktır. 5 yıl süren, yakın ilişki dönemi -her ne kadar Patrik'le Menderes'in

50 *Eleftherotipia*, 7 Eylül 1997.

51 *Şehir*, 25 Ekim 1960.

52 *BCA-BÖKMK*: 133 869 4.

53 Mektubun bir daktilo kopyası Atina'daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde bulunmaktadır. Hıristoforos Hıristidis Arşivi, dosya: 3/18.

54 Fatih Güllapoğlu, *Tanksız Topsuz Harekat*, İstanbul: Tekin Yay., 1991, s. 104.

kişisel dostlukları sürse de-[55] yerini daha gergin bir döneme bırakır. DP'nin Patrikhane'ye yaklaşımı bir kırılma yaşar.

Kasım 1956'da İstanbul Rum Birliği adlı derneğin 12 üyesi gözaltına alınır. Casusluk ve EOKA'ya para yardımında bulunmakla suçlanırlar. Birlik Sekreteri Lambros Gulakis 20 yıl ceza alır, diğerleri sınırdışı edilirler. Nisan 1958'de Birlik mahkeme kararıyla kapatılır, varlığına el konur. Bu gerginlik döneminde Yunanistan, İstanbul Rumlarının Kıbrıslı Türklerle; Türkiye, Rumların Batı Trakya Türkleriyle mübadelesini gündeme getirir.[56]

Patrikhane'nin Uluslararası İlişkilerinde Rahatlama

Patrikhane'nin din adamlarının serbestçe seyahat edememeleri ve Patrikhane'ye dışarıdan yapılacak ziyaretlerin engellenmesiyle ilgili şikâyetleri, Dimitri Bitsios ve Zeki Kuneralp tarafından hazırlanan, 4 Ağustos 1959 tarihli, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlara çözüm önerileri teklif etmekle görevlendirilmiş iki kişilik komitenin "ikili rapor"unda da yer alır:[57]

> "...Patrikhane'nin dinî vazifesini ifa edebilmesi için bir taraftan Patriğin ve Metropolitlerin harice serbestçe seyahat edebilmesi ve diğer taraftan, ecnebilere vize verilmesine müteallik Türkiye'de cari ahkâm mahfuz kalmak şartile,

---

55 Örneğin, 6/7 Eylül olaylarında zarar gören kilise ve hayır müesseselerinin tamiratı için tahsis edilen meblağın kullanımını sağlamak için oluşturulan heyet adına Athinagoras'ın Menderes'e çektiği 29 Nisan 1956 tarihli teşekkür telgrafı, Menderes'in 3 Mayıs 1956 tarihli yanıtı. (*BCA-BÖKMK*: 133 869 9.)

Menderes'in 1959'da geçirdiği uçak kazasından kurtuluşunun yıldönümü için Athinagoras'ın 17 Şubat 1960 tarihli telgrafı, Menderes'in ertesi günkü teşekkürü. (*BCA-BÖKMK*: 133 871 1.)

56 Aleksandris, "To Istoriko Plesio..., s. 506-507.

57 Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat-Anılar Belgeler*, İstanbul: Isis, 1999, s. 261.

Patrikhane'nin diğer Kiliseler temsilcilerinin ziyaretlerini kabul edebilmesi gerektiğini müşahade ettik."

Athinagoras, 1959'da bir Ortadoğu gezisine çıkar. Şam'daki Antakya, Kudüs ve İskenderiye patrikhanelerini ziyaretinin yanında, Şam'daki Süryani ve Mısır'daki Kopt patrikleriyle de görüşür. Bu gezinin bir sonucu olarak, 1961'de Rodos'ta, otuz yıldan fazla bir süredir Patrikhane'nin gerçekleştiremediği Panortodoks konferans düzenlenir.[58]

Dünya Ermenileri Katholikosu Vasken (1961), Canterbury başepiskoposları G. Fisher (1960) ve M. Ramsey (1962) Patrikhane'yi ziyaret ederler. Moskova Patriği Aleksiy ve Bulgar Patriği Kirillos da bu dönemde Patrikhane'yi ziyaret edeceklerdir. Eylül 1963 ve Kasım 1964'te iki Panortodoks konferansı daha Rodos'ta gerçekleştirilir. 1963 Konferansı'nda, Roma'yla eşit şartlarda bir diyalog kararı alınır.

1964 Olayları

Kıbrıs, Zürih ve Londra antlaşmaları sonucunda 1960'ta bağımsız bir cumhuriyet olur. Yeni anayasaya göre, cumhurbaşkanının Rum, yardımcısının Türk olması ve bu Türk yardımcının veto hakkına da sahip olması öngörülür. Kıbrıs Kilisesi Başepiskoposu Makarios, cumhurbaşkanı seçilir. Kıbrıslı bir yazarın yorumuna gore kilise, Kıbrıs yüzyıllar boyu farklı dinden olan siyasi otoritelere bağlı olduğu ve Kıbrıs Rum halkının kendine ait başka bir kurum meydana getirmesine izin verilmediği için, siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel vb. işlevleri de, bütünüyle üstlenmek durumunda kalır.[59] Bu nedenle Rumlar, tek kurumları olan kili-

58 Alexandris, *a.g.e.*, s. 278.

59 Mehmet Yaşın, *Kuruluşundan II. Dünya Savaşı'na Kadar Kıbrıs Kilisesi'nin Tarihsel Rolü*, İÜ İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, 1986, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), s. 91.

seye sımsıkı bağlanır ve onun liderini de hep bir toplumsal lider olarak kabul ederler. Diğer bir deyişle Makarios gücünü cumhurbaşkanı olmaktan değil, Osmanlı mirası olan *milletbaşı* olmaktan alır.[60]

1963'e gelindiğinde, Meclis, 35 Rum ve 15 Türk milletvekili ile kilitlenir ve çalışamaz hale gelir. Makarios, anayasanın değiştirilmesi gerektiğini dile getirmeye başlar. Bu arada da 1960'tan önce İngilizlere karşı kurulmuş olan silahlı örgüt EOKA'nın devamı EOKA-B kurulur ve Türklere karşı eylemlere başlar. Amacının *enosis*, Yunanistan'la birleşmek olduğu ilan edilir. EOKA-B'nin eylemleriyle, Türk-Yunan ilişkileri oldukça gergin bir döneme girer.

1964'te, Kıbrıs olayları nedeniyle, basın Patrikhane karşıtı bir kampanya başlatır. Athinagoras ve İstanbul Rumları, Makarios ve Kıbrıs Rumları ile ilişki içinde olmakla suçlanır. Bunun temel nedeni, Kıbrıs'taki olayların sorumlusu olarak Makarios'un görülmesi, gerçek kimliğinin de bir din adamı olmasıdır. İlginçtir, Yunanistan'da *enosis*'e karşı olmakla suçlanan Makarios, Türkiye'de bu politikanın bizzat uygulayıcısı olarak kabul edilir.* İstanbul Rumları ve Patrikhane'nin yoğun biçimde gündeme getirilmesiyle, hükümet, Yunanistan'ı Kıbrıs için masaya oturtabilmeyi hedefler. Basına göre, Yunanistan diaspora Rumlarından her yıl 19 milyon dolar gelir elde etmekte, bunun da muhtemelen yarısı Türkiye'deki 17.000 Yunan vatandaşından gelmektedir.[61]

Yunanistan'a karşı bir yaptırım olması amacıyla, İnönü hükümeti, Atatürk ve Venizelos tarafından imzalanmış olan, 30 Ekim 1930 tarihli *İkâmet, Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması*'nı iptal etme kararı alır. Bunun sonucunda, Türki-

---

60 Niyazi Berkes, *Teokrasi ve Laiklik*, İstanbul: Adam Yay., 1984, s. 120.

(*) Bir başka ısrarla vurgulanan yanlış bilgi de, kendisinin HRO mezunu olduğudur. Oysa, Atina İlahiyat Fakültesi'nde eğitim almıştır.

61 *Ulus*, 1 Şubat 1964.

ye'ye yerleşmiş Yunan uyruklulardan 12.000 kişi sınırdışı edilir[62] ve onların evlilikleri dolayısıyla da yaklaşık 28.000 Rum, yani Patrikhane'nin cemaaatinden yaklaşık 40 bin kişi, Yunanistan'a gitmek zorunda kalır.[63] Üstelik 2 Kasım 1964 tarih ve 6/3801 sayılı kararname ile bu Yunan uyrukluların malları bloke edilir, el değiştirmesi yasaklanır, gelirlerinin de ancak küçük bir kısmının yurtdışına çıkmasına izin verilir.[64]

HRO'ya gelince, 1963-64 akademik yılında, Türkiye vatandaşı olmayan öğrenci alınmaz. Böylece Yunan ve diğer yabancı öğrenciler okula devam edemezler. 10 Nisan 1964'te Patrikhane matbaasının faaliyeti, Lozan Antlaşması'na aykırı olduğu gerekçesiyle yasaklanır.[65] Patrikhane'ye belirtilen gerekçe, 5681 sayılı yasaya göre, "yalnız yasal kurum ve kişilerin matbaa sahibi olabileceği"[66] şeklindedir. Böylece Patrikhane'nin süreli yayınları *Apostolos Andreas* ve *Orthodoksia* kapanır.*

Fener'de bulunan Marasli ve Kurtuluş Rum okullarında gösterilen "Aynaroz" adlı filmde Bizans propagandası yapıldığı iddiasıyla, Millî Eğitim Müdürlüğü'nce iki okulun mü-

---

62 Avcıoğlu'nun çıkardığı *Devrim* ise sınırdışı edilenler için 10.167 rakamını vermektedir. (*Devrim*, 13 Ocak 1970.)

63 Ayrıntılı bilgi için bkz. Hülya Demir-Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İstanbul: İletişim Yay., 1994.

64 Bu kararname, üyelik için başvurulacak AET'ye (bugün AB) verilen söz doğrultusunda 3 Şubat 1988'de yürürlükten kaldırıldı. (*Resmî Gazete*, 6 Şubat 1988.)

Yıllarboyu hukuka karşı hilelerle birçok mal el değiştirir, 1987'ye gelindiğinde, bu kapsama giren taşınmazların sayısı, İstanbul'da 2411, Edirne'de 2, Tekirdağ'da 23, İzmir'de 284, İçel'de 32, Hatay'da 46, Aydın'da 102 ve Adana'da ikidir. (*Cumhuriyet*, 2 Şubat 1987.)

65 *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1964.

66 Alexandris, *a.g.e.*, s. 299.

(*) *Apostolos Andreas* (1951-1964), *Orthodoksia* (1926-1963; 1994'ten itibaren Yunanistan'da tekrar yayımlanmaya başlayacaktır).

dürleri ve filmi gizlice getirdikleri belirtilen iki din dersi öğretmeni papaz hakkında soruşturma açılır.[67]

16 Nisan'da Dünya Kiliseler Konseyi, Türk Hükümeti'ne "dinsel özgürlüğün genel kabul görmüş ilkelerine uyma" yolunda çağrı yapar. Anglikan Kilisesi de Patrik'in zarar görmesinin bütün Hıristiyanları rencide edeceğini söyler. Kuzey ve Güney Amerika Başepiskoposu Iakovos,* Başkan Johnson'a hitaben bir mektup göndererek Patrikhane üzerindeki baskıları şikâyet eder. 20 Nisan'da, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Turgut Menemencioğlu, Dünya Kiliseler Konseyi Uluslararası İlişkiler Komisyonu Başkanı Dr. Nolde'a, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin adına bir telgraf göndererek, Patrikhane'nin ve kişisel olarak da Patrik'in şiddetten uzak, emniyet içinde olduğu garantisini verir. Ancak aynı gün, hükümet sert bir kararla, Athinagoras'ın çok önem verdiği iki metropolit, Selefkia (Silifke) Metropoliti Emilianos** ve Filedelfia (Alaşehir) Metropoliti Iakovos'u vatandaşlıktan çıkarıp, sınırdışı eder. Yunanistan, İngiltere ve Fransa iki metropolite vize vermez, ancak ABD'nin verdiği vizeyle yurtdışına çıkabilirler.[68] Yunanistan

---

67 *Son Havadis*, 13 Nisan 1964.

(*) (1911-) Gökçeada'da doğdu. 1934'te HRO'dan mezun oldu. 1939'da ABD'ye gitti. 1955'te episkopos, 1959'da Kuzey ve Güney Amerika Başepiskoposu oldu. 1959'da yani henüz iki kilise birbirlerini aforoz işlemlerini geri almadan önce Papa XXIII. Johannes ile görüşen ilk Rum episkopostur. Türkiye karşıtı faaliyetlerinden dolayı 1966'da Türkiye vatandaşlığından çıkarıldı. Yunanistan'daki Cunta yönetimini desteklediği iddiasıyla, o dönemde kendisinden "Ciakovos" şeklinde söz edildi. 1996'da görevinden ayrıldı. 14 Ağustos 1995'te Gökçeada'daki evinde yaptığımız söyleşide, kendisine hiçbir zaman vatandaşlıktan çıkarıldığına dair bir bildirimde bulunulmadığını, yalnızca Athinagoras'ın cenazesine gelmek istediğinde izin verilmediğini söyledi.

(**) 1915 Heybeliada doğumlu Emilianos, sınırdışı edildikten sonra bir süre ABD'de yaşadı, 1968'de Belçika Metropoliti oldu. 1982'den beri Kos (Istankôy) Metropoliti'dir. Filadelfia (Alaşehir) Metropoliti Iakovos ise sınırdışı edildikten sonra Almanya Metropoliti oldu, bir süre sonra da öldü.

68 *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1964.

Dışişleri Bakanı Stavros Kostopulos, Patrikhane'nin Lozan'da belirlenen haklarının ihlal edildiğini içeren bir açıklamayı, Yunanistan'daki İngiliz, Fransız, İtalyan, Yugoslav, Romen, Japon ve diğer imzacı ülke büyükelçilerine gönderir.[69] Aynı sırada, Yunan vatandaşı olan papaz Anastasios Ksenos, "Türk devleti aleyhinde faaliyet göstermekten" tutuklanır.

Londra Camden Town Ortodoks Cemaati temsilcileri Başbakan İsmet İnönü'ye 22 Nisan 1964'te bir mektup yazarak, Patrikhane'nin trajik durumundan duydukları üzüntüyü bildirerek, kendisinin siyasi tecrübelerinin ve zekâsının teessür yaratıcı sonuçlara sebebiyet vermeyeceğini ümit ettiklerini belirtirler.[70]

21 Mayıs'ta, Yunanistan'ın BM temsilcisi Dimitris Bitsios, BM'ye bir mektup yazarak, iki metropolitin sınırdışı edilmesini gündeme getirir ve "en temel adalet mantığı bu tür suçlamalarla suçlanan kişilerin bunlardan haberdar edilmesini şart koşar ve verilen kararın bir üst merci tarafından gözden geçirilmesinin yolunu açık tutar" der.[71] BM'deki Türkiye Büyükelçisi Orhan Eralp ise, bu konuda BM Genel Sekreteri U. Thant'a şu cevabî mektubu gönderir:[72]

> "İki metropolit Yunan ajanı gibi çalışmış, Yunan emir ve isteklerini Ortodoks Türk vatandaşlarına yayma, empoze etme gibi bir görev üstlenmişlerdir. Üstelik, Rum azınlık okullarının yönetmelikleri ile çatışan davranışlarda bulunmuşlar, Rum kökenli Türk vatandaşların sadakatini sarsacak Yunan propagandası yapmışlardır. Yalnızca azınlığın değil, Türkiye'nin saygınlığını ve güvenliğini de tehlikeye

69 Alexandris, *a.g.e.*, s. 300.

70 *BCA-BÖKMK*: 8 45 23.

71 Alexandris, *a.g.e.*, s. 300.

72 Alexandris, *a.g.e.*, s. 302.

düşürmüşlerdir. İki görevli Yunan hükümetinin yayılmacı eğilimleri için beşinci kol gibi çalışmışlardır."

Yunan vatandaşlarına yönelik sınırdışı etme eyleminin yankıları BM'de 1965'te de tartışılmaya devam edilecektir. Dışişleri Bakanlığı belgelerine göre, BM nezdindeki Türkiye Büyükelçisi Orhan Eralp, 29 Eylül 1965'te Genel Sekreter'e bu sınırdışının Türkiye ile Yunanistan arasındaki 1930 antlaşmasının sona ermesi üzerine uluslararası hukuk kurallarına tamamen uygun bir şekilde gerçekleştiğini, 65 yaş üstü ve hasta olanların eğer istiyorlarsa kalmalarına izin verildiğini, zararlı faaliyetleri nedeniyle sınırdışı edilenlerin sayısının da 37 olduğunu belirtir. BM nezdindeki Yunan Büyükelçi Aleksis Liatis ise Güvenlik Konseyi Başkanı'na 1 Ekim 1965'te, sınırdışı etmelerin antlaşmanın bitiş tarihinden önce başladığını, oturma sürelerinin bitmiş olması gerekçesinin sonradan bulunduğunu, zararlı faaliyetleri nedeniyle sınırdışı edilenlere somut gerekçeler sunulmadığını, bazı Yunan vatandaşı ruhanilerin bu sınırdışı edilme eyleminden kurtulmalarına rağmen ayin yönetmelerine bile izin verilmediğini yazar.[73]

Bir kabine üyesi basına, İstanbul'daki Fener Patrikhanesi'nin bir haftaya kadar istimlâkine başlanacağı bilgisini iletir. Yetkili, bununla ilgili talimatın İstanbul'a bildirildiğini ve istimlâk hazırlıklarına başlanacağını ekler.[74] Bunun bir örneği olarak, bir istimlâk Tarabya'da gerçekleşir ve bugünkü Tarabya Oteli'nin yapılması için, Ayios Yeorgios Kilisesi yıkılır.

Bunların dışında Patrikhane'ye ve Rum azınlığa karşı şu yaptırımlar da uygulanır:[75] Rum okullarına Ortodoks din

---

73 *BCA-BÖKMK*: 64 397 3.

74 *Milliyet*, 21 Nisan 1964.

75 Alexis Alexandris, "To Mionotiko Zitima, 1954-1987", *I Ellinoturkikes Shesis 1923-1987*, Atina: Ekdosis Gnosi, Defteri Ekdosi, 1991, s. 513 ve 537.

adamlarının girişi, okullarda Yunan kitap ve ansiklopedilerinin okutulması, sabah duası ve dinî bayramların kutlanması yasaklanır; üç Rum lise müdürü ve 11 Yunan öğretmen azledilir; HRO mezunlarının Rum okullarında öğretmenlik yapması yasaklanır; 4-9 Eylül 1964'te Patrikhane kuşatılır; Patrikhane Kilisesi'nin tapusu üzerine tartışma başlatılır ve Büyükada Yetimhanesi kapatılır. Ancak Yunanistan Başbakanı Yorgos Papandreu bütün bu yaptırımlarla fazla ilgilenmez, Türkiye de Yunanistan'ı Kıbrıs konusunda masaya oturtma çabasında bir sonuç alamaz.*

1965 Olayları

1965 yılı boyunca da Patrikhane karşıtı kampanya basında devam eder. Kıbrıs sorunu nedeniyle, Türk-Yunan ilişkileri iyice gerginleşir. 16 Nisan 1965'te Dışişleri Bakanlığı sözcüsü çok önemli bir açıklama yaparak, "Türk-Yunan ilişkileri Lozan'da kurulan dengeye dayanır. Kıyas yolu ile Kıbrıs meselesi, Oniki Ada'da yaşayan Türklerle, İstanbul'da oturan Rumlar ve Patrikhane bu muvazene içinde mütalaa edilir" der.[76] Patrikhane'nin, Türk Yunan ilişkilerinde "karşılıklılık" ilkesi içerisinde değerlendirildiği böylece ilk defa bir resmî ağızca dile getirilmiş olur.[77]

Aynı günlerde İstanbul'da oturan Türk vatandaşı Arnavutlar, Patrikhane'nin, çocuklarını Rum ismi koymadıkları takdirde vaftiz etmediğini, sağlığında Patrikhane'ye yardım etmeyenlerin, öldüğünde Ortodoks mezarlığına gömülmesine

---

(*) Bu nedenle, Yunanistan'daki İstanbullu Rumlar, bugün Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgos Papandreu'nun dedesi olan bu politikacıyı sevmezler.

76 *Milliyet*, 17 Nisan 1965.

77 Bugün de Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın web sitesinde Patrikhane konusunun Batı Trakya ile birlikte değerlendirildiği görülmektedir: www.mfa.gov.tr/grupa/ac/ace/default.htm.

zorluk çıkardığından ve Arnavutları "Rumlaştırmak" istediğinden bahisle, Patrikhane'den ayrılarak, "Türk Arnavut Ortodoks Kilisesi"ni kurmak istediklerini ilan ederler.[78]

Patrikhane'nin teftiş edileceği şeklinde haberler, basında yer almaya başlayınca, Athinagoras Patrikhane'nin Türk hükümeti tarafından teftiş edilemeyeceğini söyler. Karşılıklı söz düellosu şiddetlenir; Başbakan Yardımcısı Süleyman Demirel, "icab ederse, Patrikhane'nin hudut dışına çıkarılabileceği"ni açıklar.[79] 19 Nisan 1965'teki Bakanlar Kurulu toplantısından da "Patrikhane'nin behemahal teftiş edileceği"[80] kararı çıkar. Maliye Bakanlığı, Hüseyin Neziroğlu başkanlığında bir heyeti, Patrikhane'nin mali kayıtlarını incelemekle görevlendirir. Emniyet 1. Şube Müdürü Yaşar Okçuoğlu ve İstanbul Vakıflar Müdürlüğü Başmüfettişi Orhan Üsel de heyette yer alırlar. İnceleme 28 Nisan'da başlar. Tam bu dönemde, Washington'daki CENTO toplantısında, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk'a, bir süredir beklenmekte olan iki muhribin Türkiye'ye neden verilmediğini sorar ve şu yanıtla karşılaşır: "Patrikhane'ye karşı icra ettiğiniz baskıyı kaldırır, sürdürdüğünüz hesap tetkik işlerine son verirseniz...bu iki muhribin verilmesini en kısa zamanda sağlayacağım."[81] Genelkurmay Başkanı, Başbakan'a konuyu iletir, bunun üzerine denetime son verilir ve muhripler de bir süre sonra alınır.

Bu dönemde Patrikhane kapısına bir polis kulübesi yerleştirilir ve bazı kişilerin Patrikhane ziyaretleri engellenir. Bunun üzerine İstanbul'daki Yunan Başkonsolosu Karandreas, Vali'ye Hükümeti'nin bu konudaki hassasiyetini bildirir.

---

78 *Akşam*, 20 Nisan 1965.

79 *Yeni Gazete*, 19 Nisan 1965.

80 *Yeni Gazete*, 20 Nisan 1965.

81 Em. Tümg. Celil Gürkan'ın konuşması, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri-Türk Yunan İlişkileri*, Ankara: ATASE, 1986, s. 207-208.

Paris Büyükelçisi Bülend Uşaklıgil, 26 Nisan 1965'te Uluslararası Diplomasi Akademisi'nde verdiği Patrikhane konulu konferansında Patrikhane'nin ancak, millî bir Türk kurumu olması ve Türk kanunlarına harfiyen riayet etmesi şartıyla Türkiye'de kalabileceğini söyler.[82]

Patrikhane'ye yönelik bu kampanya, ABD'de de yankı bulur. Kuzey ve Güney Amerika Başepiskoposu İakovos, 4 Ekim 1965'te, ABD'de bulunan Papa ile görüşür ve yardımını ister. Aynı sırada ABD'de bulunan Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık, İakovos'la görüşerek, Türkiye'nin Hıristiyanlara karşı değil, icap ettiği takdirde Müslümanlara karşı da sert hareketlere giriştiğini söyleyip, Hilafet'in kaldırılışını hatırlatarak icap ederse çok sert kararlar alınabileceğinin altını çizer.[83]

Konu ABD Senatosu'nda da gündeme getirilir. Cumhuriyetçi Senatör Hugg Scott Dışişleri Bakanı Dean Rusk'a bir mektup yazarak, Türkiye'deki Rumlar ve Ortodoks Kilisesi'nin durumunu sorar. Bakan Yardımcısı Mc Arthur bu mektuba verdiği yanıtta, "geçen birbuçuk yıldan beri Türk hükümetinin eğitim ve malumat gibi sahalarda Patrikhane'nin faaliyetlerini tahdit eden bazı esef verici hareketlerde bulunduğunu", Patrikhane'nin karşılaştığı zorlukların diğer Türk-Yunan sorunları gibi doğrudan doğruya Kıbrıs sorunundan kaynaklandığını, bu durumun ABD için "endişe kaynağı teşkil etmekte olduğu"nu ve bu endişenin birkaç defa Türk makamlarına duyurulduğunu belirtir.[84]

1965 yılında bunlara ek olarak, *Eleftheri Foni* gazetesi kapatılır, Yunan gazetelerinin Türkiye'ye ithali yasaklanır,

---

82 *Yeni Gazete*, 29 Nisan 1965. Büyükelçi'nin benzer görüşlerini belirttiği bir yer için bkz. Bülend Uşaklıgil, "La Turquie et le Patriarcat D'Istanbul", *Cultura Turcica*, cilt 1, sayı: 2, 1964.

83 *Yeni Gazete*, 7 Ekim 1965.

84 *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1966 ve *Yeni Gazete*, 6 Nisan 1966.

Rum okullarına Yunanistan ya da HRO'dan mezun öğretmenler kabul edilmezler ve Rum vakıflarından tekrar yüzde 5 vergi alınmaya başlanır.[85]

Vatikan ile İlişkiler

Papalık, 476'ya kadar bir devlet kilisesiyken, Roma'nın yıkılıp Avrupa'nın güçlü bir siyasi iktidardan yoksun kaldığı Ortaçağ boyunca, hem dünyevî hem de ruhanî iktidarı kendinde birleştirebilmeyi başarır, bir kilise devleti haline gelir ve böylece Avrupa'nın en güçlü devleti olur.[86]

Ancak Rönesans ve Aydınlanma, felsefi açıdan, Reform ile ortaya çıkan Protestanlık ve Anglikan Kilisesi'nin kuruluşu ise dinî açıdan, onun bu gücüne büyük darbeler vururlar. Krallıkların ve ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla, bu devletin sınırları da küçülmeye başlar ve otoritesi büyük ölçüde sarsılır. Sonuçta, uluslararası antlaşmalarla varlığı kabul edilen ancak Roma'nın içine sıkışıp kalmış, halksız, ordusuz, minik bir devlet haline gelir. Ancak, Doğu Kilisesi'nin tersine, hiyerarşik olarak bir bölünmeye uğramadan Katolik dünyanın tek ruhanî otoritesi olarak kalır. İstanbul Kilisesi ise Roma Kilisesi'nin tersine tarihinde hiçbir zaman, egemen bir siyasî otorite olamaz, hep bir devletin hâkimiyeti altında kalır. Önce Bizans'a sonra Osmanlı'ya tâbi olur.

İki kilise liderinin kilise örgütlenmesi içindeki yerleri de birbirinden çok farklıdır. Ortodoks Kilisesi'nde, İstanbul Patriği, eşitler arasında birincidir ve bu önceliği onursaldır. Papa ise Katolik Kilisesi'nin tek lideridir ve bütün Katolikler üzerinde tartışılmaz yetkilere sahiptir. Katolik Kilisesi'nde, Papa'nın bilgi ve kararları açısından "yanılmazlığı" kabul

85 Alexis Alexandris, "To Mionotiko Zitima...", s. 513-514.

86 Coşkun Üçok, "Osmanlı İmparatorluğu ve Rum-Ortodoks Kilisesi", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri-Türk Yunan İlişkileri*, Ankara: ATASE, 1986, s. 189.

edilmiştir. Papa, Patrik'ten farklı olarak iki kimliklidir. Hem bir devlet başkanıdır hem de Katolik dünyası için "Tanrı'nın Vekili"dir. Kilisedeki yerleri açısından dahi aynı konumda değildirler. Patrik, Ortodoks Kilisesi içerisinde, diğer episkoposlar arasında bir koordinatör gibidir. Önemli konularda tek başına karar alamaz, Kutsal Meclis ile birlikte davranır.

Daha önce ayrılmış olan Doğu ve Batı kiliselerinin tekrar birleşmesi çabalarının tarih boyunca çok örneği vardır. Bu yüzyıldaki önemli belgelerden biri, 1902'de Patrikhane'nin, İskenderiye, Kudüs patrikleri ile Kıbrıs, Rusya, Yunanistan, Romanya ve Karadağ kiliselerinin başkanlarına hitaben yayımladığı bildiridir.[87] Burada Patrikhane, Hıristiyanlığın diğer iki büyük bölümü olan Katolik ve Protestanlarla bugün ve gelecekteki ilişkilerin çerçevesini çizer ve birlik temenni eder.

Patrikhane, Cumhuriyet döneminde, İstanbul (1923), Aynaroz (1930), Rodos (1961, 1963 ve 1964), Chambésy (1968) Panortodoks kongrelerini düzenler. Sonuncu kongrede sürekli bir sekreterya oluşturulur. Bu kongrelerin en önemli gündem maddelerinden biri elbette Roma Kilisesi ile ilişkilerdir.

Aslında, Papa IX. Pius, Patrikhane'yi 1870'teki I. Vatikan Konsili'ne davet etmiş ancak Patrikhane bunu reddetmiştir.[88] İki kilise arasındaki yumuşama, Papa XXIII. Johannes'in 1958 Noel ve Athinagoras'ın karşılık olarak verdiği yeni yıl mesajlarıyla başlar. 1959'da her iki tarafın din adamları Rodos'ta buluşur ve tarihsel sorunları tartışırlar. Düzenli yazışmalar Papa VI. Paulus'un seçilmesi ile başlar.[89] 1963 Panor-

---

87 *A Short History of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople*, New York: yy, 1993, s. 12.

88 Istavridis, aynı makale, s. 210.

89 İki kilise arasındaki resmî yazışmalar için bkz. *Tomos Agapis Vatican-Phanar (1958-1970)*, Roma: İmprimerie Polyglotte Vaticane, 1971.

todoks kongresinde, Roma ile "eşit koşullarda" diyalog başlatma kararı alınır. Bunun üzerine Aynaroz'daki manastır yaşamının 1000. yıldönümü için yapılan törenlere Katolik din adamları da katılır. Yunan Kilisesi Vatikan'la yaşanan bu yakınlaşmaya karşı çıkar. Hatta bu kilise çevrelerinde Athinagoras'ın aforoz edilmesi telaffuz edilmeye başlanır.[90]

Athinagoras ve Papa VI. Paulus, 1964'ün ilk haftasında, "tarafsız ve tarihî merkez" Kudüs'te görüşürler. Kudüs buluşmasında, aforozların karşılıklı olarak kaldırılmasında anlaşan taraflar, bunu 7 Aralık 1965'te Vatikan'da ve Fener'de aynı anda yapılan törenlerle gerçekleştirirler. İmzalanan belgede de aforozun karşılıklı şahıslar arasında olabileceği, her iki kilise cemaatini ilzam edemeyeceği belirtilir.[91] Aslında bu ulaşılan sonuç, Soğuk Savaş'ın gerektirdiği bir sonuçtur. Bunun yolunu da II. Vatikan Konsili (1962-65) döşer. II. Vatikan için esas önemli olan evrenin bir yaratıcısı olup olmadığıdır. Komünizm bunun tersini söylediğine göre amaç uğruna ortak paydayı bulmak için ayrıntılara takılmanın anlamı yoktur.[92]

Bunun ardından, Papa VI. Paulus, 1967'de İstanbul'u ve Patrikhane'yi ziyaret eder.[93] Aleksandris'e göre, bu görüşmeler ve Papa'nın Türkiye ziyareti, Patrikhane'nin 'ekümenik' karakterini güçlendirir.[94] Bu dönemde konuyu sık sık gündeme getirmeye başlayan Niyazi Berkes ise Katolik Kilisesi ile ilişkileri şöyle yorumlar:[95]

---

90 *Ulus*, 2 Şubat 1964.

91 *Yeni Gazete*, 8 Aralık 1965.

92 Aytunç Altındal, "Vatikan-Fener ve Bir Gizli Örgüt", *Milliyet*, 8 Haziran 1992.

93 Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz., Ludwik Biskupsi, *L'Origine et L'Historique de la Representation Officielle du Saint-Siége en Turquie (1204-1967)*, İstanbul: Ümit Basımevi, 1968.

94 Alexandris, "To Mionotiko Zitima..., s. 539.

95 Niyazi Berkes, "Pan-Ortodoks Kongresi", *Yön*, 18 Aralık 1964.

"...Patriklik ... misafiri olduğu Türk devletinin kendi arkasında bir destek olamayacağını bildiği için, sadece Türkiye Ortodokslarının bir cemaat kilisesinin ruhanisi olmak seviyesine inmektense başıboş kalıp uluslararası çıkacak fırsatlara göre diplomasisini yönetmeyi çıkarına daha uygun bulmaktadır. İşte, İstanbul patrikliğinin diğer Ortodoks kiliseleri ile münasebetindeki anomalinin kökü ve Athinagoras'ın katolik kilisesi ile birlik olma isteğinin altında yatan gerçek budur."

1966-1972 Dönemi

Nisan 1966'nın ilk günlerinde İstanbul'a gelen İakovos, bir ayin yönetmek istediğinde, yabancı uyruklu bir din adamının Türkiye'de ayin yönetmesinin yasak olduğu gerekçesiyle Vali Yardımcısı'nca engellenir. Apar topar ABD'ye dönen İakovos, *New York Times*'ta 10 Nisan 1966'da, ABD'nin ileri gelen 17 dinî liderinin imzaladığı bir Türkiye karşıtı bildiri yayınlatır:[96] (Ek VIII)

"1- Türkiye hükümeti, Ekümenik Patriklik'in güvenliğini garanti eden Lozan Antlaşması'nı temelinden ve tek taraflı olarak ilga etmiş ve şimdi de bu makamın görevini yapma, Rum Ortodoks azınlığına karşı ruhanî riyasetini yerine getirme, dinî matbaasını ve eğitim kurumlarını yaşatma haklarını tehdit ve ihlâl etmiştir.

2- Müslüman olmayan nüfusa yöneltilmiş bulunan, Ortodoks kilise ve mabetlerinin kirletilmesine ve Ortodoks cemaatin yarım milyar dolar zarara uğramasına neden olmuş Eylül 1955 olaylarının vahim sonuçlarından beri, sırf Patriklik makamının dünyadaki nüfuzunu kırmak ve ona hakkı olan tarihi yerini terk ettirmek amacını güden bi-

96 *New York Times*, 10 Nisan 1966 ve *Diakonia*, cilt 1, sayı: 2, 1966, s. 134.

linçli hareketlerle, Patriklik makamı üzerinde baskılar yapılmaktadır.

3- Uluslararası düzenin temel unsuru olan din özgürlüğüne saygı göstermeye dair Birleşmiş Milletler anayasasının hükümleri, bugün Türkiye tarafından açıkça ve gizlenemez bir biçimde çiğnenmiş, Ortodoks din adamları sınır dışı edilmiş, mallarına el konulmuş, eğitim ve yardım kurumları kapatılmış, Patriklik matbaası susturulmuş ve son günlerde, bir Amerikan vatandaşı olan Başepiskopos Iakovos'un yalnız kilise işleri ile ilgili ve resmî sıfatla yapacağı görevlere nedensiz müdahale edilmiştir."

Bu tarihten sonra Iakovos Türkiye'nin Patrikhane ile ilgili gündeminde önemli bir yer tutmaya başlar. Özellikle Doğan Avcıoğlu'nun yayımladığı *Yön* ve daha sonra *Devrim* konuyu gündeme getirir ve Athinagoras'ın ABD tarafından düşünülen halefinin Iakovos olduğunu ısrarla işler. Dışişleri Bakanı Çağlayangil, ABD'de Iakovos'la bir kahvaltı yapar. Çağlayangil'in yıllar sonra yazdığına göre, Iakovos şunları söyler: "Cumhuriyet hükümeti, beğendiği adamı patrik yapmak istiyor; işlerimize bu biçimde müdahale edildikçe netice kargaşa oluyor. Patrik Hristo olmuş, Yorgo olmuş! Sizi neden ilgilendiriyor? Bizim aramızdaki rekâbete neden giriyorsunuz?"[97]

Patrikhane yükselen uluslararası grafiğini, 1966'da Cenevre'deki Ortodoksluk Merkezi'ni, 1968'de Selanik'teki Pateristik Araştırmalar Kurumu'nu ve Girit'teki Ortodoks Akademisi'ni kendisine bağlayarak yükseltir.

Athinagoras, yurtdışı gezilerinde genellikle Swissair'e ait bir özel uçak kullanır, masraflarını da ünlü Yunan zengin Onassis karşılar. Cumhuriyet döneminin en uzun görev yapan patriği Athinagoras, 7 Temmuz 1972'de ölür. Son yılla-

97 İhsan Sabri Çağlayangil, "Yeni Ermeni Patriği nasıl seçilecek?", *Güneş*, 5 Mayıs 1990.

rında artık uluslararası "yumuşama" süreci başlamıştır ve Patrikhane ABD'nin dikkatini eskisi kadar çekmemektedir.

Athinagoras Döneminde Türk Ortodoks Patrikhanesi

Papa Efthim, hükümetin isteğiyle, Athinagoras'ın Patrik seçilerek ABD'den Türkiye'ye ulaştığı sırada özel olarak eline verilmek üzere, bir telgraf çeker:[98] "...müstakil kilisemiz de seçiminizi büyük memnuniyet ve sevinçle karşılar ve Merkez Ortodoks Kilisesi salâhiyetinden feragat ederek size biat etmeği ve kilisede bundan sonra sizin kutsal adınızı anmayı borç bilir."

Athinagoras'ın adı aylarca Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin ayinlerinde anılır, ziyareti beklenir. Ancak, bir sokak ötedeki Rum kilisesine geldiği halde Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne gelmez. Menderes döneminde Athinagoras'ın popülaritesi, Türk hükümetinin ABD ile ilişkileri arttıkça Türk Ortodoks Patrikhanesi gözden düşer ve "unutulmaya terk edilir."[99]

Menderes Dönemi

12 Mart 1952'de Başbakanlık'a bir dilekçe yazan Efthim, Mart 1952 tahsisatının çıkmadığından yakınır, ayrıca oğlu Selçuk Erenerol'u bir ticarethaneye ortak yapabilmek için krediye ihtiyacı olduğunu belirterek bu konuda yardım talep eder. Hükümet'in buna mecbur olduğunu da ekler.[100]

---

98 *Vatan*, 4 Şubat 1949 ve *Ulus*, 5 Şubat 1949.

99 Luke, *a.g.e.*, s. 214. 1950'li yılların başında kendisiyle görüşen Hukuk Fakültesi asistanlarından Mustafa Emil Elöve'ye cemaatinin 60 bin, bunların içinde Türk olanların 35 bin olduğunu söyler. (Elöve, aynı makale, s. 365.)

100 *BCA-BÖKMK*: 133 869 2. Ayrıca, Demokrat Parti ileri gelenlerinin yargılandığı Yassıada'daki "Örtülü Ödenek" davasında açıklanan Menderes'in örtülü

(Ek IX) Bu "mecburiyet" ifadesi, kendisine bu mücadeleye başlarken ya da sürdürmesi için birtakım sözler verildiğini göstermektedir. "Mart 1952 tahsisatı" da kendisine düzenli bir para ödendiğini göstermektedir.

1954'ün başında Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur, Papa Efthim'e Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni kastederek "bu işi bitir" der. Efthim, bunu kimin istediğini sorar ve "eğer Hükümet istiyorsa bana resmî bir yazı yazın hemen kapatayım, ama bu senin patronunun isteğiyse selam söyle bunu yapmam" diye cevap verir.[101] Bu dönemde, kendisine Celal Bayar'ın başbakanlığı döneminden beri Hizmet-i Vataniye Kanunu'na dayanılarak ödenmekte olan maaş kesilir, dokuz ay sonra tekrar bağlanır.[102]

Kıbrıs sorununun patlak vermesi ve basının Rum Patrikhanesi'ni bununla ilişkilendirmesi, Papa Efthim'in tekrar basında boy göstermesinin zeminini sağlar. Makarios'un Gandi olmaya çalıştığını, dini siyasete alet ettiği için onu aforoz ettiğini açıklar.[103] Basın üzerinden Athinagoras'la kavgaya tutuşur, Rum Patrikhanesi'nin Makarios'u desteklediğini, Kıbrıs olaylarının Athinagoras isterse önlenebileceğini söyler.

ödenek harcamaları arasında, mahkemece "usulsüz sarfiyat" olarak kabul edilen kalemler içerisinde Papa Efthim'e 1950 yılında 4000 TL, 1951 yılında 4000 TL+ 200 TL ödeme yapıldığı görülmektedir. (Rasih Nuri İleri, *27 Mayıs-Menderes'in Dramı*, İstanbul: Yalçın Yay., 2. basım 1986, s. 148.)

Papa Efthim bu davada tanıklığa çağrılacak ancak kabul etmeyecektir.

101 Aynı dönemde ABD'li Rumlardan, 20th Century Fox film şirketinin sahibi Skuros bu işten vazgeçmesi için para teklifinde bulunur. (Selçuk Erenerol ile görüşme, 25 Temmuz 1996.)

102 Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur yanında Emniyet Genel Müdürü Ahmet Demir ve Vali Yardımcısı Hadi Sağnak olduğu halde Caddebostan'daki evine gelir, özür diler ve kendisine o ayın, ödenmemiş dokuz ayın ve ayrıca ekstra bir miktarın yer aldığı üç adet çek verir. Selçuk Erenerol bunu Kıbrıs sorununun başlamasına yoruyor. (Selçuk Erenerol ile görüşme, 7 Ağustos 2001.)

103 *Vatan*, 25 Ağustos 1955.

1955'te Papa Efthim'in büyük oğlu Turgut Erenerol tıp fakültesini bitirmiş olarak ABD'ye ihtisas yapmaya gider. Papa Efthim oğlunun gitmesine muhaliftir ve ona "benim davam ne olacak" diye sorar. Turgut Erenerol, babasına beş yıl sonra döneceğine dair söz verir.

1956'da ailenin klasik sorunlarından biri yaşanır. Papa Efthim'in akrabalarından Evantiya Erenerol'un ölümü üzerine Rum Patrikhanesi defnine izin vermez. Durumu Başbakan Adnan Menderes'e telgrafla bildiren Efthim, Şişli Ortodoks Rum Mezarlığı müdüriyetinin Athinagoras'ın emri üzerine, "başka din ve milletten" olan cenazenin gömülmesine izin vermediğinden dolayı yardım ister.[104] **(Ek X)**

Papa Efthim, 10 Ağustos 1957 tarihli Menderes'e gönderdiği mektubunda kilisesinin tamiratı için ayırdıkları paranın yetmediğini belirtir ve "kiliseler tamiri faslından" yardım talep eder.[105] Bir ruhani olmasına rağmen siyasî tavır açıklamaktan çekinmez. DP'nin 1957 seçimlerinde kazandığı zaferden sonra, 29 Ekim 1957'de Menderes'e gönderdiği mektupta, hem DP'yi hem Menderes'in kişiliğini över hem de siyasî tavrını ortaya koyar:[106] **(Ek XI)**

Yine kendisinin iddiasına gore, Fener'de millî menfaatlere aykırı davranışları onaylamayan dört metropolit azledilir; kendisine müracaat ederek, onu "ekümenik patrik" ilan etmeyi önerirler, Efthim de Athinagoras'ın sınırdışı edilmesi şartıyla bunu kabul edeceğini bildirir. Yunan Konsolosluğu bu metropolitleri uyarır.[107]

Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlara çözüm önerileri teklif etmekle görevlendirilmiş iki kişilik komitenin

---

104 *BCA-BÖKMK*: 133 867 12.

105 *BCA-BÖKMK*: 133 868 1.

106 *BCA-BÖKMK*: 133 868 1.

107 *Yeni Sabah*, 27 Ocak 1959.

üyeleri Dimitri Bitsios ve Zeki Kuneralp, 29 Temmuz 1959'-da, Türkiye'de Papa Efthim'in ve Batı Trakya'da Türkiye Cumhuriyet karşıtı ve şeriat taraftarı faaliyetlerin karşılıklı durdurulmasında mutabık kalır ve 4 Ağustos 1959 tarihli, "ikili rapor"larında da bu konuya şöyle değinirler:[108]

> "Sadece müşkülât doğurmakta olan bir duruma nihayet vermenin isabetine kanaat getirerek, 'Panagia Kafatiani' isimli Ortodoks kilisesinin Fener Patrikhanesi'ne iadesini tavsiye eylemek hususunda mutabakata vardık. Papa Efthim'e, Patrikhane tarafından, kaydı hayat şartiyle münasip bir maaş bağlanmalıdır."

27 Mayıs'la Gelen Umut

Turgut Erenerol, New York Mentefiore hastanesinde anestezi ihtisasını tamamlayıp aynı yerde bir süre çalıştıktan sonra, 1960'ta İstanbul'a döner.*

Türk Ortodoks Patrikhanesi için yeni bir umut 27 Mayıs askerî müdahalesi ile doğar. Başbakanlık Müsteşarı ve MBK üyesi Türkeş bu patrikhane ile yakından ilgilenir.[109] Ankara'da kabul ettiği Turgut ve Selçuk Erenerol'a; Diyanet İşleri Başkanlığı içerisinde, Türk Ortodoks Patrikhanesi başkanlığında Rum, Ermeni ve Yahudi temsilcilerden oluşacak beş kişilik bir heyet oluşturma planından söz eder. Erenerollar-

---

108 Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat-Anılar Belgeler*, İstanbul: Isis, 1999, s. 253, 254, 261.

(*) Bu dönemde ticaretle uğraşan ve ekonomik durumu gayet iyi olan Selçuk Erenerol, ABD'de çok iyi bir maaşla çalışmakta olan ağabeyinden, İstanbul'da kiliseye döndüğü takdirde, ayda belli bir miktar maaşı kendisine garanti etmesi isteğini içeren bir mektup alır. Mektubu babasına gösterince Papa Efthim Turgut'u episkopos olarak takdis etmekten vazgeçer. Ancak kızı Maria'nın ısrarı ve Selçuk'un ruhani görev kabul etmek istememesi üzerine tekrar takdis kararı alır. (Selçuk Erenerol ile görüşme, 16 Ağustos 2002.)

109 Elçin Macar, "Türk Ortodoksları Ya da Elde Var Hüzün", *Cem*, Mayıs 1992, s. 40. İki kardeşin Türkeş'le tanışıklıkları okudukları Boğaziçi Lisesi'ndeki edebiyat öğretmenleri Nihal Atsız'dan kaynaklanır.

dan da patrikhaneleri için oluşturacakları bir teşkilat şeması ister. Maddi sorunlardan söz eden Turgut Erenerol'a sitem eden Türkeş için bu bir "ideoloji meselesidir".[110] Ancak kısa süren bu umut devresi, Türkeş'in de içinde bulunduğu 14'lerin, 13 Kasım 1960'ta yurtdışına sürgün edilmesiyle sona erer.

Bununla birlikte, MBK üyelerinin ilgisi kısmen devam eder. Ekrem Acuner'in isteğiyle, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Rıfkı Melul Meriç, Türk Ortodoks Patrikhanesi hakkında bir rapor hazırlar ve rapor Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Adnan Erzi tarafından MBK'ya sunulur. Meriç raporunda, Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin istek ve ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini vurgular ve Rum Patrikhanesi'nin gücünün kırılması için, Rumlar ve Ermeniler arasında kısmen taraftar bulan Yehova Şahitleri'nin desteklenmesi önerisinde bulunur.[111]

Bu arada Papa Efthim 1960'ta bir felç geçirir, kendisinin yerine geçmesi amacıyla oğlu Turgut'u 1961'de önce papazlığa, 15 Ekim'de de episkoposluğa yükseltir. Yine bu dönemde Nikos ve Yorgos Atinis adlı iki kardeş biri papaz diğeri diyakonos olarak takdis edilerek, ruhani olarak Türk Ortodoks Patrikhanesi'nde çalışmaya başlarlar.[112]

Athinagoras, bu dönemde Selçuk Erenerol'u, aralarında dostluk olduğu için Metropolit Emilianos aracılığıyla Patrikhane'ye davet eder. Papa Efthim'i ABD'ye tedaviye gön-

---

110 Osman Balcıgil, "Fener Patrikhanesi'ne Karşı Bir Ortodoks", *Hürgün*, 18 Ekim 1985.

111 Osman Balcıgil, "Fener Patrikhanesi'ne Karşı Bir Ortodoks", *Hürgün*, 14 Ekim 1985.

112 *BCA-BÖKMK*: 133 867 7. Cumhuriyet Arşivi'ndeki kataloglara bu telgraf 25.1. 1955 tarihiyle kaydedilmiştir oysa Başbakan İsmet İnönü'ye hitaben yazılmıştır. Demek ki 60'lı yılların ilk yarısına aittir. 1961 olma ihtimali çok yüksektir. Bu iki ruhani yaklaşık on yıl TOP'ta çalıştıktan sonra Yunanistan'a göç edeceklerdir.

dereceğini, dönüşünde de despotluk madalyonunu eliyle takacağını söyler. Avrupa'ya geziye çıkacağını öğrendiği Selçuk Erenerol'dan Yunanistan'dan geçmesini ve Atina Başepiskoposu Hırisostomos'u görmesini ister.

Hırisostomos'u ziyarete giden Erenerol, Selanik bölgesine seçim gezisine giden Karamanlis'in özellikle yaşlı mübadillerin "Papa Efthim felç olmuş, sağlığında bu sorunu çözün" talebiyle karşılaştığını öğrenir.[113] Bu nedenle, Karamanlis, Atina Başepiskoposu'na sorunun çözülmesi için baskı yapmaktadır.

1963'te Papa Efthim, Vatikan'da düzenlenen konsile katılacağını, sağlık nedenleriyle bu mümkün olmadığı takdirde, yerine vekili olarak oğlu metropolit Turgut Erenerol'un iştirak edeceğini belirtir. Sülalesinin Selçuk Türklerine dayandığını ve öz be öz Türk olduğunu vurguladıktan sonra Kıbrıs'a değinen Efthim, "Athinagoras beni aforoz ettiğini söyler, kendi kilisesine bağlı Makarios'u niye aforoz etmiyor"* diye sorduktan sonra, Fener'e bağlı metropolitlerin ve kiliselerin birer birer kendi kilisesine iltihak ettiklerini açıklar.[114] Kısa süre sonra da, Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin "ABD Başepiskoposu" olarak İtalyan kökenli bir Amerikalı "Eski Katolik"i (Old Catholic)** takdis eder.

28 Şubat 1964 tarih ve 6/2752 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Turgut Erenerol'a ruhanî kıyafetini mabet dışında da

113 Metropolit Emilianos ise, 1961 ya da 1962'de Papa Efthim'e, Athinagoras'ın bilgisi dahilinde giderek, aforozun kaldırılarak Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin de kapatılmasını önerdiğini, Papa Efthim'in buna çok sıcak baktığını ancak oğlu Turgut Erenerol'un karşı çıktığını hissettiğini ve daha sonra da kendisine TOP tarafından olumsuz yanıt verildiğini anlatıyor. (Kos [İstanköy] Metropoliti Emilianos ile görüşme, 16 Eylül 1999.)

(*) Kıbrıs Kilisesi bağımsız bir kilisedir, dolayısıyla Rum Patriği'nin resmen böyle bir yetkisi yoktur.

114 *Her Gün*, 3 Eylül 1963.

(**) "Konsilde yeni şeyler icat edildi" diyerek I. Vatikan Konsili'ni (1869-1870) tanımayan Katolikler.

giyebilmesi için izin verilir, o da II. Efthim adını kullanmaya başlar.

1964-1965 Olayları

Kıbrıs olayları nedeniyle basın Patrik Athinagoras'ı "bir şey yapmamakla" suçlamaya ve Türk-Yunan ilişkileri gittikçe gerginleşmeye başlar. Bu Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin sesini duyurması için II. Efthim tarafından bir fırsat olarak değerlendirilecektir. Sık sık basın toplantıları düzenler ve Rum Patrikhanesi'ni suçlar. Fener'in Yunanistan Diyanet İşleri bütçesinden her ay bir buçuk milyon lira aldığını açıklar.[115] "Bize hükümetçe cüz'i [bir] bütçe konulması Fener Patrikhanesi için ölüm olacaktır" diyerek, basın aracılığıyla hükümetten talepte bulunur. Bu sayede on iki bin Ortodoksun kendilerine bağlanacağını iddia eder.[116]

Eski MBK üyelerinin Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne ilgisi az da olsa sürmektedir. Tabii Senatör Ahmet Yıldız Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne bütçe verilmesini önerir. Turgut Erenerol bunun üzerine 1965'te Başbakan Yardımcısı Kemal Satır ile görüşür. Satır, Erenerol'dan Maliye Bakanı Ferit Melen'le görüşmesini ister. Melen kiliseye bütçe verilmesine karşı çıkar ve iki gerekçe ileri sürer: 1-Türkiye laik bir devlettir. 2-Türk Ortodoks Kilisesi'ne bütçe ayrılırsa, Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklara da verilmesi gerekir. Erenerol'a başka bir yol önerir: Eğer kilisenin dergi gibi bir yayın organı olursa, bu dergi kanalıyla dolaylı olarak yardım yapılabileceğini söyler. Turgut Erenerol bunu reddeder.[117]

İstanbul'daki Arnavut cemaati temsilcileri de bir bildiriyle, "Patrikhane'nin Arnavutları Rumlaştırmak istediğini"

---

115 *Ulus*, 2 Mayıs 1965.

116 *Yeni İstanbul*, 8 Mayıs 1965.

117 Cihangir, *a.g.e.*, s. 316.

vurgulayarak, Patrikhane'den ayrılacaklarını açıklarlar. Niyetleri bir Türk-Arnavut Ortodoks Kilisesi kurmaktır.[118] Bir süre sonra Papa Efthim'e gelerek kendilerine ayrı bir kilise vermesini isterler. Türk Ortodoks Patrikhanesi, liderliğini Beyoğlu'ndaki ünlü İnci Pastanesi'nin sahibinin yaptığı Arnavut cemaatine, Ayios Nikolaos Kilisesi'ni tahsis eder ancak birkaç ayin yaptıktan sonra kiliseye Türk-Arnavut Ortodoks Kilisesi tabelası asmak istediklerini söyleyince, Türk Ortodoks Patrikhanesi ile aralarında anlaşmazlık çıkar ve kiliseden ayrılırlar.[119]

Aynı zamanda 300 Rum basına bir açıklama yaparak Rum Patrikhanesi'nin tutumunu beğenmediklerini, Türk camiası içinde aynı haklara sahip olacaklarından, azınlık haklarından feragat ettiklerini belirterek, Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne katıldıklarını açıklarlar.[120] Öte yandan, birkaç gün sonra Kadıköy'deki Ermeni kilisesine bir koro dinletisi için mütevelli heyeti başkanınca davet edilmiş olan Papa Efthim'in oğlu Selçuk Erenerol ve ailesi Ermeni Patriği Şinorkh'un isteği üzerine kiliseden çıkarılır.[121]

Papa Efthim'in yakın bir akrabasının ölümü üzerine, her zamanki sıkıntı tekrar yaşanır ve Rum Patrikhanesi cenazenin gömülmesini "bizim dinimiz ve milletimizden değil" diyerek reddeder. Bunun üzerine Papa Efthim, Ankara'daki devlet erkânına telgraflar çekerek, aynı dine mensup olmaktan dolayı Yunan, Rus, Sırp ve Bulgar ölülerinin Şişli mezarlığına defnedildiğini, ancak kendi ölülerinin kokmak

---

118 *Akşam*, 20 Nisan 1965.

119 Selçuk Erenerol ile görüşme, 16 Ağustos 2002.

Burada bir zaman çelişkisi var gibi görünüyor. Çünkü bu kilise eylül ayında Türk Ortodoks Patrikhanesi tarafından Rum cemaatinden alınarak kullanılmaya başlanacaktır.

120 *Ulus*, 7 Mayıs 1965.

121 *Ulus*, 12 Mayıs 1965.

üzere olduğunu belirttir. Harekete geçen savcılığın emriyle Emniyet tertibat alır, mezarlıkların cemiyetlere değil, mezarlık müdürlüklerine ait olduğunu ileri sürerek cenazenin gömülmesini sağlar.[122] Başbakan Ürgüplü zamanında Türk Ortodoks Patrikhanesi mezarlık sıkıntılarından dolayı hükümetten de mezarlık talebinde bulunur, Ulus'taki Musevi mezarlığının yanında bir arsanın tahsis edilmesi gündeme gelse de bir sonuç alınamaz.

Turgut Erenerol Vatikan'ın kendi kiliselerinin varlığını kabul ettiğini açıklar,[123] ancak bu konuda resmî bir belge olmadığını da kabul etmek zorunda kalır.[124] Turgut Erenerol ve kardeşi Selçuk Erenerol, Galata'daki Ayios İoannis ve Ayios Nikolaos kiliselerine 1965 yılının ağustos ayında el koyduklarını açıklarlar. İki cemaat arasında kargaşa ve gerginlik artınca, Emniyet Aya Nikola Kilisesi'ni "kapatır" ve önüne bekçi koyar.[125] Konu mahkemeye yansır ve taraflar birbirlerinden davacı olurlar. İçişleri Bakanlığı, mahkeme sonuçlanıncaya kadar kiliselerin idaresini Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne verir.[126] Basında Galata'daki Rum İlkokulu'nun da Türk Ortodoks Patrikhanesi tarafından devralındığına dair haberler yayımlanır.[127]

---

122 *Ulus*, 26 Temmuz 1965.

123 *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1965.

124 Jacob, aynı makale, s. 68.

125 *Milliyet*, 6 Eylül 1965.

126 *Akşam*, 25 Eylül 1965.
Selçuk Erenerol, Rum öğrencilerin mağdur olmamaları için daha önce almadıklarını ancak bunu Başbakan Ürgüplü'nün istediğini söylüyor. (Selçuk Erenerol ile görüşme, 7 Ağustos 2001.)
Turgut Erenerol kiliselerin neden bu tarihte geri alındığı sorusuna cemaatin kalabalıklaşmasını gerekçe gösteriyor. (*Le Journal d'Orient*, 29 Eylül 1965.)

127 Örneğin, 30 Eylül 1965 tarihli *Hürriyet*, Selçuk Erenerol'un Galata'daki Rum İlkokulu'nu Türk Ortodoks Patrikhanesi adına devraldığını, Yunan uyruklu öğretmen ve personelin okulla ilişiklerinin kesileceğini, Rumca öğretime son

Yunan hükümeti Birleşmiş Milletler'e bir mektup yazarak Türkiye'yi şikâyet eder: "İstanbul kiliseleri Ekümenik Patrikhane'ye aittir. Türk Ortodoks Kilisesi diye bir şey yoktur, kötü şöhretli Erenerol ailesi vardır. Bu da Türk hükümetinin yarattığı bir araçtır. Ekümenik Patrikhane'nin dirliğini düzenini ortadan kaldırmaya yöneliktir."[128] Turgut Erenerol bu girişimin, Fener'in Yunan Kilisesi tarafından yönetilmekte olduğunun bir kanıtı olduğunu söyler.[129]

Demirel'in başbakanlığı döneminde, Turgut Erenerol altı kez talep etmesine rağmen bir randevu alamaz. 1967'de Papa VI. Paulus'un İstanbul'u ziyaret edeceğini öğrenince Papa'yı karşılama kararı alır. Ancak Başbakanlık'tan gelen bir telefonla kendisine gitmemesi söylenir.[130]

Yine bu dönemde, kardeşi Selçuk Erenerol muhalif olduğu halde, Kadıköy Metropoliti Meliton'a (Hacis) gider ve babası öldüğünde cenaze töreninin Patrikhane tarafından yapılmasını ister. Meliton bunu, kiliseleri geri vermeleri ve Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni lağvetmeleri şartına bağlar.[131]

Papa Efthim, 14 Mart 1968'de öldüğünde, Patrikhane, kontrolündeki Rum mezarlığına gömülmesine karşı çıkar. Bu nedenle Cumhurbaşkanı Sunay'ın Patriğe baskı yaptığı söylenir. Ancak bu baskı sayesinde Papa Efthim'in cenazesi Şişli Mezarlığı'na gömülebilir.[132]

---

verileceğini, okula da Türk büyüklerinden birinin adının konacağını söylediğini yazdı.

Selçuk Erenerol bu haberi yalanlıyor. (Selçuk Erenerol ile görüşme, 16 Ağustos 2002.)

128 Alexandris, *a.g.e.*, s. 303.

129 *Le Journal d'Orient*, 29 Eylül 1965.

130 Osman Balcıgil, "Papa Eftim'in Türk Ortodoks Kilisesi Rüyası", *Yeni Gündem*, sayı: 27, 1-15 Ağustos 1985, s. 21.

Aslında onu istemeyen Vatikan'dır. (Xavier Jacob ile görüşme, 22 Ocak 2002.)

131 Selçuk Erenerol ile görüşme, 7 Ağustos 2001.

132 Knüppel, *a.g.e.*, s. 124.

ALTINCI BÖLÜM

YUMUŞAMA VE PATRİK DİMİTRİOS (1972-1991)

İçe Kapanış

Vilayet'in, yeni patrik seçiminde noter bulunması isteğine Patrikhane, Yunan Büyükelçiliği aracılığıyla itiraz eder.[1] Yeni patrik seçimi tartışmaları vesilesiyle Türk basını Patrikhane'nin Türkiye'deki varlığını tekrar sorgular. MHP Genel Başkanı Alpaslan Türkeş, Rum Patrikhanesi'nin feshedilmesinden yana olduğunu açıklar.[2]

Patrik seçiminde en güçlü aday olarak Halkidona (Kadıköy) Metropoliti Meliton kabul edilir. Ancak Vilayet, aday listesinden, onunla birlikte Stavrupoli Metropoliti Maksimos, Haldia (Tokat) Metropoliti Kirillos ve Derki (Terkos) Metropoliti Iakovos'u da çıkarır. Yunanistan, Kadıköy Metropoliti'nin listeden çıkarılması üzerine, tekrar devreye girer, bu nedenle Patrikhane seçim sürecini ağırlaştırır.[3] An-

1 *Akşam*, 13 Temmuz 1972.

2 Michael Knüppel, *Die Türkisch-Orthodoxe Kirche*, Götingen: Pontus Verlag, 1996, s. 125.

3 Dimitrios Palavidis, "O Patriarhis Dimitrios", *I Ikumeniki Patriarhes (1923-1991)*, Atina: Sindesmos ton en Athines Megalosholiton, 1997, s. 151.

cak, Yunan hükümeti bir sonuç alamaz. Bu koşullarda gerçekleşen seçimde, henüz metropolit oluşunun üzerinden altı ay bile geçmemiş olan İmvros ke Tenedos (Gökçeada ve Bozcaada) Metropoliti Dimitrios* on iki oyla, 16 Temmuz 1972'de Patrik seçilir.

Patrikliğinin ilk yılları, 1974 Kıbrıs Müdahalesi'nin de getirdiği kasvetli bir atmosfer içinde, sessizliğin hâkim olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Patrikhane karşıtlarınca bir protesto malzemesi olmaktan öteye geçmez. Örneğin, MTTB'li gençler Fetih Haftası nedeniyle Patrikhane önünde bir protesto gösterisi düzenler ve "mücadelenin Fener Rum Patrikhanesi'nin vatan topraklarından sökülüp atılmasına kadar devam edeceğini" açıklarlar.[4] Dimitrios döneminin ilk önemli misafiri, 12-19 Ekim 1977 tarihleri arasında Patrikhane'yi ziyaret eden Moskova Patriği Pimen olur.

Emniyet, 1974-1978 yılları arasında, beş metropolite gerekçe göstermeden pasaport vermez: Halkidona (Kadıköy)-Meliton, Stavrupoli Metropoliti ve aynı zamanda HRO Müdürü-Maksimos, Haldia (Tokat)-Kirillos, Filadelfia (Alaşehir)-Vartholomeos, Melitini (Malatya)-İoakim.[5]

1977 yılında bir Patrikhane-Hükümet diyaloğu başlar. Metropolit heyetinin başında Halkidona (Kadıköy) Metropoliti Meliton bulunmaktadır. İstekleri iki noktada yoğunlaşır: Patrikhane binasının yeniden yapılması için izin ve yurtdışına çıkışlardaki engellemelerin kaldırılması.[6] Pasaportlar

---

(*) (1914-1991) İstanbul'da doğan Dimitrios, 1937'de HRO'dan mezun oldu. Bir süre Yunanistan'ın Edessa (Vodina) kentinde çalıştıktan sonra, Tahran'da görevlendirildi ve aynı zamanda Tahran Üniversitesi'nde eski Yunanca dersi verdi. 1964'te episkopos, Şubat 1972'de İmvros ke Tenedos (İmroz ve Bozcaada) Metropoliti ve Kutsal Meclis üyesi oldu.

4 *Milliyet*, 25 Mayıs 1977.

5 Konuyu araştıran Prof. Dr. Kriton Curi'ye de bu işe karışmaması söylenir. (Patrik Vartholomeos ile görüşme, 1 Ağustos 1998.)

6 Alexandris, "To Mionotiko Zitima..., s. 539.

1978'de Türkiye Başbakanı Ecevit ve Yunanistan Başbakanı Karamanlis'in Montrö'deki buluşmaları öncesi verilir. Aynı zamanda, 1974 Kıbrıs Müdahalesi sonrasında, Türkiye'ye ABD tarafından uygulanan ambargonun kaldırılması amacıyla Başbakan Bülent Ecevit, Patrik'e bu konuda yardımını isteyen, 3 Nisan 1978 tarihli bir mektup gönderir.[7]

Öte yandan, 1974 müdahalesi Rumlar arasında yeni bir göç dalgası yaratır. Ekim 1978'deki *Iho* gazetesine göre, İstanbul'daki Rum sayısı artık yedi bin sekiz yüz seksen ikiye inmiştir.[8]

Bu dönemde Türkiye'yi ikinci kez bir Papa ziyaret eder ve Papa II. Johannes Paulus 29 Kasım 1979'da İstanbul'a gelir. Bu Hıristiyan birliği için bir adım olmasının yanında, Patrikhane'nin yıllardır azalmış prestiji açısından da önemli bir ziyaret olur. Bunu 28 Temmuz 1982'de Canterbury Başepiskoposu Robert Runcie'nin, Patrikhane'nin davetlisi olarak İstanbul'a gelişi izler.[9] 1984'e kadar hiç yurtdışına çıkmayan Patrik, önce Romanya'ya, ardından İngiltere'ye gider.

Rum Vakıfları

Bakanlar Kurulu, 2437 sayılı yasanın 2. maddesine dayanarak, 3 Temmuz 1981 tarih ve 8/3281 sayılı bir "gizli" kararname çıkarır. Kararnamenin "polemik konusu yapılmaması için" gizli tutulduğu Başbakanlık Müsteşar Yardımcısı'nca açıklanır.[10] Kararnamede Hükümet, Batı Trakya'daki vakıf-

7 Alexandris, "To Ikumeniko Fanari: I Iperethniki Apostoli tu Patriarhiu ke I Ellinorthodoksi Diaspora", John M. Fossey (ed.) Proceeding of the first International Congress on the Hellenic Diaspora from Antiquity to Modern Times, cilt 2-From 1453 to Modern Times, Gieben-Amsterdam: McGill University, 1991, s. 205.

8 Alexandris, "To Mionotiko Zitima..., s. 515.

9 *Milliyet*, 29 Temmuz 1982.

10 Başbakanlık Hukuk Müşavirliği'nin Danıştay'a gönderdiği 19 Aralık 1986 tarih ve 12-102-6251/27993 sayılı yazısı.

lardan da aynı payın alınmasını engellemek amacıyla, yüzde 5 teftiş ve denetleme payından, Rum vakıflarının istisna tutulmaları amacıyla, 62 Rum vakfını sıralar. Çünkü aynı dönemde Yunanistan'ın Batı Trakya'daki vakıflar için çıkardığı kanun, bu vakıflardan alınacak kontrol hakkını "karşılıklılık" ilkesine bağlamıştır. Ermeni ve Yahudi vakıflarından saklanması amacıyla "gizli" çıkarıldığı anlaşılan bu kararnamenin hazırlanışı ve içeriğiyle ilgili haber ise daha önce basında zaten yer almıştır.[11]

1981'de Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönüşünü görüşmek üzere, NATO Müttefik Kuvvetleri Komutanı Bernard Rogers Ankara'ya gelir. Rum azınlığın taşınmaz malları ile ilgili sıkıntıları, Vakıflar'ın ve Hazine'nin açtığı davaları gündeme getirir, bunun üzerine Devlet Başkanı Kenan Evren'in emriyle Başbakan Bülent Ulusu, 3 Kasım 1981 tarih ve 57779 sayılı ve "gizli" kayıtlı bir genelge çıkartır. Genelge açılmış davaların durmasını, bir daha dava açılmamasını, alınan kararların da uygulanmamasını ister. Buna rağmen davalar sürer.[12]

İakovos Faktörü ve ABD'nin Patrikhane'ye İlgisi

Polonya'da, 80'li yıllarda, Katolik Kilisesi'nin rejimi zayıflatıcı etkisi ve bir muhalefet odağı haline gelişi, ABD'yi Patrikhane'yle yakından ilgilenmeye iter. Çünkü Polonya dışındaki Doğu Bloku ülkelerinin çoğunluğu Ortodoks nüfusa sahiptir.

1983'te Özal'ın başbakan oluşuyla Patrikhane açısından yeni bir dönem başlar. ABD ile ilişkilere özel bir özen gösteren Özal iki ülke arasında sorun olabilecek konularda, Tür-

---

11 *Tercüman*, 11 Aralık 1980.

12 *Aktüel*, (?) Ağustos 1999.

kiye'nin yıllardır izlediği politikaları bir kenara bırakır. Örneğin 1985'teki ABD gezisinde Kuzey ve Güney Amerika Başpiskoposu İakovos'un isteği üzerine, eski başkanlardan Carter'ın ve Ahmet Ertegün'ün aracılığıyla İakovos'la görüşür. Bunu 1 Eylül 1985'te, 1966'dan beri ilk kez İakovos'un Türkiye'ye gelişi izler. Başbakan Özal[13] tarafından sağlanan özel izinle Türkiye'ye gelen İakovos,* "Türk-Yunan ilişkilerinin düzelmesi için yetki verilirse arabuluculuk yaparım" der.[14] 60'lı yıllardan beri ABD'nin İakovos'u Patrik olarak görmek istediği söylenir.[15] Muhtemelen ABD, Özal sayesinde bunu gerçekleştirebileceğini düşünmüştür.[16]

İakovos'un Patrikhane ziyaretinden sonra, Türkiye'ye gelen ABD'li görevliler Patrikhane'yi ziyaret etmeye başlarlar. İakovos, "Türkiye'ye giden Amerikalıların Patrikhane'yi ziyaretini siz mi teşvik ediyorsunuz', sorusuna, 'hayır, State Department (ABD Dışişleri Bakanlığı) istiyor" yanıtını verir.[17] New York'taki Türk diplomatları, İakovos'un resmen başvurmadığını ancak yakınlarının sözlü olarak kendisi için Türkiye pasaportu istediklerini açıklarlar.[18] Arabuluculuk isteğini sık sık yineleyen İakovos, "Karamanlis ile Menderes'i büromda buluşturduğum gibi, Özal ve Papandreu'yu da buluşturabilirim," der[19] ve "1966 yılından bu yana hak-

---

13 Erol Cihangir, Özal'ın Patrikhane'yi gizlice ziyaret ettiğini iddia etmektedir. *Papa Eftim'in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi*, İstanbul: Turan Yayıncılık, 1996, s. 311.

(*) İstenmeyen adam ilan edildiği ya da vatandaşlıktan çıkarıldığı şeklinde hiçbir tebligat almadığını belirtiyor. (Başepiskopos İakovos ile görüşme, 19 Ağustos 1995, Gökçeada.)

1972'de Athinagoras'ın cenazesine gelmek istemiş, vize başvurusu reddedilmişti. (*Eastern Churches Review*, cilt 4, sayı: 1, Bahar 1972, s. 173.)

14 *Hürriyet*, 2 Eylül 1985.

15 Doğan Avcıoğlu, "Patrikhane Sorunu", *Yeni Gazete*, 5 Mart 1970.

16 *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1985.

17 *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1987.

18 *Milliyet*, 8 Mayıs 1987.

19 *Milliyet*, 3 Temmuz 1987.

kımda bulunan istenmeyen adam (*persona non grata*)* uygulamasının bir Bakanlar Kurulu kararı ile kaldırıldığı bana resmen bildirildi" ifadesiyle, arabuluculuğunun önünde bir engel kalmadığını vurgular.[20]

İakovos'un istediği arabuluculuk yetkisi verilmiş olacak ki, 1988'de, Özal ile Papandreu'nun buluşmalarını hatırlatarak, "Davos zirvesi mimarı benim, diyaloğu ben başlattım"[21] şeklinde bir açıklama yapar. Bunun doğruluğu, Papandreu'nun İakovos'a bu buluşmayı sağladığı için teşekkür ettiği 12 Nisan 1988 tarihli mektuptan anlaşılıyor.[22] Geçmişte Türkiye karşıtı davranışları hatırlatıldığında da, özeleştiride bulunur:[23] "Küçük Asya savaşından sonra İmroz (Gökçeada) Türkler tarafından işgal edildiğinde 11 yaşındaydım... Okulu bitirince zorla askere alınmam ve askerde zaman zaman bana 'Gavur' diye hitap edilmesi, bütün bunlar, beni Türkiye'ye karşı negatif bir insan yaptı."

Patrikhane Binasının Yeniden İnşası

Patrikhane, 21 Eylül 1941'de, elektrik kontağından çıkan büyük bir yangın geçirir ve tarihî büyük ahşap binasını kaybeder. Patriklik binasının yanında, doksan dört ev, Umurbey ve Camcı camileri ve birkaç mescit de yanarak yokolur.[24] 1962'de Patrikhane binası için yapılan yeniden inşâ izni başvurusu ise reddedilir.

(*) Bu "istenmeyen adam" uygulaması, ABD'nin on yedi dinî liderine imzalatıp, *New York Times*'ta yayımlattığı Türkiye karşıtı bildiriden kaynaklanır. Bkz: Athinagoras dönemi.

20 *Milliyet*, 5 Ekim 1987.

21 *Hürriyet*, 16 Şubat 1988.

22 Yeorgios P. Maluhos, Ego O İakovos, Atina: Livani, 2002, sayfa numarası yok.

23 *Milliyet*, 13 Haziran 1988.

24 *Vatan*, 22 Eylül 1941.

Eski ABD Başkanı Carter, 1984'te, "İstanbul'daki Fener Patrikhanesi'ne yeni bir bina yaptırmak ve kiliseleri onartmak" amacıyla Türkiye'ye gelir.[25] Bu ziyaretin ertesinde, ABD'nin ricaları ve lobi faaliyetleri sonucunda, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 1768/30.1.1986 ile 2294/20.6.1986 sayılı ve tarihli kararlarıyla "Patrikhane binasının iç değişikliklerle ihyası" uygun görülür.[26] Ancak bu arada ilginç bir durum da saptanır, tapu kayıtlarında Patrikhane gayrimenkulünün malik hanesinin "boş" olduğu ortaya çıkar. Belediyenin 8 Nisan 1987 tarih ve 87/3313 sayılı kararıyla Patrikhane'ye inşaat ruhsatı verilir.[27]

Artık sık sık Türkiye'ye gelmekte olan İakovos, "Patrikhane'nin yeniden inşâ edilmesi durumunda ABD Kongresi'nin Ermenilerle ilgili soykırım tasarısını önlemeye çalışacağız"[28] der. İznin verilmesinden kısa bir süre önce de basında küçük bir haber yer alır: İakovos son zamanlarda, ABD'deki Ermeni lobisine karşı tavır almış, Ermeni Soykırımı ile ilgili Amerikan Kongresi görüşmelerinde destekleyici "hiçbir gayret göstermemiştir," Ermeni Katholikosu Vasken'in ABD ziyaretinde, onunla görüşmekten kaçınmış, bu nedenle de Ermeni lobisini kızdırmıştır.[29]

Bütün inşâ masraflarını Yunan sanayici Panayiotis Angelopulos'un karşıladığı yeni Patriklik binası, 17 Aralık 1989'da büyük bir törenle açılır. Daha sonra, Onassis Vakfı, bu konuda gösterdiği çabalar için Carter'a, 1991 Aristotelis ödülünü verir.[30]

---

25 *Hürriyet*, 19 Temmuz 1986.

26 *Yeni Haber*, 21 Kasım 1986.

27 *Güneş*, 17 Ekim 1988.

28 *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1989.

29 *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1987.

30 www.onassis.gr/english/int_priezes/1980_93.html.

Patrikhane'nin Yeni Rolü

Patrik Dimitrios, 18 Ağustos 1987'de Moskova'yı ziyaret eder. Ziyaret dünya basınınca "patriğin tarihî misyonu"[31] olarak yorumlanır. Rus Patriği Pimen, "Rus Ortodoks Kilisesi'nin, İstanbul Rum Patrikhanesi'nin sadık bir evladı"[32] olduğunu belirtir. Yaklaşık 400 yıllık bir aradan sonra, 1589'dan beri ilk defa yapılan bu ziyaretin, SSCB'deki gelişmeler ve Patrikhane'ye ABD tarafından biçilen yeni rolden ayrı düşünülemeyeceği açıktır.

Athinagoras'ın 1963 yılındaki ziyaretinden beri bir Rum Patriği, ilk defa 13 Kasım 1987'de Atina'yı ziyaret eder, Ardından Polonya'ya gider. Bu arada, basında fazla ilgi çekmeyen küçük bir haber yer alır: Viyana'ya iniş yapan uçağa sabotaj düzenlenmiş, motorlara giden 25 kablo kesilmiştir.[33] Patrik Dimitrios, Aralık'ta İakovos ile birlikte Kudüs ve İskenderiye patrikhanelerini ziyaret eder. 6 Aralık 1987'de Vatikan'a giderek Papa'yla buluşur.

Cumhurbaşkanı Özal 15 Aralık 1989'da Patrik Dimitrios'u kabul eder. 1952'de Athinagoras'ın Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile görüşmesinden 37 yıl sonra gerçekleşen bu düzeydeki buluşmayı Yunanistan basını överek karşılarken,[34] emekli diplomat Coşkun Kırca, bununla Türkiye Cumhuriyeti'nin bir geleneğinin yıkıldığını, o güne kadar İstanbul Valisi ile muhatap kılınmış olan Patrik'in Cumhurbaşkanı tarafından kabulünden sonra, başka devlet başkanları ile görüşmesini Türkiye'nin eleştiremeyeceğini yazar.[35]

1989'dan itibaren Doğu Bloku'nun çöküşe geçmesi ve bu

31 *The Times*, 19 Ağustos 1987.

32 *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1987.

33 *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1987.

34 *Eleftherotipia*, 16 Aralık 1989.

35 *Milliyet*, 5 Temmuz 1990.

topraklarda yaşayanların dine dönüş eğilimi, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki Ortodoks kiliselerin üzerindeki devlet baskısının kalkması, bu kiliselerin biraz da hükümetlerinin istekleri doğrultusunda, uluslararası çapta birer güç haline gelmelerini ve siyasî ağırlık kazanmalarını sağlar. Bu da ABD'nin Patrikhane'ye olan ilgisini daha da artırır. ABD, Sovyet çözülüşünden sonra, bir yandan Kafkaslar, öte yandan Balkanlar'da yaşayan Ortodoks nüfusları ve onların pazarlarını, kendi kontrolü altındaki bir dinî merkeze bağlamak ve o üssün kilise trafiği ile ekonomik çıkarlarını da düzenlemek gereksinimi duyar.[36]

Gelinen bu nokta Patrikhane'nin yeni bir perspektif geliştirmesini, uluslararası güçlerin kendisinden beklediği işlevi yerine getirirken, yıllardır içinden çıkamadığı sorunlarını bu avantajlı konumuyla çözmeye kalkmasını sağlar.

Değişen bu uluslararası dengelerde, İakovos'un Türkiye için tehlikeli olduğuna dikkat çekilir ve Patrikhane uluslararası alanda yeni bir konum kazanmaya başlarken, İakovos gibi aracıların aradan çıkartılmamasının, "uzun dönemde Türkiye'yi hiç tahmin edemediği siyasi sorunlarla karşı karşıya" bırakabileceği uyarıları yapılır.[37]

ABD gezisi

Patrik Dimitrios 1990 yılı Haziranı'nın son günlerinde ABD'yi ziyaret eder. Bu ABD ziyareti, Patrikhane açısından yeni bir dönüm noktasıdır. Tarihte ilk defa bir İstanbul Ortodoks Rum Patriği ABD'yi ziyaret etmektedir ve hem ABD'de hem de dünyada Ortodoksluk daha "görünür bir hal" almaya başlar.

---

36 Çelik Gülersoy, "Vahiy ve Çevre", *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1995.

37 *Hürriyet*, 16 Temmuz 1990.

Toplam altı milyon Ortodoksun yaşadığı ABD'de bunun yaklaşık iki milyonu Rumlardan* oluşmaktadır. New York'ta da toplam bir milyon Ortodoksun 500 bini Rum'dur. Cemaatle yaptığı görüşmelerde Patrik, ruhanî olmayan cemaat üyelerinin kilise yönetiminde daha fazla hak talepleri ile karşılaşır.[38] ABD'deki Ortodoks kiliselerin bir çatı altında toplanması gereği dile getirilir, böylece Ortodoks cemaatlerin bir siyasî ve ekonomik güç olarak ABD'deki rolünün artacağına dikkat çekilir. Kendisinden kadının kilisedeki rolünün de artırılması talep edilir. Katolik kilisesinin kurallarını Amerikan yaşam tarzının gerekleri karşısında kendisini yenileyemediği (örneğin kürtaj izni vb.), bu yüzden cemaatinin hızla eridiği vurgulanarak, Ortodoks kilisesinin "açılmak" zorunda olduğu, yoksa ileride kiliselere giden kalmayacağı şeklinde uyarılır. Ancak "kötü" örnek olarak da Protestanlığın çok basitleştiği ve metalaştığına dikkat çekilir.[39]

Amerikan basını, ziyarete büyük ilgi gösterir. Özellikle, İstanbul Patriği'nin Ortodoks dünyasındaki "eşitler arasında birinci"liğinden, çökmekte olan Doğu Bloku'nun yeni şekillenmesinde oynayabileceği olumlu rolden söz eder ve gezinin zamanlamasına dikkat çeker.[40] Zaten Patrik de kendisinden istenen rolü oynamaya başlamış, daha gezi bitmeden, tüm Ortodoks liderleri, komünizm sonrası Doğu Avrupa ve Rusya'daki Ortodoksluğun durumunu ve rolünü konuşmak üzere, Eylül ayında Cenevre'ye çağırmıştır.[41] Üst düzey devlet başkanı protokolü ile ağırlanan Patrik, 12

(*) Yunanistan dışında yaşayan diaspora üyeleri, Türk tarihyazımında ve medyasında Rum olarak adlandırılmaktadırlar.

38 *The Union Leader, Manchester*, 7 Temmuz 1990.

39 *The Washington Times*, 5 Temmuz 1990.

40 *The New York Post*, 13 Temmuz 1990 ve *Star-Ledger*, 14 Temmuz 1990.

41 *The Washington Post*, 30 Haziran 1990.

Temmuz'da Başkan Bush ile görüşür. Bush, Patrik'e, "bugün buraya evrensel ufkunuzu, yani umudu getirdiniz. Bu 250 milyon ruhanî çocuğunuzun -ki çoğu dinî baskılar altında hayatlarını geçirdi- hepimizin umududur. Burada insanların umudunun yükselişini kutluyoruz, özellikle sizi Doğu Avrupa'da dinleyen o insanların," diyerek, Patrikhane konusundaki mesajını netleştirir.[42] Patrik ziyareti boyunca birçok üst düzey ABD yetkilisi ve BM Genel Sekreteri Cuellar ile görüşür.

Türkiye'de ise ABD'nin, "Türkiye Rumlarının Patriği"ne gösterdiği ilgi hoş karşılanmaz. Eski Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, "Patrik dönünce Eyüp Kaymakamı kendisini çağırıp bilgi istemelidir"[43] derken Eyüp Kaymakamı daha gerçekçidir: "Patrik işi beni aşar."[44] ABD'den dönen Dimitrios, 21 Eylül'de ruhanî açıdan kendisine bağlı Aynaroz'a gider. 1963'ten beri bir İstanbul Patriği ilk kez Aynaroz'a gitmektedir.

1991 Ağustosu'nun son günlerinde, Yunanistan'da İskeçe Müftüsü görevden alınır ve Türklerin protesto gösterileri sertlikle bastırılır. Bunun üzerine Patrikhane 25 Ağustos'ta yaklaşık yüz kişilik bir grup tarafından kuşatılır. Patrik'in Yunanistan'ı kınamasını isteyen eylemciler, Patrikhane önündeki eylemleriyle, beş gün boyunca giriş çıkışlara izin vermezler.

Dimitrios'un Patriklik dönemi, 80'li yılların ikinci yarısı dışta tutulursa oldukça sönük, konjonktürün de etkisiyle, Patrikhane'nin adeta kabuğuna çekildiği bir dönemdir. 80'li yılların ikinci yarısından sonra Patrikhane'ye biçilen yeni rolü kaldırabilecek bir liderlik vasfına da sahip değildir. 2

---

42 *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1990.

43 *Güneş*, 13 Temmuz 1990.

44 *Güneş*, 2 Ağustos 1990. Bu arada, Patrikhane'nin Fatih ilçesi sınırları içerisinde olduğu hatırlanmalıdır.

Ekim 1991'deki ölümünden sonra Patrikhane kendisine yeni koşulların gerektirdiği bir patrik seçecektir.

Dimitrios Döneminde Türk Ortodoks Patrikhanesi

1973'te, yıllardır süren kiliseler davası sonuçlanır ve 1936 beyannamesinde Türk Ortodoks Patrikhanesi vakfına ait gözüktüğünden, Galata kiliselerinin "yasal sahibi" Türk Ortodoks Patrikhanesi olur. Artık olaylar durulmuş, ancak cemaat Erenerol ailesinin fertleriyle sınırlanmıştır.[45] Türk Ortodoks Patrikhanesi derin bir sessizliğe gömülür. Ankara'da yıllardır gerçekleştirdiği birçok girişimden hiçbir sonuç alamayan Turgut Erenerol, 1985 yılında artık bütün umudunu yitirmiştir:[46]

> "... Öz kardeşim dahil olmak üzere bunlardan bugün bu davaya inanan biri olarak geriye sadece ben kaldım... Bir tane oğlum var. Yirmi yaşında, Güzel Sanatlar'da okuyor. Ben ona babamın bana yaptığı haksızlığı yapmayacağım. Babam biliyordu bu davanın çıkmaz olduğunu, ama yaktı beni. İstikbali olan bir doktordum, şimdi hiçbir şeyim. Ben oğlumu yakmayacağım...
>
> Bundan dört beş sene evvel bana Fransa'dan büyük bir zarf geldi. İçlerinden belgeler, fotoğraflar ve bir mektup çıktı. Mektupta özetle şunlar yazılıydı: 'Biz senelerce müstakil bir patrikhanemiz olmadığı için İskenderiye Patrikliği'ne bağlıydık... Bize müteradiyen Yunanlılık propagandası yapılıyor. Oysa biz Fransızız... Müsaade ederseniz İs-

45 Erdal Çetintaş, *Anadolu Türk Ortodoks Kilisesi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), 1996, s. 70.

46 Osman Balcıgil, "Papa Eftim'in Türk Ortodoks Kilisesi Rüyası", *Yeni Gündem*, sayı: 27, 1-15 Ağustos 1985, s. 21.

kenderiye Patrikliği'nden ayrılıp size bağlanmak istiyoruz.' ... Şimdi ben bu mektubu okuyunca kendi kendime güldüm... 'Zavallı adam' dedim kendi kendime, 'sen kime bağlandığının farkında değilsin. Hani patrikhane? Nerede teşkilât? Üzülerek 'sizi kabul ediyoruz' diye yazdım. Uzun zamandır hiçbir haber gelmiyor. Anlaşılan durumumuz onlar tarafından da öğrenildi. Acı. Çok acı. Babam ve ben direndik, ama boş. İstenmedik."

II. Efthim Mayıs 1991'de öldüğünde, Türk Ortodoks Kilisesi'nin bütün cenazelerinde olduğu gibi sorun yaşanır. Cenazenin defnedilmesine izin vermeyen Rum Patrikhanesi Valiliğin baskısı karşısında kabul etmek zorunda kalır.[47] 1956'da diakonos olarak takdis edilmiş olan kardeşi Selçuk Erenerol, İçişleri Bakanlığı'nca patrik vekili olarak atanır.

47 O dönemde Melitini (Malatya) Metropoliti, halen Halkidona (Kadıköy) Metropoliti olan Ioakim ile görüşen ve ağabeyinin cenazesinin kaldırılmasını isteyen Selçuk Erenerol "bir özür belgesi ve kiliseleri geri verin" teklifi ile karşılaştığını söylüyor. Erenerol bunun üzerine, "cenazeyi kaldırın formül bulunur, TOP adı kalsın Rum Patrikhanesi başına bir metropolit atasın, bir süre sonra da ister korusun ister lağv etsin" diyor. Kadıköy Metropoliti, Patrik Dimitrios bu sırada Bulgaristan'da olduğu için kendisini sonra arayacağını söylediği halde bir daha aramaz. (Selçuk Erenerol ile görüşme, 25 Temmuz 1996.)

Oysa Metropolit Ioakim, Erenerol'un söylediklerini yalanlıyor, görüşmede Perge ve Terkos metropolitlerinin de bulunduğunu, o sırada Patrikhane'de HRO'nun Müdürü Metropolit Maksimos'un cenazesi olduğunu, Erenerol'un "ağabeyime de böyle bir tören yapın" dediğini, kendisinin böyle bir şeyin olamayacağını ancak cenazenin açıkta kalmaması için "Yorgo" olarak, bir Ortodoks olarak bir tören yapabileceklerini söylediğini, kiliselerin gündeme gelmediğini aktarıyor. (Kadıköy Metropoliti Ioakim ile görüşme, 3 Ağustos 1996.)

YEDİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE PATRİK VARTHOLOMEOS (1991)

Basında İakovos'un patrikliğe aday olduğu şeklinde yazılar çıkmaya başlar. Ancak bu isteğe sıcak bakmadığı bilinen Türkiye'den daha önce, Fener hiyerarşisi buna karşıdır; çünkü İakovos'u siyasete bulaşmış görmektedir. Üstelik birkaç istisna dışında -Fener'e dışarıdan dayatılarak gerçekleştirilmişlerdir- patriklik tahtına bu topraklar dışından birini getirmeme geleneği mevcuttur.

Aslında "içeride", kimin bu makama geleceği konusunda bir oydaşma önceden beri vardır. Konjonktürün gerektirdiği şartlara sahip; karizması, bildiği birçok dilin yanında geniş kültürü ve ağırlığıyla 22 Ekim 1991'de, Halkidona (Kadıköy) Metropoliti Vartholomeos* Patrik seçilir. Bu kez,

---

(*) (1940-) Gökçeada'da doğdu. 1961'de Heybeliada Ruhban Okulu'nu bitirdi. 1961-63'te askerliğini yaptı. 1963-68 arasını Avrupa'da geçirdi, Patrikhane bursuyla Roma'daki Gregorian Üniversitesi Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nde, "Kutsal kanonların kodifikasyonu ve Ortodoks Kilisesi'nde kanonik düzenlemeler üzerine" başlıklı teziyle ilahiyat doktoru oldu. 1968'de HRO'ya Müdür Yardımcısı olarak tayin edildi. 1973'te Filadelfia (Alaşehir) Metropoliti, Mart 1974'te Kutsal Meclis üyesi oldu. Patrik seçildiğinde, 1990'dan beri Halkidona (Kadıköy) Metropolitliği görevini sürdürüyordu.

hiçbir adayın listeden çıkartılmaması sonucunda Vartholomeos'un seçilebilmesi sağlanmıştır.[1] Bunda, Özal'ın, Dışişleri kadrolarına, "Patrikhane nedeniyle başımın ağrımasını istemiyorum" demesinin etkisi büyüktür. Bu seçimde adaylardan hiçbirinin adının listeden çıkarılmamasını ABD'nin Ankara'dan istediğini bizzat Patrik Vartholomeos belirtir.[2] Patrikhane'de saygınlığı ve hissedilir bir ağırlığı olan, özellikle ilahiyat alanındaki bilgisiyle tanınan ve Atina Üniversitesi'nde İlahiyat Profesörü olan Mira (Demre) Metropoliti Hırisostomos bu seçimde Patrik seçilmeyi bekler. Ancak Patrikhane'nin yeni rolüne daha uygun bir isim olan Vartholomeos seçilince, "gönlü alınmak üzere" Hırisostomos'u Kesaria'dan (Kayseri) sonraki ikinci büyük unvan olan Efesos (Efes) Metropolitliği'ne getirilir.

Vartholomeos'un Çabaları

Bu dönem Patrikhane trafiğinin hızlandığı, Patrikhane'nin hızla dışa açıldığı çok hareketli bir dönemdir.[3] Seleflerine göre oldukça genç yaşta seçilen Patrik, uluslararası konjonktürün de yarattığı olumlu koşullarda popüleritesini gittikçe artırır. Kendi cemaati ve ruhbanı arasında da tartışma yaratır. ABD cemaati Patrik'i tutucu bir din adamı olarak görürken, Aynaroz'daki bazı manastırların keşişleri ise tersine fazla dünyevî bulurlar.[4]

Vartholomeos, 1992'den beri, her iki yılda bir, ağustosun

---

1 Seçimin ayrıntıları için bkz. *I Eklogi ke Enthronisis tis A. Th. Panayiotitos tu Ikumeniki Patriarhu k. k. Vartholomeu A*, Atina: Periodikon 'Ekklisia', 1992.

2 Patrik Vartholomeos'la görüşme, 10 Ekim 1994.

3 Patrik Vartholomeos'un, 1995 yılı sonuna kadar yaptığı yurtdışı gezilerin ve görüştüğü kişilerin listesi için bkz. Yeşim Cömertoğlu, "Fener Patrikhanesi ve Yunanistan", *Strateji*, 95/4, s. 131-134.

4 Whit Mason, "Constantinople's Last Hurrah", *World Policy Journal*, cilt 18, sayı: 2, Yaz 2001.

son günlerinde, kendisine bağlı dünya üzerindeki bütün metropolitleri Fener'de toplar, toplantı tarihi, Kilise'nin yılbaşı kabul ettiği 1 Eylül'dür. Kiliselerin sorunlarının görüşüldüğü bu toplantılarla, Patrikhane'nin ekümenikliği de gösterilmiş olur.

Türkiye'ye Patrikhane Baskısı

ABD Başkanı Clinton'ın Yunan asıllı danışmanlarından George Stefanopulos, Patrikhane hakkında, "misyonunu serbestçe yerine getirebilmesi için özel çabalar gösterdik ve göstermeye devam edeceğiz"[5] açıklamasını yapar. ABD'nin Patrikhane'ye ilgisi artarak devam eder. Bu çerçevede Başkan Clinton, Başbakan Çiller'e 1994'te bir mektup yazarak, aşağıdaki telkinleri yapar:[6]

> "Yunanistan'la olan ilişkilerinizdeki en son gerilimi azaltmak üzere, hükümetiniz tarafından bazı sembolik adımlar atılabilir... Bu sembolik adımlardan bir tanesi, İstanbul'daki Rum-Ortodoks Patrikhanesi olabilir ve bu kurumun işlerlik kazanması hususunda mevcut olan bazı zor koşulları kolaylaştırmanın yollarını gözönünde bulunduracağınızı ümit ediyorum."

Başkan'ın bu mektubu, Papandreu'nun yapacağı ABD ziyareti öncesinde Rum lobisi ve İakovos'un isteği ile yazdığı söylenir. Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreu ile birlikte yaptığı basın toplantısında da, Clinton, "Türk Hükümeti'nden, Fener Patriği'nin 'statüsünün ve çalışma koşullarının' gözden geçirilmesini istediğini," açıklar.[7] Yunanistan Dışişleri Bakanı Karolos Papulias, Türk meslektaşı Hik-

---

5 Anadolu Ajansı haberi, 9 Kasım 1993.

6 *Sabah*, 24 Mart 1994.

7 *Hürriyet*, 24 Nisan 1994.

TBMM'DE PATRİKHANE: (1990-2002)

İsmail Köse: İstanbul'daki Fener Patrikhanesi'nin yeniden açılmasına hangi makamlarca izin verildiğine ilişkin Başbakan'a yönelttiği soru (9 Ocak 1990).

İsmail Köse: Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi liderinin bölücülük yaptığı iddiasına ilişkin Başbakan'a yönelttiği soru (11 Eylül 1990).

Ökkeş Şendiller: İstanbul-Fener'de yapıldığı iddia edilen Ortodoks liderleri toplantısına ilişkin Başbakan'a yönelttiği soru (14 Nisan 1992).

Mustafa Ünaldı: Fener Patriği Vartholomeos'un, Avrupa Topluluğu'nda "devlet başkanı" statüsüyle konuşturulmasına ilişkin gündem dışı konuşma (10 Şubat 1994).

Hasan Mezarcı: İstanbul'da bulunan Fener Rum Patriği'nin Lozan Antlaşması'na aykırı faaliyetlerde bulunduğu iddiasına ilişkin Başbakan'a yönelttiği soru (25 Mayıs 1994).

Süleyman Ayhan: Ortodoks Fener Rum Patrikhanesi'nin amaçları dışında faaliyette bulunduğu iddialarını araştırmak amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önerge (8 Haziran 1994).

Bahattin Elçi: İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'ne ilişkin Dışişleri Bakanı'na yönelttiği soru (1 Eylül 1994).

Mustafa Ünaldı: Bir gazetede yayımlanan 'Patrikhane İkinci Vatikan Olma Yolunda' başlıklı habere ilişkin İçişleri Bakanı'na yönelttiği soru (6 Eylül 1994).

Halit Dumankaya: İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'ne ilişkin Başbakan'a yönelttiği soru (27 Eylül 1994).

Mustafa Ünaldı: İstanbul Fener Rum Patrikhanesi hakkında ileri sürülen bazı iddiaları araştırmak amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önerge (8 Kasım 1994).

Bahattin Elçi: Fener Rum Patriği'nin yönetiminde düzenlenen bir kutlama törenine ilişkin Başbakan'a yönelttiği soru (12 Aralık 1994).

Mustafa Baş: Ortodoks Rum Patriği'ne ilişkin Başbakan'a yönelttiği soru (1 Mart 1995).

Mustafa Ünaldı: Bir gazetede yayımlanan "Patrikhane TC'yi takmıyor'" başlıklı haberde yer alan iddialara ilişkin Başbakan'a yönelttiği soru (25 Haziran 1996).

Mehmet Ali Şahin: Ortodoks din adamlarının ve bir işadamının bulunduğu gemiye resmî karşılama yapıldığı iddiasına ilişkin Çevre Bakanı'na yönelttiği soru (21 Ekim 1997).

Kemalettin Göktaş: Yunan Venizelos gemisinin Trabzon'u ziyareti ve Fener Rum Patriği'nin faaliyetleriyle ilgili olarak gündem dışı konuşma (23 Ekim 1997).

Osman Yumakoğulları: Fener Patriği'nin Yunan Dışişleri Bakanı ile görüşmesi, ekümenliği, Floridi adlı şahsın Patrikhane'ye üç milyon üç yüz bin dolar verip vermediğine dair Dışişleri Bakanı'na yönelttiği soru (16 Ekim 2001).

Sadi Somuncuoğlu: Fener Rum Patriği'nin kullandığı unvan, iç ve dış gezileri, Heybeliada Ruhban Okul'nun açılması girişimleri ve Batı Trakya azınlığının hakları ile arasındaki karşılıklılık ilkesi üzerine Başbakan'a yönelttiği soru (23 Ocak 2002).

met Çetin ile yaptığı görüşmede de, Patrikhane için hükümetinin, "özel statü" isteğini gündeme getirir.[8]

AB Nezdinde Büro

AB Komisyonu, Brüksel'de Ortodoks kiliselerin bir temsilcilik açmasını istemektedir. AB Komisyon Başkanı Jacques Delors bunu Fener'den ister. Avrupa birçok ulusal kilise yerine, karşısında tek muhatap görmeyi arzular. Çünkü Avrupa nezdinde Patrikhane "evrenselliği", "birleşik Avrupa"yı, ulusal kiliseler ise "birleşik Avrupa"ya kötü örnek olacak milliyetçiliği temsil eder.[9] O ana kadar Brüksel'de bir din kurumu olarak aynı zamanda bir devlet olan Vatikan'ın temsilciliği bulunmaktadır. Buradaki amacın Patrikhane açısından, AB fonlarından yararlanmak, Balkan ve Doğu Avrupa'daki kiliselerin ruhanî merkezi haline gelmek olduğu belirtilir. 1994 yılında Patrikhane AB nezdinde bir büro açmak amacıyla çalışmalara girişir.[10] AB'nin beklentilerinin ise, bu kiliselerin devlet müdahalelerinden kurtarılması, is-

8 *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1994.

9 *Kathimerini*, 13 Eylül 1998.

10 *Eksusia*, 19 Kasım 1996.

tikrarın sağlanması, onlara, kendi Doğulu, ama değerleri Batılı bir kilise modeli sunma olduğu söylenebilir. Dönemin Vali Yardımcısı Patrik'ten bu büronun açılmamasını ister.[11] Türkiye bu konuda özel bir hassasiyet gösterir. Bunu Patrikhane'yi bir Türk kurumu olmaktan çıkaracak bir gelişme olarak yorumlar. Dışişleri bir açıklama yaparak Patrikhane'nin bir tüzel kişiliği olmadığını, söz konusu büroyu açamayacağını belirtir.[12] Konu bir süre sürüncemede kalsa da Patrikhane büroyu daha sonra açar.

Çevre Toplantıları

Patrikhane ilk olarak 1990'da Girit'te, bir tarafı Yunan kökenli olan, Edinburgh Dükü Prens Philip'in Dünya Doğal Yaşamı Koruma Örgütü'nün başı olarak açış konuşmasını yaptığı bir toplantıyla "çevre" konusunun bundan sonra Patrikhane'nin önemli gündem maddelerinden biri olacağının işaretini verir. Patrik Dimitrios, kilise takviminde yılbaşı olan 1 Eylül'ü "çevre günü" ilan eder. Bu tarihten itibaren hemen her yıl HRO'da çevre konulu toplantılar sürdürülür. Prens Philip 31 Mayıs 1992'de Patrik Vartholomeos'u bu etkinlikler çerçevesinde ziyaret eder. Patrik de, hem Patrikhane'yi gündemde tutmak hem de ekümenikliğini "hatırlatmak" için bu seminerleri birer platform olarak görür ve yoğunlaştırır. Patrikhane'nin neden çevreyle ilgilendiği şeklindeki sorulara, Patrik Vartholomeos, "çevre sorunu aynı zamanda teolojik bir sorundur" şeklinde yanıt verir.[13] Genellikle HRO'da gerçekleştirilen bu toplantılar, dört kez de, etkileyici organizasyonlarla, gemilerde yapılır.

Bunların ilki, 22-26 Eylül 1995'te Ege'de gerçekleştirile-

---

11 Patrik Vartholomeos ile görüşme, 1 Ağustos 1998.

12 *Yeni Asya*, 28 Ekim 1994.

13 Patrik Vartholomeos'la görüşme, 10 Ekim 1994.

VATİKAN'LA İLİŞKİLER

Son yıllarda, teolojik sorunların yanında, Ortodoks kiliselerin en büyük rahatsızlığı, Vatikan'ın Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki, yani tarihî olarak Ortodoks bölgelerdeki faaliyetleridir. Bunun ana kaynağı da "birlikçi" kiliselerdir. Bu "birlikçi" kiliseler, Bizans ritüelini uyguladıkları, daha açıkçası ayinleri, kiliseleri, din adamlarının giyimleri vb. konularda Doğu geleneğini sürdürdükleri, Ortodokslardan hiçbir farkları olmamasına karşın, ruhanî önder olarak Papa'yı tanırlar.[14] Stalin'in Sovyetler'deki "birlikçi"lere, "ya onu ya bunu seçin" demesinden sonra, uzun süre gizlenmek zorunda kalmışlardır. Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'nun çöküşünden sonra canlanan hareket, Vatikan'ın da desteğiyle güçlenir, hükümetlerden "bizimdi" diyerek birçok gayrimenkulü geri almaya başlarlar. Fener ve Moskova bu "bölücü" hareketin canlanmasına ve Vatikan tarafından desteklenmesine tepki gösterir ve bunun üzerine Patrikhane Aralık 1990'da Vatikan'la diyaloğu askıya alır. Vatikan'dan "Ortodoks Dünyası"nda dinî propaganda yapmamasını ister. Vatikan'ın savunması ise bu "birlikçi"lerin "II. Vatikan Konsili'ni anlamadıkları" şeklindedir.

Bir süre sonra yumuşama gerçekleşir ve iki kilise arasındaki diyalog yeniden başlar. 27 Haziran 1995'te Patrik Vartholomeos, Vatikan'da Papa ile görüşür.

rek, Pire'de başlayıp, İstanbul ve Kuşadası'nda devam edip, Aziz Ioannis'in İncil'in son bölümü 'Apokalips'i yazdığı Patmos'ta sonuçlandırılır. Prens Philip'in himayesindeki gezide, ABD Başkan Yardımcısı Al Gore'un da yer alışı, siyasi protokolün ne kadar yüksek düzeyde olduğunun bir göstergesidir.

Sempozyumların ikincisi, Avrupa Komisyonu Başkanı Jacques Santer'in himayesinde 20-28 Eylül 1997'de "Karadeniz'deki Çevre Sorunları" başlığıyla gerçekleştirilir. Gemi Karadeniz'in büyük limanlarına uğrayarak, çevre kirliliğine dikkat çekerken, faaliyet, Patrikhane'nin "ekümenikliğinin gövde gösterisi" olarak yorumlanır. Tam da buna bir tepki

14 Ayrıntılı bilgi için bkz. Elçin Macar, *Istanbul'un Yok Olmuş Iki Cemaati-Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar*, İstanbul: İletişim Yay., 2002.

olarak, Trabzon'da, ülkücü örgütlerin başını çektiği bir protesto gösterisi yapılır. Konukların gemiden inmesi engellenir.

Üçüncü sempozyum, 1999'da Tuna Nehri üzerinde seyreden bir gemide "Tuna Nehri'nin Kirliliğine Yolaçan Sorunlar" başlığıyla gerçekleştirilir. Dördüncüsü ise 6-11 Haziran 2002'de Adriyatik Denizi'nde bu denizin kirliliğine dikkat çekmek amacıyla düzenlenir. 1 Haziran'da Patrikhane ile Yunanistan Kültür Bakanlığı arasında imzalanan bir protokolle, bu bakanlığın konferansa desteği sağlanır. Konferans çerçevesinde 11 Haziran'da Venedik'te bir araya gelen Papa ve Patrik yeni çevre sağlığı etiğini belirleyen "Venedik Tahhütü"nü imzalarlar.[15]

Lobi Faaliyetleri

Ankara'da üst düzey ziyaretlerle sıkıntılarını çözmeyi amaçlayan Vartholomeos ilk yıllarında pek umduğunu bulamaz. Mart 1995'te, Haziran 1993'ten beri Başbakan Çiller'den randevu beklediğinden yakınır.[16]

Milliyetçi ve İslâmî kesimin basınının ve yazarlarının tarihî olarak Patrikhane karşıtı bir çizgi izledikleri bilinir. Bu kesimin Patrikhane'ye ilgisi, Patrikhane'nin yükselen grafiğiyle bir paralellik gösterir. Vartholomeos döneminde doruğuna ulaşır. Böyle bir çizginin lideri olan Fethullah Gülen, 4 Nisan 1996'da Patrik'in isteği üzerine Vartholomeos'la buluşur. Patrik'in Gülen'e, HRO'nun açılmasına desteği karşılığında Batı Trakya'da bir üniversite açmasına destek olacağının konuşulduğu basına yansır. Bu tarihten itibaren, bu çevreye ait, *Zaman* gazetesi, *Aksiyon* dergisi ve Samanyolu televizyonu, büyük bir dönüşle, Patrikhane aleyhine yayınlarını keser, Patrikhane'ye sıcak bakan bir yayın politi-

15 *Yunanistan*, sayı: 13, Haziran 2002, s. 3. (Türkiye'deki Yunan Büyükelçiliği tarafından yayımlanan bülten.)

16 *Sabah*, 1 Mart 1995.

kası izlemeye başlar.[17] Patrik ertesi gün Başbakan Mesut Yılmaz'la görüşür. En acil sorun olarak HRO'nun açılmasını dile getiren Patrik, Yılmaz'ın Batı Trakya Türk azınlığının dinî ihtiyaçlarının karşılanması konusundaki yardım isteğiyle karşılaşır.[18]

Bu dönemde Patrikhane'nin konuklarının konumları oldukça üst seviyelerdedir. ABD Başkanı Bill Clinton'ın eşi Hillary Clinton, 28 Mart 1996'da Patrikhane'yi ziyaret eder. Clinton, "HRO'nun açıldığı gün, çok mutlu olacağını" Patrik'e aktarır.[19] Patrikhane, Uzakdoğu'daki küçük cemaatlerin bir merkezden koordinasyonunu sağlayabilmek amacıyla Kasım 1996'da Hong Kong'da bir metropolitlik açar. 19 Ekim 1997'de ABD'ye gider. Buradaki ilginç gelişmelerden biri, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Nüzhet Kandemir'in Patrik'e "Patrikhane'nin Türkiye ile Yunanistan arasında köprü vazifesi görebileceğini"[20] söylemesidir. Aynı gezide Clinton'ın Patrik'e, HRO'nun açılması için konuyu Mesut Yılmaz'la ele alma sözü verdiği açıklanır.[21] Kasım 1999'da bu kez ABD Başkanı Clinton Patrikhane'yi ziyaret eder ve desteğini gösterir. Aynı günlerde Yunanistan Başbakanı Simitis de Patrikhane'dedir. Nisan 2000'de Almanya Cumhurbaşkanı Johannes Rau Patrikhane'yi ziyaret eder. Almanya Cumhurbaşkanı Vartholomeos'a HRO'nun tekrar açılması için girişimde bulunacağına dair söz verir.[22] Mart

---

17 Örneğin, bu grubun yayımladığı *Aksiyon* dergisinin 1-7 Temmuz 1995 tarihli sayısının kapağı "Patrik 'çizme'yi aştı" şeklindeyken, 13-19 Nisan 1996 tarihli kapağında "Diyaloğa Doğru" denilerek, Patrik ve Fethullah Gülen'in fotoğrafları birlikte yer almaktaydı.

18 *Hürriyet*, 6 Nisan 1996.

19 *Sabah*, 30 Mart 1996.

20 *Radikal*, 22 Ekim 1997.

21 *Radikal*, 28 Ekim 1997.

22 *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 10 Nisan 2000.

2002'de Patrik ABD'ye gider ve Başkan Bush'la görüşür.

Patrikhane'nin Vartholomeos'la çizdiği yükseliş bazı kesimleri rahatsız eder. 1994'te Patrikhane'ye bir bomba atılır. Patlamayan bombanın üzerinde "yıllarca Doğu Müslümanlarının üzerinde Bizans entrikalarının kaynağı olan bu yer ortadan kalkana kadar savaşlarını sürdürecekleri" yazılıdır. 1997'deki ikinci bombada ruhanîler bir önceki gibi şanslı değildirler ve bomba Diyakonos Nektarios'un kolunun sakat kalmasına yol açar.

"Ortodoks Ekseni"

Türkiye kamuoyunda özellikle 1994'ten itibaren gündeme gelen konulardan biri de, Türkiye'nin çevresindeki ülkelerce bir Ortodoks ekseni içine alınmakta olduğudur. Rusya, Sırbistan ve Yunanistan tarafından Türkiye'ye karşı bir Ortodoks ittifakı oluşturulduğu özellikle Aytunç Altındal tarafından gündeme getirilir; aynı konu muhafazakâr ve İslâmî basın tarafından da sık sık işlenir.[23] Vartholomeos, "Moskova bunu gündeme getirdi, ama ben karşı çıktım"[24] diyerek, bir yandan Patrikhane'nin bu konudaki konumunu ortaya koyar, öte yandan da, iddiaların tümüyle hayal ürünü olmadığını açıklamış olur.

Yunan Dış Politikası ve Patrikhane

Vartholomeos, Patrik seçildikten sonra, Patrikhane'nin ve Türkiye'deki Rumların geleceğinin güvencesi olarak, Türkiye'nin AB üyeliğini görür ve bunu sık sık demeçler vererek açıklar. Oysa bu, geleneksel olarak Türkiye'yi AB'den uzak tutma politikası izleyen Yunanistan'ın dış politikasına aykırıdır. Hem Yunan Kilisesi hem de Yunan Dışişleri, durumla

---

23 Örneğin: *Selam*, 2 Nisan 1994; *Türkiye*, 30 Mayıs 1994.

24 *Milliyet*, 23 Aralık 1994.

ilgili rahatsızlıklarını çeşitli yollarla ifade ederler. ABD Başkanı Clinton'un danışmanlarından Stefanopulos, Patrik Vartholomeos'la görüştükten sonra 1995'te Atina'ya gider ve orada şu açıklamayı yapar:[25] "Patrik, Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesinin İstanbul'daki Rum toplumunun yaşayabilmesi açısından önemli olduğunu söylüyor. Amerika yönetimi olarak, İstanbul'da Rum toplumunun yaşayabilmesi için güvence veriyoruz. Patrik'e de bu güvenceyi verdim." Bu açıklama, ABD'nin, Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyeceğinin önemli bir göstergesidir. Bu nedenle Stefanopulos, Atina'dan tepki görür.

Vartholomeos ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Holbrooke ile yaptığı görüşmede de, Türkiye'nin Avrupa'nın bir parçası olduğunu, AB ve Gümrük Birliği'ne alınması gerektiğini vurgular.[26] Ankara, Atina'nın Gümrük Birliği konusunda vetosunu kullanması halinde Yunanistan'a karşı bazı yaptırımlar uygulanacağını açıklar. Bir tanesi de Yunan din adamlarının İstanbul'a gelişlerinin engellenmesi yönündedir.[27] Patrikhane'ye bağlı Pergamos (Bergama) Metropoliti Ioannis, Aynaroz'daki bir toplantıda, ülkedeki Hıristiyan unsurun korunması ve köktendincileri kontrol altında bulundurulabilmesi için, Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin desteklenip teşvik edilmesi gerektiğini söyler.[28]

Bunların dışında da, Yunanistan devleti ile Patrikhane'nin organik ilişkisi bilinir. Yunanistan, Patrikhane'ye para yardımı yapar. Son yıllarda, Yunan Hükümeti'nin Patrikhane'ye yolladığı yıllık paranın ayrıntılı hesabını istediği, Patrikhane'nin Atina'yla "mesafesini" korumak için bu-

---

25 *Hürriyet*, 30 Ağustos 1995.

26 *Dünya*, 23 Şubat 1995.

27 *Hürriyet*, 9 Ocak 1995.

28 *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1995.

nu reddettiği basına yansır.[29] Bu nedenle 1997 "ödeneği" gelmez.[30]

Bununla birlikte, sokaktaki bir Yunan açısından ise, Patrikhane bugün, zihnindeki ulusçuluğun "şanlı Bizans" geçmişinin bugünkü "mehter takımı"ndan ibarettir. Onu "izler" ve "dinler"; o kadar. Ruhanî önemi ise, Yunanistan toplumundaki sekülarizasyon sürecine paralel olarak, çoktan sembolikleşmiştir.

Fener'in Moskova'ya Meydan Okuması

Ukrayna Kilisesi

Ukrayna Kilisesi, 1686'da Moskova'ya bağlanana kadar, Fener'in yetki alanı içindeydi. 1917'de Rus Kilisesi Rusya dışına "taşınınca", 1930'da Ukrayna Kilisesi de onu izler. 1941'de Alman işgali sırasında tekrar Ukrayna'da örgütlense de gövdenin büyük kısmı 1944'te yine ülke dışına çıkar.[31] ABD ve Kanada'ya yerleşir.* Bu kilise, Ukrayna'da kalan ve Moskova'ya bağlanan kısımla bir daha ilişki kurmaz.

1989'da Gorbaçov döneminde kilise Ukrayna'da güçlenmeye başlar. Bu noktadan sonra da bağımsız olmak ya da Moskova'ya bağlı kalmak seçenekleri üzerinde bir tartışma başlar. Kilisenin bağımsızlık isteyen ruhanîlerinin, bunu Fe-

---

29 *Radikal*, 9 Mayıs 1997.

30 Patrikhane'nin birçok gelir türü vardır. Bunların başında Yunanistan'daki manastırlardan elde edilen gelirler gelmektedir. Örneğin, Yunanistan Hükümeti'nin 25 Temmuz 1969'da kabul ettiği kararnameye göre, Halkidiki'deki Ayia Anastasia Farmakolitria Manastırı bütün menkul ve gayrimenkul serveti ile beraber Patrikhane'ye aittir, gayrisafi gelirinin yüzde 20'si HRO'nun korunması için Patrikhane'ye verilmektedir. (*Efimeris tis Kiverniseos*, 29 Temmuz 1969, cilt 1, sayı: 146.)

31 İlber Ortaylı, "Ukrayna Kiliselerindeki Gelişmeler", *Avrasya Etüdleri*, cilt 3, sayı: 3, Sonbahar 1996, s. 54.

(*) Kanada'daki kilise halen Fener'e bağlıdır. Kilise'nin başında Metropolit Vasilios Fedak bulunmaktadır.

ner'den talep etmeleri, Moskova'yı çileden çıkarır. Rus Patriği II. Aleksiy, Vartholomeos'a sert bir mektup yazarak, onu "kutsal kilise yasalarını çiğnemek ve faaliyetiyle Ortodoks dünyasını bölmek"le[32] suçlar ve Ukrayna Kilisesi'nin bağımsız statü kazanma girişimlerini cesaretlendirmemesini ister. Fener, konuyu, Moskova ile ilişkilerini bozmamak için Rus Kilisesi'nin bir iç sorunu kabul ettiğini açıklar. Moskova da bağımsızlık isteyen metropolitleri, başta Kiev Metropoliti Filaret olmak üzere aforoz eder. Buna rağmen henüz başka bir ruhanî otorite tarafından tanınmamış olsa da, Moskova'ya bağlı Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin yanında, "bağımsız" bir Ukrayna Kilisesi de oluşmuş durumdadır.[33]

Estonya Kilisesi

İki kilisenin ilişkilerini asıl gerginleştiren gelişme, 1996'da, Fener'in Estonya Kilisesi'ni özerk bir konumla kendisine bağlama kararı olur. Bunun üzerine Rus Patriği, Vartholomeos'a bir mesaj göndererek, ilişkileri dondurduğunu açıklar.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Baltık ülkeleri Sovyet ordusunca işgal edilinceye kadar, Estonya Kilisesi özerktir ve İstanbul Rum Patrikhanesi'ne bağlıdır. Stalin bu toprakları Sovyetlere katınca, Moskova Patrikhanesi de Estonya Kilisesi'nin özerkliğini ortadan kaldırdığını, artık kendisinin bir dinî bölgesi olduğunu açıklar. Estonya 1991'de Sovyetler Birliği'nden ayrılıp bağımsızlığını yeniden elde edince, Estonyalılar İstanbul Patrikhanesi'ne başvurarak eski dinî statülerinin devamını talep ederler. Ancak Estonya'daki diğer büyük nüfus grubu Ruslar için, bu, kabul edilemez bir durumdur. Büyük kavgalar sonucunda, iki ayrı kilisenin;

---

32 *Milliyet*, 4 Haziran 1995.

33 Anar Somuncuoğlu, "Roma Katolik Kilisesi ve Fener Rum Patrikhanesi'nin Eski Sovyet Alanındaki Faaliyetleri", *Stratejik Analiz*, cilt 3, sayı: 28, Ağustos 2002, s. 63.

Patrikhane'ye bağlı özerk Estonya Kilisesi ile Moskova'ya bağlı bir Rus Kilisesi'nin kuruluşu kararı benimsenir. Böylece, 1996'da Patrikhane'nin onayıyla Estonya Kilisesi yeniden kurulur ve böylece Estonya'daki Estonyalılar ile Rusların kiliseleri iki başepiskoposluk şeklinde ayrılmış olur. Bu yeni kilisenin sorumluluğu geçici olarak Finlandiya Kilisesi Başepiskoposu Ioannis'e verilir.[34]

Fener'in bu atağı karşısında Moskova Patrikhanesi ilişkileri dondurduğunu açıklar. Patrik, Estonya nedeniyle, Moskova Patrikhanesi ile ilişkilerin kötüleştiğini kabul eder.[35] Bunun üzerine, ilişkileri normalleştirebilmek için, Halkidona (Kadıköy) Metropoliti Ioakim başkanlığındaki üç kişilik bir heyet Moskova'ya gider, o dönemde Yunanistan dışişlerinin de araya girdiği söylenir.[36] Daha sonra bir uzlaşma yolu bulunur. Rus cemaat çoğunluğu oluşturduğundan, Estonya'da Moskova'ya bağlılığını sürdürmek isteyen cemaat bunu yerine getirebilecek, diğer cemaat ise Fener'e bağlanacaktır. Bunun üzerine 1999'da Patrikhane, Estonya Kilisesi'nin başına, başepiskopos olarak, ilgili dili ve ritüeli bilen Fransa'daki episkopos Stefanos'u atar.

Estonya'ya yaptığı ziyarette Vartholomeos, Moskova Patrikhanesi'ne hitaben, "kardeşimiz Rus Kilisesi anlamalı ki, zaman değişti, 1990 öncesinde değiliz, bunu anladıkları zaman aramızdaki işbirliği daha da ilerleyecek. Estonyalılar kiliseleri için özerklik istedikleri zaman onlara 'hayır' diyemezdik. Bu kiliseye yardım etmeliydik," der. Moskova Patrikhanesi ise Estonya olayının daha sonra Ukrayna Kilisesi'ni de Moskova'dan koparmayı amaçlayan bir planın ilk adımı olduğu belirterek, hükümetini yardıma çağırır.

---

34 *Milliyet*, 24 Şubat 1996.

35 Patrik Vartholomeos ile görüşme. 1 Ağustos 1998.

36 *Siyahbeyaz*, 7 Mart 1996.

Estonyalıların bağlanmak için yeniden Patrikhane'yi seçmelerinin anlamı, yalnızca bağımsızlık dönemini çağrıştırması değil. Bu seçim, onları Rus milliyetçiliğinin kalesi olarak gördükleri Moskova Patrikhanesi'nden uzaklaştırdığı oranda, bölgede "dinî hoşgörü" ve "insana saygı" şeklinde algılanan Batı'nın tercih edilmesinin de bir göstergesi. Ayrıca Estonya Hükümeti bunun AB üyeliğini kolaylaştıracak bir adım olduğunu da düşünüyor. Bittiği kabul edilen Soğuk Savaş'ın farklı boyutlarda sürdüğünü, örneğin bir boyutunun da "ruhban savaşı" halini aldığını göstermesi açısından Estonya örneği ilginçtir. Patrikhane açısından ise bu, "tarihî önemini" kanıtlayacağı bir güç gösterisidir. Ekümeniklik tartışmalarında bunu Moskova'ya karşı bir zafer olarak değerlendirmek mümkündür.

Patrikhane'nin Geleceği

Yunanistan'daki Görüşler

Patrikhane açısından son yıllarda Yunanistan'da iki görüşün ortaya çıktığı görülür. Birinci görüş, Türkiye'deki cemaatinin yokolması nedeniyle artık bu işin bittiğini, Patrikhane'nin Türkiye'den taşınması gerektiğini savunur. Aslında bu görüş cunta döneminden (1967-74) beri dile getirilir. Benzer gerekçelerle Neoklis Sarris, günümüzde Anadolu'da yaşayan bir Ortodoks Kilisesi bulunmadığı için, Patrikhane'nin tek bulunabileceği bölge olarak Trakya'yı gösterir, merkez olarak da Gümülcine'yi önerir. Tarihsel ya da kilise hukuku açısından karşı çıkanlara da, 1204'te İstanbul'un işgali ile sonuçlanan Haçlı Seferi nedeniyle yaklaşık 50 yıl İznik'e taşınmış olması ya da Osmanlı döneminde Padişah Edirne'de ikamet ettiği zaman, yılın büyük dönemini patriğin de orada geçirmesi örneklerini verir. Ancak bu gerçekleştiğinde, Yunanistan'ın ulus-devlet yapısından dolayı Pat-

rikhane'nin uluslarüstü konumunun bu ülkede sıkıntılar yaratacağını da ekler. Bu nedenle, Sarris önerisini somutlaştırır: Patrikhane Meriç'in batısına, Türk-Yunan sınırına, Vatikan benzeri bir statüyle yerleşmelidir. En uygun yer Karaağaç olabilir.[37] Sarris Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de Patrikhane'nin devletin ideolojik aygıtı olmaya zorlandığını belirtir.

İkinci görüş ise, küreselleşmenin ve Türkiye'nin AB üyeliğine adaylığı söz konusu olduğu bir ortamda, Türkiye'den diplomatik araçlarla ve uluslararası baskı mekanizmalarıyla taleplerde bulunulmasını savunur. Yunan diplomatlar, Patrikhane'nin haklarına saygının Türkiye için ikili bir sorun olması yerine uluslararası bir yükümlülük olarak değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekerler.[38] Yunan basınına yansıyan Yunan Dışişleri Bakanlığı'nın yeni dış politika anlayışını yansıtan 2000 tarihli bir raporda, bugüne kadar Türkiye'den talepkâr gözükmeyen Yunan dış politikasının terk edildiği ve birçok konuda olacağı gibi, artık, Patrikhane konusunda da Türkiye'den politika değişikliğine gitmesinin bekleneceği belirtilir. Bu beklentilerin başında, patrik seçilebilmek ve Kutsal Meclis üyesi olmak için zorunlu olan Türk vatandaşı olma koşulunun kaldırılması ve ekümenikliğin tanınması gelir.[39] Aleksandris ise, Patrikhane'nin İstanbul'da kalması gerektiğini, yaşayabilmesi için de bir uluslararası heyet kurulmasını önerir. Amerikalı, Avustralyalı ve Batı Avrupalı Ortodokslardan oluşacak heyetin, Türk Hükümeti'nden şunları talep etmesi gerektiğini söyler:[40]

---

37 Neoklis Sarris, "To Ikumeniko Patriarhio: Apo to Parelthon sto Mellon", *Konstantinupolitika Themata*, sayı: 11-12, Eylül-Aralık 1989, s. 7-8.

38 *Kathimerini*, 15 Şubat 2002.

39 *Imerisia*, 3 Temmuz 2000.

40 Alexandris, "To Ikumeniko Fanari..., s. 224-228.

1- Türk vatandaşı olmayan episkoposların da Kutsal Meclis'e katılabilmesi.

2- HRO'nun açılması ve Türk vatandaşı olmayan öğrencilerin de kabul edilebilmesi.

3- Patriğin kilise kanunlarına göre seçilmesi ve buna Türk Hükümeti'nin müdahale etmemesi.

4- Patrikhane matbaasının yeniden açılması.

5- Fener'in diğer kiliselerle serbestçe ilişki kurabilmesi.

6- Patriğin, kendisine bağlı Yeni Dünya gibi uzak bölgelerdeki episkoposlarla serbestçe iletişim kurabilmesi.

7- Patriğin Türk Hükümeti'yle resmen diyalog kurabilmesi.

8- Özellikle mülklerinin tanınarak, Patrikhane'ye yasal bir statü kazandırılması.

9- Fener ve Heybeliada'da Ortodokslararası teoloji kongrelerinin düzenlenebilmesi.

10- Türkiye Cumhuriyeti'nce Patrikhane'nin ekümenikliğinin tanınması.

Türkiye'deki Görüşler

Türkiye'deki görüşler de kabaca Yunanistan'daki gibi ikiye ayrılabilir. Birinci görüş, Patrikhane'nin Yunanistan'a karşı "karşılıklılık" ilkesi gereğince koz olarak kullanılmasını, bunun için, olanaklarının daraltılıp daha da somut bir şekilde kontrol altına alınmasını savunanlardan başlayarak, Türkiye dışına çıkartılmasını isteyenlere kadar geniş bir yelpazeyi oluşturur. Gerekçeleri de, "Vatikan gibi bir devlet statüsü hedeflediği,"[41] "içimizdeki Yunanistan"[42] ve "*Megali*

41 "Patrikhane olarak böyle bir niyetimiz yok böyle bir isteğimiz yok. Devlet olmak, devlet içinde devlet olmak bizim Ortodoks dinimizin kaidelerine ters düşüyor, bu bakımdan kat'i surette istemiyoruz. Hatta önerilse bile, teklif edilse bile biz bunu reddedeceğiz." (Patrik Vartholomeos ile görüşme, 1 Ağustos 1998.)

42 Zekai Baloğlu, *Grek Devleti, Patrikhane ve Rahipler Okulu*, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yay., ikinci baskı, 2000, s. 25.

Idea'nın takipçisi olduğu", "fesat yuvası" vb. kavramlarla iddia edilir. Olimpic Havayolları'nın tahsis ettiği uçakları kullanması,[43] ziyaret ettiği ülkelerde devlet başkanı gibi karşılanmasının da Patrikhane'nin ileriye dönük niyetlerinin göstergeleri olduğu belirtilir.

HRO'nun ve Patrikhane'nin statüsünün Yunanistanla sorunların çözümünde önemli bir koz oldukları Harp Akademileri yayınlarında açıkça belirtilir.[44] Yukarıda belirtildiği gibi, Dışişleri Bakanlığı bu görüşü ilk kez 1965'te dile getirmiştir. Yine aynı yayında Patrikhane'nin ekümenik olduğu, ancak Türkiye'nin bunu kabul etmediği de vurgulanır. Patrikhane'nin karşısına tek bir muhatabın çıkarılması önerilir:[45]

> "...ilişkilerimizi İstanbul'da Patrikhane'ye resmen muhatap, diyaloğa açık, çok usta bir tek elden, sistemli biçimde yönetmemiz gerekir. Patrikhane ilişkiler konusunda karşısında bu kişiden başka hiçbir kişi ve makam görmemelidir. Bu kişi, ilişkilerinde, asla 'Hükümet böyle istiyor, Bakanlık talimatıdır, makam böyle uygun görüyor, yasaktır...' gibi onları üst makamlara çıkmaya teşvik edici sözler sarfetmemeye özen göstermeli; üst makamlar da Patrikhane'ye doğrudan muhatap olmaktan ***kesinlikle*** kaçınmalıdırlar. Bu yöntem başarı için çok önemlidir. Patrik yönetimimizdeki bu zaafı çok iyi biliyor ve ustalıkla bundan yararlanıyor. Bence başarısının sırrı bundan kaynaklanmaktadır. Yeni uygulamaya derhal başlamalıyız."

---

43 "THY verirse onu da kullanacağım." (Patrik Vartholomeos ile görüşme, 1 Ağustos 1998.)

44 Baloğlu, *a.g.e.*, s. 11.

45 Baloğlu, *a.g.e.*, s. 16. Bu önerileri yapan ve adeta kendisini tarif eden yazar, "ben ölürsem bu konuyu benim gibi kim takip eder" diye sorunca, dönemin Genelkurmay Başkanı Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu'ndan "asker" yanıtını alır. (Baloğlu, *a.g.e.*, EK F.)

Bir diğer resmî yayında da Patrikhane'ye karşı alınması önerilen tedbirler şöyle sıralanır:[46]

1- Patrik'in görevinin Türkiye'de bulunan Ortodoksların dinî temsilcisi olduğu; başka hiçbir sıfatının bulunmadığı sık sık belirtilmeli ve bu konuda Patrik de devamlı ikaz edilmelidir.

2- Patrik'in yurtdışı çıkışlarında sade bir Türk vatandaşına uygulanan işlem uygulanmalıdır. Ayrıca gidilecek ülkede yapacağı faaliyetler takip edilmelidir.

3- Yurtdışı davetlerde, davet eden ülkeden Patrik'in muhtemel gezi programı istenmeli ve kendisinin resmî bir sıfatı olmadığı konusunda ilgili ülke uyarılmalıdır.

4- Patrik'e olağanüstü misafir programı tatbik eden ülkeler şiddetle uyarılmalıdır.

5- Patrik yurtdışına çıktığında, o ülkelerdeki Türk sefareti ile koordinasyon yapma mecburiyeti getirilmeli ve gerekirse gezi ve konuşmaları kontrol edilmelidir.

6- Fener Patrikhanesi'ne gelen Yunan devlet adamlarına, Batı Trakya Türkleri'ne yapılan muamele ile eşdeğer muamele yapılmalı, ellerini kollarını sallayarak Fener Patrikhanesi'ne girip çıkmalarına mani olunmalıdır.

7- Patrikhane'nin harcamaları ve gelirleri kontrol altına alınmalıdır. Dış ülkelerden para yardımı engellenmelidir

8- Bizans isimlerini taşıyan hiçbir evrakın Patrikhane dışına çıkarılmasına izin verilmemelidir.

9- Patrikhane'nin tertipleyeceği ve uluslararası bir hüviyette olan toplantılara mümkün olduğu kadar izin verilmemeli, şayet buna muvaffak olunamıyorsa, toplantı kontrol altına alınmalıdır.

10- Dış devletlerin Patrikhane'ye yönelik dilek ve temennileri usulüne uygun şekilde reddedilmelidir.

---

46 *Fener Rum Patrikhanesi'nin Dünü-Bugünü-Yarını*, Istanbul: Harp Akademileri Yayını, 1995, s. 41-42.

11- Patrik seçiminde, Patrik'in Türk vatandaşı olması hususundan hiçbir şekilde taviz verilmemelidir.

12- HRO'nun uluslararası okul olarak açılışına izin verilmemeli ve uluslararası bir statüye kavuşturulma çabalarına şiddetle karşı durulmalıdır.

13- Türk Devleti'nin menfaatleri açısından, oy ya da parti çıkarı uğruna, sonradan onarılamayacak tavizler verilmemelidir.

14- Türk toplumuna Patrikhane konusu görüntülü ve yazılı basın marifetiyle anlatılmalı halk bilinçlendirilmelidir.

15- Patrikhane'nin çevresindeki binaları istimlâk etme hususu tapu müdürlükleri ve belediyelerce takip edilmeli ve buna izin verilmemelidir.

İkinci görüş ise, Patrikhane'nin şikâyetlerinin dikkate alınmasını, bu kurumun Türkiye'de bulunmasının bir avantaj olduğunu hatta dış politikada yararlanılması gerektiğini ifade eder. Mensur Akgün'e göre Patrikhane, Türkiye'nin elindeki önemli stratejik kozlardan biridir.[47] Türkiye bu kozu kullanmalı ve dış politikasında yararlar sağlamalıdır. Emekli diplomat Nuri Eren'e göre, Ortodoks Patrikhanesi Türkiye için bir avantajdır.[48] Ali Bulaç, Patrikhane'nin Türkiye'den çıkartılması gerektiği şeklindeki görüşlere karşı çıkarken ilginç bir benzetme yapar:[49] "Bize Ka'be'yi yerinden söküp bir başka yere götürün veya Ka'be'nin ümmete ait evrensel (ekümenik) bir değeri yoktur, o Suudilerin ulusal egemenliği altındadır, dense hoşumuza gider mi?" Andrew Finkel ise, bazı Türk diplomatlarının Patrikhane'yi genel eğilimin aksine değerlendirdiklerini vurgular:[50] "Bazı Türk

47 Mensur Akgün, "Geleneksel Patrikhane sorunumuz", *Yeni Yüzyıl*, 3 Ekim 1995.

48 *Günaydın*, 21 Ekim 1990.

49 Ali Bulaç, "Patrikhane'nin ekümenikliği", *Yeni Şafak*, 3 Ekim 1995.

50 Andrew Finkel, "Cihan Patriği niçin başkalarının çevre kirliliğine burnunu sokuyor?", *Milliyet*, 5 Ekim 1995.

diplomatların Patriğin Balkan milliyetçiliğinin ateşini kontrol etmeye çalıştığını ve İstanbul'daki varlığının Türkiye için bir tehdit değil avantaj olduğunu itiraf ettiklerini kendi kulaklarımla duydum."

Gerçekten de, özellikle Dimitrios'un 1990'daki ABD gezisinden itibaren, Türkiye'nin dış temsilcilerinin, Patrik'in bulundukları ülkeye ziyaretlerinde kendisini karşıladıkları, onuruna yemek verdikleri görülür. Aslında her zaman Dışişleri bürokrasisi, İçişleri bürokrasisine göre bu konuya daha soğukkanlı yaklaşır. Patrikhane'nin dünya siyasetindeki ağırlığını daha iyi tartabilen bu çevre ancak iç kamuoyunda da İçişleri bürokrasisi kaynaklı bir hassasiyetle karşı karşıyadır. Patrik'in siyaset yaptığı yönündeki eleştirilere Selim Deringil, "250 milyon insanın ruhanî önderi olan bir şahsiyetin siyasi ağırlığının olmamasını beklemek en hafifinden saflıktır" şeklinde karşı çıkmaktadır.[51]

Vartholomeos, Amerika Rum lobisinin yayın organı niteliğindeki bir dergiyle yaptığı söyleşide, Türkiye'nin Patrikhane'ye karşı tavrını değerlendirir; önceki döneme göre daha olumlu bir yaklaşım içinde olduğunu, her şeyden önce, yıllar sonra Patrikhane binasının yapımına izin verdiğini, ayrıca son seçimde müdahalede bulunmadığını överek anlatır.[52] Ancak bir şikâyetini de dile getirmekten geri kalmaz: "...bilhassa Lozan'dan sonra bizi Türk-Yunan ilişkilerinde bir koz olarak kullanıyorlar... Yunanistan, Batı Trakya'daki Müslümanlara kötü davranıyorsa buradaki iki üç bin Rum'un suçu ne? Aynı şey Batı Trakya Türkleri için de geçerli..."[53] Bir Yunan gazetesine verdiği demeçte ise azınlıkların tümü için geçerli temel bir şikâyeti dile getirir ve "hak-

51 Selim Deringil, "Fener Rum Patrikliğine Sahip Çıkalım", *Milliyet*, 17 Mart 1995.

52 *Odyssey*, Ağustos-Eylül 1993, s. 34-35.

53 *Yeni Yüzyıl*, 23 Aralık 1994.

larımızı aramak saati geldiğinde ikinci sınıf vatandaş muamelesine maruz kalıyoruz"[54] der. "Vergi veriyoruz, askerlik yapıyoruz, hiçbir zaman problem çıkarmıyoruz, devlet makamlarına itaatkâr vatandaşız. Buna rağmen haklarımıza gelince, bazı konularda ikinci sınıf vatandaş gibi muamele görüyoruz."[55] Aynı zamanda, hem Yunanistan'ı hem Türkiye'yi azınlıklarını sahiplenmemekle eleştirir.[56] İşin ilginç yanı, İstanbul Rumlarından Avukat Elpida Frangopulu da aynı konuda Yunanistan'ı ve Patrikhane'yi suçlar:[57] "İstanbul'daki konsolosluk, Patrikhane ne isterse onu yapar. Patrikhane ise Rumlarla hiçbir zaman ilgilenmez, yalnız kendisini kurtarmaya bakar."

Patrikhane'nin bugün iki temel sıkıntısı bulunmaktadır. Birincisi, Türkiye'deki cemaatinin yok olma noktasına gelmesidir. Lozan'dan sonra Rum azınlık, 1922-29, 1955-59, 1964-68 ve 1974-79 dönemlerinde olmak üzere[58] dört temel göç dalgası sonunda, 110 binden, 1500'e inmiştir. 1988 yılı Patrikhane istatistiklerine göre, İstanbul'daki Rumlar arasında cenaze sayısı yirmi bir, nikâh sayısı üçtür; doğum ve vaftiz yoktur. Bu nedenle hiç olmazsa varolan cemaatin Türkiye'de tutulabilmesi gerekmektedir.*

İkinci sıkıntı ise, din adamı yetiştirebilmek için kullanmak istediği HRO'nun açılması konusunda mevcuttur. Şimdilik, hem Patrikhane içi ihtiyacı karşılayabilmesi hem de yurtdışında görevlendirerek, Patrikhane'nin "ekümenikliğini devam ettirebilmesi" için, ikinci sorunun daha yaşamsal

---

54 *Dünya*, 8 Ekim 1996.

55 Patrik Vartholomeos ile görüşme, 10 Ekim 1994.

56 *Yeni Yüzyıl*, 23 Aralık 1994.

57 *Eleftherotipia*, 12 Ekim 1996.

58 Alekxandris, aynı tebliğ, s. 4.

(*) Yunanistan Başkonsolosluğu'nun son yıllarda ihtiyaç sahibi yaşlı cemaat üyelerine ayda 200 ABD Doları verdiği bilinmektedir.

olduğu söylenebilir. Patrikhane bu konuda iki acil beklenti içindedir:[59]

1- HRO'nun açılması ve böylece yeni yetişecek din adamları sayesinde, Patrikhane'nin yok olma tehlikesinin önlenmesi. Bu talep, cemaatin artık hemen hemen tükenmek üzere olması nedeniyle, yabancı öğrencilerin de okula kabulünü içermektedir.

2- Patrik adaylarının Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olma zorunluluğuna son verilmesi. Bu da hem Patrikhane hiyerarşisinde olduğu halde başka ülkede görev yapan ve o ülkenin vatandaşı olan metropolitlere yapılan "haksızlığı" gidermeyi hem de yine Türkiye'deki din adamlarının tükenmesinin önüne geçmeyi hedefler.

Vartholomeos Döneminde Türk Ortodoks Patrikhanesi

Rum Patrikhanesi'nde Vartholomeos'la başlayan hareketli dönem Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni de canlandırır. Selçuk Erenerol, Yunan Hükümeti'nin İskeçe Müftüsü'nü görevden alarak yerine başkasını atamasına misilleme olarak, Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği'nin 25 Ağustos 1991'de başlattığı ve günlerce süren, Rum Patrikhanesi'nin "giriş ve çıkışını engelleme" eylemine destek verir.[60]

Patriklik görevini kabul etmekte isteksiz olan Patrik Vekili Selçuk Erenerol, Vakıflar'dan sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakanlık Müsteşarı ile görüşmesinde görevi kabul etmek için 17 maddelik bir talepler listesi sunar. Liste, Meclis'ten bir bütçe, mezarlık tahsisi gibi konuları içermektedir. Kendisine sözler verilir ancak hükümetler Türk Ortodoks

---

59 Patrik Vartholomeos'la görüşme, 10 Ekim 1994.

60 *Yeni Asya*, 27 Ağustos 1991.

Patrikhanesi'ne hiç ilgi göstermezler hatta TBMM Başkanlığı döneminde Hüsamettin Cindoruk Patrikhane'nin adından "Türk" sözcüğünün çıkarılmasını ister.[61]

Erenerol, stratejisini esas olarak Fener karşıtlığı üzerine kurar. Rum Patrikhanesi hakkında Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin tezleri baştan beri değişmeyen birkaç cümlede özetlenebilir: Patrikhane *Megali Idea*'nın takipçisidir, Yunanistan'ın emrindedir, sınırdışı edilmeli ve cemaat Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlanmalıdır.

Bu amacına ulaşma yolunda sürekli MİT'le ilişki içerisindedir.[62] 1992'de Erenerol'a gelen bir istihbarat görevlisi, kendisinden sonra yerine kimin geçeceği konusunda bir hazırlığı olup olmadığını sorar. En yakın iki aday; oğlu Paşa ve ablasının oğlu Ümit Kontoğlu'dur. Belçika'da yaşayan Ümit Kontoğlu'nun ilahiyat eğitimi alması üzerinde durulur ve kendisine öğrenim masraflarının devletçe karşılanacağı belirtilir. Ancak, daha sonra bunun mümkün olmadığı bildirilir.[63]

Türkiye'nin dağılan SSCB topraklarındaki hegemonyasının bir aracı olabileceğini düşünen çevreler, Ortodoks Türk dünyasıyla ilgilenilmesini savunur ve bu dünyanın din adamlarının Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin denetiminde açılacak bir "Türk Ortodoks Ruhban Okulu"nca sağlanmasını önerirler.[64] Gagavuz Cumhurbaşkanı Stefan Topal üç kez Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni ziyaret eder, 4 papaz ve 100 aile önerir. Kasım 1994'te Gagavuz Dışişleri Bakanı Peter Zavriçko Türkeş'le birlikte Patrikhane'yi ziyaret eder.[65]

1995'te Dış Türklerden sorumlu Devlet Bakanı'na 12 say-

---

61 *Yeni Günaydın*, 12 Haziran 1997.

62 *Sabah*, 20 Mart 1994.

63 Selçuk Erenerol ile görüşme, 16 Ağustos 2002.

64 Refet Körüklü, "Türk Ortodoksları İçin Ruhban Okulu açılmalıdır", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ocak 2001, s. 20.

65 *Milliyet*, 1 Aralık 1994.

falık bir rapor sunan Erenerol, dağılan Doğu Bloku ülkelerinden 3000 Türk Ortodoks'un Türkiye'ye getirilmesini ve böylece Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne bir cemaat yaratılmasını önerir. Hatta bunların İstanbul'un yanında Güneydoğu'ya yerleştirilmesi planlanır.[66] Erenerol'a göre Türk Ortodoks Patrikhanesi hükümetin önemli kozlarından birini oluşturmaktadır ve Hıristiyan Batı'ya karşı kullanılmalıdır.[67]

Selçuk Erenerol, MHP lideri Türkeş'in "siyasette 30 yıl" törenine katılarak, Türk Ortodoksları adına bir plaket verir. Aynı zamanda "Türkeş'in manevi kızı" da olan Selçuk Erenerol'un kızı Sevgi Erenerol, 1995'te MHP İstanbul İl Yönetim Kurulu üyesi ve milletvekili adayı olur. Bütün bunlar Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin izlediği Türkçü siyasî çizgisini göstermektedir. Ancak bu çizgi MHP'nin içinde "Hıristiyan Türk olur mu" tartışmasını engellemeye yetmez.

Vakıflar Genel Müdürlüğü "gayrimüslim vakıfların ellerindeki malları alma" politikası doğrultusunda, diğer gayrimüslim vakıflarına yaptığı gibi Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin elinden de 17 dükkânını alır.

1965 yılından beri Süryani cemaati Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne ait Ayios Ioannis Kilisesi'ni kullanmaktadır. Söz konusu cemaatin arasındaki bazı sorunlar üzerine, Erenerol aralarında cemaatin ileri gelenlerinden bir kişi ile yapılmış olan protokolün lağvı ve kilisenin boşaltılması amacıyla 2000 yılında dava açar.[68] Ancak dava Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin muhatabının bir şahıs değil, Süryani ce-

---

66 *Siyah Beyaz*, 21 Ağustos 1995.

67 *Zaman*, 22 Ağustos 1995.

68 Bu kilise, İstanbul'da artık 400 aileye ulaşmış ve Tarlabaşı'ndaki tek kiliseye sığamayan Süryani cemaatinin Patrik Athinagoras'tan kilise isteğinin reddedilip, Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne gelmeleri üzerine bu cemaatin kullanımına verilmişti. (*Yeni Gazete*, 19 Temmuz 1965.)

Kilisenin anahtarının cemaatin ileri gelenlerinden İbrahim Asil'e verildiğine dair Türk Ortodoks Patrikhanesi'nde bir protokol imzalanır.

maati olabileceği gerekçesiyle reddedilir, Yargıtay'ca da onaylanır.[69]

Selçuk Erenerol, kendisine verilen sözlerin gerçekleştirilmemesi üzerine, 13 Şubat 2002'de istifa eder. Fener'e karşı mücadelesinde yalnız bırakıldığını, Valiliğin kendisine yardımcı olmadığını belirterek görevinden istifa ettiğini ve vatandaşlıktan çıkarılması isteğini içeren bir dilekçeyi İstanbul Valiliği'ne gönderir. İstifanın işleme konmadığı, isteklerinin yerine getirileceği açıklaması yapılır.[70]

Yıllardır hem ruhanî hem de cemaat yokluğundan Türk Ortodoks Patrikhanesi kiliselerinde ayin yapılamamaktadır. Erenerol'un yeğeni Erkin Kontoğlu ve oğlu Paşa Erenerol, 15 Ağustos 2000'de Selçuk Erenerol tarafından diyakonos olarak takdis edilmiş, diğer yeğenler Ümit Kontoğlu ve Timur Erenerol da 2002 Noeli'nde takdis edilmeyi beklemektedirler.*

Türk Ortodoks Patrikhanesi Üzerine Bir Değerlendirme

Bu kilise, eğer gerçekten bir Sırp, bir Bulgar kilisesi gibi Türk kilisesi olarak amaçlandıysa, Karamanlıların mübadele edilmesi bu yolda yapılmış en büyük hatadır. Çünkü bu kilisenin cemaatini ancak, *Megali İdea*'dan etkilenmemiş, Rumca bilmeyen ve Türkçe konuşup Türkçe ibadet eden bu grup oluşturabilirdi. Ancak bu gerçekleşseydi, yeni Türk devletinin kendi ulusunu yaratırken biraz da isteye-

69 Bu sırada basında Cumhurbaşkanı Sezer'in de dikkatini çektiği Süryanilerin kilise sıkıntısı haberleri yer almaktadır. Sezer Başbakanlık'tan "İstanbul'da özel bir kilisenin mümkünse Süryani cemaati için tahsis edilmesini" ister. (*Agos*, 13 Temmuz 2001.)

70 www.ntvmsnbc.com, 14 Mart 2002.

(*) Bu kitap yayıma hazırlandığı sırada Selçuk Erenerol Noel'den birkaç gün önce yaşamını yitirmiştir.

rek oluşturduğu, Türk=Müslüman anlayışı ile çatışacak, böylece belki Türkiye'nin demokratikleşmesine katkıda bulunacak ya da başka sorunlara yol açacaktı.

Türk Ortodoks Patrikhanesi, önce; Rum Patrikhanesi'nin cemaatini elinden alma, zorunlu kalınırsa da onu yalnız İstanbul cemaati ile sınırlama projesidir. Ancak mübadele söz konusu olunca bu proje ilk anlamını yitirir, harekete hizmet eden Efthim ve ailesi de Yunanistan'a gönderilemeyeceği için İstanbul'a yerleştirilirler. Burada Fener'e karşı zaman zaman bir denge unsuru olarak kullanılırlar.

Papa Efthim'in ölümünden sonra Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin aktifliği sona erer, Fener'e karşı bir merkez olarak vermeye çalıştığı mücadeledeki ataklığı yerini bir ayakta kalabilme, varlığını sürdürebilmeye dönüşür ki bunda da başarılı olunamamıştır. İşlevini yitirmesinde İstanbul'da artık Rum kalmamasının da büyük etkisi vardır. Aslında Türk Ortodoks Patrikhanesi demek Papa Efthim demektir. Kendi kızının da vurguladığı gibi bu "rüya" Atatürk'ün ölümüyle sona ermiştir.

Türk Ortodoks Patrikhanesi diğer kiliselerce, Türkiye'nin Fener'i bölmek için bir oyunu olarak görülür ve hiçbir zaman tanınmaz. Bu haksız bir eleştiri sayılmaz. Hükümet politikaları karşısında bu kilisenin "müstakilliği"nden bahsetmek olanaklı değildir.[71] Zaten devletle ne kadar içli dışlı olduğu da Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerinden anlaşılıyor. Papa Efthim'in hemen her sorununu Başbakanlık'a ya da Başbakan'a doğrudan dilekçe yazarak ilettiği ve çözümü buradan beklediği görülüyor. "Tahtın" babadan oğula geçmesi de ister istemez bir hanedanlığı çağrıştırır, aynı zamanda inananlarının bir aileyle sınırlandığının da kanıtıdır.

---

71 Hadi Uluengin, "Müstakil Patrikhane", *Hürriyet*, 7 Ocak 1994.

Hükümetler gerginlik zamanlarında Türk Ortodoks Patrikhanesi'nden yararlanmış, gerek kalmayınca da onu kenara itmiştir. Gerekli olabileceği düşüncesiyle de yok olmasını engellemekte ancak gelişmesi için de hiçbir şey yapmamaktadır.

Bütün yaptıklarına rağmen, "Türk" Papa Efthim, "Müslüman Türk[iye]" Cumhuriyeti'nin resmî yazışmalarında Rum kategorisine girmekten kurtulamaz (örneğin Başbakanlık Muamelât Evrakı'nda "94B" kodunda), farklı dinden olanları izlemek üzere kurulmuş Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Azınlık Masası'na muhatap kılınır.

T.O.P., hiçbir zaman Ortodoks bir kilise örgütlenmesinin sahip olması gereken asgari koşullara sahip olmamıştır. Örneğin Ortodoks ilahiyatına göre episkoposların ilahiyat eğitimi almak zorunda olmalarına rağmen, ne Papa Efthim ne de oğulları bu eğitimi alırlar. Bir diğer zorunluluk, patriği din adamlarından oluşan bir Kutsal Meclis'in seçmesidir ki bu da T.O.P'ta hiç gerçekleşmez. Bir diğer koşul olan episkoposların evlenmeme geleneğine, ne Papa Efthim ne de oğulları uyar.

PATRİKHANE ÜZERİNE GÜNCEL TARTIŞMALAR

Statüsü

Bu konu, Patrikhane konusundaki en karmaşık sorun alanıdır. Patrikhane'nin hukukî statüsü, tâbi olduğu kurallar, nasıl tanımlanması gerektiği konusunda birçok farklı görüş vardır.

Bir görüşe göre, Türkiye Lozan Antlaşması'nın maddelerine Patrikhane hakkında hiçbir şey yazdırmayarak, hem uluslararası antlaşmaların yaptırımından kurtulmuş hem de onu Türkiye'nin yasalarına tâbi kılmıştır. Bu nedenle bir "Türk kurumu" olduğunu da her fırsatta belirtmiştir. Ancak, Türkiye, bu konuda ne yasayla bir iç düzenleme yapmış, ne de herhangi bir yasada adını telaffuz etmiştir. Adeta onu hukuki olarak "yok" durumuna getirmiştir. Yani Patrikhane'nin Türkiye açısından hukukî bir statüsü yoktur. Bir vakıf, cemiyet, dernek vs. değildir. Ancak tam da bu nedenle çeşitli sorunlar yaşanır. Zaman zaman dile getirilen, onun bir "Türk kurumu" olduğu, denetlenmesi gerektiği şeklindeki tezler havada kalır. Çünkü bu noktada hangi kategoriye, hangi sıfatla sokulacağı, hangi yasalara dayanarak bunun

yapılabileceği sorunu ortaya çıkar. Patrikhane'nin bir "Türk kurumu" olduğu söylemini Spatharis şöyle yanıtlar:[1]

> "Nasıl ki 1870'te Roma'nın Hıristiyan İtalyanlar tarafından ele geçirilişi sırasında Vatikan'ın, İtalyan kurum ve kuruluşu olarak değiştirilmesini gerektirmemişse, 1453'te İstanbul'un ele geçirilmesiyle de Ekümenik Patrikhane'nin yüce mevkii de Müslüman Türkler tarafından, Türk kurum ve kuruluşu olarak değişikliğe uğratılamaz. Nasıl ki, eğer İstanbul, İsrail devleti tarafından ele geçirilseydi, bir Yahudi kurumu olamayacağı gibi!"

Eski diplomatlardan Settar İksel'e göre, Patrikhane azınlıklara ait herhangi bir kilise gibi, Lozan'ın 40 ve 42. maddelerinden yararlanır. 44. madde gereğince mülga Milletler Cemiyeti'nin kefaletindedir. Patrik ve Patrikhane'ye bağlı görevliler ise azınlık bireyleri olarak ilgili maddelerin kapsamındadırlar.[2] Dolayısıyla, İksel'e göre kurum olarak bir Patrikhane yoktur. Bir kilise ve onun görevlisi Türkiye vatandaşı Rumlar vardır.

Bir başka yorum Patrikhane'nin 42. maddenin 3. paragrafında sözü edilen bir "din kurumu" olduğu şeklindeki yorumdur. 3. paragraf şöyledir:[3]

> "Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki

---

1 Spatharis, *a.g.e.*, s. 24.

2 Settar F. İksel, "İstanbul Rum Patrikhanesi-II", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 63, Aralık 1972, s. 43.

3 *Lozan*..., takım II, cilt 2, s. 13.

özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir."

Din kurumları içinde kabul edilebilecek Patrikhane konusunda, Türkiye'deki Rumların bir kurumu olarak Türkiye'nin burada yazılanlara uymadığı eleştirisi yapılabilir. Bu madde gereğince, elbette Patrikhane'nin yıllardır şikâyetçi olduğu konuların dikkate alınması gerekir.

McNair'e göre, Patrikhane'nin uluslararası statüsü, 1856 Paris Antlaşması'nın 9. ve 1878 Berlin Antlaşması'nın 62. maddelerine dayanır. Bu iki antlaşma, Lozan'ın imzalanmasından sonra dahi geçerliliğini sürdürür. Lozan Antlaşması'nda Patrikhane'nin durumundan söz edilmediğine göre, bu yeni antlaşma daha önceki durumu hiçbir şekilde etkilemez.[4] Juster ise aksi görüştedir:[5] Ne olursa olsun Patrikhane'nin resmî statüsü gelecekte Türkiye dışına atılmasına karşı hukuki bir yola başvurmasına olanak vermez. Daha çok bazı diplomatlarda görülen bir eğilim de, Patrikhane'yi kendine özgü *(sui generis)* bir kurum olarak kabul etmektir. Çünkü bu görüşe göre, uluslararası antlaşmalarda geçmediği için 'tanımlanamaz' bir yapıdır.

Ekümenik Kavramı ve Patrikhane'nin Ekümenikliği

Yunanca "ikumeni", evren, kâinat, âlem ve cihan sözcüklerinin karşılığıdır.[6] Sözcük, dinî açıdan "Hıristiyanların yaşa-

4 Arnold D. McNair, *The Law of Treaties: British Practice and Opinion*, New York: yy, 1938, s. 47. Giannakakis de bu görüşe katılmakta ve bunlara 1871 Londra Protokolü'nü de eklemektedir. S. Basil Giannakakis, "International Status of the Ecumenical Patriarchate-I", *Greek Orthodox Theological Review*, cilt 1-2, 1954-56., s. 20.

5 Juster, aynı makale, s. 53.

6 *Yunanca-Türkçe Sözlük*, Atina: Ekdosis Rodamos, 1994, s. 528.

dığı toprak"ı ifade eder. Sıfat olan ekümenik ve katolik eşanlamlıdırlar ve evrensel, kapsayan anlamına gelirler. Bu sıfat, Patrikhane tarafından 6. yüzyıldan beri kullanılır.*

Aslında Patrikhane tarihî anlamdaki ekümenikliğini 19. yüzyılın sonunda Balkan kiliselerinin ortaya çıkışıyla birlikte yitirir. Bugün onun ekümenikliğinden, diğer Ortodoks kiliseler arasında bir koordinatör rolü oynamasını ve diğer kiliselerin yetki alanları dışında söz sahibi kabul edilmesini anlamak gerekir. Yani Türkiye sınırları dışında yetki alanlarına sahiptir.

Patrikhane'nin ekümenikliği tartışması, esas olarak, *Time*'ın 1963'teki Patrikhane ve İstanbul'la ilgili kapağı üzerine, Niyazi Berkes'in *Yön*'de bu konuyu ele alan yazılarıyla başlar.[7] Ondan önce bu konu daha çok İslâmcı çevrelerde "laik düzene muhalefet" amacıyla yazılmış birkaç yazı ve *Sebillürreşad* gibi dergilerle sınırlı kalmıştır. Berkes'e göre, Patrikhane'nin ekümenikliği tarihsel bir efsaneden başka bir şey değildir. Bunun da yaratıcısı Yunan milliyetçiliğidir.[8] Bu efsanenin yaşamasına yardım eden bir başka neden de, Lozan'dan sonra Patrikhane'nin yapısını laik Türk devletinin yeni karakterine uyumlu hale getirecek bir reform çabasına girmemiş olması ve Türkiye'nin, önemli bir din-devlet reformuna giriştiği halde, Patriklik'in kendini ekümenik bir makam saymak yolundaki "hayali tasavvurlarına" göz yummasıdır.

Türkiye'de kamuoyunun Patrikhane'nin ekümenikliğine yaklaşımı temel olarak iki farklı düşünce grubuna ayrılabi-

---

(*) Bkz. Bizans ile ilgili kısım.

7 "Osmanlı Imparatorluğu ve Ortodoks Kilisesi", *Yön*, 23 Ekim 1964; "Atatürk Türkiyesinde Ökümenik Patriklik" *Yön*, 6 Kasım 1964; "Pan-Ortodoks Kongresi", *Yön*, 18 Aralık 1964.

8 *Yön*, 6 Kasım 1964. Berkes bu konudaki yazılarını bir kitapta toplamıştır: Niyazi Berkes, *Teokrasi ve Laiklik*, Istanbul: Adam Yay., 1984.

lir. Birinci grup, Patrikhane'nin ekümenik olduğunu, bu konuyla uğraşmanın anlamsızlığını vurgularken, kendi içinde ikiye ayrılır; bir yaklaşım bunun Türkiye'yi ilgilendirmediğini ve Patrikhane ile ilişkisini etkilememesi gerektiğini ileri sürerken, diğer bir bakış açısı da bu sıfatı nedeniyle, Patrikhane'den bir dış politika kozu olarak yararlanılabileceğini dile getirir. Bu gruba sağ ve sol liberallerin yanında birkaç eski diplomat da sokulabilir. Örneğin emekli diplomat Kamuran Gürün, "...bize göre patrikhane bir Türk müessesesi olmakla beraber, dünyada Ökümenik vasfının tanınmasına devam edilir. Bu bizi ilgilendirmez"[9] derken, bir başka emekli diplomat Coşkun Kırca ise, ekümenikliği şöyle yorumlar:[10]

> "Aslında İstanbul Patriği, 'ökümenik' yani evrensel sıfatını -Cumhuriyet dönemi dahil- her zaman taşıyagelmiştir. Bu sıfat, İstanbul Patriğine, diğer Ortodoks kiliseleri üzerinde ruhanî alanda bile herhangi bir yetki tanımak anlamına gelmez. Çünkü, Bulgar, Sırp, Rumen ve Rus Ortodoks kiliseleri uzun zamandan beri özerk (otosefal) olmuşlardır. Kıbrıs Rum Ortodoks kilisesi ile Yunan Kilisesi bile bu durumdadırlar. Bu özerk kiliseler, İstanbul Patriğine sadece protokol açısından üstünlük tanırlar; o kadar... Bu sebeble, İstanbul Patriğinin 'evrensel' unvanını taşıyışından gocunmamız gerekmez."

Baskın Oran bu konuyla uğraşanları eleştirir:[11] "Ortodoks inancına, tarihine ve geleneğine göre Fener Patrikhanesi ekümeniktir, işte bu kadar. Biz istesek de öyledir, istemesek de öyledir. Biz Müslümanlar olarak kim oluyoruz da Orto-

---

9 *Güneş*, 30 Nisan 1987.

10 *Milliyet*, 5 Temmuz 1990.

11 Baskın Oran, "Cehaletin daniskası, paranoyanın dik alâsı ve Fener Patrikhanesi", *Aydınlık*, 7 Ekim 1995.

doks ilahiyatına müdahale ediyoruz?" İslâmcı yazar Ali Bulaç da bu görüşe katılır:[12] "Bir din, başka bir din mensupları tarafından tanımlanamaz. Çünkü her tanımlama bir müdahaledir... Eğer Ortodoks Kilisesi teolojisinin bir gereği olarak kendini 'Ekümenik' görüyorsa, biz de onu ekümenik kabul ederiz... İslâm hukuku açısından bizim böyle bir müdahalede bulunmaya hakkımız yoktur."

İkinci yaklaşım içinde yer alanlar ise, Patrikhane'nin ekümenik olmadığını, olmasının Türkiye için bir tehlike oluşturduğunu, Patrikhane'nin "ekümenikleşme" peşinde olduğunu ve bu nedenle de Patrikhane'ye yaptırımlar uygulanması gerektiğini ileri sürerler. Bu bakış açısına göre, Türkiye Cumhuriyeti Devleti evrensel değil, ulusal bir devlettir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ekümenik sıfatını taşımaya hak kazanmış olan Fener patrikleri, bu imparatorluğun dağılmasından ve yerine ulus devletin kurulmasından sonra artık bu sıfatı taşıyamazlar.[13] Patrikhane Batı Trakya ile birlikte düşünülmelidir. Bu gruba genel olarak Kemalistler, milliyetçiler, çoğunluğa yakın olarak da İslâmcı kesim dahil edilebilir. Burada İslâmcı kesimin içine düştüğü çelişki açıktır. Bir yandan devletin kendi inançlarına müdahale ettiği iddiasındadırlar ancak konu Patrikhane olduğunda devletin yaptırım uygulaması gerektiğini düşünmektedirler. İslâmcı yaklaşımlardan biri de, Patrikhane ekümenik olacaksa, bir diğer ekümenik kurum olan Hilafet'in de ihya edilmesi gerektiğidir:[14]

> "Gerek Hilafet, gerekse de Patriklik Osmanlı siyasetinde önemli ve belli bir denge oluşturan kurumlardı. Türkiye

12 Ali Bulaç, "Patrikhane'ye nasıl bakmalı", *Yeni Şafak*, 4 Ekim 1995.

13 Aytunç Altındal, "Patrik Sahnede, Türkiye Seyirci", *Yeni Günaydın*, 14 Eylül 1993.

14 Altay Ünaltay, "Ekümenik Patrik ve Tarihimizin Diğer 'Ekümenik' Kurumları", *Yeni Şafak*, 12 Kasım 1995.

Cumhuriyeti her ikisinin işlevlerini ellerinden alarak bir anlamda bu dengeyi korumuştur. Eğer bugün patriklik 'ekümenik bir müessese' olarak ihya edilecekse, o zaman dengeyi korumak için hilafetin de 'ekümenik bir müessese' yani 'ümmete ait bir müessese' olarak ihyası gerekir."

Emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ, ekümenikliğin Türkiye tarafından kabul edilemezliğini ve tehlikesini şöyle vurgular:[15]

"Burada, 'ekümenik'liğin doğal sonucu olarak, Patrik'in, sadece Fener Patrikhanesi Saint Synod'undaki metropolitlerce değil, dünyadaki Ortodoks kiliselerini temsil eden tüm metropolitler tarafından seçilmesi gerekeceğini de vurgulayalım... Bu yola gidilmesi, Türk devleti içinde uluslararası temsil statüsü olan bağımsız bir dinsel otorite, bir türlü 'dinsel devlet' yaratmak gibi bir sonuç doğurur... Patrikhane'nin gerçek güç tabanı İstanbul'daki 3000 kişilik Rum cemaati değil, Amerika'daki üç milyonluk Yunan diyasporasıdır... Bu söylediklerimiz... Patrikhane'nin 'ekümenik' statü kazanmasının, Türkiye'nin dış ilişkilerinde çok ciddi rahatsızlıklar yaratmanın da ötesinde, 'Türkiye'de rejimin dinamitlenmesi' sonucunu doğuracağını ortaya koymaktadır."

Patrik Vartholomeos ise bu konuya açıklık getirirken, Türkiye'nin savunduğu tez ile uygulamanın farklılığına dikkat çeker:[16]

"Bu tarihi ve sembolik bir unvandır. Bunu rahmetli seleflerim Athenagoras ne Dimitrios ne de ben icat ettik. Bu un-

---

15 Şükrü Elekdağ, "Patrikhane'nin statüsü", *Milliyet*, 3 Aralık 1995. Konuyla ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı'na yazar tarafından yapılan başvuruya, bakanlığın internet'teki sayfasına bakabileceği, orada bulunan bu yazının "bakanlığın da görüşlerini yansıttığı" yanıtı verilmiştir.

16 *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1997.

van yüzyıllardır devam ediyor. Bu unvanın kullanılmasında hiçbir siyasi amaç ya da içerik yoktur. Patrikhanemiz fiilen ekümeniktir. Avustralya'da 1 milyon, Amerika'da 3 milyon bize direkt olarak bağlı Ortodoks var. Ayrıca Batı Avrupa'da, Girit'te, Onikiadalar'da, Aynaroz'da, Kore'de, Yeni Zelanda'da direkt bize bağlı milyonlarca insan olması hasebiyle coğrafi bakımdan ekümeniklik var. Hükümetimiz de bunu gayet iyi bilir ve hiçbir zaman itirazda bulunmamıştır. Oralardaki başpiskoposlar ve metropolitleri bizim Patrikhane'nin Kutsal Meclisi'nin atadığını hükümetimiz çok iyi bilir. Örneğin geçen yıl Amerika Başpiskoposu'nu seçtik. Ekümenik Patriklik Ortodoksluğun bir iç konusudur. Hükümetimiz Ortodoksluğun içişlerine karışma eğilimi gösterirse bu laikliğe aykırıdır... Bu unvanı, statümüzün bu içeriğini ilk yüzyıllarda toplanmış olan ekümenik konsillerden alıyoruz. Bunu ben de haleflerim de değiştiremeyiz. Kimse değiştiremez. Ekümenik konsillerin kuralları bizim için kutsaldır, bağlayıcıdır."

Patrikhane'yi siyasallaştıran Osmanlı'dır. Vârisi olan yeni Türk devleti de bu siyasîliğini ortadan kaldırır. Ancak bu onun ekümenikliği ile ilgili değildir. Çünkü, yalnızca "ekümenik=siyasi" demek değildir. Bu dinî unvanı tanıyıp tanımamak da diğer Ortodoks kiliselerin sorunudur. Öyleyse sorun Patrikhane'nin ekümenikliği değil, siyasete bulaşıp bulaşmamasıdır. Elbette, laikliğin gereği de budur. Ancak bu sorun muhtemelen, Türkiye'nin laiklik anlayışından; yani Batı dünyasındaki genel eğilim olan, din ve devletin birbirlerinin alanlarına müdahale etmemeleri politikasını benimsemek yerine, dini ve onun kurumlarını kontrol etmek, hatta onunla dogmatik tartışmalara girmek biçimindeki politikasından kaynaklanır. Aslında, ulusal kiliselerin kurulması ile sonuçlanan 20. yüzyıla kadar olan süreç bu ekümе-

nik kavramının içini boşaltmış, onu tamamen bir simgeye indirgemiştir.

Patrikhane bu sıfatının gereği olarak, Katolik Kilisesi, Anglikan Kilisesi ve Lutheran kiliseleri ile yürütülmekte olan "diyalog"un Ortodoks dünyasındaki yürütücüsüdür. Yine bunun bir göstergesi olarak diğer kiliselerin kullanacağı "kutsal yağ"ı (Ayio Miro) hazırlar ve gönderir. Bunların yanı sıra yeni kiliselerin statüsünü onaylar. Rus Kilisesi'yle çekişmesi bir vakıa olmakla birlikte bu sıfatı konusunda dünyada bir tartışma mevcut değildir. Ancak Türkiye'ye kabul ettirmeye çalışılmasından söz edilebilir. Çünkü Patrikhane, Türkiye kamuoyunun bu konudaki hassasiyeti nedeniyle, bu unvanı "içerde" Lozan'dan beri kullanmaz. Oysa dışarda ve Türkçe'den başka dillerde hep kullanagelmiştir.

Patrik Vartholomeos, Başkan Bush ile görüşmesinde ekümeniklikten ne anladığını şöyle özetler:[17] "[Başkan Bush'a] Ortodoks kilisesinin kutsal yasalarına göre Ekümenik Patrikhane'nin dünya çapındaki Ortodoks kiliseleri arasında birinci makam olduğunu ve tüm Ortodoksları ilgilendiren konuların koordinasyonunda ve birliğin sağlanmasında özel bir rolü olduğunu anlattım."

Fener Patrikhanesi hiyerarşisinde yer alan ve Patrikhane'nin Yunanistan'daki temsilcisi olarak görev yapan Pergamos (Bergama) Metropoliti Ioannis'e göre, Fener'in diğer Ortodoks kiliselerle ilişkilerinde ve Ortodoks birliğini sağlamada iki temel sıkıntı alanı bulunmaktadır: Bunların ilki psikolojik, ikincisi ise teolojiktir. Psikolojik olan tarihsel bir sorundur. Kilise literatüründe *ethnofiletizm* olarak adlandırılan milliyetçilik, Patrikhane'ye karşı "ümmet içinde kavmiyetçilik yapmak", Patrikhane'nin gücünü son iki yüzyılda çok azaltmıştır ve Ortodoksların özellikle Balkanlar'da

17 *Athens News*, 8 Mart 2002.

birbirlerine karşı savaşmış, devletleriyle birlikte kiliselerini bu yolla kurmuş olmaları, işin psikolojik sıkıntı boyutunu oluşturmaktadır. Muhtemelen daha önemlisi, teolojik olan ise, aslında Ortodoks kiliselerin birer devlet kilisesi olmalarından kaynaklanan, yani aynı zamanda gittikçe siyasîleşen, Ortodoks kiliseler arasındaki liderlik sorunudur. Metropolit Ioannis, "Ortodoksluk 'birincisiz' olabilir mi"; "hem Ortodoksluğun birliği hem de diğer mezheplerle diyaloğun sürebilmesi yani asıl 'birlik'e ulaşabilmek için Fener'in Ortodoksluğun tek ağzı olarak konuşmaya devam etmesi gerekmez mi" sorularıyla, bu duruma muhalefetten doğan sıkıntıya dikkat çeker.[18]

Aleksandris'e göre Patrikhane, Ortodokslararası ve Ortodoks-Katolik diyaloğunda yumuşatıcı/yatıştırıcı bir rol oynamaktadır. Son otuz yıl boyunca ilerleyerek, hem uluslararası karakterini pekiştirmiş hem de kiliseler arasında başat güç olma prestijini daha da yükseltmiştir.[19]

Yunan Kilisesi ile ilişkiler

Yunanistan Anayasası'nda Patrikhane iki maddede yer alır. Bunlardan ilki şöyledir:[20]

> "Kilise devlet ilişkisi
>
> 3. madde-
>
> 1- Yunanistan'da egemen olan din İsa Kilisesi'nin Doğu Ortodoksluğu'dur. Başı olarak Hazreti İsa'yı tanıyan Yuna-

18 Metropolitan Ioannis of Pergamon, "The Ecumenical Patriarchate and the Other Orthodox Churches", Paschalis M. Kitromilides-Thanos Veremis (eds.), *a.g.e.*, s. 159.

19 Alexis Alexandris, "The Ecumenical Patriarchate in Captivity: The Treatment of Greek Orthodoxy in Turkey, from Ataturk to Ozal", *Public Hearing on Human Rights in a Europe in Change*, Kopenhag, 8 Haziran 1990'da sunulan tebliğ, s. 3.

20 Sintagma tis Ellados, *Efimeris tis Kiverniseos tis Ellinikis Dimokratias*, 9 Haziran 1975, s. 100.

nistan Ortodoks Kilisesi, İstanbul'daki Büyük Kilise ve İsa Kilisesi'nden olan diğer mezheptaş kiliselerden ayrılmaz, onlar gibi, havarilerin ve sinodların koyduğu kutsal yasa ve geleneklere riayet eder. Bağımsızdır ve 29 Haziran 1850 tarihli Patriklik kararı ve 4 Eylül 1928 tarihli Kutsal Meclis kararının koşullarına uyarak, kilise nizamnamesine göre oluşturulan, bilfiil yüksek ruhbanın katıldığı Kutsal Meclis ve buradan gelen Daimi Kutsal Meclis tarafından yönetilir.

2- Devletin bazı bölgelerindeki kilise düzeni önceki paragrafa aykırı olamaz.

3- Kitabı Mukaddes'in metni değişmeden muhafaza edilir. Bunun, bağımsız Yunanistan Kilisesi ve İstanbul'daki İsa'nın Büyük Kilisesi'nin izni olmaksızın başka bir dile çevrilmesi yasaktır."

Diğer madde de, Aynaroz'la ilgili olandır. Yunanca Ayion Oros'tan gelen bu sözcük, bugün bin yaşını aşmış olan bir "manastırlar konfederasyonu"nun bulunduğu, Selanik yakınlarındaki Halkidiki bölgesinde bulunan üç paralel yarımadadan en kuzeyde olanının adıdır. Osmanlı Devleti Balkan yarımadasını ele geçirdiğinde, Aynaroz'un tarihten gelen statüsüne dokunmaz ve bölgeyi kâğıt üzerinde bir kaymakama bağlar.[21] Balkan Savaşları'ndan sonra bölgeyi ele geçirmiş olan Yunanistan, burasını hukukî olarak tanımlama çabasına girer ve Aynaroz'un statüsü Yunanistan'ın 1926 Anayasası'nda şöyle yer alır:[22]

"1- Athos yarımadası özerktir (*Aſtodiikiton Tmima*). Yunan devletinin hakimiyeti altındadır, ancak eski ayrıcalıklı statüsü ile kendi kurallarına göre yönetilir. Ruhanî açıdan

21 William Miller, "The 'Holy Mountain'", *Foreign Affairs*, cilt 6, sayı: 2, Ocak 1928, s. 329.

22 *Katastatikos Hartis tu Ayiu Orus Atho*, Ayion Oros: yy, 1979, s. 5-6.

Ekümenik Patrikhane'nin doğrudan yetki alanındadır. Keşişler stajyerken de olsa, Yunan vatandaşlığını alırlar.

2- Aynaroz, statüsüne göre, 20 manastır tarafından yönetilir. Araziler bu 20 manastıra aittir ve istimlâk edilemez. Yönetim, 20 manastırın temsilcilerinden oluşan "Kutsal Topluluk" tarafından yürütülür. Yönetim sisteminde, manastır sayısında ve manastır hiyerarşisinde, manastırlarla onlara bağlı kurumlar arasındaki ilişkilerde değişiklik olamaz. Aynaroz'da heterodoksun ya da ayrılıkçının (şizmatik) yerleşmesi yasaktır.

3- Aynaroz statüsünün ve uygulanmasının ayrıntılı açıklaması Aynaroz nizamnamesinde belirtilir. Bu nizamnameyi devlet temsilcisi yardımıyla 20 manastır kaydeder ve oylar. Bu nizamname, Ekümenik Patrikhane ve Yunanistan Millet Meclisi tarafından onaylanır. Aynaroz nizamnamesinin uygulanması, ruhanî açıdan Ekümenik Patrikhane, idari açıdan Yunan devleti tarafından kontrol edilir. Kamu güvenliği yalnız devlet tarafından sağlanır.

4- Aynaroz'da devletin yetkisi, devletin temsilcisi (*Diikitis*) tarafından kullanılır. Bu temsilcinin görev ve yetkileri, manastırların ve cemaatin yargı yetkisi, Aynaroz'un gümrük ve vergi ayrıcalıkları, özel kanunla belirlenir."

Bu anayasa maddeleri, Yunanistan'ın bugün geçerli olan 1975 tarihli anayasasında da, 105. madde olarak, birkaç sözcük değişikliği ile ve beş fıkra halinde yer alır.[23] Aynaroz'un yönetimini düzenleyen tüzük de 10 Ekim 1926 tarihli bir yasayla Yunanistan Meclisi'nce onaylanır.

---

23 Sintagma tis Ellados, *Efimeris tis Kiverniseos tis Ellinikis Dimokratias*, 9 Haziran 1975, s. 142-143.

Papandreu'nun Kilise Mallarını Kamulaştırma Girişimi

Yunanistan'da kilise geniş tarım topraklarının sahibidir. Bu toprakları kamulaştırma istekleri 1976'ya, Karamanlis Hükümeti dönemine dayanır. Hem ciddi bir laikleşmeyi amaçlayan[24] hem de bu kamulaştırmayı gerçekleştirerek toprakları topraksız köylülere dağıtmayı planlayan Papandreu Hükümeti, toplam bir milyon 300 bin dönümü bulan bu araziler için bir tasarı hazırlar ve Mart 1987'de Yunan Parlamentosu'ndan geçirir.

Bunun üzerine sokaklarda gösterilere başlayan din adamları, bir sonuç alamayınca, son çare olarak Papandreu'ya karşı kullanabilecekleri en büyük tehdidi dile getirirler: Eğer bu yasa uygulanırsa,. geçmişte ayrıldıkları Fener Patrikhanesi'ne bağlanma girişimi. Üstelik, Yunan Kilisesi'nin beş idari bölümünden üçünün; Girit, Aynaroz ve Onikiada'nın zaten Fener'e bağlı olduğunu hatırlatarak, geri kalan kısmın bağlanmasının bir sorun da yaratmayacağını vurgularlar. Bu üç bölgede bulunan kilise toprakları Fener'in sayıldığı ve Hükümet bunlara müdahale edemediği için, Yunan ruhbanın amacı Fener'e bağlanıp kendilerine bağlı toprakları da kurtarmaktır.

Hükümet'in bu girişimi Patrikhane'yi de rahatsız eder. Patrik Dimitrios Atina Başepiskoposu Serafim'e, "anayasaca kabul edilen, mukaddes kanunlarla 1850-1928 yıllarında çıkarılan ve halen kanun niteliğinde olan nizamnameler ışığında, Kutsal Meclis kararı ile 'evlât kiliseyi' bu zor anında sonuna kadar destekliyoruz" ifadelerini içeren bir telgrafla

---

24 PASOK'un laiklik çabaları için bkz. Elizabeth Prodromou, "Democratization and Religious Transformation in Greece: An Underappreciated Theoretical and Empirical Primer", Paschalis M. Kitromilides-Thanos Veremis (eds.), *a.g.e.*, s. 99-153.

açık destek verir.[25] Yunan Kilisesi, kararlılığını göstermek için dört metropolitini 21 Nisan'da İstanbul'a gönderir. Metropolitler istedikleri desteği elde ederek Atina'ya dönerler. Sonunda Yunanistan Anayasa Mahkemesi bu yasayı iptal ederek, tartışmaları sona erdirir.[26]

Hıristodulos Faktörü

Yunan Kilisesi'nin yeni Başepiskoposu Hıristodulos 1998'de göreve geldiğinde, kamuoyunda Fener'e "sıcak" baktığı şeklinde bir düşünce hâkimdir. Ancak zaman ilerledikçe böyle olmadığı Patrikhane tarafından, özellikle Başepiskoposun Fener'i ziyaretinden sonra anlaşılır ve çeşitli sorunlarla iki kilisenin arası giderek açılır. Temel sorunlardan biri "Yeni Bölgeler"dir (Nees Hores).

Yunanistan'ın her genişlemesi, Osmanlı devletinin aleyhine olduğu kadar, Fener'in aleyhine de sorunlar yaratır. Patrikhane, 1928'de aldığı bir kararla, 1912 Balkan Savaşı ile Yunanistan topraklarına katılmış olan ruhanî bölgelerine ait yetkilerinin "vekaletini" Yunan Kilisesi'ne bırakır.[27] Bu bölgelere atanacak din adamları için de, mübadele ile Yunanistan'a gitmiş olan ruhanilere öncelik verilmesini ister. Bu bölgeler, Midilli, Limni, Sisam, Sakız gibi adaları ve Kuzey Yunanistan'ı kapsamaktadır. Devir sözleşmesine göre "Yeni Bölgeler" olarak adlandırılan bu topraklardaki metropolitler, Patrik seçimine katılabileceklerdir, ancak "pratikte Türkiye hükümeti buna izin vermeyecektir."[28] Bu nedenle *simpsifon* denilen yöntemle seçime katılırlar. Buna göre,

---

25 Telgrafın metni için bkz. Yiorgos Karayiannis, *Ekklisia ke Kratos 1833-1997*, Atina: Pondiki, 1997, s. 227.

26 *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1987.

27 Yorgo Benlisoy-Elçin Macar, *a.g.e.*, s. 68-70.

28 William Miller, "The Changing Role of the Orthodox Church", *Foreign Affairs*, cilt 8, sayı: 2, Ocak 1930, s. 276.

Kutsal Meclis'in başındaki metropolite seçimden önce topluca vekaletlerini gönderirler, seçim sonucunda kazananın hanesine, bu bir oy olarak eklenir.

Ancak Yunan Kilisesi son Başepiskopos Hıristodulos döneminde, bu anlaşmayı "yok sayma" politikası izlemeye başlar. Bunun üzerine Patrik Vartholomeos Yunan Kilisesi'ni, anlaşma koşullarına uymamakla suçlar, "Yeni Bölgeler bizimdir"[29] diye bir anımsatmada bulunur. Konu iki kilise arasındaki en önemli sıkıntı konusu olmaya hâlâ devam etmektedir. Yunanistan'da, "ya Yunan topraklarında Fener'in yönetimine son verilsin ya da tamamen bütün Yunanistan Patrikhane'ye bağlansın" şeklinde görüşler de dile getiriliyor, ancak bunun Yunan Anayasası'na göre mümkün olmadığı da ekleniyor.[30]

Hıristodulos'un seçilmesinden sonra yaşanan ikinci büyük sorun AB nezdindeki bürodur. Patrikhane'nin AB nezdinde büro açma isteği, Türkiye'nin izin vermemesi üzerine 1994'te sonuçsuz kalır. Daha sonra Patrikhane ve Yunan Kilisesi, bu büroyu ortak bir şekilde açmak amacıyla, Haziran-Eylül 1998 döneminde görüşmeler yapmak üzere anlaşırlar. Ancak iki kilise arasındaki bu anlaşmayı yok sayan Başepiskopos Hıristodulos, erken davranır ve AB nezdinde Yunan Kilisesi adına bir temsilcilik açar. Bunun üzerine Efesos (Efes) Metropoliti Hırisostomos, Fener adına Başepiskopos'u protesto eder.

Patrik Vartholomeos, Patrikhane'nin 965 protokol numaralı mektubunda Başepiskopos'a hitaben, "bir diyalog başlattık ancak siz bunu bozdunuz" diyerek, Brüksel bürosunun kapatılmasını ister. Hıristodulos da verdiği yanıtta, Fener'den bunun için izin almayacaklarını belirtir ve büroyu

---

29 *Eleftherotipia*, 26 Ağustos 1997.

30 *To Vima*, 20 Eylül 1998.

Yunan devletinin de istediğini ekler. Bunun üzerine Vartholomeos da Yunan Kilisesi'ne bir emrivaki yaparak, Patrikhane'nin Atina'da bir büro açtığını, sorumluluklarının da ilerde bildirileceğini açıklar.[31] Hıristodulos geri adım atar ve bir uzlaşmaya varılır: Brüksel'deki büro özerk olacak, Avrupa'daki Ortodoksluk konularında iki kilise işbirliği yapacaktır. İlişkilerin yumuşaması üzerine Atina Başepiskoposu da, Patrikhane'nin Atina'da bir büro açmasına sert bir şekilde karşı çıkan Yunan Kilisesi Kutsal Meclisi'ni devre dışı bırakarak, büronun varlığını üç şartla kabul eder: 1- Büro, Yunan Kilisesi'nin içişlerine karışmayacak, 2- İki kilise arasındaki iletişim eskisi gibi sağlanacak, yani Atina bürosu muhatap kılınmayacak, 3- Yunanistan'daki resmî protokolde, eğer Başepiskopos orada bulunuyorsa önde olacak, yerine temsilcisi varsa, o zaman Patrikhane temsilcisi ilk sırada yer alabilecek.

Fener'in Vatikan'la diyaloğu sürdürmesi de, bu konuda daha muhafazakâr olan Yunan Kilisesi'nin tepkisini çeken konulardan biridir.

ABD Kilisesi

19. yüzyılın özellikle ikinci yarısında Ege Adaları ve Yanya başta olmak üzere Yunanistan'dan ABD'ye bir göç dalgası yaşanır. ABD'deki ilk Rum kilisesi 1864'te New Orleans'ta kurulur. Cemaat ve kilise, 1908'de bir sözleşme (*charter*) ile Yunanistan Kilisesi'ne bağlanır.[32]

---

31 *Eleftherotipia*, 13 Eylül 1998. Ancak Patrik, bu arsaya inşaat yapılmayacağını, Atina'nın merkezinde bir bina arandığını, büronun başına da Bergama Metropoliti Ioannis'in getirileceğini söyledi. (Patrik Vartholomeos'la görüşme, 16 Haziran 1999.)

32 George Papaioannou, *From Mars Hill to Manhattan-The Greek Orthodox in America under Patriarch Athenagoras I*, Minneapolis: Light and Life Publishing, 1976, s. 30.

Gittikçe üyeleri artan ve zenginleşen bu cemaatten siyasî olarak yararlanma fikri Venizelos'a aittir. Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Atina Başepiskoposu Meletios, Prof. Alivizatos ve Episkopos Aleksandros'tan (Geyveli) kurulu bir heyet oluşturulur ve ABD'ye gönderilir. 15 Eylül 1921'de kurulan kiliseye komite, başepiskopos olarak Aleksandros'u atar. Venizelosçu olan bu kiliseye karşı olarak da kralcılar Vasilios (Komvopulos) adında bir metropoliti ABD'ye gönderirler. Böylece ABD'de bir de kralcı kilise ortaya çıkar. Bu siyasî çekişme, bazı Rumları Protestanlığa iter. Meletios'un İstanbul Patriği olması ve Venizelos'un da seçimleri kaybetmesi üzerine, "kralcı" Yunan Kilisesi'ne bağlı kalması tehlikeli görülen Amerika Kilisesi'ni Fener'e bağlamak amacıyla, Korinthos Metropoliti Damaskinos ABD'ye gönderilir, orada bulunan metropolitlerden Vasilios, Aleksandros ve diğer iki episkoposu, iç tartışmaları bırakmak ve Fener'e bağlanmaları koşuluyla, kendilerinin Atina'daki boş metropolitlik makamlarına atanmaları konusunda ikna eder.[33] Böylece, bu kilise, 11 Mayıs 1922'de Venizelosçu Patrik Meletios'un başında bulunduğu İstanbul Patrikhanesi'ne bağlanır.[34] Kilisenin idaresine bir süre Korfu Metropoliti tayin edilir. 1931'de Yunanistan'da Kerkira Metropoliti olan Athinagoras, Kuzey-Güney Amerika Başepiskoposu seçilir.[35] Onu 1948'de Mihalis, 1959'da İakovos izler.

---

33 *BCA-BME:* 109 725 19.

34 George Pappaioannou, "The Historical Development of the Greek Orthodox Archdiocese of North and South America", A Companion to the Greek Orthodox Church, New York: Archdiocese of North and South America, third edition, 1990, s. 182.

35 Ayrıntılı bilgi için bkz: Papaioannou, *a.g.e.*, s. 37 vd. Patrikhane ile bu kilise arasındaki ikinci sözleşme (charter) ise 1978 tarihlidir.

İakovos'un Ayrılışı

Son dönemde yaşanan önemli gelişmelerden biri, Kuzey ve Güney Amerika Başepiskoposu İakovos'un bu görevi bırakmasıdır. Son seçim öncesinde patrik olabileceği umuduyla Türkiye'ye sıcak mesajlar vermeye başlamış olan İakovos, istediğini elde edemeyince, Amerika'daki Ortodoks kiliselerini birleştirip, başına geçmek ve Fener'den kopmak gibi bir planı gerçekleştirmeye koyulur. Amerika'da altı milyon üyesi bulunan Ortodoks kiliselerinin temsilcileri, son zamanlarda sıkı bir işbirliği içerisinde örgütlenerek, kendilerini artık bir göçmen gibi değil, Amerikalı olarak hissettikleri için aynı şemsiye altında toplanma kararı aldıklarını vurgularlar.[36] Bu kiliselere bağlı genç Amerikalılar arasında hem ana dillerini bilenlerin sayısı çok düşüktür hem de "zahmetli" Doğu ayini yerine, Protestan tipi vaaz temelli bir ayin fikri daha çok taraftar bulmaya başlamıştır.

Rum Kilisesi açısından bakıldığında da kuşaklar geçip, zaman ilerledikçe bu kilise cemaati "Amerikalılaşmakta", Amerika kıtasının diğer bölgelerinde değil de özellikle ABD'de geçerli olmak üzere bazı sorunlar yaşamaktadır: Örneğin, 1- Anadil unutulmakta, gençler İngilizce ibadet istemektedirler. 2- Kiliselere sıralar konmuş, ayin merkezli ibadetin yerini Protestan tarzı vaaz merkezli ibadet almıştır. 3- Bir Amerikan kilisesinin çok uzaktaki bir başka merkeze bağlı olması gittikçe artan şiddette muhalefete neden olmaktadır.

Daha 1993'te, bu tür faaliyetler dolayısıyla İakovos'un Fener tarafından gözden çıkarıldığı basında yer alır.[37] İakovos Ağustos 1995'te Fener'e gelerek, bir yıl sonra geçerli olmak

36 *Sabah*, 10 Aralık 1994.

37 *Hürriyet*, 29 Haziran 1993.

üzere "emekliliği" kabul etmek zorunda kalır. 31 Temmuz 1996'da, yerine, Fener'e "tam anlamıyla bağlı", aynı zamanda ABD doğumlu olan, İtalya Metropoliti Spiridon getirilir. Bu arada Yunan basınında, Patrik'in bu başepiskoposluğun gücünü zayıflatmak ve Patrikhane'ye bağlılığını sağlamlaştırmak için onu, ABD, Kanada, Orta ve Güney Amerika olarak dörde böleceği ve buradaki Ortodoksluğa "sızan" Protestan etkisini bertaraf edebilmek için de bir komisyon kuracağı haberleri yer alır.[38] Gerçekten de Spiridon'la birlikte, Kanada için Toronto'ya, Güney Amerika için Buenos Aires'e ve Orta Amerika'yla Porto Riko için de Meksiko'ya metropolitler atanır.[39] Ancak Patrik Vartholomeos, Amerika Kilisesi'nin bölünmediğini, bu episkoposlar çok uzun zamandır bu görevlerini sürdürdüklerinden, makamları episkoposluk kalmak ve şahısları için geçerli olmak üzere metropolit yapıldıklarını açıklar.[40] Oysa bu, bugün çok büyük bir siyasî güce ve maddî kaynaklara hükmeden bu kilisenin gücünün tam anlamıyla parçalara bölünüp daha da kuvvetli bir şekilde Patrikhane'ye bağlanmasından başka bir şey değildir. Çünkü yeni yapılanmada her metropolit Patrikhane'ye karşı doğrudan sorumlu olacaktır. Daha da önemlisi, bu bölgelerin gelirleri eski uygulamadan farklı olarak ABD'deki metropolitin yetki alanından çıkarılır, Patrikhane'nin kontrolü altına alınır. Nitekim Patrik, "Iakovos'un yerini Patrik mi alıyor" eleştirileriyle karşılaşır. Aynı zamanda, Patrikhane'nin dünya çapındaki bağış fonunun başına diaspora Rumlarının önemli isimlerinden biri olan

38 *Eleftherotipia*, 30 Temmuz 1996.

39 *Christian Century*, 14 Ağustos 1996.

40 Patrik Vartholomeos ile görüşme, 1 Ağustos 1998. Patrik bu görüşmemizde, Iakovos'un ayrılış nedenlerine değinmiş, yukarıdaki nedenlerin yanına, kendisinden 30 yaş küçük bir patriğin altında çalışmayı hazmedemediğini de eklemişti. Bu gelişmeler üzerine kendisinin, Iakovos'tan görevi bırakmasını istediğini, eliyle bir biçme hareketi yaparak ifade etmişti.

Alex Karloutsos getirilir ve 2000 yılının bağış hedefi 100 milyon dolar olarak belirlenir.[41]

İakovos, ABD'deki Yunan lobisi üzerinde halen gücünü sürdürürken, Spiridon'un Yunan lobisini pasifize ettiğini iddia eden İakovos taraftarları da "Patrik ABD'de Türkiye'yi rahatsız etmeyecek bir kilise istiyor"[42] görüşünü dile getirirler. Üstelik Yunan Dışişlerinin de Spiridon hakkında benzer görüşlere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Spiridon Dönemi ve Kargaşa

Spiridon, görevinin başına gelir gelmez Fener'in bütünsel bir senaryonun parçası olarak verilen direktiflerini uygulamaya başlamakla, yapacaklarına muhalefeti önlemek amacıyla, kendisine laik bir çevre oluşturmakla suçlanır.[43] "Spiridon Krizi" 1997 başlarında, Brookline'deki Holly Cross İlahiyat Okulu'nda görevli bir papazın bir öğrenciye tecavüzü ile başlar. Spiridon papazın soruşturulduğu komitenin üyesi beş öğretmenin nakil ya da azlini emreder. Bunun üzerine öğretmenlerin destekçileri birkaç ay sonra, "voithia" (Yunanca "imdat") adlı bir internet sitesi kurarak Spiridon karşıtı yazılar ve haberler yayımlamaya, ayrıca bir muhalefet hareketi örgütlemeye başlarlar. Kasım 1997'de de "Greek Orthodox American Leaders" (GOAL) örgütü kurulur.[44] Bu grup Spiridon dönemini "yönetişim krizi" olarak adlandırır.[45] Özellikle malî konularda kayıplara neden olduğunu, makamını yönetemediğini, tam bir başarısızlık içinde olduğunu ileri sürer. Eski Başepiskopos İakovos da makamın bir çöküş içerisinde olduğunu belirterek, bundan duy-

41 *The Hellenic Journal of San Francisco*, 22 Ocak 1998.

42 *Radikal*, 17 Ocak 1999.

43 *The National Herald*, 23-24 Ocak 1999.

44 www.voithia.org/mb022799a.htm.

45 *Christian Century*, 6 Ekim 1999.

duğu üzüntüyü dile getirir ve makamın geleceğinden ümidi olmadığını da ekler. Spiridon GOAL'ın suçlamalarına karşı dava açar.[46]

Şikago merkezli "Orthodox Christian Laity" topluluğu da, ABD'deki bütün etnik grupları bünyesine toplayan bağımsız ya da tam anlamıyla özerk bir Amerikan Kilisesi isteğini açıklar. Patrikhane ise bunun neden olamayacağını Peder Tarasios'un* ağzından şöyle duyurur: "ABD Kilisesi *otosefal* olabilmek için hem çok genç hem de fazla bölünmüş. Patrikhane'ye bağlı oluşu ise otantikliğini, tarihle bağını ve sürekliliğini sağlıyor. İstanbul bağlantısı bir 'çapa'. Bu 'çapa' olmaksızın asimile olur gider."[47] Buna bağımsız bir Amerikan Kilisesi taraftarlarının yanıtı ise şöyledir: "Anne kızını büyütür, yetiştirir ancak ergeç kız evden ayrılır."[48]

Ocak 1999'da, ABD'de, Spridon'un makamına bağlı beş metropolit, kendisinin görevden alınması amacıyla Patrik Vartholomeos'a bir mektup yazarlar. Bunu, ABD'deki 100 din adamının imzasını taşıyan bir açıklama izler.[49] Artık ABD Kilisesi ile Patrik Vartholomeos arasındaki güvenin Spiridon yüzünden sarsıldığı, bunun ancak ABD'de bulunan Spiridon karşıtı beş metropolitten birinin bu makama atanması ile yeniden tesis edilebileceği vurgulanır.[50] Patrik Vartholomeos bu muhalefete daha fazla direnemez çünkü ABD cemaati üzerindeki otoritesini kaybetmek durumuyla karşı karşıyadır. Spiridon'un istifasını ister ve yerine 19 Ağustos 1999'da Kutsal Meclis tarafından Dimitrios görevlendirilir.

---

46 *The Hellenic Chronicle*, 27 Ocak 1999.

(*) Bugün Buenos Aires Metropoliti'dir.

47 Mason, aynı makale.

48 *Time*, 30 Ağustos 1999.

49 www.voithia.org/etwn021699a.htm.

50 *The Leader Newsletter*, Ocak 1999.

Heybeliada Ruhban Okulu

19. yüzyılın başlangıcıyla birlikte ulusçu akımlar Ortodoks coğrafyada etkili olmaya başlar. Patrikhane çeşitli Ortodoks uluslar arasında dinî birliği muhafaza etmek amacıyla teolojik konularda türdeşliği sağlayıcı çözümler aramak durumunda kalır. Kendi ruhbanını yetiştirmek amacıyla bir ilahiyat okulu kurmayı planlar. Bu yolda ilk adımı Patrik IV. Yermanos atar ve Heybeliada'da Umut Tepesi'nde Bizans döneminden kalmış olan Aya Triada Manastırı'nın 1821 yılında yanan kısımlarını onartır. Okul 1 Ekim 1844 tarihinde hizmete açılır.

Okulun önemli bir özelliği zengin bir kütüphaneye sahip olmasıdır. Kütüphane oluşturma girişimi okulun inşâ faaliyetiyle başlar. Bazı patrikler ve cemaat, bağışlarıyla kütüphanenin kurulmasına katkıda bulunur. Eğitimin gerektirdiği kitapların bir kısmı Patrikhane Kütüphanesi'nden okula nakledilir. El yazmaları arasında 9. yüzyıla ait olanlar da vardır.[51]

Okulun İstimlâkı Projesi

Cumhuriyet'ten sonra Heybeliada'daki iki okul, HRO ve Rum Ticaret Okulu için, İstanbul Vilayeti'nin 25.4.1918 tarih ve 447 sayılı yazısına dayanılarak, istimlâk kararı alınır. İstimlâk bedeli için konuyla ilgili 30 Temmuz 1935 tarih ve 2/3068 sayılı kararnameye ek olarak bir kararname daha çıkarılır, 4 Aralık 1935 tarih ve 2/3639 sayılı bu kararnameyle hem Ruhban Okulu hem de Ticaret Okulu için 103 bin lira tutan bedelin tahkimata ayrılan 600 bin liranın içerisinden alınmasına ve deniz bütçesinin sonuna "Heybeliada'da

51 Okul için bkz., Hırisostomos Zafiris, "I Kata Halkin Iera Patriarhiki Theologiki Sholi", *Ta Ellinika Sholia tis Polis*, Atina: Sindesmos ton en Athines Megalosholiton, 1995, s. 11-50.

istimlâk edilecek binalar bedeli" şeklinde işlenmesine karar verilir.[52]

HRO 21 Mart 1936 tarihinde Hazine adına tapuya kaydedilir.[53] Oysa, Karma Mübadele Komisyonu'nun 7 Haziran 1934 tarih ve 107 numaralı kararına göre, Fener Patrikhanesi tarafından kilise, manastır, hastane, bakımhane, mektep ve saireye ait olarak gösterilen malların, tapuda kendi isimlerine kaydedilmiş gibi telâkki olunması gerekmektedir.[54] Konu Adalet Bakanı Şükrü Saracoğlu ile yaptığı 30 Mart 1936 tarihli görüşmede Yunanistan Elçisi tarafından gündeme getirilir.[55] 9 Eylül 1936'da Dışişleri Bakanlığı istimlâk ve tahliyenin ertelenmesi için Başbakanlık'a başvurur, Çam Manastırı'nın istimlâki ile ilgili olarak sürmekte olan davanın da bununla birleştirilmesini ister.[56]

Okulun tahliyesi ve geçmişe ait kira alınması amacıyla Maliye Vekâleti'nce dava açılır, Maliye Bakanı 1941'de davaların sulh yoluyla halledilmesini önerir[57] ve 1942'de bu konuda ne yapılması gerektiğini sorduğu Başvekâlet'in isteği uyarınca davalar durdurulur.[58] Bunun üzerine, manastır sorumlusu sıfatıyla, Konya Metropoliti İakovos Stefanidis adına avukatları Vladimir Mirmiroğlu ve Nikolas Sarris istimlâk işleminin iptali ve manastır adına tapuya tescilinin sağlanması isteğiyle 1944'te dava açarlar. Davanın açılmasının ardından Maliye Vekili Fuat Ağralı, 1944 yılında Başvekâ-

---

52 *BCA-BKK:* 60 92 5.

53 *BCA-BME:* 109 732 24.

54 *Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelenameler-Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları-Bitaraf Azaların Hakem Kararları*, (çev: Mehmed Esad Atuner), Damga Matbaası, 1937, s. 301.

55 *BCA-BME:* 256 720 11.

56 Emre Özyılmaz, *Heybeliada Ruhban Okulu*, Ankara: Tamga Yay., 2000, s. 73.

57 *BCA-BME:* 109 732 19.

58 *BCA-BME:* 109 732 24.

let'e davanın savunulmasına gerek olup olmadığına karar verilmesini ve bilhassa idarece açılması düşünülmekte olan davalarda gecikilmekte olduğundan Başvekâlet'in bir an önce emrini ister.[59] **(Ek XII)**

1946'da Patrikhane ile yapılan pazarlıklar sonucu, Heybeliada'daki Rum Ticaret Okulu istimlâk edilir. Ancak HRO bu tehlikeden kurtulur. Ayrıca, Heybeliada'daki Rum Eytam Mektebi binası da, bu dönemde Milli Savunma Bakanlığı'nca kamulaştırılır, arazi içindeki mezarlıklar kaldırılır ve bina Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Okullar ve Kurslar binası olarak kullanılmaya başlanır.[60]

Haziran 1947'de Patrikhane HRO'nun yapısında ve ders programında değişiklikler yapılması, yabancı öğretmen ve öğrenci getirilebilmesi için izin verilmesi amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı'na başvurur. İçişleri, Dışişleri ve Milli Eğitim bakanlıkları temsilcilerinden oluşan bir komisyonca incelenen isteklerden birine getirilen yorum, elli yıl sonra ülkenin gündemine tekrar geleceği için oldukça ilginçtir:[61]

> "İstanbul Patrikhânesince Ruhban Okulu senatosunun değiştirilerek yüksek bir tahsil müessesesi haline getirilmesi teşebbüsüne gelince: Bu talep her şeyden önce 16 yerli talebesi bulunan bir okul hakkında vaki olduğuna göre evvelâ hakiki bir ihtiyaç mahsulü değildir. Bundan sarfınazar 4936 Sayılı Kanunda (Üniversitelerle üniversitelere bağlı olmayarak açılacak fakülteler devlet eli ile ve kanunla kurulabilir) denilmektedir. Üniversitelere bağlı fakülte küşadı ile Üniversite Senatosu'nun teklifi ve M.E.B.'nın tasvibi ile kabil olur. Bu bakımdan ileride hakiki bir ihtiyaçla karşılaşırlarsa bu ihtiyacın İlahiyat Fa-

59 *BCA-BME:* 109 732 24.

60 *BCA-BME:* 109 733 3.

61 Özyılmaz, *a.g.e.*, s. 86.

kültesine bir Ortodoks Kürsüsü ilâvesi suretiyle temin edilmesi düşünülebilir."

Bakanlar Kurulu 11 Aralık 1947'de, her iki istimlâk kararı için, Milli Savunma, Dışişleri ve Maliye bakanlıklarınca bir komisyon oluşturulması kararı alır, Milli Savunma temsilcisi, askerî ihtiyaçlar ileri sürerek istimlâk isteğinde diretir. 1950 yılına kadar bir uzlaşmaya varamayan komisyona 1950'de okulun avukatları da davet edilir. Taraflar birkaç ay sonra bir uzlaşma metni imzalar.

Yüksekokul Statüsü

Bütün bu davalar sürerken, 1950'de iktidar değişmiş, Menderes başbakan olmuş, azınlıklar açısından yeni bir dönem açılmıştır. DP'nin iktidarının ilk yılında, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 8 Aralık 1950 gün ve 9127/7 ve 2601 sayılı emri ile, okulun dört sınıflı kısmının azınlık liseleri derecesine çıkarılması ve diğer üç sınıflı kısma bir sınıf ilave edilerek, "Teoloji İhtisas Okulu" olarak derecelendirilmesi sağlanır.[62] Öğrencilerin büyük bir kısmı Patrikhane'nin yetki alanındaki bölgelerden gelir. 1951'deki değişiklik sonrasında, yabancı öğrenciler de eğitim görmeye başlarlar. Böylece, Etiyopya Kilisesi, Anglikan Kilisesi gibi değişik kiliselerden gelenler de okulda eğitim görme olanağına kavuşurlar.

Yukarıda sözü edilen uzlaşma metni 4353 sayılı kanuna dayanılarak 2.6.1952 gün ve 25147 sayılı karar ile Bakanlar Kurulu'nca da onaylanır. 13.1.1954'te İstanbul Asliye Mahkemeleri 5. Hukuk Dairesi'nde okul, manastır, kilise ve mezarlıkların manastır adına, tesciline karar verilir.

1956'da Maarif Müdürü ve İstanbul Valisi'nin imzasıyla gönderilen 168 nolu belgede şöyle denilmektedir: "... özel Heybeliada Rum Rahipler Okulu'nu açmak isteyen T.C. uy-

62 Özyılmaz, *a.g.e.*, s. 77-78.

ruğundan Lefter Yakovos Stefanidis'in gereken şartları taşıdığı yapılan incelemeden anlaşılmış...1.7.1954 tarihinden başlamak üzere kurucu Lefter Yakovos ve sorumlu müdür Stilyanos M. Repanellis adına... öğrenim yapılması için izin verilmiştir." (Ek V)

HRO'nun faaliyetlerini sürdürdüğü dönem boyunca müdürü metropolitler arasından atanır ve aynı zamanda Ayia Triada Manastırı'nın da sorumlusudur. Azınlık okullarında uygulandığı üzere bir kurucu atanması uygulaması burada da sürer, aynı zamanda müdür de olan metropolit kurucu olarak atanır. Ancak 1960'ta kurucunun ölümünden sonra bir daha böyle bir atama yapılmaz.[63]

Okuldaki eğitim düzeni dört aşamadan geçer:

1) 1844-1919 dört yıl ortaokul ve üç yıl teoloji,

2) 1919-1923 orta öğretimsiz, beş yıllık teoloji eğitimi,

3) 1923-1951 birinci dönemdeki uygulamaya dönülmüştür,

4) 1951-1971 dört yıl lise ve üç yıl teoloji.

1932-37 arası, okul altmış beş öğrenci ile üçü Türk olmak üzere on beş öğretmene sahiptir.[64] 1949'da tümü TC vatandaşı on altı öğrenci; 1962'de on biri TC vatandaşı seksen bir öğrenci; 1963'te on ikisi TC vatandaşı yetmiş altı öğrencisi vardır.[65] 1968 yazındaki mezun sayısı yalnızca dörttür.[66] Bu tarihe kadar faaliyette bulunduğu 127 yıl içinde, 930 mezun verir. Bunlardan 343'ü episkopos olur. Episkoposlardan on ikisi patriklik makamına kadar yükselir.

1963'te başlayan 1964-1965 yıllarındaki Türkiye-Yuna-

---

63 Necdet Yaşar, "Heybeliada Ruhban Mektebi", *Dünden Bugüne Istanbul Ansiklopedisi*, cilt 4, s. 58. Okulun Türk müdür başyardımcılıklarını 1951-1986 arası Halil Erdeveci, 1986-1997 yılları arasında Necdet Yaşar yaparlar.

64 Alexandris, *a.g.e.*, s. 198.

65 Ömer Sami Coşar, "Patrikhane Dosyası", *Hürriyet*, 18 Ağustos 1976.

66 *Eastern Churches Review*, sayı: 1, 1966-67, s. 319.

nistan gerginliğinden HRO da payını alır. Menderes döneminde başlamış olan, Türkiye büyükelçiliklerinden HRO'ya gelmek için başvuran öğrenci adaylarına soruşturma yapmaksızın vize verme uygulaması 1963'te kaldırılır.[67] Bu dönemdeki resmî yazışmalarda HRO'nun Yunanistan'a karşı koz olma özelliği vurgulanır.

Okulun Kapatılışı

8 Haziran 1965 tarih ve 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun bazı maddelerinin 12 Ocak 1971'de iptali üzerine, İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü'nün 12 Ağustos 1971 tarih ve Özel Öğretim Kurumları 101787 sayılı "gizli" yazısıyla okulun yüksek kısmı, 9 Temmuz 1971'den geçerli olmak üzere kapatılır.[68] Okulun kapatılacağının anlaşıldığı günlerde Patrik Athinagoras, Milli Eğitim Bakanlığı yetkilileri ile konuyu görüşmek üzere, Okul Müdürü Maksimos'la birlikte diğer metropolitler Hırisostomos ve Maksimos'u Ankara'ya gönderir. Aynı zamanda Başbakan Nihat Erim'e de 1 Temmuz 1971 ve 447 sayılı bir mektup göndererek, okulun 625 sayılı kanunun yürürlüğe girmesinden çok önce açıldığını, bir "meslek okulu" olmaktan öteye geçmediğini, bir özel yüksek okul telakki edilemeyeceğini anlatır, ilgi ve himayesini talep eder.

İstanbul 3. Sulh Hukuk Hakimliği 8 Kasım 1971 tarih ve 971/225-971 233 sayılı kararı ile okula avukat Simeon Tahmincioğlu'nu kurucu kayyım olarak görevlendirir. Kayyımlık Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi üyelerinden Prof. Dr. Ömer İlhan Akipek'i avukat olarak tutar, o da Danıştay'a bu idari tasarrufun iptali isteğiyle, 17 Kasım 1971'de özetle şu gerekçelere dayanarak dava açar:

---

67 Özyılmaz, *a.g.e.*, s. 89.

68 Özyılmaz, *a.g.e.*, s. 101.

1- Bu okul, Lozan'ın 40. maddesi kapsamına giren okullardandır.

2- Teoloji bölümünü bitirenlere verilen diplomalarda yer alan, "lise üzerine en az bir yıllık meslekî tahsil veren okullar derecesinde öğrenim görmüş sayılırlar" ibaresi dışında, TC Lise Diploması ile Teoloji Bölümü Diploması arasında hiçbir fark yoktur.

3- Okulun teoloji bölümü mezunları bu sıfatla vatanî görevlerini lise mezunları gibi er olarak yaparlar.

4- Öğrenimlerine üniversitede devam etmek isteyenler, lise mezunları gibi giriş sınavına tâbi tutulurlar.

5- Bu bölüm mezunları ancak rahiplik mesleğine kabul olunurlar.

6- Okul 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'na göre kurulmuş olmayıp 1844'ten beri faaliyet göstermektedir. Zaten, okulun yönetmeliğinin onaylandığı tarihte yürürlükte olan mevzuata göre özel yüksek okul açılamaz.

7- Kapatılan bütün özel yüksek öğretim kurumlarının öğrencilerinin öğrenimlerine devam edebilmeleri amacıyla 1472 sayılı kanun ile mevcut üniversite ve akademilere bağlanmalarına rağmen HRO'nun hakkında böyle bir işlem yapılmamış olması, kanun koyucunun bu okulu bir yüksek okul olarak görmemiş olduğunun açık bir delilidir.*

Okulun kayyımlığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi üyelerinden Prof. Dr. Hicri Fişek'e de bir mütalâa hazırlatır. Fişek 10 Şubat 1972 tarihli mütlâasında, Özipek'in savunmasındaki ifadelere benzer şeyler söyler, özetle şunlara yer verir:

1- Okul kapatıldığı zaman, 625 sayılı yasanın iptal edil-

(*) Bu boşluk, Ankara Üniversitesi Senatosu'nun 21 Aralık 1971 tarih ve 728/5118 sayılı kararıyla doldurulmak istenmiştir. Bu karar, yıllar sonra gündeme geleceği gibi, ilahiyat fakültelerinden birinin içerisinde bir Ortodoksluk bölümü açılmasını önermektedir. (Özyılmaz, *a.g.e.*, s. 138.)

memiş olan 25. maddesinde belirtilen bir azınlık okulu olarak işlemektedir. Bu madde Lozan'ın 40 ve 41. maddelerine atıf yapar. Bu uygulama, 625 sayılı yasanın bazı hükümlerinin iptali Türk vatandaşlarının orta dereceli okullarının kapanmasına yol açmadığı cihetle Lozan'da belirtilen eşitlik ilkesine aykırı olacaktır.

2- Lozan gereği azınlıkların dinî ayinlerini icra etmeleri serbest olduğuna göre, bu din adamının yetiştirilmesini de zorunlu kılar. 40. madde de, "her türlü okul vesair öğretim ve eğitim kurumları açmasını" hükme bağladığına göre, bu azınlıkların din adamı yetiştirecek okul açması laiklik ilkesini, laik devletin din okulu açmasından daha az zedeleyecektir.

3- Okul diplomaları, diğer lise diplomaları gibi okul müdürü ve Milli Eğitim Müdürü tarafından imzalanmaktadır. Oysa aynı devirde verilen özel yüksek okul diplomalarını okul müdürü ve Milli Eğitim Bakanı imzalamaktadır.

4- Bu diplomanın üniversite ya da yüksek okul diplomasının sağladığı hakları sağlamayacağı, okulun Milli Eğitim Bakanlığı'nca tasdik edilmiş olan yönetmeliğinde açıkça belirtilmiştir.

Danıştay'a açılan dava, Patrikhane'nin tüzel kişiliği olmadığı, yargıya başvurma ve okul açma ehliyeti bulunmadığı gerekçesiyle reddedilir.[69] Bazı Yunan yazarlar, okulun kapatılma kararının Lozan'ın 40. maddesine aykırı olduğu ileri sürerler.[70]

Bu tarihten itibaren okulun lise kısmı eğitime devam eder. Ancak cemaatin azalmasına paralel olarak öğrenci sayısı da gittikçe azalır. Patrik Dimitrios, Milli Eğitim Bakanı Vehbi Dinçerler'e yazdığı 4 Ağustos 1984 tarih ve 491

69 Baloğlu, *a.g.e.*, s. 22.

70 Aleksandris, "To Mionotiko Zitima..., s. 539.

no'lu mektubunda, okul için önerilen kurucu adaylarının reddolunduğunu, bu nedenle resmî yazışmaların ve SSK işlerinin takip edilemediğini, bunlardan doğan hukukî davalarda bir avukat bile tutup kendisini savunamadığını, davaların gıyapta sonuçlandığını, tazminatlara mahkûm olunduğunu ve sonuçta da okulun mallarına haciz uygulandığını dile getirir, okulun müdürünün de yıllardır tayin edilmediğini, bu nedenle eğitim ve ve disiplinin aksadığını, öğretmen tayinlerinin de yapılmamasından dolayı fiilen eğitimin de gerçekleşmediğini ekler, bunun sonucunun da halen okuldaki öğrenci sayısının dörde inmiş olması ile görüldüğünü belirtir. Sonuç olarak da okulun kapatılmasını talep eder:

> "Bu sebeplerden dolayı Heybeliada'daki bu okulumuzun bugünkü lise görünümüyle, gelecek öğretim yılından (1984-1985) itibaren faaliyetine son verme kararını alma zorunluluğu hasıl olunmuştur. Rum Patriği sıfatıyla ve Sen Sinod Meclisinin uygun kararıyla okulu kapatma kararımızı üzüntü ile bildirir, gereken işlemlerin yapılması için ilgililere emir buyurmanızı rica ederim."

Ancak bu istek "karşılıklılık" ilkesi gereğince kabul edilmez.[71]

Yeniden Açtırma Çabaları

Konunun Patrik Vartholomeos döneminde Patrikhane'nin en önemli sorunu haline gelmesinden sonra Patrik, 4 Nisan 1996'da Başbakan Mesut Yılmaz'a bir mektup yazarak, Patrikhane'nin ruhban ihtiyacını dile getirir, okulun kapatılmasıyla birlikte adayların eğitim için yurtdışına gönderilmeye başlandığını, ancak bunun beklenen sonucu ver-

71 Necdet Yaşar, aynı makale, s. 58.

meyip, yeni sorunların doğmasına yol açtığını belirterek açıkça talebini yazar:

> "...işbu dilekçemizle şahsen ilgilenerek 1996-1997 ders yılında itibaren Rahipler Okulumuzun Teoloji Bölümünün tekrar faaliyete geçebilmesi için gereken iznin verilmesini arz ederiz... Avrupa memleketleri camiasında yerini almak için sürdürdüğünüz yüce hizmetlerin daima başarı ile devam etmesini temenni eder, saygılarımızı arz ederiz."

Uluslararası baskılar sonucunda okulun açılması konusunun, Dışişleri Bakanlığı'nın "dış ilişkilerimiz açısından yararlı olur" tavsiyesi üzerine MGK gündemine alındığı ve bir formül arandığı basında yer alır.[72] Dönemin Cumhurbaşkanı Demirel'in okulun açılmasını "gizliden gizliye desteklediği" söylenir.[73] ABD'nin de "Türkiye'deki genel yüksek öğretim düzenlemeleri kapsamındaki bütün okullar gibi kurallara bağlansa da, günlük işleyişinde gerekli serbestiye sahip bir Ruhban Okulu uygulaması" istediği, dile getirilir.[74]

Ancak Anayasa'nın 24., YÖK Yasası'nın 3. maddesi gereğince askerî ve dinî eğitimin devlet tarafından yapılması zorunluluğu vardır. Bu nedenle, Başbakanlık "Güvenlik" İşleri Başkanlığı'nın 3 Eylül 1999 tarihli isteği üzerine Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK), 14 Eylül 1999 tarihli toplantısında, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde, bir "Dünya Dinleri Kültürü Bölümü"nün kurulmasına karar verir. Kuruluş işlemleri yürütme görevi verilen Prof. Dr. Zekeriya Beyaz, cemaatlerin ruhanî liderlerine 14 Aralık 1999'da gönderdiği bir mektupla, liderlerin öneri ve mane-

---

72 *Hürriyet*, 28 Kasım 1997.

73 *New York Times*, 7 Ağustos 2000.

74 *Milliyet*, 21 Ekim 1999.

vi desteklerini ister.[75] Ancak cemaatler ve ruhanî kurumlar bu formüle ilgi göstermezler ve konu ortada kalır.

Aslında Türkiye'nin okulu tekrar açtırmaması, Patrikhane'ye karşı izlediği "yok etme" politikasıyla tutarlıdır. Ancak bu durum din adamlarının yurtdışında, özellikle de Yunanistan'da yetişmesine neden olmakta, böylece bu öğrenciler hem Türkiye'nin hem de Patrikhane'nin hiç hoşuna gitmeyen siyasî görüş ve çevrelerin etkisi altına itilmektedir. Aslında Ruhban okulu, Türk Hükümeti tarafından, Lozan'daki azınlık okulları arasında yorumlanabilir, kapanmayabilir ya da daha sonra açılabilirdi. Oysa politik bir malzeme haline gelmesi tercih edildi. Özal'ı özlemle anan Patrik, "...yaşamış olsaydı, bu kadar erken ve bu kadar ani yaşamını yitirmiş olmasaydı okulumuzu açacaktı. Çünkü hakikatleri gören, ileriyi gören ve Türkiye'nin hakiki menfaatlerini bilen bir siyaset adamı idi," der.[76] Aslında ruhban yetiştirebilmek için gerekli okul sıkıntısını Türkiye'deki bütün gayrimüslim cemaatler çekmektedir. Örneğin İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Üsküdar'da 1955'te kurduğu 'Surp Haç Tıbrevank Ruhban Okulu'nun teoloji bölümü de, İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü'nce 1969'da kapatılmıştır.[77]

Süryaniler de aynı sıkıntıyı yaşamaktadırlar. 1979'da Sür-

---

75 Söz konusu öğretim üyesinin, Milli Eğitim Bakanlığı'nın üç tek tanrılı dinin de tanıtılacağı ortak bir din dersi kitabı hakkındaki görüşleri şöyledir: "Bu tür algılama kendi dinî inancı yanında Müslümanlığa karşı şüpheyi de beraberinde getirecektir. En azından 'o da doğru bu da doğru, ona da geçebilirim bunda da kalabilirim' şeklinde bir kavram oluşabilir. Bu da son derece tehlikelidir. İslâmiyet dışındaki dinleri belki birer paragraf halinde, geçersizliklerine de işaret ederek vermek mümkün olabilir. Ama o dinlerin de doğru olduğunu ayrıntılı biçimde anlatarak çocuklara sunmak, son derece yanlış ve tehlikeli olacaktır." (*Agos*, 16 Kasım 2001.)

76 Patrik Vartholomeos ile görüşme.

77 İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nce 1999'da yayımlanmış *538/700* başlıklı broşür. Süryanilerin yaşadıkları aynı sorun için bkz: Nuriye Akman, *Sabah*, 10 Ekim 1998.

yani Deyrulzafaran Manastırı'ndaki dil ve din eğitimi yasaklanır. 29 Mayıs 1979'da Başrahip İbrahim Türker yasağın kaldırılması için Milli Eğitim Müdürlüğü'ne başvurur. 22 Aralık 1980'de kendisine verilen yanıtta, "İncil kursunun açılmasının imkânsız olduğu" bildirilir.[78]

78 Isa Karataş, "Türkiye'de Süryani olarak yaşamak", *Birikim*, sayı: 71-72, Mart-Nisan 1995, s. 158.

Sonuç

1453'te Konstantinopolis'in Osmanlı Devleti'nce ele geçirilişi, belki de Ortodoks Kilisesi'ni Katolik Kilisesi karşısında yok olmaktan kurtarmıştır. Eğer fetih süreci uzasaydı, büyük ihtimalle bu böyle olacaktı. Osmanlı hem üzerinde yükseldiği diğer imparatorlukların, hem de İslâmî deneyimin yolundan gider, şer'i hükümleri Müslüman olmayanlara uygulayamayacağına göre, onlara cemaat içi serbestlik tanır. Bu pratik zorunluluk, son yıllarda "hoşgörü" şeklinde abartılmaktadır. Oysa bu "hoşgörü", farklı dinden olanların yönetime katılmasını ve Müslümanlarla eşitliğini içermeyen bir hoşgörüdür. Aynı zamanda Osmanlı döneminden anlaşılabileceği gibi, Patrikhane Cumhuriyet'e kadar, dinî olduğu kadar dünyevî bir kurumdur. Osmanlı yönetimi boyunca, Ortodoks Kilisesi yalnız dinî işlerle değil dünyevî işlerle de uğraşmış, cemaatini bizzat yönetmiştir.

Tarihsel nedenlerden ötürü evrensel bir karakter taşıyan ve binlerce yılın içinden süzülüp gelen bir imparatorluk kurumu olan Patrikhane; ulus-devletler çağında ulusçu bakış açılarıyla kaleme alınmış tarihyazımlarında bir gerilime

neden olmaktadır. Hem Türk hem Yunan ulusçu tarihyazımları tarihi "iyiler" ve "kötüler", "biz" ve "ötekiler" şeklinde tasnif eder. Türk tarihyazımında Patrikhane, hatta daha genel olarak azınlıklar konularında bir genelleştirme eğilimi vardır. Daha çok geçen yüzyıla egemen olan bu ulusçu tarih anlayışı, sınıfsal ve ideolojik çatışmaları dikkate almaz, çatışmaların kökenindeki nedenleri arayışında, ırk, din ve etnisite farklılığına yaslanır. Bu da "karşı taraf"ı bir blok olarak görmeyi sağlar ve çözümlemeyi kendi açısından kolaylaştırır. Ancak sorunları anlamayı ve çözümler üretmeyi de güçleştirir. Bu bakış açısının tersine, Patrikhane'nin uluslararası güç mücadelesinin bir aracı olduğu, din adamlarının dahi zaman zaman siyasî olarak kamplaşabildikleri, azınlık burjuvazisinin ideolojik konumlanışının bu kuruma da yansıdığı, özellikle Cumhuriye'te kadar belirgin olarak görülebilecek siyaset bilimi malzemeleridir.

Lozan'da Türk heyetinin tutumu, yalnız Patrikhane'ye karşı geçmişten kaynaklanan bir husumetle açıklanamaz. Osmanlı'da başlayan milliyetçilik, aydınlanma ve laikleşme sürecinin doğal olarak ulaştığı bir noktadır. Bunun zorunlu sonucu da, Patrikhane'nin yetkisinin yalnız Türkiye'nin egemenlik alanıyla sınırlanması çabası olmuştur. Patrikhane, zaten Balkan kiliselerinin kuruluşuyla birlikte, 19. yüzyıl sonunda, fiilen bu duruma ulaşmıştır. Osmanlı'nın, son kalan topraklar üzerinde bir ulus-devlete dönüşmesiyle, Fener, bu ülkenin kilisesi haline gelip gelmeme gerginliğini yaşar.

Cumhuriyet döneminin temel tezine göre, Patrikhane, Osmanlı İmparatorluğu'na ait, o dönemde ekümenik bir kurumdur. Ancak, redd-i miras söz konusudur. Artık Patrikhane, yeni ulus-devletin yaklaşımına göre bir ulusal kurumdur, "Türk kurumu"dur. Cumhuriyet döneminde Patrikhane'yle yaşanan gerginliğin temelinde iki ana neden vardır: Birincisi Osmanlı dönemine ve işgal dönemine da-

yanan, maddi gerekçeleri de olan kötü miras. İkincisi ise 1950'li yılların ortalarından itibaren ortaya çıkan Kıbrıs sorunu nedeniyle kamuoyunca yaratılan ve Patrikhane'yi yıpratmak için kullanılan "içimizdeki düşman" örgüsü. Bu nedenle Türkiye, Patrikhane'yi bir hukukî statüye oturtmaz ve kendi kendine yok olmasını hedefler.

Türkiye Devleti, Lozan'daki azınlıklar ile ilgili düzenlemeleri hiçbir zaman içine sindiremez, vatandaşları arasındaki "eşitliği" bozucu bir ayrıntı olarak görür ve fiilen kabul etmez. Lozan'da beceremediği bütün azınlıklardan kurtulma projesi, ülke sınırları içinde kalan herkesi "Türkleştirme" politikasına dönüşür. Bu politikanın bir örneği de T.O.P'tur.

Eleştirilmesi gereken bir başka nokta da Lozan'da varolan karşılıklılık ilkesinin uygulanma biçimidir. Eğer Lozan'ı imzalayanlar bugün anlaşılan anlamda bir karşılıklılık öngörmeyi amaçlasaydılar, antlaşmaya azınlıklarla ilgili maddelerin konmaması gerekirdi. Böylece bir devlet karşıdaki devlet soydaşlarına ya da dindaşlarına ne yaparsa aynısını ya da daha fazlasını yapıp yapmamada serbest olurdu. Oysa Lozan'da taraflar, bu maddelerin uygulanması konusunda ikili değil çok taraflı bir antlaşma ile bağlanmışlardır. Sorumlulukları birbirlerine değil, bütün diğer imzacılara karşıdır. Cumhuriyet döneminde gayrimüslimlere yönelik politikaların açıklanmasında bu ilke sık sık gündeme getirilmiştir.

Türkiye Lozan'ın 45. maddesindeki, Türkiye'nin azınlıklarla ilgili yükümlülüklerinin Yunanistan için de aynen geçerli olmasına ilişkin ifadenin, uluslararası hukuktaki "karşılıklılık" ilkesi çerçevesinde yorumlanması, her iki ülkenin de, yabancılar için geçerli olan bu mukabele ilkesini kendi vatandaşlarına uygulamasına neden olmuştur. Yunanistan'ın Batı Trakya'daki Türklere yaptıkları gerekçe gösterile-

rek Türkiye'nin kendi vatandaşı Rumları hedef alan uygulamalarından Ermeniler ve Yahudiler de mağdur olmuşlardır.

Türk kamoyunun çelişkilerinden bir başkası da, Patrikhane hakkında uluslararası bir açıklama ya da müdahale söz konusu olduğunda, Patrikhane "bizimdir", "bir iç sorunumuzdur" demesi, ancak yine aynı kesimlerin, aynı zamanda, onun bir "koz" olduğunu ifade etmeleridir. Eğer "bizim"se, nasıl yabancılara karşı "koz" olabilir? Bir Türk kurumunun "karşılıklılık" ilkesi çerçevesinde değerlendirilmesi nasıl söz konusu olabilir? Çünkü, eğer bir "karşılıklılık"tan söz edilirse, bu konunun uluslararası niteliğini gösterir. Zira Lozan Antlaşması'nın 45. maddesi bu konuyu Milletler Cemiyeti'nin gözetimine bırakmıştır.

Yunanistan'ın 1950'li yıllarda başlayan Kıbrıs'taki *enosis* politikası, Türkiye'deki Rum azınlığın sonunu hazırlamıştır. Türkiye de, dış politika açısından kendi vatandaşlarını "rehine" ve/veya "koz" olarak görmüş ve yaptırım uygulamaktan kaçınmamıştır. Elbette bu, aynı zamanda Patrikhane'ye vurulan bir darbe olmuştur. Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi resmî Patrikhane politikası, Patrikhane konusunda hiçbir dış ve iç girişimi kabul etmeksizin, kendi kendine yokolmasını sağlamaktır. Böylece amacına "meşru" olarak, Lozan'ı çiğnemeden ulaşmış olacaktır. Bu politikadan, bir iki siyasinin (örneğin Menderes, Özal) dönemindeki bu çizgi açısından "hatalı" birkaç kararı dışında sapma olmamıştır. Menderes ve Özal'ın Patrikhane'ye karşı benzer "esnek" politikalarının arkasında, uluslararası nitelikteki sınıfsal ve masonik çıkar ilişkilerinin bulunduğu açıktır. Ayrıca, sözü edilen politikacılardan Menderes Marshall yardımı, NATO'ya giriş gibi; Özal ise uluslararası kapitalizmle bütünleşme gibi konjonktürel kaygılarla hareket etmişlerdir. Yani bu politikacılar, Patrikhane'ye yaklaşarak Batı'ya da yaklaşabileceklerini düşünmüşlerdir. Aynı şekilde dönemin

başbakanı Mesut Yılmaz'ın Patrik Vartholomeos'tan Batı Trakya konusunda yardım istemesi, devletin resmî politikasına aykırı olarak "siyasetle uğraşmasını istemek"ten başka bir şey değildir.

Türkiye Lozan'da kabul edilen "yalnızca dinî işlerle uğraşacak bir patrikhane" tezini, o güne kadar buna uyulduğu halde, bizzat kendisi, siyaset yapmak için geldiği aşikâr olan Athinagoras'ın "seçtirilmesine" razı olarak yıkmıştır. Athinagoras, kendi açısından başarılı bir şekilde Patrikhane'nin uluslararası konumunu canlandırmış, onu Türk-Yunan ilişkilerinin "gelgitlerinden" kurtarmayı amaçlamıştır. Bu son amaç, Dimitrios ve Vartholomeos döneminde, Patrikhane açısından başarıya ulaşmıştır denilebilir. Athinagoras'a kadar, Cumhuriyet'in 25 yılı boyunca, Yunanistan'ın Patrikhane'ye belirli bir sahip çıkma tavrı vardır. Athinagoras ile beraber Patrikhane "uluslararasılaşmış" ve devreye ABD girmiştir.

1945 sonrası ile 1989 sonrası dönemde, uluslararası ilişkilerde kilisenin rolü ya da konumu açısından büyük benzerliklerden söz edilebilir. Her ikisinde de Rus Kilisesi'nin ilkinde SSCB, ikincisinde Rusya tarafından, aktif bir uluslararası aktör haline getirilme çabası gözlemlenmektedir. Buna karşılık yine her iki dönemde de ABD'nin Fener'i bir 'savunma ve yayılma aracı' olarak kullanma isteği vardır. Uzun yıllar Yunanistan'la ikili bir sorun gibi gözüken konu, artık Türkiye-ABD ilişkilerinin bir ögesi durumuna gelmiştir. Patrikhane'nin uluslararası bir güvence arayışında bunun Yunanistan değil ABD olması kendisi açısından mantıklıdır. Çünkü bu konuda Yunanistan'ın hamiliğine, hem Türkiye ile Yunanistan arasındaki tarihî ve konjonktürel sorunlar engeldir hem de "dünyanın en güçlü devleti" daha avantajlıdır Patrikhane açısından. Üstelik Yunanistan gibi milliyetçi beklentileri de yoktur. Ancak kuşkusuz ki, Türki-

ye'nin de Patrikhane'nin bir dış destek arayışını kabul etmesi mümkün değildir.

Aslında Patrik, ne 250 milyon dünya Ortodoksunun ne de yalnızca 1500 Türkiye Rumu'nun Patriği olarak adlandırılabilecek bir konumdadır. Konuya bağlı olarak bazen bütün dünya Hıristiyanlarının desteğini arkasına alabilir ancak bazen de doğrudan kendisine bağlı birkaç milyon ABD'li Rum tarafından bile desteklenmeyebilir.

Sonuç olarak Patrikhane sorunu, Türkiye'nin birçok sorunu gibi demokratikleşme ve laikleşme sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Patrikhane'nin geleceği de bu süreçlere bağlıdır.

EKLER

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Adliye ve Mezâhib Vekâleti
Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
aded 7

İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti celilesine;

Kayseri mutasarrıflığına yazılan 30-12 tarihli şifreye cevaben bugün varit olan 31.12 tarihli şifreli telgrafnâmede takdis merasimi için Meletios-Konya, Konstantinos-Ankara ve Prokopios-Kayseri ve (okunamadı)-Gümüşhane apostoliklerine intihab edildikleri ve diğer beş daire-i ruhaniye piskoposunun da peyderpey intihaba çalıştıkları ve evrak-ı intihabiye ile nizamnâmenin bugünkü postaya teslim olunacağı bildirilmekle arz-ı malûmât olunur efendim.
1 Kanunusani 39
(1 Ocak 1323

Adliye Vekili
Refik

Vekiller (okunamadı) 4/19
Kalem-i mahsus 2.1 339
Adliye Vekili Beyefendi elden Beyefendi Hazretlerine arz etmişlerdir.
Evraka 12.39 hıfzı

Ek I

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

94

باش وكالت جليله يه

رئاست جمهوريه
برنجي مديريت
١١٦٤٧٢
٩٠٦٦

افتخار پطريقخانه سي آلمه ده اخصاري برتونفرانسي متدينه داولان تشبثلرينك مقامنه دوجار اولمسي لزومنه اورتودوقسلغه عائد مسائلي مذاكره وبرقرار ه ربط ايتمك ايچون مستقل اورتودوقس كليسالرينك مرخصلرندن مركب اولديغي حالده اسكندريه ويا ازميرده برقونغره متدينك تصور ايتمش ايسه ده استانبولدن مرخص اولديغي كونلريله جك پاپا سلرك پرديها تورکيه حدوده ي داخلنه قبول ايدلمه سلري احتمالندن اديشه ايدرك تصورلرندن مرفتظر ايتمكله برابر كيفيتي يونان مخافلنه ده ابلاغ ايلدكلري استخبارات موثوقه يه بناءً استانبول ولايتندن بيلديرلمشدر . عرض معلومات ايلرم افندم . ١٥ ايلول ـ ٩٢٦

داخليه وكالتي وكيلي

١٥/ايلول

Dahiliye Vekâleti
Emniyet-iUmumiye Müdüriyeti
Birinci şube
2973 hususî 11614
umumî 9046

Başvekâlet-i celileye,

Fener Patrikhanesi adada ihzâri bir konferans 'akdine dâir olan teşebbüslerinin 'akamete dûçâr olması üzerine Ortodoksluğa 'âit mesâ'ili müzâkere ve bir karara rabt etmek için müstakil Ortodoks kiliselerinin murahhaslarından mürekkep olarak İskenderiye veya Aynaroz'da bir kongre akdini tasavvur etmiş ise de İstanbul'dan murahhas olarak gönderilecek papazların bir daha Türkiye hududu dahiline kabul edilmemeleri ihtimalinden endişe ederek tasavvurlarından sarf-ı nazar etmekle beraber keyfiyeti Yunan mahafiline de iblâğ eyledikleri istihbârât-ı mevsukeye binâen İstanbul Vilayeti'nden bildirilmiştir. 'Arz-ı ma'lûmât eylerim efendim. 15 Eylül 1926.

Dahiliye Vekâleti Vekili
Mustafa Cemil

ΠΑΠΑ ΕΥΘΥΜΕΦΕΝΔΙΝΙΝ
ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΕΧΑΛΙΕ
ΜΟΥΡΑΔΖΑΑΤΗ
ΒΕ
ΠΑΤΡΙΚΧΑΝΕΓΕ ΚΑΡΣΗ
ΜΟΥΔΑΦΑΑΝΑΜΕΣΙ

Ek III

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Kararname

I703

3/8/I940 tarihli ve 744 sayılı kararname ile İstanbul'da yerleşmesine müsaade edilen Papa Eftim ve ailesi efradına I3/9/I94I tarihinde tahsis olunan gayri menkullerden, Beyoğlunda Tarla başında Enli Yokuş sokağında fiarî Tokn veledi Mina'dan metrük 22/I8 sayılı apartmanın tamamının Papa Eftim namına ve Beyoğlunde Yeni Yol Menekşe sokağında IO/I2 numaralı evin nısıf hissesinin adı geçenin amca zadesi Sokrat ve diğer nısıf hissesinin de diğer amca zadesi ölü Pandeli'nin karısı Anastasya namlarına paraşüz olarak tescili; Maliye Vekilliğinin muvafakatine atfen Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğinin 22/2/I944 tarihli ve 62OIO/6 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi Üzerine, İcra Vekilleri Heyetince II/IO/I944 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmet İnönü

Bş. V. — Ad. V. — M. M. V. — Da. V. — Ha. V.

Ma. V. — Mf. V. — Na. V. — İk. V. — S. İ M. V.

G. İ. V. — Zr. V. — Mü. V. — Ti. V.

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Bakanlar Kurulu Başkanlığı Yüce katına.

Dilekçemdir.

Asla dinsel değil,yalnız ulusal ideal ile kurulan Kilisemizde,Diyakozluk işyar ödevini,ulusal ideali uğruna yüklenerek,beş yıldan beri yapan,oğlum Turgut,şubatın yirmi beşinde,hazırlık kıddasına askere sevk edilmesi kararlaştırılmıştır.Askerlik,bir yurtaşın,ulusal ve yurtsal borcu bulunduğuna göre,oğlum Turgutun,bu ödevi,beş yıldan beri,yaptığının ve hayatının sonuna kadar da yapacağının,takdir buyurulmasını,görmek dileğinde bulunmamda,kendimi haklı görüyorum.Aksi takdirde,kurduğum ulusal bu kurulun ve gördüğüm bu ulusal ödevin,Millî Hükümetimiz tarafından takdir edilmediğine hükmederek acı duyarım.Millî savaşın başlangıcından beri,yaptığım millî savaşın ve kurduğum ulusal bu kurumun,önemini,inceliğini,siyasal ve ulusal vasfını,büyüklerimiz kavramamış,kanaatini taşımağa,asla tahamül edemem Çünkü; Türk Büyüklerimin, "Biz bu ruhsel elfatı,Etniki meğali idea için taşıyoruz" diyen,Fenerin papaslarından da,küçük düşüneceklerini,kabul edemem.Venizelosun,sırf benim millî davamı çürütmek için,Anatolu Türk Hristiyanlarını,mübadele etmek istediğini ve bunu,her nasılsa başardığını,hiç olmassa,son takikata olsun,Türk Büyüklerimin takdir ettiğini ve ulusal bu kurumumun korunması gerektiğinde,onun yok edilmiş muridlerinin,zahirî dinsel kıyafetine de,bürünmekten çekinmiyeceklerini,onu millî bir borç bileceklerini,görmek isterdim.Çünkü,her şeyden önce,millî olan Türk Hükümeti,her başarısını,millî idealına bağlı ve sadık kalmasına,borçlu bulunduğunu,takdir ettiğine kaniyim. İmdi,oğlumun askerde görmesi gereken,öncül öğretimi,Üniversitede,kamplarda tam olarak görmüş ve"Tanrı korusun"şayet Türk milleti bir harbla karşılaşırsa,değil kendisi,altmış yaşını geçen babası ile ve bütün kurumu ile,kendisine ve ulusal kurumuna düşen,ulusal ve yurtsal ödevi,her kesi yaşırtacak tarzda göreceğine,Büyüklerimiz asla şüphe edemez.İşte bu inan ve ümitle ve Türkiye Cumhuriyet Hükümetinin bütün kanunları,ulusal asığa göre,yorulmaları gerektiğine inanarak,askerlik kanunun da,taşıma eden,adı üstünde,Millî Savunma Bakanlığı,bunu,oğlum Turgut hakkında,millî savunma ödevine göre yoracağının hükmettim ve bu dileğimi, adı geçen Bakanlığa yaptım.Bakanlık dileğimi,genel gözle inceledi ve pek tabiği olarak,onu kanunsuz bulduğunu bildirdi.Bunun için,bu hususta,Bakanlar kurulu Başkanlığına,baş vurmak zorunda kaldım. Ulusal bu örgümde,oğlumun bu ödevini yapacak,başka kimsem bulunmadığından,onun ve emsalinin,ulusal Kurumumuza bırakılması hususunda,Bakanlar Kurulunun karar vermesini, derin saygımla dilerim.

Bağımsız Türk Ortodoks Kilisesi
başepiskoposu
Papa Eftim Erenerol

12/2

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Kayıt sayısı
3

9053

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

KARAR

Rum Patriki Athenegoras'ın 1949 Şubat ayında İstanbuldan Ankara'ya geliş ve gidiş seyahatı için tahakkuk eden 2323,37 liranın Maliye Bakanlığı 1949 yılı bütçesinin 474 üncü (düşürülmeyen giderler) bölümünden ödenmesi,İçişleri Bakanlığının 21/3/1949, 25/3/1949 tarihli ve 388,444 sayılı yazıları ve Maliye Bakanlığının 28/3/1949 tarihli ve 1129-1/639 sayılı mütalâası üzerine 1050 sayılı Kanunun 59 uncu maddesine göre Bakanlar Kurulunun 31/3/1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

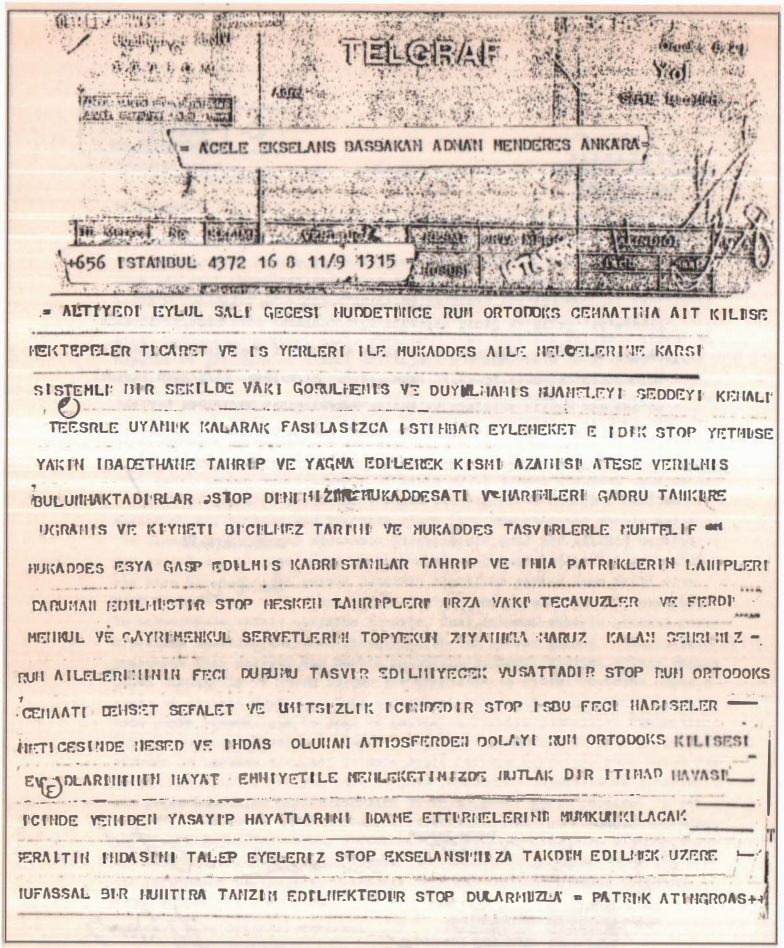
CUMHURBAŞKANI

Başbakan — Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı — Devlet Bakanı — Adalet Bakanı

Milli Savunma Bakanı — İçişleri Bakanı — Dışişleri Bakanı — Maliye Bakanı

MEB Eğitim Bakanı — Bayındırlık Bakanı — Ekn. ve Ticaret Bakanı — Sa. ve So. Y. Bakanı

G. ve Tekel Bakanı — Tarım Bakanı — Ulaştırma Bakanı — Çalışma Bakanı

TELGRAF

Yol

= ACELE EKSELANS BASBAKAN ADNAN MENDERES ANKARA=

+656 ISTANBUL 4372 16 8 11/9 1315

= AETTIYEDI EYLUL SALI GECESI HUDDETINCE RUM ORTODOKS CEMAATINA AIT KILISE
MEKTEPLER TICARET VE IS YERLERI ILE MUKADDES AILE MEZARLARINE KARSI
SISTEMLI BIR SEKILDE VAKI GORULMEMIS VE DUYULMAMIS MUAMELEYI SEDDEYI KENARI
TEESSUF ILE UYANIK KALARAK FASILASIZCA ISTIHDAR EYLEMEKTE E IDIK STOP YETMISE
YAKIN IBADETHANE TAHRIP VE YAGMA EDILEREK KISMI AZAMISI ATESE VERILMIS
BULUNMAKTADIRLAR STOP DINI HIZMETLERE MUKADDESATI VE MAHFILLERI GADRU TAHKIRE
UGRAMIS VE KIYMETI BICILMEZ TARIHI VE MUKADDES TASVIRLERLE MUHTELIF
MUKADDES ESYA GASP EDILMIS KADIRSTANLAR TAHRIP VE IMHA PATRIKLERIN LAHITLERI
DAHUMAN EDILMISTIR STOP MESKEN TAHRIPLERI IRZA VAKI TECAVUZLER VE FERDI
MENKUL VE GAYRIMENKUL SERVETLERINI TOPYEKUN ZIYANINA MARUZ KALAN SEHRIMIZ =
RUM AILELERINDEN FECI DURUMU TASVIR EDILEMIYECEK VASATTADIR STOP RUM ORTODOKS
CEMAATI DEHSET SEFALET VE MUTTSIZLIK ICINDEDIR STOP BU FECI HADISELER
NETICESINDE HESED VE IHDAS OLUNAN ATMOSFERDEN DOLAYI RUM ORTODOKS KILISESI
EVLADLARININ HAYAT EMNIYETILE MENFAATLERINI ZOR MUTLAK BIR ITTIHAD HAYASI
ICINDE YENIDEN YASAYIP HAYATLARINI IDAME ETTIRMELERINE MUMKUN KILACAK
SERAITIN IHDASINI TALEP EYLERIZ STOP EKSELANSINIZA TAKDIM EDILMEK UZERE
MUFASSAL BIR MUHTIRA TANZIM EDILMEKTEDIR STOP DULARHUZLA = PATRIK ATHENAGORAS++

Ek VII

AN EXPRESSION OF ECUMENICAL CONCERN

In growing anxiety for the safety and future of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople and the Greek Orthodox Church in its historic setting in what is now Istanbul, we call urgent attention to these disquieting facts:

1. The Turkish government, having essentially and unilaterally abrogated the Treaty of Lausanne which guaranteed the future integrity of the Ecumenical Patriarchate, now threatens its right to function inviolate, to maintain its religious press and educational establishments, to minister freely to the Greek Orthodox minority in Turkey.

2. Since the disastrous unprovoked riots of September, 1955, in which the entire non-Moslem population suffered, when Orthodox Churches and sacred shrines were desecrated and gutted and the Orthodox Community sustained property losses amounting to half a billion dollars, pressures on the Patriarchate and its congregations have increased steadily and systematically, with the clear aim of diminishing its world influence, hopefully of forcing it to vacate the rightful place history has given it.

3. The provisions of the United Nations Charter respecting religious freedom, an essential element of international order, are being openly and flagrantly violated by Turkey today, with the expulsion of members of the Orthodox faith and confiscation of their life's goods, closure of the educational and philanthropic institutions, expulsion of Orthodox clergy, including bishops, expropriation of churches, shutting down of the Patriarchal press, and, within recent days, unwarranted intervention in the purely ecclesiastical duties of Archbishop Iakovos, an American citizen, while on official Church business at the Patriarchate.

We urge these disturbing facts upon the conscience of all Americans and ask them to protest by every lawful and reasonable means these violations of the sacred principles upon which civilized society is founded.

This advertisement is sponsored by the Greek Orthodox Archdiocese of North and South America, New York, 10 East 79th Street, New York City, N.Y.

Signatories to "Expression of Ecumenical Concern"

BISHOP JOSEPH W. B. BLENKINSOP
Episcopal Bishop of New York

RABBI MAURICE N. EISENDRATH,
President,
Union of American Hebrew Congregations

A. DALE FIERS,
Executive Secretary
International Convention of Christian Churches
(Disciples of Christ)

METROPOLITAN FILARET,
Primate
Russian Orthodox Church Outside of Russia

FRANKLIN CLARK FRY,
President
Lutheran Church in America

DANA CHARLES MCCLEF,
President
Unitarian Universalist Association

ARCHBISHOP MICHAEL,
Primate
Greek Orthodox Archdiocese North and South America

METROPOLITAN MEDEY,
Primate
Russian Orthodox Greek Catholic Church of America

METROPOLITAN JOHN,
Exarch
Western Parishes

ARCHBISHOP SIRC KAMOOSIAN,
Primate
Diocese of the Armenian Church of America

ARCHBISHOP PALLADIOS,
Primate
Holy Ukrainian Autocephalic Orthodox Church in Exile

EARLE B. PLEASANT,
National Director
Religion in American Life

DORE SCHARY
National Chairman
Anti-Defamation League of B'nai B'rith

FATHER ALEXANDER SCHMEMANN,
Dean
St. Vladimir Orthodox Seminary

JOHN COVERTLY SMITH
General Secretary
Commission on Ecumenical Relations United Presbyterian Church, U.S.A.

FRANCIS CARDINAL SPELLMAN
Roman Catholic Archbishop of New York

EDWIN H. TULLER,
General Secretary
American Baptist Convention

Ek VII

İSTANBUL
MOSTAKİL TÜRK ORTODOKS KİLİSESİ
BAŞ EPİSKOPOSLUĞU
Merkezi Galata Patsyia kilisesi
Telefon : 42810

Özeldir Galata 12/3/952

T 1

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Sayın Başbakanlık müşteşarlığına

Ankara

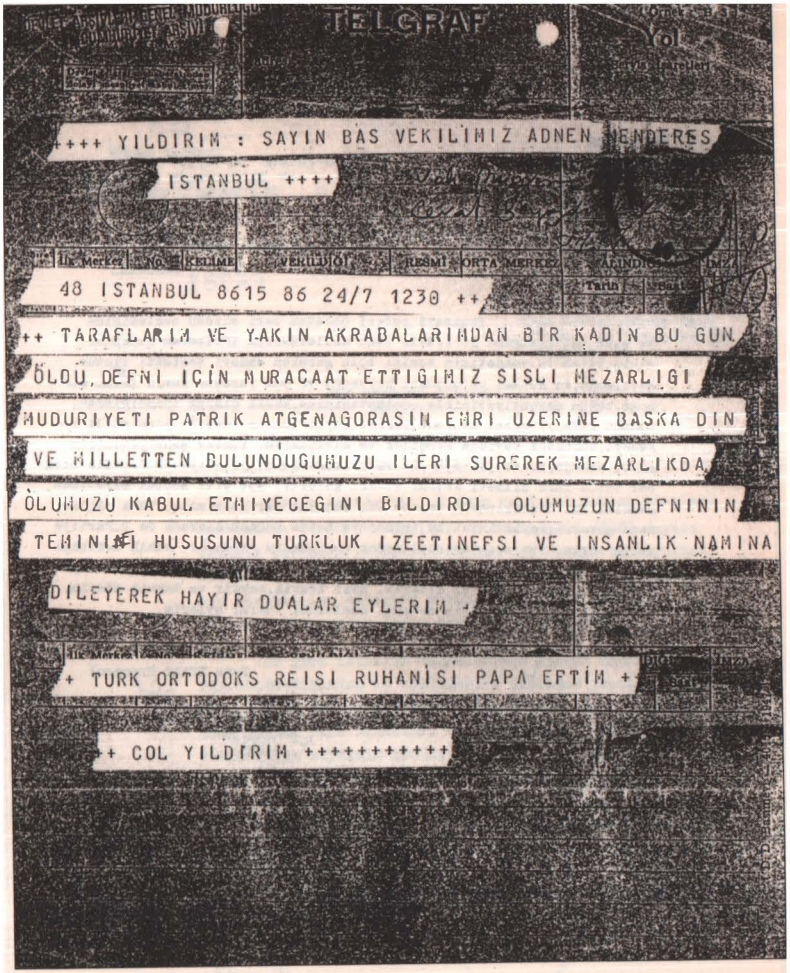
Bu tarihe kadar 952 Mart tahsisatım çıkmadı.Malî durumumuz yakınen malûmunuzdur. Emniyet Sandığına olan borcumuz hakkında,huzurumda Sayın Samed beyin verdiği emirle,sözü geçen müesseseye tarafınızca yapıldığını umduğum işardan(Emniyet Sandığının borcumuzu ödememize dair son ihtarnamesinden)bir netice çıkmadığı i görüyorum.İşbu,ve kilisemizi tamir etmek mecburiyeti karşısında ayrıca,ayrı,ayrı şahıslara vadeli bono karşılığı yaptığımız boroları idare etmek ve bununla beraber,geçinmek mecburiyetindeyiz.İmdi;Sayın Başbakanımızdan derin saygıla rica ediyorum. tasisatımızı artırmasını mümkün görmüyorsa,bare 952 yılı senelik tahsisatımızı birden veresin.Bunun da mümkün görülmediği takdirde,bize bir kredi açması için İş Bankasına bizi tavsiya buyursun.Borcumuzu idare ve geçimimizi temin edebilmek için düşündüğüm ve yapmağa tasarladığım tetbirde manevi bir yardımı dokunsun.Bu tetbir,ticarette oldukca olğunlaştığını ve kabiliyetli olduğunu gördüğüm oğlum Selçuğu bir ticaretanele ortak yapabilmektir.Bu da,sözü geçen ortaklığa tarafımdan bir sene müddetle elli bin lira bir Bankadan kredi temin etmekle kabildir.Bankanın bize yapacağı kredi,ticaretle meşğul iki şahıs ve ticaretane kefil olacaktır.Apartmanımız da bu krediye teminat karşılığı verilecektir.Kanun muvacehesinde tanınmış Bağımsız Türk Ortodoks Kiliseleri Başpapazlığı vakfına da,bir kredi açtırmak su etile bize bu yardım yaptırabilinir sanırım.

Sayın Başbakanımız,hiç olmazsa bize bu suretle bir yardım yapmaktan kaçınamaz sanırım.Çünkü,Hükümet,kendisine zararsız bu yardımı,milli teşkilatıma,bana ve çocuklarıma yapmak mecburiyetindedir kanaatindayim.İşte bu kanaat,iman ve umidle bu yardımı Hükümetimizden ve vefakâr Türk milletimden cesaret ve derin saygıla diliyor ve devamlı hayir dualarımı bilvesile tekrar ediyorum.

İçli Dualarınız
Papa Eftim

Ek IX

TELGRAF

+++ YILDIRIM : SAYIN BAS VEKILIMIZ ADNEN MENDERES
ISTANBUL ++++

48 ISTANBUL 8615 86 24/7 1230 ++

++ TARAFLARIM VE YAKIN AKRABALARIMDAN BIR KADIN BU GUN
ÖLDÜ. DEFNI IÇIN MURACAAT ETTIGIMIZ SISLI MEZARLIGI
MUDURIYETI PATRIK ATGENAGORASIN EMRI UZERINE BASKA DIN
VE MILLETTEN BULUNDUGUMUZU ILERI SUREREK MEZARLIKDA
ÖLUMUZU KABUL ETMIYECEGINI BILDIRDI OLUMUZUN DEFNININ
TEMINI HUSUSUNU TURKLUK IZEETINEFSI VE INSANLIK NAMINA
DILEYEREK HAYIR DUALAR EYLERIM +

+ TURK ORTODOKS REISI RUHANISI PAPA EFTIM +

++ COL YILDIRIM ++++++++++

Ek X

İSTANBUL
MÜSTAKİL TÜRK ORTODOKS KİLİSESİ
BAŞ EPİSKOPOSLUĞU
Merkez: Galata Pazarı Kilisesi
Telefon : 42880

İstanbul-Galata 29/IO/957

Sayın Adnan Menderes
D.P.Genel Başkanı
Ankara

İktisadî zaferî önceden beri sizden beklediğime ve size mal ettiğime göre, Aziz Türk milletimizin iktisaden kalkınmasının, refah ve saadetinin temini için gereken sınaî tesisatı vücûde getirmeğe, ve kutsal vatanımızı korumağa ve ona yaraşan imarı ikmal etmeğe, bütün mevcudiyetinizle çalıştığınıza, kesin olarak inandığımdan, üçüncü defadır, genel seçimde, D.Partimizin lehine tecelli eden milli iradeyi, hudûdsuz sevicle karşılar ve alkışlarım. Yüksek şahsiyetinizin zeka, enerji, kudret, azim, irade ve cesaret kabiliyetinizle D.Partile beraber bütün Türk milleti iftihar etmesi gerekir. 954 yili seçimi sırasında, kendilerini desteklememi talep eden muhalif Partilerimize: "Türk milleti bana sorarsa, reylerinizi bu ikinci ve hatta üçüncü devrede de D.Partiye veriniz, diye açıktan söylemeden çekinmedim ve onlara vuhûk sebebini izah ettim. Imdi; Size ve bütün değerli Parti arkadaşlarına derin saygıla inanır ve başarılar dilerim. Sizi tebrik, takdir ve takdis ederim. Bilvesile sağlığınız için devamlı dualarımı tekrar sylerim.

İçli Dumanız
Papa Eftim Evangerol

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

DEMOKRAT PARTİ
1. Kas... 957
8.365
132/32

C/3

arz

Ankara Çoli
14.11.1957

T. C.

Maliye Vekâleti

Baş hukuk müşavirliği ve
muhakemat U.müdürlüğü

Sayı:
42246/5301

18925

Ankara, 31/8/944

21 Eylül 1944

Öz: Heybeliadada kâin Ruhban ve Eytam mekteb binaları H.

Ek:

Baş vekâlet Yüksek
Makamına

Heybeliadada kâin Ruhban ve Eytam mektep binaları hakkındaki 21/10/942 tarihli ve 42246/5301-22380 sayılı yazımız cevabına intizaren Ruhban mektebinin tahliyesine müteallik icra takibi muamelesi ile Rum ve Eytam mektebinin ecrimisilinin mütedair bulunan davalar durdurulmuş ve açılması lâzımgelen diğer davalar açılamamıştır.

Bu kere istimlâk muamelesinde kanunî meraasime riayet edilmediğinden ve kendilerine tebliğat yapılmadığından bahisle Ruhban mektebini havi bulunan Aya Tiriyada namı diğeri Tepe Manastırı binasının Hazine namına tesis olunan tapu kaydının iptali için Manastır mümessili tarafından dava açılmış bulunduğundan bu davanın müdafaasına mahal bulunup bulunmadığının tayini ve bilhassa idarece açılması düşünülmekte olan davaların ikamesinde gecikilmekte olduğundan mevzubahs yazımızda tafsilen arz ve izah olunan cihetler hakkında İcra Vekilleri Heyetince muktazi kararın suratle ittihazına yüksek müsaadelerini rica ederim.

Maliye vekili

8709
21/10/944

Ek XII

T.C.
Maarif Vekâleti

Özel Okullar için izin kağıdı

Tesis tarihi 1844
Tebdilen 7/11/1956

İzin kağıdının No.su : 168 .

İlin adı : İstanbul
İlçenin "" : Adalar
Bucağın "" : Heybeliada
Sokağı "" : Ümit Tepesi
Kapı No.su : -3-

Adı : Heybeliada Rum Rahipler Okulu
Derecesi : Lise 3 yıl ve Teoloji kısmı 4 yıl
Kız Erkek : Erkek
Yatılı Yatısız: Yatılı

KURUCUNUN :

Öz adı ve soyadı : Lefter Yakovos Stefanidis
Uyruğu : T.C.

Doğum yeri ve yılı: İstanbul 1332
Öğrenim Derecesi : Yüksek (Heybeliada Rum Rahipler Okulu)

SORUMLU MÜDÜRÜN :

Öz adı ve soyadı : Stilyanos M. Tsapanellis
Uyruğu : T.C.
Doğum yeri ve yılı: Midilli 1919
Öğrenim derecesi : Yüksek (Belçika Felsefe Fakültesi)

Adı ve yeri yukarıda yazılı özzel Heybeliada Rum Rahipler Okulunun açmak istiyen T.C. uyruğundan Lefter Yakovos Stefanidis 'in gereken şartları taşıdığı yapılan incelemeden anlaşılmış ve Özel Okullar Yönetmeliğin n 11 ve 12 nci maddelerine göre gereken belgeler incelenerek tamamlanmış Milli Eğitim Bakanlığınca da Heybeliada Rum Rahipler Okulunun iç yönetmeliği ile müfredat programı onanmış olmakla Özel Okullar Yönetmeliğinin 20 inci maddesinde gösterilen şartlar arasında ilerde bir değişikliğe lüzum görüldüğü takdirde Valilik makamına dilekçe ile başvurularak gereken işlem yaptırılmak şartiyle 1/VII/1954 tarihinden başlamak üzere kurucu Lefter Yakovos ve sorumlu müdür Stilyanos M. Tsapanellis adına 3 No.lu kuraağda öğrenim yapılması için izin verilmiştir .

Maarif Müdürü
İmza

İstanbul Valisi y.
Resmi Mühür
İmza

12/ 5/ 1956

Ek XIII

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

1- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Ankara)

Bakanlar Kurulu Kararları Fonu

51 63; 2 26 20; 6 41 6; 10 37 1; 20 52 16; 12 48 18; 13 20 14; 13 30 20; 13 25 18; 60 92 5; 60 91 19; 79 90 15; 93 112 18; 106 75 7; 110 20 9; 118 79 5; 118 27 14

Başbakanlık Muâmelât Evrakı Fonu

6 33 20; 54 354 28; 109 724 5; 109 724 12; 109 724 16; 109 724 27; 109 730 12; 109 729 18; 109 725 3; 109 725 13; 109 729 6; 109 727 4; 109 726 10; 109 730 10; 109 726 9; 109 726 15; 109 732 3; 109 728 17; 109 729 15; 109 731 20; 109 733 4; 109 733 2; 109 725 15; 109 732 6; 109 723 1; 109 732 31; 109 733 2; 109 732 34; 109 733 1; 109 733 7; 109 732 24; 109 732 19; 109 732 24; 109 733 3; 109 724 8; 109 724 17; 109 724 19; 109 724 23; 109 725 10; 109 732 31; 109 732 29; 109 733 4; 121 864 27; 124 885 2; 125 888 3; 135 971 24; 143 21 10; 189 295 8; 191 306 18; 191 308 11; 204 398 23; 222 497 14; 229 544 19; 232 566 2; 233 570 12; 233 573 12; 246 666 7; 247 668 11; 254 713 6; 254 713 7; 256 720 11

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Fonu:

8 45 23; 40 241 9; 64 397 3; 101 623 9; 133 871 1; 133 869 9; 133 869 4; 133 867 4; 133 867 5; 133 867 7; 133 867 12; 133 868 1; 133 869 2

Cumhuriyet Halk Partisi Fonu:

178 710 1

2- Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Arşivi (Atina)

Hıristoforos Hıristidis Arşivi, dosya: 3/18

KİTAPLAR

Almanca

Fernau, Friedrich-Wilhelm; *Patriarchen am Goldenen Horn Gegenwart und Tradition des Orthodoxen Orients*, Opladen: C. W. Leske Verlag, 1967.

Knüppel, Michael; *Die Türkisch-Orthodoxe Kirche*, Götingen: Pontus Verlag, 1996.

Fransızca

Biskupski, Ludwik; *L'Origine et L'Historique de la Representation Officielle du Saint-Siége en Turquie (1204-1967)*, İstanbul: Ümit Basımevi, 1968.

Crhysostome, *Les Persécutions des Chrétiens-Exposés Authentiques et Tableaux Statistiques*, cilt 1, yy, 1919.

Devedji, Alexandre; *L'Echange Obligatoire des Minorités Grecques et Turques*, Paris: yy, 1929.

Kiosseoglou, T. P.; *L'Echange forcе des Minorités d'apres le Traité de Lausanne*, Nancy: yy, 1926.

Konortas, Paraskevas; *Les rapports juridiques et politiques entre le Patriarcat Orthodoxe de Constantinople et l'administration Ottomane de 1453 a 1600*, Paris: Universite Paris I Pantheon Sorbonne, 1985.

Les atrocitiés kémalistes dans les régions du Pont et dans le reste de l'Anatolie, İstanbul: Patriarcat Oecuménique, 1922.

Les Persécutions de l'Hellénisme en Turquie (1914-1918), İstanbul: Patriarcat Oecuménique, 1919.

Les Persécutions de L'Hellénisme en Turquie (Novembre 1918-Décembre 1920), İstanbul: Patriarcat Oecuménique,1920.

Meyendorff, Jean; *L'Eglise Orthodoxe Hier et Aujourd'hui*, Paris: Editions Du Seuil, 1960.

Pech, Edgar; *Les Alliés et la Turquie*, Paris: Les Presses Universitaires de France, 1925.

Price, Claire; *The Rebirth of Turkey*, New York: yy, 1923.

Schlicklin, Jean; *Angora...L'aube de la Turquie Nouvvelle (1919-1922)*, Paris: Berger-Levrault, 1922.

Schreiber, Thomas; *Le Christianisme en Europe Oriantale*, Paris: Christianisme Contemporain, 1961.

Spatharis, Avrilios; *Le Patriarcat Oecuménique-Institution Panorthodoxe Séculaire*, Atina: Centre des Grecs de Constantinople, 1959.

Zananiri, Gaston; *Pope et Patriarches*, Paris: Nouvelles Editions Latines, 1962.

İngilizce

Alantar, Özden Zeynep, *Turkey on the Agenda of the Leauge of Nations*, Boğaziçi Üniversitesi AİİT Enstitüsü, (yayımlanmamış doktora tezi), 1992.

Alexandris, Alexis; *The Greek Minority of Istanbul and Greek - Turkish Relations 1918-1974*, Atina: Center for Asia Minor Studies, Second Edition, 1992.

Androutsos, Christos; *The Election of the Metropolitan Meletios Metaxakis*-Examined from the Canonical Point of View and from the General Regulations-Point of View, Atina: yy, 1921.

Constantinides, Michael; *The Orthodox Church*, Londra: Williams and Norgate, 1931.

Davison, Roderic, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, 1963.

Fortescue, Adrian; *The Orthodox Eastern Church*, Londra: Catholic Truth Society, üçüncü baskı,1911.

Ladas, Stephen P.; *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, New York: The Macmillan Company, 1932.

Luke, Harry; *The Old Turkey and the New*, Londra: Geoffrey Bles, 1955.

McNair, Arnold D., *The Law of Treaties: British Practice and Opinion*, New York: yy, 1938.

Papadopoulos, Theodore M.; *Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People Under Turkish Domination*, Brüksel: Biblioteca Graeca Aevi Posterioris, 1952.

Papaioannou, George; *From Mars Hill to Manhattan-The Greek Orthodox in America under Patriarch Athenagoras I*, Minneapolis: Light and Life Publishing, 1976.

Runciman, Steven, *The Great Church in Captivity*, Cambridge: Cambridge University Press, 1968.

Ryan, Andrew; *The Last of the Dragomans*, Londra: Geoffrey Bles, 1951.

The Black Book of the Sufferings of the Greek People in Turkey from the Armistice to the end of 1920, Istanbul: Oecumenical Patriarchate, 1920.

Sonyel, Salahi R.; *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Ankara: Publications of Turkish Historical Society, 1993.

Toynbee, Arnold J.; *The Western Question in Greece and Turkey*, London: Constable and Company, 1922.

İtalyanca

Zizola, Giancarlo; *Il Patriarcato di Costantinopoli e i Rapporti con il Governo Turco*, Roma: Ambasciata di Grecia in Italia, 1965.

Türkçe

Akar, Rıdvan; *Aşkale Yolcuları-Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, İstanbul: Belge Yay., 1999.

Alkan, Hakan; *Türk Ortodoks Patrikhanesi (Anadolu Patrikhanesi)*, Ankara: Günce Yay., 2000.

Atalay, Bülent; *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.

Atatürk, Gazi M. Kemal; *Söylev*, cilt III-Belgeler, İstanbul: Çağdaş Yay., 4. baskı, 1994.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937) Ankara: Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Yay., 2. baskı, 1961.

Atnur, İbrahim Ethem; *Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı Meselesi*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1991, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi)

Augustinos, Gerasimos; *Küçük Asya Rumları*, (çev: Devrim Evci), Ankara: Ayraç Yay., 1997.

Avcıoğlu, Doğan; *Türklerin Tarihi*, I. Kitap, İstanbul: Tekin Yay, 1978.

Bali, Rıfat N.; *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri-Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İstanbul: İletişim Yay., 1999.

Barker, Ernest; *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*, (çev: Mete Tunçay), Ankara: Dost Kitabevi, 1982.

Baştav, Şerif; *Bizans İmparatorluğu Tarihi - Son Devir (1261-1461)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1989.

[Baykut], Cami; *Osmanlı Ülkesinde Hıristiyan Türkler*, İstanbul: Sanayiinefise Matbaası, ikinci tabı, 1932.

Benlisoy, Yorgo-Macar, Elçin; *Fener Patrikhanesi*, Ankara: Ayraç Yay., 1996.

Berber, Engin; *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara: Ayraç Yay., 1997.

Berkes, Niyazi; *Teokrasi ve Laiklik*, İstanbul: Adam Yay., 1984.

Bozkurt, Gülnihal; *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrımüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: TTK, 1989.

Cihangir, Erol; *Papa Eftim'in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi*, İstanbul: Turan Yayıncılık, 1996.

Clari, Robert de; *İstanbul'un Zaptı (1204)*, (çev: Beynun Akyavaş), Ankara: TTK, 1994.

Çağlayangil, İhsan Sabri; *Anılarım*, İstanbul, Yılmaz Yay., 3. baskı, 1990.

Demir, Hülya - Akar, Rıdvan ; *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İstanbul: İletişim Yay.,1994.

Dvornik, Francis; *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, Ankara: TTK, 1990.

Ekincikli, Mustafa; *Türk Ortodoksları*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998

Engelhardt, Ed., *Tanzimat*, (çev: Ayda Düz), İstanbul: Milliyet Yay., 1976.

Ergene, Teoman; *İstiklal Harbinde Türk Ortodoksları*, İstanbul: İ.P. Neşriyat, 1951.

Eryılmaz, Bilal; *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, İstanbul: Ağaç Yay., İstanbul, 1992.

Gentizon, Paul; *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, (çev: Fethi Ülkü), Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. basım, 1994.

Göç-Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923), İstanbul: İletişim Yay., 2001.

Gökmen, Oğuz; *Bir Zamanlar Hariciye- Eski Bir Diplomatın Hatıraları* - 1, İstanbul: yy, 1999.

Güllapoğlu, Fatih; *Tanksız Topsuz Harekat*, İstanbul: Tekin Yay., 1991.

Helmreich, Paul C.; *Sevr Entrikaları-Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, (çev: Şerif Erol), İstanbul: Sabah Kitapları, 1996.

İleri, Rasih Nuri; *27 Mayıs-Menderes'in Dramı*, İstanbul: Yalçın Yay., 2. basım 1986.

İnönü, İsmet; *İsmet İnönü'nün Hatıraları*-Lozan Antlaşması II, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1998.

Jaeschke, Gotthard; *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara: TTK, 2. baskı, 1989.

—; *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (çev: Cemal Köprülü), Ankara: TTK,1991.

Kitsikis, Dimitri; *Yunan Propagandası*, İstanbul: Meydan Neşriyat, ty.

—; *Türk - Yunan İmparatorluğu*, (çev: Volkan Aytar), İstanbul: İletişim Yay., 1996.

Kritovulos; *İstanbul'un Fethi*, (çev: Karolidi, sadeleştirerek Türk harflerine çevirip, notlayan: Muzaffer Gökman) İstanbul: Kitapçılık Ticaret, 1967.

Levi, Avner; *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İstanbul: İletişim Yay., 1996

Lozan Barış Konferansı -Tutanaklar Belgeler, (çev. Seha L. Meray) takım 1, cilt 1, kitap 1, Ankara: AÜSBF, 1969.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, (çev: Seha Meray) takım 2, cilt 2, Ankara: AÜSBF, 1973.

Macar, Elçin; *İstanbul'un Yok Olmuş İki Cemaati-Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar*, İstanbul: İletişim Yay., 2002.

McCarthy, Justin; *Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman Nüfus (Osmanlı Anadolusu'nun Son Dönemi)*, (çev: İhsan Gürsoy), Ankara: ATASE, 1995.

Millas, Herkül; *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yay., 1994.

Mirmiroğlu, Viladimir; *Fatih Sultan Mehmet II Devrine Ait Tarihi Vesikalar*, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1945.

Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında Imza Olunan Mukavelenameler-Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları-Bitaraf Azaların Hakem Kararları, (çev: Mehmed Esad Atuner), Damga Matbaası, 1937.

Okutan, M. Çağatay; *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları (1923-1946)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, (yayımlanmamış doktora tezi).

Olcay, Osman, *Sevres Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)*, Ankara: AÜSBF, 1981.

Ortaylı, İlber; *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim-Makaleler I*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2000.

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay., 1986.

Ostrogorsky, Georg; *Bizans Devleti Tarihi*, (çev: Fikret Işıltan), Ankara: TTK, 3. baskı, 1991.

Rıza Nur, *Rıza Nur'un Lozan Hatıraları*, İstanbul: Boğaziçi Yay., 3. baskı, 1992.

Seidler, G.L.; *Bizans Siyasal Düşüncesi*, (çev: Mete Tunçay), Ankara: Verso Yay., 1986.

Sevük, İsmail Habib; *Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılar ve Anadolu Rumları Üzerine Makaleler (Açıksöz Gazetesi)*, (yay. haz: Mustafa Eski), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

Smith, Michael Llewellyn; *Anadolu Üzerindeki Göz*, (çev: Halim İnal), İstanbul: Hürriyet Yay., 1978.

Sofuoğlu, Adnan; *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul: Turan Yay., 1996.

Sonyel, Salâhi R.; *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, cilt II, ikinci baskı, Ankara, TTK, 1991.

Soysal, İsmail; *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, cilt I (1920 - 1945), Ankara: TTK 1983.

Şahin, M. Sûreyya; *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yay., 1980.

Şimşir, Bilâl; *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi cilt I- 1922-1924 Bir Laik Cumhuriyet Doğuyor*, Ankara: TTK, 1981.

—; *Ege Sorunu-Belgeler* cilt II (1913-1914), Ankara: TTK, 1982.

—; *Lozan Telgrafları-I (1922-1923)*, Ankara: TTK, 1990.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1985.

Tekeli, Sevim; *Modern Bilimin Doğuşunda Bizans'ın Etkisi?* Ankara: Kalite Mat., 1975.

Ulubelen, Erol; *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul: yy., 1967.

Umar, Bilge, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Ankara: Bilgi Yay., 1974.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, cilt 3, kısım:2, Ankara: TTK, 4. baskı, 1988.

Vahapoğlu, Hidayet; *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, İstanbul: Boğaziçi Yay., 1992.

Walker, Martin; *Dev Uyanıyor-Lenin'den Gorbaçov'a*, (çev: Esat Ören), İstanbul: Altın Kitaplar, 1989.

Yaşın, Mehmet; *Kuruluşundan II. Dünya Savaşı'na Kadar Kıbrıs Kilisesi'nin Tarihsel Rolü*, İÜ İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, 1986 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi)

Yunanca

Anestidis, Stavros Th.; *I Ethnarhiki Paradosi tis Megalis Ekklisias ke O Manuil Gedeon*, Atina Üniversitesi, Siyasal Bilimler ve Kamu Yönetimi Bölümü, 1993 (yayımlanmamış doktora tezi).

Anthemidis, Ahilleas; *Turkia-I Hora ton Thriskeftikon ke Ethnikon Mionotiton*, Selanik: Adelfi Kiriakidi, 1995.

I Eksodos, cilt 2, Atina: Kentro Mikrasiatikon Spudon, 1982.

Elefteriadu, N. P.; *Anatolike Melete, I- Ta Pronomia tu Ikumeniki Patriarhiu*, Izmir: yy, 1909.

Fotiadis, Nikos; *Sto Keskin Maden me ton Papaefthim-To Rasputin tu Ellinismu tis Mikras Asias*, Atina: yy, 1982.

Hıristidis, Hıristoforos; *Ta Septemvriana*, Atina: Kentro Mikrasiatikon Spudon, 2000.

Karayiannis, Yiorgos; *Ekklisia ke Kratos 1833-1997*, Atina: Pondiki, 1997.

Kardaras, Hıristos D.;*To Ikumeniko Patriarhio ke o Alitrotos Ellinismos tis Makedonias Thrakis-Ipiru/Meta to Sinedrio tu Verolinu*, Atina: Epikerotita, 1996.

Karikopulu, Hırisula; *To Diethnes Kathestos Tu Ikumeniku Patriarhiu*, Atina: Ekdosis Grigori, 1979.

Katastatikos Hartis tu Ayiu Orus Atho, Ayion Oros, 1979.

Logodosie Mina Afthetopulu Proedru tu en Konstantinupoli Elliniku Filologiku Sillogu 1918-1922, Atina: yy, 1972.

Mavri Vivlos-Diogmon ke Martirion tu en Turkia Ellinismu (1914-1918), Istanbul: Ikumenikon Patriarhion, 1919.

O Telefteos Ellinismos tis Mikras Asias, Atina: Kentro Mikrasiatikon Spudon, 1974.

Sarris, Neoklis; *Osmaniki Pragmatikotita*, cilt 2, Atina: Ekdosis Arsenidis, ty.

Stavridis, Vasilios, *I Ikumeniki Patriarhe 1860 - Simeron*, Selanik: Eteria Makedonikon Spudon, 1977.

—; *Sinoptiki Istoria tu Ikumeniku Patriarhiu*, Selanik: Patriarhikon Idrima Paterikon Meleton, 1991.

—; *E Mitropolis Halkidonos, Derkon ke Prinkiponnison*, Selanik: Adelfi Kiriakidi,1991.

Tsalahuris, Kostas; *To Aftokefalo tis Ekklisias tis Dodekanisu 1924-1929*, Atina: yy, 1992.

Tomos Agapis Vatican-Phanar (1958-1970), Imprimerie Polyglotte Vaticane, 1971.

Zahariadu, Elisavet A.; *Deka Turkika Engrafa ya tin Megali Ekklisia (1483-1567)*, Atina: Ethniko Idrima Erevnon, 1996.

Almanca

Jaschke, Gotthard; "Die Türkisch-Orthodoxe Kirche", *Der Islam*, cilt 39, 1964.

—; "Die Türkisch-Orthodoxe Kirche (Nachtrage)", *Der Islam*, cilt 45, 1969.

—; "Die Türkisch-Orthodoxe Kirche - Nachschrift", *Der Islam*, cilt 46, 1970.

Fransızca

Gentizon, Paul, "La Grande Pitie Du Phanar", *L'Illustration*, 21 Şubat 1925.

Janin, Raymond; "La destinée du Patriarcat Oecuménique", *EO*, cilt 25,1925.

"Le Nouveau Patriarche Grec Athenagoras", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, sayı: 84, Ocak 1949.

Pernot, Maurice; "La question Turque-IV/Les Minorites Non-Musulmanes en Turquie", *Revue des Deux Mondes*, cilt VIII, 15 Nisan 1922.

Petit, Louis, "Réglements Généraux de L'Eglise Orthodoxe en Turquie", *Revue de L'Orient Chrétien*, cilt 3, 1898.

Uşaklıgil, Bülend; "La Turquie et le Patriarcat D'Istanbul", *Cultura Turcica*, cilt 1, sayı: 2, 1964.

İngilizce

A. Rüstem; "The Future of the Oecumenical Patriarchate", *Foreign Affairs*, sayı: 3, 1925.

Alexandris, Alexis; "The Expulsion of Konstantine VI: The Ecumenical Patriarchate and Greek Turkish Relations, 1924-25", *BS*, cilt 22, 1981.

—; "The Constantinopolitan Greek Factor during the Greco-Turkish Confrontation of 1919-1922", *Byzantine and Modern Greek Studies*, sayı: 8, 1982.

—; "The Ecumanical Patriarchate in Captivity: The Treatment of Greek Orthodoxy in Turkey, from Ataturk to Ozal", Public Hearing on Human Rights in a Europe in Change, Copenhagen, 8 Haziran 1990'da sunulan tebliğ.

Anestides, Stavros; "The Church of Smyrna", *Smyrna-Metropolis of the Asia Minor Greeks*, Atina: Efesos, 2001.

Angelopoulos, Athanasios A.; "The Episcopal Synod of the Metropolis of Thessaloniki and its Significiance for Today", *Balkan Studies*, cilt 18, sayı: 2, 1977.

Braude, Benjamin; "Foundation Myths of the *Millet* System", Benjamin Braude and Bernard Lewis (eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*-The Functioning of a Plural Society, cilt 1- The Central Lands, New York: Holmes and Meier,1982.

Clogg, Richard; "The 'Dhidhaskalia Patriki' (1798): an Orthodox Reaction to French Revolutionary Propaganda", *Journal of Middle Eastern Studies*, sayı: 5, 1969.

Gianniakakis, S. Basil; "International Status of the Ecumenical Patriarchate-I", *Greek Orthodox Theological Review*, cilt 1-2, 1954-56.

—; "International Status of the Ecumenical Patriarchate-II", *Greek Orthodox Theological Review*, cilt 3, 1957.

Istavridis, Vasil T.; "The Ecumenical Patriarchate", *Greek Orthodox Theological Review*, cilt 14, sayı: 2, Güz 1969.

Jacob, Xavier; "An Autocephalous Turkish Orthodox Church", *Eastern Orthodox Church*, cilt II, 1968-69.

Karpat, Kemal; "Ottoman Views Towards the Orthodox Church", *Greek Orthodox Theological Review*, cilt 31, sayı: 1-2, 1986.

Kitromilides, Paschalis M.; "'Imagined Communities' and the Origins of the National Question in the Balkans", *European History Quarterly*, cilt 19, sayı: 2, Nisan 1989.

Mason, Whit; "Constantinople's Last Hurrah", *World Policy Journal*, cilt 18, sayı: 2, Yaz 2001.

Miller, William; "The 'Holy Mountain'", *Foreign Affairs*, cilt 6, sayı: 2, Ocak 1928.

—; "The Changing Role of the Orthodox Church", *Foreign Affairs*, cilt 8, sayı: 2, Ocak 1930.

Mourelos, Yannis G.; "The 1914 Persecutions and the First Attempt at an Exchange of Minorities Between Greece and Turkey", *BS*, cilt 26, 1985.

Prodromou, Elizabeth; "Democratization and Religious Transformation in Greece: An Underappreciated Theoretical and Empirical Primer", Paschalis M. Kitromilides-Thanos Veremis (eds.), *The Orthodox Church in a Changing World*, Atina: Hellenic Foundation for European and Foreign Policy-Centre for Asia Minor Studies,1998.

Psomiades, Harry; "The Ecumenical Patriarchate Under the Turkish Republic: The First Ten Years", *BS*, cilt 2, 1961.

—; "Soviet Russia and the Orthodox Church in the Middle East", *The Middle East Journal*, cilt 2, Güz 1957.

Zizioulas, Ioannis; "The Ecumenical Patriarchate and Its Relations with the Other Orthodox Churches", Paschalis M. Kitromilides-Thanos Veremis (eds.), *The Orthodox Church in a Changing World*, Atina: Hellenic Foundation for European and Foreign Policy-Centre for Asia Minor Studies, 1998.

Türkçe

Adıvar, A. Adnan, "İstanbul'un Fethi Sırasında Bizans ve Türk Kültürü Vaziyeti", *İÜEF Tarih Dergisi*, cilt 6 sayı: 9, 1953-1954.

Anagnostopulu, Athanasia; "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi-Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, (ed. Pinelopi Stathis), (çev: Foti ve Stefo Benlisoy), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1999.

Anhegger, Robert; " Osmanlı Devleti'nde Hıristiyanlar ve İç Tartışmaları - I", *Tarih ve Toplum*, sayı: 46, Ekim 1987.

—; "Osmanlı Devleti'nde Hıristiyanlar ve İç Tartışmaları - II", *Tarih ve Toplum*, sayı: 47, Kasım 1987.

Arslan, Esat; "Kurtuluş Savaşında Yunan-Fener Patrikhanesi Birlikteliğine Karşı Örgütlü Bir Yaklaşım 'Türk Ortodoks Kilisesi'", *Atatürk Yolu*, cilt 4, sayı: 15, Mayıs 1995.

Ateş, Ahmed; "İstanbul'un Fethine dair Fatih Sultan Mehmed tarafından gönderilen mektuplar ve bunlara gelen cevablar", *İÜEF Tarih Dergisi*, c.4 sayı: 7, 1953.

Ayzit, Aynur; "Türkiye'de Azınlık Hakları Yönünden Mevzuatın Görünümü", İstanbul Barosu ve Heinrich Böll Vakfı'nın 8-9 Haziran 2001 tarihinde düzenledikleri *Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları Sempozyumu*.

Balcıgil, Osman; "Papa Eftim'in Türk Ortodoks Kilisesi Rüyası", *Yeni Gündem*, sayı: 27, 1-15 Ağustos 1985.

—; "Fener Patrikhanesi'ne Karşı Bir Ortodoks", *Hürgün*, 14-19 Ekim 1985.

Bali, Rıfat N.; " 'Yirmi Kur'a İhtiyatlar' Olayı", *Tarih ve Toplum*, sayı: 179, Kasım 1998.

Cömertoğlu, Yeşim; "Fener Patrikhanesi ve Yunanistan", *Strateji*, 95/4.

Çetin, Fethiye; "Yerli Yabancılar!", İstanbul Barosu ve Heinrich Böll Vakfı'nın 8-9 Haziran 2001 tarihinde düzenledikleri *Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları Sempozyumu*.

Decei, Aurel; "Patrik II. Gennadios Skolarios'un Fatih Sultan Mehmet için Yazdığı Ortodoks İtikad-namesinin Türkçe Metni", *Fatih ve İstanbul*, İstanbul Fethi Derneği tarafından yayımlanan iki aylık dergi, cilt 1, sayı: 1, 29 Mayıs 1953.

Demiryürek, Mehmet; "Hilafetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-III", *Toplumsal Tarih*, sayı: 13, Ocak 1995.

Eckmann, J; "Anadolu Karamanlı Ağızlarına Ait Araştırmalar", *AÜ Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt 8, sayı: 1-2, Mart-Haziran 1950.

Elöve, Mustafa Emil; "Türkiye'de Din İmtiyazları", *AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt 10, sayı: 1-4, 1953.

Ercan, Yavuz; "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 5, sayı: 8-9, 1967.

—; "Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi'nin Rolü", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri-Türk Yunan İlişkileri*, Ankara: ATASE, 1986.

Eren, Hasan; "Patrik Gennadios'un İtikatnamesi", *Türk Dili*, sayı: 20, Mayıs 1953.

Erim, Nihat; "Milletlerarası Adalet Divanı ve Türkiye-Rum ve Türk Ahalinin Mübadelesi (Etabli meselesi)", *AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt 2, sayı: 1, 1944.

Fırat, Melek; "1923-1939 Yunanistan'la İlişkiler", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, cilt 1, İstanbul: İletişim Yay., 2001.

Hromadka, Joseph L.; "Doğu Ortodoksluğu", (çev: Günay Tümer), *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 17, 1969.

İksel, Settar F.; "İstanbul Rum Patrikhanesi-II", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 63, Aralık 1972.

Jeffery, Keith ve SHARP, Alan; "Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansında Gizli İstihbaratın Kullanımı", *70. Yılında Lozan Barış Andlaşması Uluslararası Semineri*, Ankara: İnönü Vakfı, 1994.

Juster, Alain; "İstanbul Ortodoks Patrikhanesi, Yunanistan ve Türkiye", Semih Vaner (der.) *Türk Yunan Uyuşmazlığı*, İstanbul: Metis Yay., 1990.

Karataş, İsa; "Türkiye'de Süryani olarak yaşamak", *Birikim*, sayı: 71-72, Mart-Nisan 1995.

Kitsikis, Dimitri; "20. Asırda Karşılaştırmalı Türk-Yunan Tarihi", (çev:Abdürrahim Dede), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, cilt 2, sayı: 8, 1980.

Körüklü, Refet; "Türk Ortodoksları İçin Ruhban Okulu açılmalıdır", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ocak 2001.

Kun, T. Halasi; "Yayınlar Üzerinde", *AÜ Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c.8, sayı: 1-2, Mart-Haziran 1950.

Macar, Elçin; "Türk Ortodoksları ya da Elde Var Hüzün", *Cem*, sayı: 12, Mayıs 1992.

Mirmiroğlu, Viladimir, "İkinci Yennadios - Birinci Atinagoras", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, sayı: 86, Mart 1949.

Oran, Baskın - Sungur, Nermin; "İstanbul'da 4 bin Rum kaldı", *Yeni Gündem*, sayı: 59, 19-25 Nisan 1987.

Ortaylı, İlber; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., cilt 4.

—; "Ukrayna Kiliselerindeki Gelişmeler", *Avrasya Etüdleri*, cilt 3, sayı: 3, Sonbahar 1996.

Önder, Selahattin; "1913 Türk-Bulgar Mübadelesi", *Yeni Türkiye*, Ocak-Şubat 2000, sayı: 31.

Özdem, Ragıp, "Gennadios'un İtikatnamesi", *Ülkü*, cilt 10, sayı: 60, Şubat 1938.

Özel, Sabahattin; "Millî Mücadele'de Yunanistan ve Fener Rum Patrikhanesi'nin İstanbul'daki Faaliyetleri ve Atatürk'ün Patrikhane Konusundaki Görüşleri", *Askeri Tarih Bülteni*, sayı: 40, Şubat 1996.

Özkaya, Necdet; "Tarihin Süzgecinde Özel Öğretim", *Yeni Türkiye*, yıl: 2, sayı: 7, Ocak-Şubat 1996.

Özoran, Beria R.; "Enosis Oyunu", *Türk Kültürü*, cilt 3, sayı: 32, Haziran 1965.

Somuncuoğlu, Anar; "Roma Katolik Kilisesi ve Fener Rum Patrikhanesi'nin Eski Sovyet Alanındaki Faaliyetleri", *Stratejik Analiz*, cilt 3, sayı: 28, Ağustos 2002.

Tekeli, İlhan - İlkin, Selim, "İttihat Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, (ed. Osman Okyar - Halil İnalcık), Meteksan, Ankara, 1980.

Toprak, Zafer; "Baro", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 2.

Türkmen, Zekeriya; "İstiklâl Harbi Yıllarında Türk Ortodokslarının Fener Rum Patrikhanesine Karşı Yürüttükleri Propaganda Faaliyetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, yıl: 24, sayı: 46, Şubat 1999.

Üçok, Coşkun, "Osmanlı İmparatorluğu ve Rum Ortodoks Kilisesi", *3. Askeri Tarih Semineri - Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara: ATASE, 1986.

Yalçın, Hüseyin Cahid; "10 Yılın Hikâyesi 1908-1918, *Yedigün*, sayı: 135, 9 İlkteşrin 1935.

Yaşar, Necdet; "Heybeliada Ruhban Mektebi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 4

Yerasimos, Stefanos; "Pontus Meselesi (1912-1923)", *Milliyetler ve Sınırlar-Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, İstanbul: İletişim Yay., 2. baskı, 1995.

Yunanca

Aleksandris, Aleksis; "I Anaptiksi tu Ethniku Pnevmatos ton Ellinon tu Pontu 1918-1922: Elliniki Eksoteriki Politiki ke Turkiki Antidrasi", *Meletimata Giro apo ton Venizelo ke tin Epohi tu*, Atina: Ekdosis Filippoti, 1980.

—; "I Sindiaskepsi tis Lozanis, 1922-1923: I Diefthetisi tu Thematos tu Ikumeniku Patriarhiu ke ton Ellinon tis Konstantinupolis", *Deltiu tis Istorikis ke Ethnologikis Eterias tis Ellados*, cilt 24, 1981.

—; "I Apopira Dimurgias Turkorthodoksis Ekklisias stin Kappadokia, 1921-1923", *DKMS*, cilt III, 1983.

—; "To Ikumeniko Fanari: I Iperethniki Apostoli tu Patriarhiu ke I Ellinorthodoksi Diaspora", John M. Fossey (ed.) *Proceeding of the first International Congress on the Hellenic Diaspora from Antiquity to Modern Times*, cilt 2 -From 1453 to Modern Times, Gieben-Amsterdam: McGill University, 1991.

—; "To Istoriko Plesio ton Ellinoturkikon Sheseon,1923-1955", *I Ellinoturkikes Shesis 1923-1987*, Atina: Ekdosis Gnosi, Defteri Ekdosi, 1991 .

—; "To Mionotiko Zitima, 1954-1987", *I Ellinoturkikes Shesis 1923-1987*, Atina: Ekdosis Gnosi, Defteri Ekdosi, 1991 .

Anagnostopulos, Vasilios N.; "I Ikumeniki Patriarhe Veniamin O A ke Maksimos O E", *I Ikumeniki Patriarhes (1923-1991)*, Atina: Sindesmos ton en Athines Megalosholiton, 1997.

Anestidis, Stavros; "Ioakim III-Arhieepiskopos Konstantinupoleos ke Ikumenikos Patriarhis (1878-1884, 1901-1912)", *DKMS*, cilt 6, 1986-1987.

Iliu, Filippos; "I Patriarhiki Katadiki tu Riga", *Ta Istorika*, sayı: 27, Aralık 1997.

Kitromilidis, Pashalis M.; "To Ikumeniko Patriarhio ke to Provlima tu Ethniku Kentru", *Fanari-400 Hronia*, Atina: Ikumeniko Patriarhio, 2001.

Mastoropulos, Yeorgios; "Ikumenikon Patriarhion Konstantinupoleos", *Kinisi*, Bahar 1991.

Palavidis, Dimitrios; "O Patriarhis Dimitrios", *I Ikumeniki Patriarhes (1923-1991)*, Atina: Sindesmos ton en Athines Megalosholiton, 1997.

Sarris, Neoklis; "To Ikumeniko Patriarhio: Apo to Parelthon sto Mellon", *Konstantinupolitika Themata*, sayı: 11-12, Eylül-Aralık 1989.

Stavridis, Vasilios; "O Ikumenikos Patriarhis Meletios IV. O Metaksakis (1921-1923) Mia Sindomos Viografia ke Vivliografia", *Haristirios Tomos Sevasmiotatu Arhiepiskopu Kritis Timotheu*, Iraklion: Ieras Arhiepiskopis Kritis, 2001.

Tsetsis, Yergios; "I Drastiriopiisi tu Pankosmiu Simvuliu Ekklision meta ta 'Septemvriana Yegonota'", *I Kathimas Anatoli*, cilt 3, 1996.

Zafiris, Hırisostomos; "I Kata Halkin Iera Patriarhiki Theologiki Sholi", *Ta Ellinika Sholia tis Polis*, Atina: Sindesmos ton en Athines Megalosholiton, 1995.

BROŞÜRLER

Fransızca

Les Atrocités Turques au Pont-Euxin, Copie D'Une Lettre de S. E. l'Archevêque d'Amassia et Samsoun Germanos, Paris: Dubois et Bauer, 1919.

Les Hellénes Irrédimés devant le Congrés de la Paix-Mémoires du Patriarcat Oecuménique et du Conseil National des Hellénes Irrédimés-Siégeant a Paris, Paris: yy, 1919.

Mémoires du Patriarcat Oecuménique relatifs a la situation des Chrétiens D'Anatolie, Istanbul: Bulletin du Bureau de la Presse Patriarcal au Sujet de la Méme Question, 1922.

Statistique des Expulsions des Populations Grecques de la Turquie durant les Guerres Balkaniques et Européenne, Istanbul: Patriarcat Oecuménique, 1920.

İngilizce

A Short History of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople, New York: yy, 1993.

The Ecumenical Patriarchate of Constantinople (Patrik Vartholomeos'un seçilişinden sonra tarihsiz olarak, Patrikhane tarafından yayımlanmış broşür).

The Unredeemed Greeks before the Peace Conference-Memoranda of the Oecumenical Patriarchate and of the National Council of Unredeemed Greeks, Paris: yy, 1919.

The Euxine Pontus Question, Memorandum submitted to the Peace Conference by His Eminance Mgr. Chrysanthos, Paris: yy, 1919.

Türkçe

Fener Rum Patrikhanesi'nin Dünü-Bugünü-Yarını, İstanbul: Harp Akademileri Yayını, 1995.

[Papa Efthim], Atenagorasın Organı Elefteri Foni Gazetesine Cevabım ve Fener Patrikhanesi ile Rumluğun iç yüzü, İstanbul: Ata'nın Yurdu Yay., 1959.

Yunanca

I Eklogi ke Enthronisis tis A. Th. Panayiotitos tu Ikumeniki Patriarhu k. k. Vartholomeu A, Atina: Periodikon 'Ekklisia', 1992.

YILLIKLAR

Greek Orthodox Archidiocese of North & South America Yearbook, New York: yy, 1994.

Imerologion tu Ikumeniku Patriarhiu, 1997.

Orthodoxia 1995, Regensburg: Ostkirchliches Institut, 1995.

SÜRELİ YAYINLAR

Fransızca

Echos d'Orient

L'Illustration-Şubat 1925

Revue de L'Orient Chrétien

İngilizce

Balkan Studies

Christian Century-Ağustos 1996, Ekim 1999

Christian East

Diakonia

Eastern Churches Review

Foreign Affairs

Greek Orthodox Theological Review

Hellenic Journal of San Francisco-Ocak 1998

Journal of Middle Eastern Studies

Leader Newsletter- Ocak 1999

Odyssey

Türkçe

AÜ Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi

Cem

Düstur

Fatih Ve İstanbul
İnönü Ansiklopedisi
İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
Strateji
Tarih ve Toplum
TBMM Tutanak Dergisi
Toplumsal Tarih
Türk Dili
Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
Türk Kültürü
Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni
Ülkü
Yön

Yunanca
Deltio Kentru Mikrasiatikon Spudon
Ekklisiastiki Alithia
Orthodoksia

GAZETELER

Almanca
Frankfurter Allgemeine Zeitung, Nisan 2000

Fransızca
Le Journal d'Orient, Eylül 1965

İngilizce
Athens News, Mart 2002
Hellenic Chronicle, Ocak 1999
National Herald, Ocak 1999
New York Post, Temmuz 1990
New York Times, Nisan 1966, Ağustos 2000
Star-Ledger, Temmuz 1990
Times, Ağustos 1987

Washington Times, Temmuz 1990

Washington Post, Haziran 1990

Türkçe

Agos, Temmuz, Kasım 2001

Akşam, Nisan, Eylül 1965, Temmuz 1972

Aydınlık, Ekim 1995

Cumhuriyet, Ocak, Mart 1930, Mayıs 1931, Eylül 1965, Nisan 1964, Ocak 1966, Kasım 1985, Şubat, Ağustos, Kasım, Aralık 1987, Kasım 1989, Temmuz 1990, Haziran 1994, Ekim 1995, Temmuz 1997

Devrim, Ocak 1970

Dünya, Şubat 1995, Ekim 1996

Günaydın, Ekim 1990

Güneş, Nisan 1987, Ekim 1988, Mayıs, Temmuz 1990, Ağustos 1990

Her Gün, Eylül 1963

Hürriyet, Eylül 1965, Ağustos 1976, Eylül 1985, Temmuz 1986, Şubat 1988, Temmuz 1990, Haziran 1993, Ocak, Nisan 1994, Ocak, Ağustos 1995, Nisan 1996, Kasım 1997, Mayıs 2000

Hürgün, Ekim 1985

Milliyet, Nisan 1964, Nisan, Eylül 1965, Mayıs 1977, Temmuz 1982, Mayıs, Temmuz, Ekim 1987, Haziran 1988, Temmuz 1990, Haziran 1992, Aralık 1994, Mart, Haziran, Ekim, Aralık 1995, Şubat 1996, Ekim 1999

Radikal, Mayıs, Ekim 1997, Ocak 1999

Resmî Gazete, Aralık 1934, Haziran 1935, Şubat 1988

Sabah, Mart, Aralık 1994, Mart 1995, Mart 1996, Ekim 1998, Eylül 2001

Selam, Nisan 1994

Siyahbeyaz, Ağustos 1995, Mart 1996

Son Havadis, Nisan 1964

Şehir, Ekim 1960

Tasvir, Şubat, Mart, Nisan 1948

Tercüman, Aralık 1980

Türkiye, Mayıs 1994

Ulus, Kasım 1948, Ocak, Şubat 1949, Şubat 1964, Mayıs, Temmuz, Kasım 1965,

Vatan, Eylül 1941, Şubat 1949, Ağustos 1955

Yarın, Aralık 1929

Yeni Asya, Ağustos 1991, Ekim 1994

Yeni Gazete, Nisan, Temmuz, Ekim, Kasım, Aralık 1965, Nisan 1966, Mart 1970

Yeni Günaydın, Eylül 1993, Haziran 1997

Yeni Haber, Kasım 1986

Yeni İstanbul, Mayıs 1965

Yeni Sabah, Ocak 1952, Ocak 1959

Yeni Şafak, Ekim, Kasım 1995

Yeni Yüzyıl, Aralık 1994, Ekim 1995

Zaman, Temmuz 1935, Ağustos 1995

Yunanca

Eksusia, Kasım 1996

Eleftheron Vima, Mayıs 1925

Eleftherotipia, Aralık 1989, Temmuz, Ekim 1996, Ağustos, Eylül 1997, Eylül 1998, Mart 2002

Efimeris tis Kiverniseos tis Ellinikis Dimokratias, Temmuz 1969, Haziran 1975

Imerisia, Temmuz 2000

Kathimerini, Eylül 1998, Şubat 2002

To Vima, Eylül 1998

GÖRÜŞMELER

Patrik Vartholomeos

Amerika Başepiskoposu Iakovos

Kos (İstankōy) Metropoliti Emilianos

Selçuk Erenerol

Xavier Jacob

Neoklis Sarris

6-7 Eylül Olayları 193, 196-198
14'ler 218
III. Roma Politikası 184

AB 19, 243, 248, 281
Abadan, Yavuz 191
ABD Kongresi 231
ABD Senatosu 208
ABD 19, 69, 75, 80, 81, 113, 185, 188, 190-192, 195, 203, 207, 208, 212-214, 216, 218, 227-229, 231-235, 240, 245, 247-250, 259, 282-287, 297, 305, 306
Abdülhamit II (Padişah) 59
Açıksöz (Gazete) 90
Adalar Patrikliği 145
Adalar 140
Adamantios (Bergama) 195
Adamantios Korais 45
Adrianupoli 44
Adriyatik Denizi 246
Aforoz 34, 35, 46, 75, 79, 119, 162, 192, 211, 215, 219, 251
Afyon Karahisar 124
Agatangelos (Metropolit) 159, 161
Ağralı, Fuat 289
Ahmet Rüstem Bey 113, 126, 127
Ahmet Zogu (Kral) 153, 154
Aivazidis, Arhimandrit Platon 71
Akakios (Patrik) 33
Akdeniz 43
Akgün, Mensur 258
Akipek, Ömer Ilhan 293
Aksiyon (Dergi) 246
Akşehir 146
Alaşehir 147, 226
Aleksandris (Diplomat) 84, 85
Aleksandris, Alexis 124, 138, 211, 254, 276
Aleksandris, Apostolos 103
Aleksandros (Episkopos) 64, 283
Aleksandros Pappas 68
Aleksiy (Moskova Patriği) 184, 200
Aleksiy II (Moskova Patriği) 251
Alivizatos (Prof.) 283
Almanya Metropolitliği 27
Almanya 247
Althusser 50
Altındal, Aytunç 248
Amasia (Amasya) 70
Amasya 70
Amerika Başepiskoposluğu 27
Amerika Birleşik Devletleri Heyeti (Lozan) 100
Amerikalılaşma 284
Amerikan Yardım Heyeti 82
Amsterdam 76
Anadolu Türk Ortodoksları Başepiskoposluğu 115
Anadolu'da Ortodoksluk Sadası (Gazete) 94, 141
Anastasios (Patrik) 34

Anastasios II (Patrik) 38
Anatoli (Gazete) 119
Anatolios (Başepiskopos) 32
Anayasa (1924) 167, 168
Anayasa (Yunanistan) 276-278
Anayasa 297
Andreadis, Vasilios 119
Andreas (Petros'un Kardeşi) 29
Andrutsos 76
Angelopulos, Panayiotis 231
Anglikan Kilisesi 77, 83, 92, 126, 150, 203, 209, 275, 291
Ankara Anlaşması (1925 / Mübadele) 140
Ankara Anlaşması (1930 / Mübadele) 140
Ankara Hükümeti 76, 118
Ankara Mukavelenamesi (1930) 181
Ankara Radyosu 191
Ankara Sözleşmesi (1930) 146
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 293, 294
Ankara 87, 88, 91, 92, 96, 99, 104, 106, 110, 114, 115, 121, 131, 136, 147, 155, 157, 158, 176, 177, 185, 188, 192, 195, 217, 221, 228, 236, 240, 246, 249, 293
Antakya Patrikhanesi 24, 32, 154
Antakya 29, 30, 33, 145, 200
Anthimos (Patrik) 45
Antiklerikalizm 153
Antikomünizm 183
Apokoronos Metropolitliği (Girit) 27
Apostolos Andreas (Dergi) 193, 202
Apoyevmatini (Gazete) 165
Arap Egemenliği 35
Arap Ortodokslar 139
Araplar 33, 34
Aras, Tevfik Rüştü 136
Arıkan, Saffet 174
Aristotelis Ödülü 231
Arkadya Metropolitliği (Girit) 27
Arnavutlar 206, 207, 220
Arnavutluk Kilisesi 24
Arnavutluk Ortodoks Kilisesi (13 Şubat 1929) 153, 154
Arnavutluk 153, 154
Assompsiyonist 58
Astipalea Metropolitliği (Onikiada) 27
Atatürk 196, 201, 265
Athanasiadis, Yermanos 77, 78
Athinagoras (Patrik) 183, 186-195, 198, 200, 201, 203, 207, 210-216, 218-220, 232, 273, 283, 293, 305
Athos Yarımadası 277
Atina Anlaşması (1926 / Mübadele) 140
Atina Mitingi (1925) 131
Atina Üniversitesi 76, 240
Atina 63, 75-77, 80, 103, 121, 122, 129, 131, 140, 147, 151, 154, 155, 188, 232, 249, 279, 280, 282, 283
Atinis, Nikos 218
Atinis, Yorgos 218
Avaidat 53
Avam Kamarası 79
Avcıoğlu, Doğan 44, 213
Averof (Yunan Dışişleri Bakanı) 194
Avgi (Gazete) 149
Avlopotamos Metropolitliği (Girit) 27
Avrupa Ekspresi 131
Avrupa Metropolitlikleri 27
Avustralya Başepiskoposluğu 27
Avustralya 274
Avusturya Metropolitliği 27
Avusturya 41
Aya Nikola Kilisesi 119, 222
Aya Triada Manastırı 288
Ayaklanmalar 56
Ayasofya 35, 37, 38, 193
Aydın 63
Aydınlanma 209, 302
Ayhan, Süleyman 242
Ayia Anastasia Manastırı 28
Ayia Triada Manastırı 292
Ayios Ioannis Kilisesi 156, 222, 263
Ayios Nikolaos Kilisesi 221, 222
Ayios Yergios Kilisesi 123, 205
Aynaroz Manastırlar Topluluğu 28
Aynaroz Panortodoks Kongresi (1930) 210
Aynaroz 102, 112, 121, 143-145, 152, 211, 235, 240, 249, 274, 277-279
Ayrıcalıklar 49, 74

Ayrılıkçı Hareketler 45
Azgelişmiş Ülkeler 19
Azınlık Hakları 19
Azınlık Vakıfları 164
Azınlıklar 62, 73, 74, 90, 95, 96, 100, 113, 122, 137, 167, 169, 171, 175, 180, 196, 198, 220, 228, 259, 260, 268, 302, 303

Babı Âli 29, 42-44, 46, 50, 53-55, 59, 61, 87
Bacon, Paul 72
Bağımsız Kiliseler (Otosefal) 23, 24, 33
Bağımsız Türk Ortodoks Parikhanesi 93
Baha Bey 89, 99, 115
Balıklı Rum Hastanesi 164, 166, 177-179
Bali, Rıfat 174
Balkan Milliyetçiliği 259
Balkan Savaşları 277, 280
Balkan Tarihyazımı 47
Balkanlar 56, 57, 60, 154, 233, 245
Baltık Ülkeleri 20, 251
Bari Konsili 36
Baroni, Karabet 176
Baş, Mustafa 242
Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği 261
Batı Trakya 98, 133, 140, 151, 162, 199, 217, 227, 228, 243, 246, 247, 257, 259, 303
Batum 70
Bayar, Celal 193, 215, 232
Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun (1934) 151
Belçika Metropolitliği 27
Belçika 262
Belgrad 154, 157
Beratlar 48, 49, 81, 154
Bergama 195, 249
Berkes, Niyazi 149, 211
Berlin Antlaşması (1878) 269
Beşiktaş 118
Beyaz Ruslar 64
Beyaz, Zekeriya 297
Beyoğlu Üç Horan Ermeni Kilisesi 164
Beyoğlu 27, 119, 160, 221
1964 Kıbrıs Olayları 200, 201
1965 Kıbrıs Olayları 206
Birinci Dünya Savaşı 62, 65, 69, 74, 78, 283
Birleşme Muhtırası 68
Birleşmiş Milletler (ayr. bkz. BM) 213, 223
Birlik İlan Edilmesi! (1452) 37
Birlikçi Kiliseler 20
Bitsios, Dimitri 199, 204, 217
Bizans İmparatorluğu 37, 45, 58
Bizans Tipi Devlet 38
Bizantium 29, 30
BM 204, 205, 235
Boğaziçi 27
Bolu 88
Bozcaada 98, 141, 226
Bozkurt, Mahmut Esat 168
Braude, Benjamin 49
Brookline 286
Brüksel 64, 243, 281, 282
Buenos Aires Metropolitliği 27
Buenos Aires 285
Bulaç, Ali 258, 272
Bulgar Kilisesi 57
Bulgar Komitacılığı 46
Bulgaristan Patrikliği 24
Bulgaristan 48, 62, 184
Bulgarlar 35, 36, 57, 65, 89
Burjuva(zi) 43-45, 58, 76, 174, 302
Bursa 137, 171
Bush, George 235
Büyük Yunanistan 60
Büyükada Yetimhanesi 206

Camcı Camii 230
Cami (Baykut) 87, 89
Canavos (Genel Vali) 136
Canterbury Başepiskoposu 77, 104, 137
Canterbury 70, 83, 200, 227
Carter, Jimmy 229, 231
Celâleddin Ârif Bey (Vekil) 88
Cemil Bey (Dahiliye Vekili) 160
Cemiyeti Akvam 91, 134

Cenevre Patrikhane Merkezi 28
Cenevre 79, 213, 234
CENTO 207
Cevaiz 53
Cevat Abbas (Mebus) 88
Cevdet Tarihi 44
Chambesy Panortodoks Kongresi (1968) 210
Charles, Sir Noel 193
Chicago 190
CHP 167, 169, 180
Cindoruk, Hüsamettin 262
Cizvitler 41
Clinton, Bill 241, 247, 249
Clinton, Hillary 247
Coşar, Ömer Sami 137, 138, 194
Cuellar, Perez De 235
Cunta Dönemi (Yunanistan) 253
Curzon (Lord) 77, 83, 97, 101, 104-107, 109-111, 117, 137

Çağlayangil, İhsan Sabri 213
Çam Manastırı 289
Çatalca 104, 121, 171
Çavuşoğlu, Muammer 198
Çekeoğlu, Filippos 92, 94
Çekya Kilisesi 24
Çerkes Ethem 88
Çetin, Hikmet 243
Çiftbaşlılık Anlayışı 38
Çiller, Tansu 241, 246
Çok Partili Hayat 179, 180

Damaskinos (Korinthos) 283
Damaskinos, Kaletenos 119
Damianidis, Damianos 119
Davis, Sir David 79
Davison (Başepiskopos) 83
Davos Zirvesi (1988) 230
Delors, Jacques 243
Demirel, Süleyman 207, 223, 297
Demokrat Parti (ayr. bkz. DP) 193
Demre 137, 240
Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol (1930) 146
Deringil, Selim 259
Derki (Terkos) 128, 146, 155, 188, 225
Derki Metropolitliği (Terkos) 25, 42, 44
Dernekler Kanunu 143
Devlet İçinde Devlet! 40, 52
Devrim (Dergi) 213
Deyrulzafaran Manastırı 299
Diaspora 140, 273, 285
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 218
Dimitriadis, Polikarpos 137
Dimitrios (Amerika Kilisesi) 287
Dimitrios (Patrik) 225, 226, 232, 233, 235, 236, 244, 259, 273, 279, 295, 305
Dinçerler, Vehbi 295
Dinsel Bizans 47
Diofizit Kiliseler 32
Divân 50
Diyanet İşleri Başkanlığı 217
Diyarbakır 92, 123
Doğu Avrupa 184, 233, 234, 243, 245
Doğu Bloku 19, 20, 24, 228, 232, 234, 245, 263
Dorotheos (Patrik Vekili) 66-68, 71, 72, 77
Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması (1930) 146
Douglas (Başepiskopos Danışmanı) 83
Dönmeler 175
DP 198, 199, 216, 291
Draç Metropolitliği 154
Dünya Doğal Yaşamı Koruma Örgütü 244
Dünya Kiliseler Konseyi 76, 203
Dünya Ortodoks Diasporası 21

Ecevit, Bülent 227
Edinburgh 150, 244
Edirne 44, 80
Efes Konsili 31, 32
Efes Metropolitliği 187
Efes 27, 42, 44, 187, 281
Efesos Metropolitliği (Efes) 42, 44, 240
Efesos 281
Efthim (Papa) 85-94, 114, 119, 138,

141, 156-158, 160-167, 176, 178, 180, 214-219, 223, 265, 266
Efthim II (ayr. bkz. Erenerol, Turgut) 220, 237
Ege Adaları 282
Ege 43, 82, 244
Eklisiastiki Alithia (Dergi) 122
Eksarhlık 31
Eksindaris (Mübadele Komisyonu) 131, 136, 138
Ekümenik Konsil 30, 31, 34
Ekümenik Patrikhane 67, 72, 111, 121, 124, 212, 223, 268, 269, 275, 278
Ekümenikleşme 272
Ekümeniklik 113, 125, 142, 184, 185, 196, 253, 260, 270-274
Elçi, Bahattin 242
Elefteron Vima (Gazete) 152
Eleftheri Foni (Gazete) 208
Elekdağ, Şükrü 273
Emilianos (Metropolit) 203, 218
Enez 62, 78, 195
Enos (Enez) 62, 78, 195
Enosis 201, 304
EOKA 199, 201
EOKA-B 201
Epir 63, 140
Eralp, Orhan 204, 205
Erdek 27, 42, 122
Ereğli 27, 42
Eren, Nuri 258
Erenerol, Evantiya 216
Erenerol, Paşa 264
Erenerol, Selçuk 167, 214, 217-219, 221, 222, 237, 261-264
Erenerol, Sevgi 263
Erenerol, Timur 264
Erenerol, Turgut 167, 216-220, 222, 223, 236
Erim, Nihat 293
Erivan 70
Erkin, Feridun Cemal 203
Ermeni Cismani Meclisi 176
Ermeni Kilisesi 37
Ermeni Lobisi 231
Ermeni Meselesi 170
Ermeni Milleti Nizamnamesi 55
Ermeni Patrikhanesi 125
Ermeni Ruhani Meclisi 153
Ermeni Soykırımı Tasarısı 231
Ermeniler 47, 86, 107, 163, 171, 176, 200, 218, 231, 304
Ertegün, Ahmet 229
Erzi, Adnan 218
Erzurum 92
Estonya Kilisesi 24, 251, 252
Estonya Olayı 252
Estonya 20, 251-253
Eşitler Arasında Birinci 234
Eşitlik 53, 61, 65, 167, 295, 303
Ethniki Amina (ayr. bkz. Ulusal Savunma Örgütü) 82
Ethnofiletizm 275
Etiyopya Kilisesi 291
Evgenidis 58
Evren, Kenan 228
Extraterritorial Status 83
Eyüp (İlçe) 235

Falmerayer 47
Famaka (Gemi) 121
Fatih (Mehmet II) 40, 48, 49, 51, 61, 178
Fatih Camii 39
Fener (semt) 24, 27, 202
Ferman (Mahmut I / 1741) 42
Ferman (Mehmet II / 1454) 39
Fernau, Freidrich-Wilhelm 142
Ferrera- Floransa Konsili 36, 37
Fethi Bey (Okyar) 122, 129, 132, 133, 156, 157, 165
Fetih Haftası 226
Fevzi Paşa (Çakmak) 118
Filadelfia (Alaşehir) 147, 226
Filippopolis (Filibe) 157
Finkel, Andrew 258
Finlandiya Kilisesi 24, 252
Fisher, G. 200
Fişek, Hicri 294
Flavianos (Başepiskopos) 32
Foreign Office 70, 83
Fotios (Patrik) 34, 35
Fotios II (Patrik) 145-149, 155, 156

Franchet D'Esperey (İşgalci Komutan) 67
Frangopulu, Elpida 260
Fransa Metropolitliği 27
Fransa 41, 45, 64, 67, 121, 125, 148, 190, 203, 236, 252
Fransız Devrimi / İhtilali (1789) 43, 45, 47
Fransızca 69, 78, 173
Ftani O İpnos (Bu Uyku Yeter!) 86
Fundopulos, Evangelos 186

Gagavuzlar 84
Galata Ermeni Vakfı 164
Galata 118, 119, 159, 160, 162, 166, 167, 178, 222, 236
Galip Kemali (Söylemezoğlu) 63
Gançe (Episkopos) 154
Gandi 215
Garroni, Mark 99
Gavriloviç (Sırp Elçisi) 131
Gayrimüslimler 48, 53, 168, 170, 174, 175, 303
Gebze 171
Gentizon 81
George V (Kral) 77
George, Lloyd 73, 77, 79
Gervasios (Metropolit) 114, 115
Girit Başepiskoposluğu 27
Girit Ortodoks Akademisi 28
Girit Türkleri 142
Girit 213, 244, 274, 279
GOAL 286, 287
Gorbaçov 250
Gore, Al 245
Gortini Metropolitliği (Girit) 27
Gökay, Fahrettin Kerim 198
Gökçeada 226, 230
Gökmen, Oğuz 190
Göktaş, Kemalettin 243
Greek Orthodox American Leaders (ayr. bkz. GOAL) 286
Gregorius X (Papa) 36
Gregoryen Takvimi 120, 143
Grey, E. 63
Grigorios V (Patrik) 44, 45, 46, 108, 158, 159
Grigorios VII (Patrik) 124, 127, 128
Gulakis, Lambros 199
Gülen, Fethullah 246
Gümrük Birliği 249
Gümülcine 193, 253
Gümüşhane 114, 115
Gürcistan Patrikliği 24
Gürün, Kamuran 271

Habeş Kilisesi 37
Hacioannu (Yunanlı Milletvekili) 131
Haçlı Seferi IV 35
Haçlı Seferi 253
Hahambaşılık 126
Hakimiyet-i Milliye (Gazete) 89, 90
Haldia (Tokat) 225, 226
Haliç 27
Halifelik 99
Halkevleri 169
Halkidiki 277
Halkidona (Kadıköy) 128, 142, 155, 156, 226, 239, 252
Halkidona Metropolitliği (Kadıköy) 24, 42
Hamdullah Suphi (Tanrıöver) 142, 163, 184
Harrington, Charles (General) 117
Hasan (Saka) 96, 97, 107
Havariyyun Kilisesi 39
Helenize Olmak 85
Helenizm 82
Helenler 56
Heybeliada Ruhban Okulu (ayr. bkz. HRO) 143, 177, 243, 288
Heybeliada Rum Rahipler Okulu 291
Heybeliada Rum Ticaret Okulu 177, 288, 290
Heybeliada 255, 288, 290
Hırisantos (Trapezunda Metropoliti) 60, 68, 70, 145, 154, 188
Hırisostomos (Başepiskopos) 122, 219, 240, 281, 293
Hırisostomos (Kalafatis / İzmir Metropoliti) 69, 82, 83
Hıristiyan Dünyası 33
Hıristiyan Savunma 45
Hıristiyanlar 48, 49, 69, 71, 72, 86, 88,

90, 93, 117, 119, 203, 208, 269, 306
Hıristiyanlaştırılma 90, 142
Hıristiyanlaştırma 35
Hıristiyanlık Dünyası 27
Hıristiyanlık Propagandası 173
Hıristiyanlık 29-31, 35, 40, 41, 50, 90, 210
Hıristodulos (Başepiskopos) 280, 281, 282
Hıristos, Vasilios 119
Hırvatistan 35
Hilafet 125, 126, 133, 208, 272
Hititler 89
Holbrooke, Richard 249
Hollanda 41
Holly Cross İlahiyat Okulu 286
Hong Kong Metropolitliği 28
Hong Kong 247
HRO (Heybeliada Ruhban Okulu) 206, 209, 226, 244, 246, 247, 255, 256, 258, 260, 261, 288-290, 292-294
Hronika (Gazete) 168
Hürriyet (Gazete) 196
Hüseyin Cahit (Yalçın) 126
Hüseyin Rauf (Orbay) 114
Hz. Muhammed (Son Peygamber) 48

Irmak, Sadi 167, 180
Islahat Fermanı (1856) 29, 43, 52, 53, 54
Işık, Hasan Esat 208

Iakovos (Başepiskopos) 208, 212, 213, 228- 233, 239, 241, 283-286
Iakovos (Filedelfia Metropoliti) 203
Iakovos (İkonio Metropoliti) 195
Iakovos (Metropolit) 155, 225
İç Sorun 20
İçimizdeki Düşman Örgütü 303
İkâmet, Ticaret ve Seyrisefâin Antlaşması (1930) 146, 201
İkdam (Gazete) 71
İkinci Dünya Savaşı 145, 174, 183, 185, 190, 192, 251
İkonio (Konya) 195
İkonoklazm (İkonakırıcılık) 33-35
İksel, Settar 268
İliupolis (Aydın) 195
İlkin, Selim 45
İltizam 50, 51
İmerisinia (Gazete) 168
İmroz 98, 141, 230
İmtiyazlar 55, 59, 61, 64, 103, 194
İmvros Ke Tenedos (İmroz ve Bozcaada) 155, 226
İmvros Metropolitliği (Gökçeada) 25
İnci Pastanesi 221
İncil 245
İngilizce 78
İngilizler 41, 121, 137, 147, 201
İngiltere Metropolitliği 27
İngiltere 41, 63, 70, 75, 104, 111, 117, 121, 125, 142, 156, 185, 196, 203, 227
İnnocentius (Papa) 35
İnönü Ansiklopedisi 191
İnönü Savaşı II 89
İnönü, İsmet 152, 189, 191, 204
İnsan Hakları 19
İoakim (Halkidona) 252
İoakim (Melitini) 226
İoakim (Metropolit) 78, 128, 142, 188
İoakim III (Patrik) 58-61
İoannidis, Angelos 77
İoannis (Bergama) 249, 275, 276
İoannis Hırisostomos (Aziz) 30, 245
İoannis II (Patrik) 23, 33
İoannis IV (Patrik) 30
İoannis Paleologos VIII (İmparator) 36
İraklia (Ereğli) 30, 42, 155
İraklia Metropolitliği (Ereğli) 42
İrini (İmparatoriçe) 34
İsa (Peygamber) 29, 32, 57, 193, 276
İsa'nın Büyük Kilisesi 30
İsim Sorunu 170
İskeçe 235, 261
İskenderiye Patrikhanesi 24, 154, 232, 236, 237
İskenderiye 30, 32, 33, 144, 145, 184, 200, 210
İslâm Dünyası 40

İslâm Hukuku 272
İslâm / İslâmiyet 33, 34, 48, 84, 90, 168
İsmail Habib (Sevûk) 90
İsmail Hakkı Bey (Emniyet Müdür Muavini) 130
İsmail Suphi Bey 107
İsmet Paşa (ayr. bkz. İnönü) 99, 105-107, 109, 110, 113-115, 121, 132, 149, 160
İsrail 268
İstanbul Başepiskoposluğu 27
İstanbul Belediyesi 98
İstanbul Ekspres (Gazete) 196
İstanbul Ermeni Patrikhanesi 298
İstanbul Konsili 30, 31
İstanbul Panortodoks Kongresi (1923) 210
İstanbul Rum Birliği 199
İstanbul Rum Cemaati 46
İstanbul Rum Edebiyat Derneği (Sillogos) 56
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 297
İstanbul Valiliği 29, 123, 171, 264
İstanbul Yüksek Komiserliği 80
İstanbul 29, 33, 35-38, 41, 45, 49, 63-68, 73, 76, 77, 79, 80, 82, 83, 89, 97-104, 106-109, 111, 113, 115, 118, 120, 122, 124, 127-130, 132-134, 136, 139, 144, 146, 157, 158, 160, 168, 172, 175, 178-180, 195, 196, 205-207, 211, 212, 217, 220, 223, 227, 231, 232, 242, 245, 249, 254, 256, 259, 260, 263, 265, 273, 277, 287
İstanbul'un Fethi (29 Mayıs 1453) 38, 59, 268
İstanbul'un İşgali / Yağmalanması (1204) 35, 253
İstefan, Kazanovas 119
İstiklâl Mahkemeleri 71
İstimat Zihni Puloğlu (Özdamar) 93, 94, 141, 161, 163, 164, 177
İstimlâk 205, 288, 289
İsveç Metropolitliği 27
İsviçre Metropolitliği 27
İtalya Metropolitliği 27
İtalya 111, 144, 145, 162, 285
İtalyanlar 268
İtikatnâme 41
İttihat ve Terakki Fırkası 61, 62
İzmir 62, 69, 82, 87, 117, 156, 171, 198
İzmir'in İşgali 68, 69
İzmit 27, 42, 44, 171
İznik Konsili 31, 36
İznik 27, 34, 36, 42, 129, 142
İzzet Ulvi (Mebus) 89, 90, 124

Janin (Assompsiyonist Rahip) 58, 126
Johannes Paulus II (Papa) 227
Johannes XXIII (Papa) 210
Johnson (ABD Başkanı) 203
Journal D'orient (Gazete) 117
Jön Türkler 65
Jülyen Takvimi 120, 143

Ka'be 258
Kaçis, Teodoſas 119
Kadıköy Konsili 30, 31, 32, 38
Kadıköy 25, 27, 42, 124, 128, 142, 155, 156, 158, 188, 189, 221, 223, 225, 226, 239, 252
Kadın 234
Kafkasya 70, 233
Kalimnos Metropolitliği (Onikiada) 27
Kalpak 92
Kalvinistlik 41
Kamil Bey (Mebus) 134
Kanada 250, 285
Kanon 30, 33
Kapadokya Ortodoksları 84, 87, 141
Kapadokya 84, 85
Kapitalizm 304
Kapitülasyonlar 52
Kara Kitap (Mavri Vivlos) 78, 128
Karaağaç 254
Karadağ 210
Karadeniz 70, 86, 245
Karaman Rumları 90
Karamanlis, Konstantin 219, 227, 229, 279
Karandreas (Başkonsolos) 207

Karatheodoris, Pavlos 77, 78
Karatodori (ve Kumpanyaları) 119
Karavengelis 61
Karaylar 84
Kardeşlik Öğretisi 45
Karloutsos, Alex 286
Karma Meclis 54, 55, 75, 79, 80, 121, 122
Karma Mübadele Komisyonu 98, 129-132, 135, 136, 138-140, 148, 181, 289
Karpathos Metropolitliği (Onikiada) 27
Karpathos 144
Kars 190
Karşılıklılık İlkesi 206, 228, 243, 255, 296, 303, 304
Kasos Metropolitliği (Onikiada) 27
Kasos 144
Katolik Dünyası 209, 210
Katolik Kilisesi 31, 83, 211, 228, 234, 275, 301
Katolik Rumlar 139
Katolikler 36, 41, 209
Kaya, Şükrü 134, 135
Kayseri 27, 42, 80, 92-94, 113-115, 121, 157, 158, 160, 240
Kefeli Meryem Kilisesi 159
Keldani Kilisesi 37
Kemalistler 87, 88
Kerkira 283
Kesaria (Kayseri) 80, 121, 240
Kesaria Metropolitliği (Kayseri) 42
Keskin 85, 86, 87, 156
Kıbrıs İsyanı 147
Kıbrıs Kilisesi 68
Kıbrıs Müdahalesi (1974) 226, 227
Kıbrıs Olayları 220
Kıbrıs Sorunu 193, 196, 206, 208, 215, 303
Kıbrıs 143, 145, 147, 196, 200, 201, 210, 219, 304
Kırca, Coşkun 232, 271
Kidonia Metropolitliği (Girit) 27
Kiev 251
Kilise Hukuku 100
Kilise Kavgaları 30
Kiliseler Birliği 76
Kiliseler Cemiyeti 150
Kiliselerin Ayrılması 35
Kiliselerin Birliği Anlaşması (6 Temmuz 1274) 36
Kilyos 171
Kirillos (Bulgar Patriği) 200
Kirillos (Metropolit) 157, 161, 225, 226
Kirillos (Patrik) 41-43, 55
Kisamos Metropolitliği (Girit) 27
Kitab-ı Mukaddes 41
Kitromilides, Paschalis M. 47
Kitsikis, Dimitri 45
Kizikos (Erdek) 122
Kizikos Metropolitliği (Erdek) 42
Kofidis (Mebus) 71
Komünizm 190, 191, 211
Konos, Vasilios 186
Konsiller 30, 31, 33, 36, 100
Konstantin (Kral) 31, 75, 77
Konstantinidis, Konstantin 70
Konstantinopolis 301
Konstantinos (İmparator) 30, 37
Konstantinos (Metropolit) 114, 115, (Patrik) 134, 136, 137
Konstantinos V (İmparator) 34
Konstantinos VI (Patrik) 127-129, 149
Kontoğlu, Erkin 264
Kontoğlu, Ümit 262, 264
Konya 114, 115, 289
Kopt Kilisesi 32
Koptlar 32
Kore Ortodoks Misyonerlik Kurumu 28
Kore 274
Korfu 283
Koritsa Ke Veligradi (Belgrad) 157
Korur, Ahmet Salih 215
Kos Metropolitliği (Onikiada) 27
Kostopulos, Stavros 204
Köprülü, Fuad 193, 198
Köse, İsmail 242
Kudüs Kilisesi 33
Kudüs Patrikhanesi 24, 232
Kudüs 33, 45, 48, 145, 200, 210, 211
Kumkapı 118

Kuneralp, Zeki 199, 217
Kurtarılmamış Rumlar 66, 68
Kurtuluş Rum Vakfı 164
Kurtuluş Savaşı 59, 65, 86, 154, 188
Kurtuluş 27
Kuşadası 245
Kutsal Evrensel Meclisler 102
Kutsal Meclis 29, 42, 43, 50, 54, 55, 71, 75, 78, 81, 83, 119, 121-124, 127, 129, 132, 136-138, 143, 145, 148, 155, 157, 159, 166, 179, 184, 187-189, 192, 195, 210, 254, 255, 266, 274, 277, 279, 281, 282, 287
Kutsal Yağ 275
Kuyumcuyan, Lutfik 176
Kuzey Afrika 42
Küçük Asya Devleti 82
Küreselleşme 19, 239, 254

Lago, Mario 144
Lahey Uluslar Arası Sürekli Adalet Divanı 128, 129
Laik Hıristiyanlar Birliği 163, 164
Laikler 29, 43, 54
Laikleşme 52, 302, 306
Laiklik 113, 126, 274
Lambeth Sarayı 150
Lambi Metropolitliği (Girit) 27
Langada 140
Laskaris, Kaludis 167, 180
Latinler 36
Le Journal (Gazete) 103
Le Temps (Gazete) 152
Leo I (Papa) 32
Leon III (Imparator) 34
Lerapitni Metropolitliği (Girit) 27
Leros Metropolitliği (Onikiada) 27
Liatis, Aleksis (Bm Elçisi) 205
Liberal Parti (Yunanistan) 75
Limidinis (Gazete Müdürü) 119
Limni Adası 280
Lion 36
Londra Antlaşması 200
Londra Camden Town Ortodoks Cemaati 204
Londra Konferansı I (12 Şubat-10 Nisan 1920) 72, 75, 76
Londra 70, 76, 77, 81, 82, 104, 109, 148, 196
Lozan Konferansı (24 Temmuz 1923) 95-98, 107, 111, 113, 120-122, 131-133, 142, 143, 149, 171, 173, 202, 206, 212, 242, 259, 260, 267-270, 294, 295, 298, 302-304
Lozan 99, 141, 150
Lutheran Kilisesi 275
Lyon Konsili 36

Macaristan Ortodoksları 148
Mağdur Anadolu Hıristiyanları Lobisi 82
Mahmut I (Padişah) 42
Mahmut II (Padişah) 50
Makarios (Kıbrıslı Rum Lider) 196, 200, 201, 215, 219
Makedonya 62, 63, 65, 136, 140, 148
Maksimos (Stavrupoli) 225, 226
Maksimos (Yunan Dışişleri Bakanı) 147
Maksimos V (Patrik) 155, 156, 178, 185-188, 293
Maksimos, Dimitrios 151
Malazgirt Savaşı 87
Mallet, Sir Louis 63
Mancuso, Pietro 144
Manuil Gedeon (Tarihçi) 60
Maraş 123
Marcianus (Imparator) 32
Marshall Planı / Yardımı 191, 304
Marsilya 70
Maruni Kilisesi 37
Maruni 32
Mavri Mira 69
Maziridis, Ekidis 119
MBK 217, 218, 220
McArthur (ABD Dışişleri Bakan Yrd.) 208
McGhee (ABD Başkan Yrd.) 193
McNair 269
Meclis-i Mebusan 72, 87
Meclis-i Vükelâ 66
Megali Idea 60, 61, 81, 84, 91, 113, 194, 256, 262, 264
Mehmed Kâmil Paşa 59

Mehmet II (Fatih / Padişah) 38-41
Mehmet IV (Padişah) 49
Mehter Takımı 250
Melen, Ferit 220
Meletios (Episkopos) 75, 114, 115
Meletios IV (Patrik) 79-81, 83, 90, 92, 93, 103, 111, 117-122, 124, 157, 283
Melitini (Malatya) 226
Meliton (Metropolit) 223, 225, 226
Melkit 32
Menderes, Adnan 193-195, 198, 214, 216, 229, 291, 293, 304
Menemencioğlu, Turgut 203
Meriç Nehri 254
Meriç, Rıfkı Melul 218
Mersin Tali Komisyonu 139
Meryem Ana Manastırı 166
Merzifon Amerikan Koleji 71
Merzifon 167
Meşrutiyet II 61
Metaksas, Ioannis (Başbakan) 155
Metapolitefsis (Gazete) 165
Metarithmisis (Gazete) 162
Mezarcı, Hasan 242
MHP 225, 263
Mısır 200
Midhat Paşa 193
Midilli Adası 280
Mihail Kirilarios (Patrik) 35
Mihail VIII (İmparator) 36
Mihalis (Başepiskopos) 283
Millet Sistemi 48, 52, 61, 62
Milletler Cemiyeti (ayr. bkz. Cemiyeti Akvam) 71, 74, 79, 96, 97, 128, 132, 133, 135, 136, 169, 173, 268, 304
Milli Emniyet Reisliği 155
Milli Mücadele 87
Milliyetçilik 20, 24, 47, 57, 275, 302
Minas, Arhimandrit Dionisios 78
Mira (Demre) 137, 240
Mirmiroğlu, Viladimir 176, 289
Misak-ı Milli 96
Misyonerlik 42
MIT 262
Mithat (Mebus) 123
Mitrofanis 30
Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) 68, 69, 84
Monofizit Kiliseler 32
Monofizitizm 32
Monofizitler 32
Montagna 102
Montrö 227
Mora Isyanı (1821) 43, 44, 46
Moravya 34, 35
Moskova Kilisesi 183
Moskova Patrikhanesi 252, 253
Moskova 184, 187, 191, 226, 232, 245, 248, 250-253
MTTB 226
Muhittin Paşa (Ankara Valisi) 87
Mumcu, Ahmet 50
Museviler 50
Mussolini 162
Mustafa Kemal (ayr. bkz. Atatürk) 69, 71, 87, 103, 122, 125, 129, 146, 149, 151
Mustafa Sabri Efendi 162
Musul 137
Mübadele (Antlaşması) 35, 95-97, 99, 127-131, 136-141, 146, 156, 170, 264, 265
Mültezimlik 51
Müslümanlar 33, 48, 62, 63, 69, 73, 84, 97, 98, 126, 169, 170, 208, 248, 259, 271, 301
Müslümanlık 163

Nansen 97
Nasturi 32
NATO 198, 228, 304
Naziler 175
Nektarios (Diyakonos) 248
Neo Keseria (Niksar) 122, 159
Neologos (Gazete) 119
Neos Anthropos (Gazete) 76
Neşet Bey (Mebus) 112
New Orleans 282
New York Herald Tribune (Gazete) 125, 190
New York Mentefiore Hastanesi 217
New York Times (Gazete) 212

New York 183, 229, 234
Neziroğlu, Hüseyin 207
Nicolson (Müşavir) 104, 105, 109
Nikea Metropolitliği (İznik) 42
Nikea 142
Nikolakis (Mütevelli) 119
Nikolaos (Kutsal Meclis Başkanı) 121
Nikolaos (Patrik Vekili) 71, 77, 78, 80, 157
Nikolaus I (Papa) 35
Nikolaus V (Papa) 37
Nikomidia Metropolitliği (İzmit) 42, 44
Nikomidia 54
Niksar 122, 159
Nolde (Dr.) 203
Norman Akınları (1054) 35
Nüfus Mübadelesi (1913) 62
Nüfus Mübadelesi Altkomisyonu 98, 99

Okçuoğlu, Orhan 207
Okullar 173, 174, 178, 205, 206, 292, 293, 298
Olimpic Havayolları 256
Onassis Vakfı 231
Onassis 213
Onikiada Kilisesi 144
Onikiada Metropolitlikleri 27
Onikiada 145, 206, 274, 279
Onursal Üstünlük 31
Oran, Baskın 271
Ortaçağ 126, 209
Ortadoğu 184, 200
Ortaköy 118
Ortaylı, İlber 48
Orthodoksia (Dergi) 202
Orthodox Christian Laity 287
Ortodoks Akademisi (Girit) 213
Ortodoks Dünyası 23, 35, 40, 120, 234, 245, 251, 275
Ortodoks Ekseni 248
Ortodoks Kiliseler 20, 23, 25, 30, 31, 44, 58, 101, 102, 108, 143, 209, 210, 270, 271, 275, 276, 284, 301
Ortodoks Ruslar 148
Ortodokslar 85, 87, 91, 139, 141, 142, 152, 190, 245, 257, 275
Ortodoksluk Dünyası 102
Ortodoksluk Merkezi (Cenevre) 213
Ortodoksluk 41, 58, 233, 234, 276, 282, 285
Osman Bey (Mebus) 112
Osmanlı İmparatorluğu 41, 43, 70, 99, 108, 272, 302
Osmanlı Mirası 201
Osmanlı Rum Liderliği 65
Osmanlıcılık 54
Osmanlılar 36, 49
Otonom Kilise 23, 24
Otosefal Kilise 23, 24, 57, 271
32. Gün (Tv Programı) 19
Oxford 150

Ögen (Episkopos) 154
Ömer (Halife) 48
Özal, Turgut 228-230, 232, 240, 298, 304
Özden, Akil Muhtar 186
Özel Harp Dairesi 198
Özerk Kiliseler 24, 271
Özipek 294

Pammakaristos Kilisesi 39
Panama Metropolitliği 27
Panayia Kafatiani Kilisesi (Ayr. Bkz. Kefeli Meryem Kilisesi) 159, 160, 166, 178, 217
Panayotis (Papaz) 86
Panislavizm 54
Panortodoks Konferansı (1923) 120, 145, 200
Papadopulos, Kotsos 162
Papagos (Başbakan) 195
Papalık 33, 40
Papamarku 71
Papandreu, Andreas (Başbakan) 229, 230, 241, 279
Papandreu, Yorgos (Başbakan) 206
Papatrandas (Dr.) 119
Papazköprüsü 119
Papulias, Karolos 241
Paris Antlaşması (1856) 269
Paris Barış Konferansı 53, 68, 70
Paris 63, 64, 82, 183, 190, 208

Parthenios II (Patrik) 49
Patara 92
Pateristik Araştırmalar Kurumu 213
Patmos Manastırı ve Eksarhlığı 28
Patmos 245
Patrik Seçimi 29, 50, 59, 65, 79, 80, 93, 122-124, 128, 129, 132, 156, 183, 184, 225, 258
Patrikhane Kütüphanesi 288
Patrikhane-Hükümet Gerginliği 81
Patriklik Asası 39
Patriklik Konseyi 67
Patris (Gazete) 76, 147
Paulus VI (Papa) 210, 211, 223
Pavlidu, Eleni 88
Pederler Öğretisi 45
Pentarhi Sistemi 33
Pergamos (Bergama) 195, 249
Persler 37
Petit 52
Petra Metropolitliği (Girit) 27
Petraki, Yusuf 164
Petros (Havari) 29
Philip (Prens) 244, 245
Pimen (Moskova Patriği) 226, 232
Pire 245
Pişkeş 50
Pius IX (Papa) 210
Polikritos, Stergios 119
Polinia (Gazete) 168
Politis (Maslahatgüzar) 123
Politis (Yunanistan Dışişleri Bakanı) 97
Polonezköy 171
Polonya Kilisesi 24
Polonya 145, 148, 228, 232
Pontus Fikri 86
Pontus Kongresi (4 Şubat 1918) 70
Pontus Sorunu 70, 71
Pontus 33
Pontuslular 70
Porto Riko 285
Prinkiponnisa Metropolitliği (Adalar) 25
Proia (Gazete) 119
Prokopios (Episkopos) 93, 114, 115
Proodos (Gazete) 119
Protestan Rumlar 139
Protestanlar 210
Protestanlık 209, 234, 283
Protosingelos 51
Prusa (Bursa) 65, 137
Psomiades, Harry J. 113

Rahmi Bey (İzmir Valisi) 69
Ramsey, M. 200
Rasih Efendi (Mebus) 112
Rau, Johannes 247
Refet Paşa 118
Refik Bey 114
Refik Şevket (Ince) 90, 91, 93
Reform Hareketi 52, 209
Repanellis, Stilyanos M. 292
Retimno Metropolitliği (Girit) 27
Rıfat Paşa (Büyükelçi) 63
Rıza Bey (Eşraf) 87
Rıza Nur 96, 98, 99, 104, 105, 110, 112, 121, 141
Rilo Manastırı Arşivleri 48
Rodopoli (Maçka) 157
Rodos Metropolitliği (Onikiada) 27
Rodos Panortodoks Kongresi (1961-63-64) 210
Rodos 122, 157, 200, 210
Rogers, Bernard 228
Roma Hukuku 50
Roma Kilisesi 37, 209
Roma 30-36, 42, 184, 200, 209, 211, 268
Romanya Kilisesi 57
Romanya Patrikliği 24
Romanya 145, 163, 184, 210, 227
Roosevelt (ABD Başkanı) 190
Rönesans 209
Ru Ortodoks Kilisesi 84
Ruhanî Giysi Yasağı 151
Ruhani Meclis (Saint-Synode) 102
Rum Basını 76, 79, 128, 146, 149, 158, 165, 166
Rum Lobisi 241, 259
Rum Matbaası Kurulur (1627) 41
Rum Patrikliği Nizamatı (1862) 29, 43, 52, 54, 55, 58, 66, 72, 80, 81, 124

Rumca 57, 70, 78, 122, 264
Rum-Ermeni Konfederasyonu 70
Rumlaştırma 207, 220
Runcie, Robert (Başepiskopos) 227
Rus Devrimi (1917) 183
Rus Kilisesi 20, 64
Rus Milliyetçiliği 253
Rus Ortodoks Kilisesi 232
Rusk, Dean 207, 208
Ruslar 49, 186, 251, 252
Russos, Yorgos 127
Rusya 64, 70, 108, 210, 234, 248, 250, 305
Rüşvet 50
Ryan, Andrew 106

Said Halim Paşa 63, 64
Sakız Adası 280
Samanyolu Televizyonu 246
Samatya 27, 118
Santer, Jacques 245
Saracoğlu, Şükrü 153, 165, 166, 177, 289
Sard 145, 146
Sardes (Sard) 145, 146
Sarris, Neoklis 50, 253, 254
Sarris, Nikolas 289
Sathas (Tarihçi) 39
Satır, Kemal 220
Scott, Hugh 208
Seçimler 75, 87
Selânik Pateristik Araştırmalar Kurumu 28
Selânik 34, 44, 121, 122, 131, 136, 140, 196, 213, 219, 277
Selçuklular 36, 85
Selefkia (Silifke) 203
Selfdeterminasyon 73
Selini Metropolitliği (Girit) 27
Sen Sinod Meclisi 296
Serafim (Başepiskopos) 279
Sergiy (Moskova Patriği) 183, 184
Sevr Antlaşması 74, 76, 77
Sfakion Metropolitliği (Girit) 27
Sholarios (Yennadios II / Patrik) 39
Sırbistan Patrikliği 24
Sırbistan 131, 153, 154, 248
Sırp Kilisesi 57
Sırplar 89, 131
Silifke 203
Sillogos 66
Simitis, Kostas 247
Sina Dağı Keşişleri 48
Sina Dağı 48
Sinop 70
Sintagmation 58
Sirkeci Garı 131
Sisam Adası 280
Sitia Metropolitliği (Girit) 27
Sivas 70
Siyanodos (Gazete Müdürü) 119
Skeferis, Periklis 179
Slovakya Kilisesi 24
Smirni (İzmir) 69
Soğuk Savaş 183, 211, 253
Somuncuoğlu, Sadi 243
SONAR 19
Sotiros Hıristos Kilisesi (Kurtarıcı İsa) 162, 166, 167, 178, 179
Sovyet Çözülüşü 233
Sovyetler Birliği (ayr. bkz. SSCB) 183, 185, 186, 233, 245, 251
Söylev 69
Söz (Gazete) 87
Sözleşme (1908) 282
Spatharis 268
Spiridon (Amerika Kilisesi) 285, 286, 287
Spiridon Krizi 286
SSCB 232, 262, 305
Stalin 184, 190, 245, 251
Stamboul (Gazete) 117
State Department 229
Stavrupoli 225, 226
Stefanidis, Iakovos 289, 292
Stefanopulos, George 241, 249
Stefanos (Episkopos) 252
Stockholm 150
Sunay, Cevdet 207, 223
Surp Haç Tıbrevank Ruhban Okulu 298
Suudiler 258
Süleyman Sami Bey (Vali) 136
Süleyman Sırrı (Mebus) 134

Süryani Kilisesi 37
Süryaniler 298
SwissAir 213

Şahin, Mehmet Ali 242
Şam 200
Şamanizm 84
Şemseddin Sami 87
Şendiller, Ökkeş 242
Şeyh Sait İsyanı 137
Şikago 287
Şinorkh (Ermeni Patriği) 221
Şişli Ortodoks Rum Mezarlığı 216, 221, 223
Şişman (Çar) 48

Tahmincioğlu, Simeon 293
Talmut İnancı 84
Tanin (Gazete) 126, 133
Tanzimat Fermanı 51, 54
Tarabya Oteli 205
Tarabya 205
Tarasios (Peder) 287
Tarihi Patrikhaneler 23, 24
Tatavla 118
TBMM 88, 96, 97, 105, 107, 112, 118, 120-122, 134, 141, 262
Tehcir 170
Tek Parti 167, 169, 174
Tekeli, İlhan 45
Tenedos Metropolitliği (Bozcaada) 25
Terkos 25, 27, 42, 44, 128, 146, 155, 188, 225
Tevfik Rüştü 147, 151
Theofilos Koridalias 41
Theoharidis 71
Theotokas, M. 78
Thessaloniki 44
Thiatira 146
Thomas (Metropolit) 188, 189, 195
Tırnovo 44
Tihon (Rus Patrik) 183
Tiran Metropolitliği 154
Tiran 154
Tokat 225, 226
Toledo Konsili 36
Topal, Stefan 262
Toronto Metropolitliği 27
Toronto 285
Toynbee 90
Toynbee, Arnold 70
Trabzon 70, 71, 81, 145, 154, 246
Trakya 33, 62, 63, 82, 140, 148, 253
Trantas (Papaz) 162
Trapezunda (Trabzon) 70, 81, 145, 154
Trikupis (Başbakan) 60
Truman (ABD Başkanı) 191
Truman Doktrini 156, 190
Tsaldaris (Yunan Başbakanı) 147, 152
Tsirigotis, Ioannis 119
Tuna Nehri 246
Tunakan, Kenan 186
Tunalı Hilmi Bey 141
Türk Arnavut Ortodoks Kilisesi 207, 221
Türk Basını 79, 128, 188, 225
Türk Medyası 21
Türk Milliyetçiliği 57
Türk Ortodoks Patrikhanesi (veya Kilisesi) 84, 89, 90, 113-115, 141, 156, 160, 214, 215, 217- 223, 236, 261-266
Türk Ortodoks Patrikhanesi Projesi 88
Türk Ortodoksları 93, 263
Türk Tarihçiliği 46
Türk Tarihyazımı 21
Türk ve Rum Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol (30 Ocak 1923) 98
Türk Yunan Dostluk Antlaşması 162
Türkçe İbadet (Kilise'de) 85, 264
Türkçe 41, 66, 85, 88, 91, 124, 141, 142, 155, 163, 172, 173, 264
Türkçülük 146
Türker, İbrahim 299
Türkeş, Alpaslan 217, 218, 225
Türkeş, Peter Zavriçko 262
Türkiye Milli Talebe Federasyonu 196
Türkiye 19-21, 26, 27, 56, 63, 69, 71, 78, 81, 83, 91, 95-97, 99, 100, 102, 103, 105, 111, 113, 120, 122, 124-127, 129-133, 135, 137-139, 140, 145, 147-149, 151, 152, 156, 157,

162, 163, 168, 171, 179, 180, 185, 188-194, 196-199, 201, 204-206, 208, 211-214, 216, 217, 223, 225, 227, 229-231, 233, 239, 241, 244, 248, 253-257, 259-261, 263, 265, 267-273, 280, 284, 286, 292, 293, 298, 302-306
Türkler 50, 66, 68, 70, 73, 77, 84, 89, 98, 105, 117, 118, 128, 133, 136, 152, 181, 195, 199, 201, 206, 230, 257, 303
Türkleşme 61
Türkleştirme 61, 169, 303
Türklük 146, 162, 168, 172

Ukrayna Kilisesi 250-252
Ukrayna Ortodoks Kilisesi (Kanada) 27
Ukrayna 20, 250
Ulema 51
Ulus (Gazete) 191
Ulus (semt) 222
Ulusal Kiliseler 56
Ulusal Kurtuluş Cephesi (Eam) 192
Ulusal Patrikhaneler 24
Ulusal Savunma Örgütü 75, 81, 82
Ulusçuluk 44, 57, 250
Ulus-Devlet 209, 253, 301, 302
Uluslar Arası Diplomasi Akademisi 208
Uluslararasılaşma 305
Ulusu, Bülent 228
Umurbey Camii 230
Umut Tepesi (Heybeliada) 288
Urban VIII (Papa) 42
Uşaklıgil, Bülend 208
Uzakdoğu 247

Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu 102
Ünal, Hasan 46
Ünaldı, Mustafa 242
Ürgüplü, Suat Hayri 222
Üsel, Orhan 207
Üsküdar 298

Vakıflar Genel Müdürlüğü 174, 176, 263
Varlık Vergisi 175
Varna Savaşı (1444) 37
Vartholomeos (Patrik) 185, 226, 239, 240, 242, 244, 246-249, 251, 259, 261, 273, 275, 281, 282, 285, 287, 296, 305
Vasilios (Komvopulos) 283
Vasilios III (Patrik) 129, 142, 146
Vasken (Ermeni Katholikosu) 231
Vatana Ihanet 91
Vatikan Konsili I (1870) 210
Vatikan Konsili II (1962-65) 211, 245
Vatikan 20, 83, 92, 194, 209, 211, 219, 222, 232, 243, 245, 254, 255, 268, 282
Vatopedi Manastırı 145
Venedik Taahhütü (1999) 246
Venedik 246
Veniamin (Metropolit) 155, 156, 186
Venizelist Dönemi 66
Venizelistler 65, 75, 80
Venizelos (Başbakan) 63, 69, 71, 75-77, 80, 82, 97, 103, 108, 109, 111, 120, 142, 146, 147, 152, 201, 283
Visarion (Metropolit) 154
Viyana 232
Vlatadon Manastırı 28
Volga Bulgarları 84

Washington 203, 207, 247

Yahudiler 171, 176, 304
Yakacık 171
Yakutlar 84
Yalman, Ahmet Emin 188
Yalova 171
Yangın (1941) 230
Yehova Şahitleri 218
Yeni Bölgeler Metropolitlikleri (Yunanistan) 28, 280, 281
Yeni Zelanda Metropolitliği 27
Yeni Zelanda 274
Yennadios (Iliupolis Metropoliti) 195
Yennadios II (Patrik) 39, 41, 49
Yeorgios Kurtesis (Yennadios II / Patrik) 39
Yermanos (Enos Metropoliti) 195

Yermanos (Patrik) 34
Yermanos (Sardes Metropoliti) 145, 146, 148
Yermanos (Thiatira Metropoliti) 111
Yermanos IV (Patrik) 288
Yermanos V (Patrik / Metropolit) 59-62, 65, 70, 80
Yerondas 43
Yerondismos (Patrik) 42, 43
Yevtic, M. (Yugoslavya Dışişleri Bakanı) 147
Yıldız, Ahmet 220
Yılmaz, Davit Savul 163
Yılmaz, Mesut 235, 247, 296, 305
Yirmi Kur'a İhtiyatlar 174
27 Mayıs Darbesi 198, 217
Yön (Dergi) 213
Yugoslavya 147, 148, 184
Yumakoğulları, Osman 243
Yumuşama Sûreci 214
Yunan Ayaklanması / İhtilali (1821) 44, 47, 108
Yunan Basını 151, 155, 254, 285
Yunan Kızılhaçı 69
Yunan Kilisesi (1833) 47, 57
Yunan Lobisi 286
Yunan Milliyetçiliği 60, 270
Yunan Tarihyazımı 47
Yunanca 25, 277
Yunanistan Anayasa Mahkemesi 280
Yunanistan 19, 21, 23, 28, 43, 46, 60-63, 67, 68, 73, 75, 77, 79, 80, 83-85, 97, 98, 100, 103, 104, 112, 113, 122, 124, 129, 131-137, 139-142, 152-154, 162, 172, 179, 185, 187-190, 192-196, 198, 199, 201-206, 209, 210, 216, 219, 220, 225, 227, 228, 232, 235, 241, 246-250, 252, 253, 255, 256, 259, 260, 262, 265, 275-279, 281-283, 289, 293, 303-305
Yunanlar 96, 126, 131
Yunanlaşma 84
Yunanlılar 73
Yunanlılık 236
Yunus Nadi 149
Yuvanidi 119
Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) 297
150'likler 162

Zaman (Gazete) 246
Zamboğlu, Zamba 164
Zapyon Rum Kız Lisesi 163
Zarifîs 58
Zaven (Ermeni Patriği) 72, 118
Zeniliadis, Triandafîlos 161, 163
Zımmî 48, 53
Zoğrafos 58
Zoğrafyon Rum Erkek Lisesi 163
Zülfü (Tigrel) 123
Zürih Antlaşması 200

Türkiye'nin Cumhuriyet tarihi boyunca tabu addettiği konuların başında gelen azınlıklar konusu, özellikle doksanlı yıllarla birlikte Türkiyeli araştırmacıların gündeminde eskisine oranla daha ağırlıklı bir yere sahip oldu. Genelde hâkim konumda olan ve defansif/milliyetçi kaygılarla konuyu ele alıp, ideolojik bir karşı duruşu korumaya çalışanların yanısıra, yeni kaynaklara, yeni yaklaşımlara kapı açan araştırmalar da var... Elçin Macar'ın bu çalışması, sadece "netameli" sayılmış bir konu olarak İstanbul Rum Patrikhanesi'nin Cumhuriyet tarihi içindeki serüvenini dile getirmekle kalmıyor; konunun hiçbir derinliği olmadan, günlük iç ve dış siyasî çekişmelerle sınırlı olarak ele alınış tarzını terk etmeyi öneren bir derinliği de taşıyor. Macar, bu kitabıyla iki milliyetçilik arasında sıkışmış, ötekileşmiş, ideolojik açıdan suistimal edilmiş bir kurum olan İstanbul Rum Patrikhanesi'ne, hem teorik hem de metodolojik açıdan bugüne kadar egemen olan anlayıştan farklı bir yaklaşım getirmeyi amaçlıyor ve yitirilmiş dinsel çeşitliliğin yakın tarihteki izlerini sürüyor.

İLETİŞİM 882
ARAŞTIRMA İNCELEME 141
ISBN 975-05-0118-7
9 789750 501180